ACADEMIA ROMÂNĂ

FUNDAŢIA NAŢIONALĂ PENTRU ŞTIINŢA ŞI ARTĂ

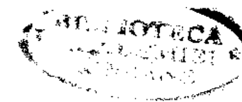
Colecţia „OPERE FUNDAMENTALE"

Coordonatorul colecţiei: acad. EUGEN SIMION

MARII CRONICARI AI MOLDOVEI

Grigore Ureche • Miron Costin
Nicolae Costin • Ion Neculce

Ediţie, studiu introductiv, glosare, repere istorico-literare
de
GABRIEL ŞTREMPEL

I

Editura Academiei Române   univers enciclopedic

Bucureşti, 2003

Coperta: PODALV
Redactori: Elisabeta SIMION,
Daciana VLĂDOIU
Tehnoredactor: Mariana MÂRZEA

Mulțumim Regiei Autonome „Monitorul Oficial",
îndeosebi Doamnei Director General,
ing. Eugenia Ciubâncan, pentru sprijinul
acordat tipăririi acestei lucrări.

ISBN: 973-27-1016-0
973-27-1049-7

ISBN: 973-637-042-9

STUDIU INTRODUCTIV

în cartea de față sunt adunate scrierile fundamentale istorice în limba română ale celor mai reprezentative figuri de cronicari moldoveni: Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce. Nu este o apariție singulară, căci cu mai bine de 150 de ani în urmă Mihail Kogălniceanu publicase, pentru prima dată, toate scrierile istorice cu privire la Moldova, câte fuseseră descoperite până atunci, evident cele în limba română, în acel monumental corpus în trei volume de *Letopisețe,* cum atât de sugestiv l-a intitulat[1]. A fost cea dintâi imprimare la noi a literaturii istorice, cea dintâi sistematizare a textelor, cea dintâi încercare de privire critică asupra izvoarelor noastre narative. S-au găsit unii să-i caute umbre și pete în ceea ce făcuse și, într-adevăr, n-a fost greu, căci sunt destule scăderi în aprecierile, sistematizările și lecturile sale, dar toți s-au folosit de opera sa și de la volumele *Letopisețelor* au pornit în rectificările ulterioare. Au ignorat în mod neloial de câte greutăți și îndoieli s-a lovit

[1] Mihail Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei,* vol. I-III, Tipografia Foaiei sătești, Iași, 1854-1852. Imprimate cu caractere chirilice. în 1872, M. Kogălniceanu a reeditat lucrarea cu caractere latine sub titlul: *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei,* vol. I—III, București.

marele istoric şi făuritor, alături de Cuza, al României Unite. Fără manuscrise adunate în biblioteci, fără studii specifice, fără îndrumări de vreun fel a făcut singur o operă de neuitat.

De atunci şi până astăzi operele istorice ale cronicarilor noştri, mari şi modeşti, autentici sau îndoielnici, au fost publicate, comentate, comparate de nenumărate ori. Dar niciodată n-au mai fost adunate într-un singur volum scrierile celor mai reprezentativi. O facem noi, la îndemnul Academiei, instituţie care a patronat de-a lungul existenţei sale atâtea lucrări menite să slujească înţelegerii valorii creaţiilor naţionale.

Istoriografia românească nu începe, bineînţeles, în plin veac al XVTI-lea şi nu în limba română. Sute de ani cultura noastră de toate nuanţele a îmbrăcat o haină de împrumut. în limba slavonă ne-am spus rugăciunile, în limba slavonă ne-au fost transmise legile, limba slavonă ne-a luminat cu foarte puţinele scrieri laice, în limba slavonă s-au redactat tranzacţiile dintre oameni şi s-au transmis poruncile stăpânirii şi tot într-această limbă au fost consemnate întâmplările vremilor şi ale curţilor voievodale mai bine de două veacuri, sau chiar trei veacuri, dacă admitem pierderea unor texte din vremea Muşatinilor, sau chiar anterioare lor; căci nu este posibil să nu fi existat însemnări istorice ale celor care au fondat Ţara Moldovei, cum era obiceiul la curţile voievodale de peste tot. Că ele nu s-au păstrat nu este de mirare, dacă ne gândim la câte amaruri şi nevoi au trecut peste locuitorii acestor pământuri. Vorba lui Neculce: „de mirare că mai este om trăitor în tine, Moldovă!"

Şi totuşi, în ansamblul românismului nu cronica.lui Grigore Ureche a fost cea dintâi redactată în româneşte. Suntem obligaţi să ne adresăm pentru explicarea acestei aserţiuni istoriografiei din Ţara Românească, atât de săracă dacă o comparăm cu creaţiile istorice moldoveneşti, care, iată, ne-a dat totuşi cea dintâi cronică în limba română. Este vorba de cronica domniei lui Mihai Viteazul, scrisă de logofătul său, energicul Teodosie

Rudeanu[2]. S-a pierdut versiunea oficială - căci a fost o cronică oficială -, cum s-au pierdut atâtea documente de valoare în decursul dramaticei noastre existenţe -, dar ea a fost tradusă în limba polonă la curtea din Târgovişte de un foarte apropiat al voievodului Mihai, Andrei TaranowskP, în vara lui 1597 şi din limba polonă în cea latină de către silezianul Baltasar Walther. Acest Baltasar Walther, entuziasmat - ca multă lume din Apusul Europei de victoriile lui Mihai Viteazul, socotit în epocă un erou al creştinătăţii — venit la curtea din Târgovişte, apoi călător pentru documentare la Constantinopol, a completat cronica lui Rudeanu, cunoscută prin traducerea leşească a lui Taranowski şi a publicat o carte în 1597 la Gorlitz, în Silezia, despre vitejiile lui Mihai Viteazul[4]. Noi ştim astăzi că nici una din figurile istorice ale vremurilor vechi n-a fost atât de „mediatizată" — ca să folosesc o expresie ce nu-mi face plăcere - ca aceea a lui Mihai Viteazul. Sigur că la aceasta au contribuit legăturile lui de la Praga şi Viena cu împăratul Rudolf al II-lea, dar şi faptele sale de arme.

[2] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi. I. De la origini până la epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu,* Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1940, p. 85-89.

[3] *Ibidem** p. 85-86.

^ *Brevis et vera descriptio rerurn ab illustrissimo amplissimo etfbrtis militiae contra patriae suae reiq. publ. Christianae hostes duce ac. Dn. Dn. Ion Micbaele Moldaviae Transalpine sive Walachiae Palatino gestarum in eiusdem aida Tervisana fideliter collecta opera et studio Baldassaris Waltheri,* jun. S., 1599, Gorlicii, Typis Johannis Rhambae. Reprodusă în 1603, la Frankfurt, de Nicolaus Reusner în *Rerurn memorabilium,* a fost publicată la noi în text latinesc şi traducere românească de Al. Papiu-Ilarianîn *Tesaur de monumente istorice pentru România,* I (1862), p. 1-76. Vezi şi republicarea lui Dan Simonescu în *Studii şi materiale de istorie medie,* III (1959), p. 58-96, sub titlul *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane.*

Alte cronici în greceşte au lăudat vitejia lui[5], dar nu aceasta ne interesează aici. Vom spune doar că *Letopiseţul* domniei lui Mihai, redactat de Teodosie Rudeanu a fost absorbit de *Letopiseţul Cantacuzinesfi* atribuit altădată lui Stoica Ludescu, „bătrâna slugă a Cantacuzinilor".

Să ne întoarcem, însă, la începuturile istoriografiei româneşti, care, aşa modestă cum a fost, ne-a dat scheletul pe care s-a putut clădi mai aproape de vremea noastră istoria medievală a Moldovei.

Cercetările istorice din ultimele decenii ale secolului al XlX-lea şi din primele două de după 1900 au fost onorate de câteva personalităţi de mare valoare pe care vremea nu le va ptitea şterge niciodată din pomelnicul unic al neamului. Să-i amintim pe B.P. Hasdeu, pe Gr. Tocilescu, pe N. Iorga şi pe loan Bogdan. Ultimul, născut în Şcheii Braşovului, avea să pună bazele studiilor de slavistică la noi şi, mai ales, avea să colinde arhivele şi bibliotecile ruseşti, poloneze şi vieneze, în căutarea de urme care să ridice vălul de pe documentele începuturilor istoriografiei româneşti. Cronicile slavone privitoare la Moldova descoperite, cercetate şi publicate de el, rămân piatră unghiulară pentru studiile istorice privitoare la primele secole ale Ţării Moldovei[7]. Şi observaţiile sale şi

[5] Este vorba de cronicile în versuri ale lui Stavrinos şi Palamed. Excelent studiu la: George Ivaşcu, *Istoria literaturii române,* I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 120-121.

[6] Cf. *Istoria Ţării Româneşti 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc.* Ediţie critică de Constantin Grecescu şi Dan Simonescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1960.

[7] Activitatea Iui loan Bogdan a fost prezentată şi studiile sale au fost publicate cu mare autoritate ştiinţifică de P.P. Panaitescu în *Cronicile slavo-ro?nâne din secolele XV-XVI publicate de Ion Bogdan.* Ediţie revăzută şi completată, Editura Academiei, Bucureşti, 1959. încă şi mai utiî este volumul loan Bogdan, *Scrieri alese,* cu o prefaţă de Emil Petrovici. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Editura Academiei, Bucureşti, 1968, 700 p.

concluziile trase au rămas valabile, în cea mai mare parte, până în ziua de astăzi. Puţinele rectificări ale celuilalt mare slavist din vremea noastră - este vorba de regretatul P.P. Panaitescu - n-au avut decât darul să completeze cu ştiri şi observaţii de amănunt un tablou savant zugrăvit, pe care graba cu care a fost lucrat nu i-a îngăduit să corecteze detaliile.

loan Bogdan constată prezenţa mai multor cronici slavo-române în secolul al XV-lea, pe care le va numi simplu: *Letopiseţul de la Bistriţa, Letopiseţul de la Putna, Cronica moldo-polona, Cronica moldo-rusă, Cronica moldo-germana.* Pentru toate acestea el socotea două texte separate, care au stat la baza celorlalte trei: *Letopiseţul de la Bistriţa* şi *Letopiseţul de la Putna.* Erau observaţii făcute în procesul grăbit de cercetare a textelor, care adesea se găseau în biblioteci şi arhive străine, în vremea noastră P.P. Panaitescu, cercetător cu un deosebit simţ analitic, a ajuns la concluzia, pe deplin îndreptăţită, că toate cronicile secolului al XV-lea au avut un prototip comun[8]. Aserţiunea sa, bazată pe comparaţii de texte publicate, pe care loan Bogdan n-a avut timp să le efectueze - să nu uităm că el a murit înainte de a fi împlinit 55 de ani - a fost acceptată astăzi de majoritatea istoricilor noştri.

loan Bogdan credea că *Letopiseţul de la Bistriţa* a fost redactat în mai multe etape, începând cu domnia lui Alexandru cel Bun. Dar puţinătatea ştirilor din prima jumătate a secolului al XV-lea - ce ocupă doar trei pagini - cu destule erori cronologice (Alexandru cel Bun, spre pildă, domneşte până la 1434), ca şi extensia pe care o capătă domnia lui Ştefan cel Mare, 16 pagini, pledează pentru o redactare a *Letopiseţului* în vremea domniei marelui voievod.

[8] Cf. *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan,* Ediţie... de P.P. Panaitescu, p. XI.

Letopisețul zis *de la Bistrița* are de fapt titlul: *Acesta e letopisețul de când cu voia lui Dumnezeu s-a început Țara Moldovenească* și a fost descoperit de loan Bogdan (la sesizările prof. Alexandru Pop de la gimnaziul din Tulcea) în Biblioteca Clubului Bulgar din orașul de pe Dunăre.[9]

Din totalul de 246 de file numai ultimele 19 pagini (filele 237v-246v) cuprind textul *Letopisețului.* Restul este ocupat de literatura monahală, de cronica lui Constantin Manasses ș.a. Intrat în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, manuscrisul este inventariat la fondul slav sub numărul 649.

P.P. Panaitescu a demonstrat, cu argumente de netăgăduit, că acest *Letopiseț anonim al Moldovei,* prototip al tuturor celorlalte cinci cronici moldovenești din secolul al XV-lea, este impropriu numit *Letopisețul de la Bistrița,* pentru că n-a fost redactat între zidurile mănăstirii ctitorite de Alexandru cel Bun, ci la Curtea lui Ștefan cel Mare. A fost cronica oficială a curții sale de la Suceava, cu relatări mai ample decât consemnările seci de anale, ale domniilor voievozilor predecesori.[10]

La mănăstirea Bistrița a fost ținut un *Pomelnic*[11], scris pe pergament și început, după toate aparențele, în vremea ctitorului mănăstirii. Acest *Pomelnic* a fost continuat cu personalitățile Moldovei până la Petru Rareș. Or, unele nume și date din *Pomehiic* nu coincid cu cele din *Letopiseț.* Sunt figuri

[9] Cf. loan Bogdan, *Scrieri alese...,* Ediție de G. Mihăilă, p. 367.

[10] Cf. *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate*de Ion Bogdan...,* p. 1-5. Vezi și Damian P. Bogdan, *Letopisețul de la Bistrița, la plus vieille des chroniques roumaines. Sa langue,* Editura Academiei. Extras din *Revue des Etudes sud-est europeennes,* Tome VI (1968), nr. 3.

[11] Publicat de Damian P. Bogdan sub titlul *Pomelnicul Mănăstirei Bistrița,* Fundația „Regele Carol I", București, 1941, 164 p. Manuscrisul, păstrat la fondul slav din Biblioteca Academiei Române sub cota 78, a fost descris de P.P. Panaitescu în *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R,* vol. I, Editura Academiei, București, 1959, p. 101-102.

din familia lui Alexandru cel Bun, prezente în *Pomelnic,* care lipsesc din *Letopiseț* și invers.[12]

Manuscrisul Academiei, singurul care ne-a transmis textul *Letopisețului anonim* (zis de la Bistrița) este o copie din a doua jumătate a secolului al XVLlea (loan Bogdan afirmă că ar putea fi scris chiar la începutul secolului al XVII), căreia îi lipsește sfârșitul.[13]

Șirul copiilor manuscrise după *Letopisețul anonim,* chiar dacă au unele mici deosebiri textuale, începe cu așa-numitul *Letopiseț de la Putna nr. I*[14]. Descoperit de ilustrul savant loan Bogdan la Kiev și păstrat la Biblioteca Academiei Teologice, acesta cuprinde istoria Moldovei de la întemeiere până la anul 1526 și este intitulat: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei.* Dependența textului de acela al *Letopisețului anonim* este demonstrată de identitatea frazelor și a expresiilor. Totuși, avem de-a face cu „o versiune deosebită și prelucrată" a *Letopisețului anonim,* cu oarecari prescurtări ale textului. Copia existentă a fost realizată la mănăstirea Slatina[15], ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, după cum menționează însemnarea de la sfârșitul cronicii: „Această scriere a scris-o Isaia de la Slatina", pe la anul 1561, când, spune însemnarea, Moldova a primit vizita patriarhului ecumenic, chir Ioasaf.

Originalul acestei copii, cu detalii privitoare la mănăstirea Putna (începerea zidirii, la 1466, sfințirea, la 1470, incendiul

[12] Biblioteca Academiei Române, manuscrise slave nr. 649. Descris pe larg de P.P. Panaitescu în *Catalogul manuscriselor slave,* tomul II, sub tipar la Editura Academiei Române.

[13] Vezi comentariul lui P.P. Panaitescu în *Cronicile slavo-române...,* p.2.

[14] *Cronicile slavo-române...,* p. 41-52. Vezi și loan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche,* în *Scrieri alese,* p. 271-295.

[15] *Scrieri alese,* p. 289-302; *Cronicile slavo-române,* p. 41-42. Vezi și N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 33.

din 1484, schimbări de egumeni), demonstrează limpede că a fost realizat în scriptoriile mănăstirii putnene.

Al doilea *Letopiseț de la Putna,* cunoscut de istorici sub denumirea de *Putna II,* are același titlu ca și precedentul: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* și a fost descoperit de loan Bogdan în Biblioteca Imperială din Petersburg[16]. Este o copie după originalul de la Putna, realizată la finele secolului al XVI-lea în Moldova, ce face parte dintr-un miscelaneu de texte religioase, un cronograf și letopisețele lui Macarie și Azarie. Derivă și el din *Letopisețul anonim,* dar este mai cuprinzător ca date istorice decât *Putna I.* Este povestită lupta de la Codrii Cozminului, după ce mai înainte se vorbește de ridicarea lui Ștefan la domnie, ungerea lui la Direptate de către Teoctist ș.a. Textul, ca și la *Putna L,* se oprește la 1518, în vremea lui Ștefan iță vodă.

Letopisețul anonim a stat la baza celor trei cronici scrise în Moldova pentru străinătate: *Cronica moldo-germană, Cronica moldo-rusă* și *Cronica moldo-polonă.*

Cea dintâi, *Cronica moldo-germană,* care se ocupă de istoria Moldovei din perioada 1457-1499, adică domnia lui Ștefan cel Mare, a fost scrisă în Moldova de un oștean german (nenumit) de la curtea marelui voievod[17]. Nicolae Iorga credea că *Letopisețul^* fost scris de un sas de la Baia, care a folosit o cronică

[16] Vezi P.P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...,* p. 53-66. Vezi și G. Mihăilă, *Introducere* la loan Bogdan, *Scrieri alese...,* p. 52-54 și 418-423. De același, *Istoriografia româna veche (secolul al XV-lea - începutul secolului al XVII-lea) în raportat istoriografia bizantină și slavă,* în *Romanoslavica,* XV (1967), București, p. 159-160, 176-178.

[17] Cf. N. Cartojan, *Istoria...* I, p. 30-33 și 41, capitolul *Bibliografie. Cronica din Miinchen.* Vezi și P.P. Panaitescu, *Cronica moldo-germană,* în *Cronicile slavo-române,* p. 24-37.

slavonească mănăstirească până la 1475, după care dată a adăugat informații personale.[18]

,A fost găsită la Mtinchen, în Biblioteca de Stat, în anul 1911 de către un istoric polonez, Olgierd Gorka, cel care a publicat textul la Cracovia, în anul 1931. Titlul este dat în latinește: *Cronica breviter scripta Stephani dei Gratia voivoda terrarum Moldannensium necnon Valachyensium (Cronicaprescurtată a lui Ștefan, din mila lui Dumnezeu voievod al pământurilor Moldovei și Valahiei).* Cronica a ajuns, probabil, în Germania la Nurnberg atunci când au fost trimiși slujbași de la curtea voievodului în căutarea unui medic pentru tratarea rănii de la picior, căpătată la asediul cetății Chilia (1465). Medic al orașului era Hartman Schedel, în același timp geograf și istoric, și el a pus să i se facă o copie pentru *Cosmografia* sa. Această copie a fost descoperită de Gorka și *Cronica moldo-germană* este cunoscută și sub denumirea de *Cronica lui Hartman Schedel'^.* Textul acesta

[18] Vezi *Noua cronică germană a lui Ștefan cel Mare, descoperită de Olgierd Gorka,* în *Bidetinid Comisiunii Istorice a României,* IX (1930), p. 187-195; I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel),* în biblioteca *Texte de literatură veche românească,* nr. 3, București, 1942, 72 p. + XXIII planșe; N. Iorga, *Noua cronică germană a lui Ștefan cel Mare, descoperită de d. O. Gorka,* în *Buletinul Comisiunii Istorice a României,* VIII (1929), p. 187-195; R. Husz, *Die deutsche Chronik eines Bistritzers,* în *Siebenbiirgische Vierteljahrschrifi,* LVI (1933), p. 122-164.

[19] Cronica a fost publicată în anul 1913 la Cracovia sub titlul *Kronika czasow Ștefana Wielkiego Moldawskiego (1457-1499) z trzema podobiznami w tekscie.* Textul a fost tradus în limba română de Emil Biedrzycki și publicat în *Revista Istorică Română,* IV (1934), p. 215-279 și V-VI (1935-1936), p. 1-185. Publicarea s-a făcut sub titlul Ol. Gorka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare, (1457-1499),* și în *Biblioteca Revistei Istorice Române,* I, București, 1937, 160 p. Regretatul prof. Ion Constantin Chițimia a publicat, la rândul său, un studiu asupra textului, intitulat *Cronica lui Ștefan cel Mare,* în *Cercetări literare,* III (1939), p. 219-239.

informativ trebuia să confirme notabilităţilor de la Nurnberg că Ştefan, domn al Moldovei, nu era un om obişnuit şi că trebuia să se dea credibilitate informaţiilor din manuscris. Ca dovadă a fost trimis un medic, care, împreună cu alţi doi (dacă este să facem istorie literară), a încercat să vindece rana prin arderea cangrenei.

Trimişii domnului Moldovei au ajuns la Nurnberg în anul 1502, an în care a avut loc şi copierea cronicii, după cum grăieşte însemnarea în limba germană, de pe prima pagină, care arată că textul a fost scris la 28 aprilie .1502.

Textul cronicii, având plecarea din *Letopiseţul anonim al Moldovei,* a fost completat cu unele date care îmbogăţesc *Letopiseţid*şi au fost furnizate de o persoană trăitoare la curte şi cunoscătoare a faptelor. Din această cauză *Cronica moldo-germană* este superioară celorlalte sub raportul informaţiilor istorice.

Cronica moldo-rusă[20] a fost scrisă în vremea lui Ştefăniţă vodă şi a fost trimisă în Rusia în timpul domniei lui Petru Rareş, aliat cu Moscova împotriva polonezilor. Textul este uşor redus faţă de *Letopiseţid Ţării Moldovei.* Cronica a fost ataşată *Letopiseţului rusesc: Voskrenskaja Letopis,* un manuscris de cronici ruseşti, cu care nu are nici o legătură. *Cronica moldo-rusă* cuprinde elementele de succesiune a domnilor Moldovei, după *Letopiseţul de la Putna* şi a fost tradusă în ruseşte la finele secolului al XVI-lea. Ea se opreşte ca text la începutul domniei lui Bogdan cel Orb. Dimensiunile modeste de numai 8 pagini, ca şi ale celorlalte cronici ale secolului al XV-lea, o apropie şi mai mult de prototipul comun: *Letopiseţul anonim.*

[20] Cf. P.P. Panaitescu, *Cronica moldo-msâ,* în *Cronicile slavo-române...,* p. 152-161; loan Bogdan, *Scrieri alese,* p. 316-320.

Ultima dintre cronicile destinate străinătăţii, *Cronica moldo-polonă*[21], scrisă în anii 1564-1565 în limba polonă, cuprinde *istoria Moldovei* dintre anii 1352 - când socoate cronicarul că a avut loc descălecatul - şi 1564, anul răfuielii lui Vodă Lăpuşneanu cu boierii. Autorul cronicii, un polonez trăitor la curtea voievodului, care a avut la îndemână un text al *Letopiseţului anonim al Moldovei,* foloseşte era bizantină în stabilirea anilor de domnie ai voievozilor până la 1552. Autorul polon, necunoscut, a redactat singur datele pentru anii 1552-1564, nemaiutilizând sursele interne.

Textul original al *Cronicii moldo-polone* de la mijlocul secolului al XVI-lea s-a pierdut, iar ediţiile lui loan Bogdan şi P.P. Panaitescu au fost făcute după copii leşeşti din secolele al XVI-lea (sfârşit) şi al XVIII-lea. Dimensiunile *Cronicii moldo-polone* nu le depăşesc pe cele ale cronicilor precedente, limitate la 8-10 pagini. Titlul, în traducerea lui P.P. Panaitescu, este acesta: *Descrierea cronicii despre Ţara Moldovei şi despre domnii ei, cum au venit mai întâi românii în Ţara Moldovei şi cine a fost primul lor domn sau voievod, de la anul întâi de la facerea lumii <6860>, de la naşterea lui Dumnezeu 1352. In anul 1566, 28 ale lunii octombrie, în Iaşi.* La sfârşitul cronicii, pe o pagină sunt enumerate ţinuturile Moldovei, ca şi dregătorii voievodului, mari şi mici[22].

înainte de trecerea în revistă a letopiseţelor atribuite lui Macarie, Eftimie şi Azarie din secolul al XVI-lea, care sunt creaţii dezlegate de *Letopiseţul anonim,* mai trebuie să pomenim

[21] Introducere, text în limba polonă şi traducere de P.P. Panaitescu în *Cronicile slavo-române,* p. 164-187; loan Bogdan, *Scrieri alese,* p. 302-315. Vezi şi Gh. Mihăilă, *Istoriografia română veche...,* p. 170—171.

[22] Vezi loan Bogdan, *Letopiseţid de la Bistriţa şi Cronica moldo-polonă,* în *Scrieri alese* (studiul *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor),* p. 387-388.

o aşa-numită *Cronică sârbo-ynoldovenească*P de trei pagini, cu date privitoare ia anii 1359-1512, aşezate la finele manuscrisului slav 636 de la Academia Română (miscelaneu de *Pravilă,* listă de patriarhi şi un *Cronograf* prescurtat al împăraţilor bizantini). Pe lângă ştiri cu privire la luptele bulgarilor, românilor şi sârbilor cu turcii, succintul manuscris mai cuprinde în final patru date din istoria bisericii moldoveneşti: păstoria mitropolitului Iosif de la Neamţ (din 1453), a lui Teoctist şi moartea lui (din vremea lui Ştefan cel Mare) şi a lui Gheorghe (mort la 1511).

Cronicile lui Macarie[24] şi ale ucenicilor săi au folosit anale interne din secolul al XVI-lea, pierdute astăzi, aşa cum cronicile secolului precedent s-au slujit de consemnări de date similare, care au stat la baza letopiseţelor pomenite în paginile precedente. Toate trei sunt de mici dimensiuni, cu câteva pagini doar mai bogate decât *Letopiseţul anonim* sau celelalte derivate din el. De reţinut însă faptul că mai ales în *Cronica lui Macarie* se observă o deosebită grijă pentru un stil ales, cultivat: este acela al cronicarului bizantin Constantin Manasses, autorul unei cronici universale în versuri din secolul al Xll-lea.

Macarie, fost egumen al mănăstirii Neamţului şi, de la 1531, episcop de Roman, a redactat o cronică ce acoperă timpul de la moartea lui Ştefan cel Mare şi până la începutul domniei lui Petru Rareş (1551). Textul cronicii, care ocupă filele 238-277v de manuscris, din editarea lui P.P. Panaitescu, a fost transmis de trei manuscrise, existente la Biblioteca Academiei Române sub formă de microfilme, toate păstrate azi

[23] Cf *Cronicile slavo-române...,* p. 188-193; Gh. Mihăilă, *istoriografia română veche...,* p. 179-180.

[24] Cf. P.P. Panaitescu, *Cronica lui Macarie,* în *Cronicile slavo-române,* p. 74-105; cf. şi loan Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche,* în *Scrieri alese,* ed. Gh. Mihăilă, p. 320-335.

în bibliotecile ruseşti. *Cronica* are caracter oficial, căci a fost scrisă din dispoziţia lui Petru Rareş. Din păcate, unele date istorice au fost sacrificate de stilul căutat al lui Manasses, din care multe figuri au fost copiate şi atribuite personajelor din *Cronica lui Macarie*[25]. Nu lipsesc din *Cronică* nici ştirile privitoare la Ţara Românească, ca şi cele privitoare la acţiunile turceşti din vremea lui Soliman Magnificul.

Opera lui Macarie a fost continuată de Eftimie[26], egumen de la mănăstirea Căpriana din Basarabia. Polihron Sârcu, acest mare patriot moldovean, sortit să slujească cultura rusească, a stabilit pe autorul cronicii domniei lui Alexandru Lăpuşneanu: acesta nu era Eftimie, episcopul de Rădăuţi în anii 1552-1561 şi apoi plecat în Transilvania pentru sprijinirea bisericii de acolo. Este şi aceasta o cronică oficială, contemporană cu faptele, în care scăderile fiilor lui Petru Rareş sunt prezentate deosebit de urât, iar persoana lui Lăpuşneanu este lăudată excesiv. Din punctul de vedere al ştirilor furnizate, *Cronica lui Eftimie* este preţioasă, căci ne transmite o seamă de amănunte, printre care birul pus de IHe Rareş asupra bisericilor şi boierilor, împrejurările urcării pe tron a lui Alexandru Lăpuşneanu ş.a.

Unicul manuscris al *Cronicii lui Eftimie* a fost descoperit de loan Bogdan şi el face parte dintr-un miscelaneu de cronici moldoveneşti *{Putna I, Cronica lui Macarie),* copiat de Isaia de la Slatina, mănăstirea ridicată de Alexandru Lăpuşneanu. Sub raportul dimensiunilor cronicii este de precizat că aceasta se întinde între f. 481v—499, aşadar în modestele dimensiuni ale cronicilor precedente. Peste tot Lăpuşneanu este numit Alexandru cel Bun, cel viteaz şi cel nou

[25] N. Cartojan, *Istoria literaturii române,* I, p. 38-39; George Ivaşcu, *Istoria literaturii roynâne,* I, p. 83-85.

[26] P.P. Panaitescu, *Cronica lui Eftimie,* în *Cronicile slavo-române...,* p. 106-125; loan Bogdan, *Scrieri alese,* p. 335—346.

şi niciodată Lăpuşneanu. Se încheie cronica relatând ridicarea mănăstirii Slatina, dar nu pomeneşte nicăieri de scurtarea capetelor celor 47 de boieri.

Ultima cronică oficială a secolului al XVI-lea este*aceea comandată de Petru Şchiopul şi scrisă de Azarie[27], călugăr şi ucenic al lui Macarie. Se păstrează într-un miscelaneu din fosta Bibliotecă Imperială din Petersburg, din care mai fac parte *Cronica de la Putna Uşi Cronica* lui Macarie, şi cuprinde istoria Moldovei dintre anii 1551 şi 1574, ultimul an este acela al urcării pe tron a lui Petru Şchiopul, când a fost scrisă şi cronica. Cum textul se opreşte la începutul domniei blândului voievod este firesc ca *Letopisețid* său să se ocupe de domniile predecesorilor: Despot Vodă şi Ion Vodă cel Cumplit, care, ca unii ce au despuiat bisericile de bunuri, sunt priviţi cu ostilitate. In schimb, Rareş este regretat şi boierii care i-au cauzat moartea sunt judecaţi cu asprime.

Se pare că nu a folosit surse pentru redactarea cronicii, căci unii ani sunt daţi greşit; cât priveşte stilul, acesta este tributar *Cronicii lui Macarie* şi celei a lui Manasses.

Manuscrisul miscelaneu de la fosta Bibliotecă Imperială Rusă are 328 de file, iar textul lui Azarie ocupă filele 277v-309v. Restul cuprinde literatură religioasă.

Cam aceasta este literatura istorică slavo-română din Moldova, care a stat la baza cronicii lui Grigore Ureche, cea dintâi cronică românească din secolul al XVII-lea, aceea care descrie întâmplările moldovenilor de la descălecat şi până la sfârşit de secol XVI.[28]

Cum pomeneam cu alt prilej, Ţara Românească n-a avut o istoriografie slavă, asemănătoare cu cea din Moldova, sau dacă

[27] P.P. Panaitescu, *Cronica ltd Azarie,* în *Cronicile slavo-române...,* p. 126-151; loan Bogdan, *Scrieri alese...,* p. 416-46*3.

[28] Vezi amplul studiu al lui loan Bogdan intitulat *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche,* în *Scrieri alese,* p. 270-372.

a avut una, aceasta nu ni s-a păstrat. Sunt totuşi câteva texte care merită reţinute pentru valoarea lor documentara.

Mai întâi inscripţia slavonească de pe peretele ctitorilor mănăstirii Coşuna din judeţul Dolj, care din pricina extensiunii şi a cuprinsului poate fi socotită cronică murală.[29] Conţinutul ei este un fragment autobiografic al domnului Alexandru Mircea (1568-1577) scris în anul 1574, descoperit şi publicat în anii 1940-1941. Este un unicat această inscripţie murală în literatura noastră istorică. Sunt date interesante despre pătimirile domnului şi ale fraţilor săi în închisorile otomane, despre ridicarea pe tronul Moldovei a lui Petru Şchiopul, care, exagerează inscripţia, trimis de împărat (adică de sultan) să-î scoată din ţară pe Ion vodă Armeanul, l-a învins pe acesta şi i-a tăiat capul.

O altă prezenţă slavo-română în istoria Ţării Româneşti poate fi socotită *Povestirea despre Dracula voevoa®*[30], scriere slavonească de la i486 a unui copist rus, Eufrosin, păstrată în Biblioteca Naţională (fostă Lenin) de la Moscova. Autorul propriu-zis, după investigaţiile slaviştilor, pare a fi un ardelean, trăitor la Curtea lui Matei Corvin. Pe lângă datele ce îl incriminează pe VladŢepeş, cronica cuprinde şi suficiente ştiri care o impun ca pe singura cronică slavă muntenească din secolul al XVI-lea.

[29] P.P. Panaitescu, *Cronica murală de la mănăstirea Bucovăţ,* în *Cronicile slavo-române,* p. 194—196.

[30] Idem, *Viaţa lui Vlad Ţepeş. Povestire despre Dracula voevod,* în *Cronicile slavo-române,* p. 197-214. Cf. şi Constantin Karadja, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Ţepeş,* în *închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani,* Cluj, 1931, p. 196-206', Şerban Papacostea, *Cu privire la geneza şi răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş,* în *Romanoslavica,* XIII (1966), p. 163-165. Vezi şi I.S. Luria, *în legătură cu originea •subiectului povestirilor din secohd al XV-lea despre Dracula (Vlad Ţepeş),* în *Romanoslavica,* XII(1966), p. 220-245.

Textul a fost cunoscut de soli ruşi veniţi din Ungaria, care au realizat o traducere rusească, răspândită în secolele XVI şi XVII. Povestirile nemţeşti despre cruzimile lui Vlad Ţepeş, din care unele apar şi în *Cronică,* au fost scrise de un sas din Ţara Bârsei, regiune des devastată de ostile lui Vlad Ţepeş.

In vremea când moldovenii se osteneau încercând vad în istoriografia primelor decenii ale secolului al XVI-lea, în Ţara Românească trăia un domn evlavios şi iubitor tată, Neagoe Basarab (1512-1521). Nu s-a încumetat să scrie el o istorie a Ţării Româneşti şi nici una a Craioveştilor, din neamul cărora se trăgea. Dar s-a gândit să scrie, sau să ceară să se redacteze - un îndreptar de viaţă pentru unicul său fecior, Theodosie. Sunt cunoscutele *învăţături ale lui Io Neagoe vodă Basarab către fiul său Theodosie^,* scrise în slavoneşte, traduse mai apoi în greceşte şi în româneşte.

Este o operă parenetică, de învăţături, aşa cum în epocă se scriau atâtea, dar care cuprinde şi date interesante şi utile pentru studiul vechilor instituţii ale ţării: biserică, armată, curte,

[31] O stăruitoare şi meritorie aplecare asupra subiectului ne-au dat Dan Zamfirescu, Florica Mojsil şi Gh. Mihăilă, mai ales cel dintâi, care au publicat textul slavon (în facsimil) şi traducerea românească, în mai multe ediţii. Vezi *învăţăturile lui Neagoe Basarab către finisau Theodosie.* Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Editura Minerva, Bucureşti, 1970. Ultima *ediţie facsimilată, transcriere, traducere în limba română şi studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă,* membru corespondent al Academiei Române. Cu o prefaţă de Dan Zamfirescu. Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1996. Pentru editări anterioare şi puncte de vedere cu privire la *învăţături,* vezi capitolul respectiv din N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 42-47. Prof. Vasile Grecu a dat o versiune grecească şi o traducere românească a *învăţăturilor In* anul 1942. Să se vadă şi capitolul *O creaţie renascentistă în coordonate bizantine* din G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române,* I, p. 78—83.

Jnstiai^ Acesta este motivul pentru care profesorul P.P. Panaitescu a inclus opera printre cronicile slavo-române.[32] Dacă a avut sau nu dreptate este o chestiune secundară, dar difuzarea textului, însoţit de un studiu amplu, a fost un lucru pozitiv.

Şi pentru că ne găsim la istoriografia munteană, trebuie să reţinem o operă istorică de mare importanţă pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea, scrisă în greceşte. Este vorba de *Viaţa patriarhului Nifon*[33] concepută de Gavril Protul, cu multe elemente istorice despre domnii predecesori ai lui Neagoe: Radu cel Mare (1496-1508), cel care îl chemase pe Nifon în ţară, pentru organizarea vieţii bisericeşti, Mihnea cel Rău (1508-1510), Vlăduţ (1510-1512), dar mai ales despre domnia lui Neagoe, cu detalii de mare valoare referitoare la sfinţirea Mănăstirii Curtea de Argeş şi, bineînţeles, cu implicaţiile fostului patriarh ecumenic Nifon al II-lea, în organizarea bisericească munteană.

Traducerea românească, făcută probabil de Udrişte Năsturel[34] nu ni s-a păstrat. Avem doar copii din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, care au fost utilizate la publicarea destul de târzie a operei.[35]

întorcându-ne la izvoarele narative moldoveneşti vom observa că pentru secolele XVII şi XVIII acestea sunt destul de numeroase, câteva în limba greacă şi unele cronici în versuri. ^Trebuie să spunem că după *Letopiseţul Iul* Miron Costin, care se opreşte la anul 1661, mai mulţi cronicari s-au încumetat să-i continue-opera, în afara lui Ion Neculce, care a izbutit să creeze o capodoperă. Vom pomeni o seamă de scrieri anonime, începând cu *Letopiseţul Ţării Moldovei de la*

[32] Vezi,'*Cronicileslavo-române,* p. 215-316.
[33] Cf. G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române...,* p. 76-78
[34] *Ibidem,* p. 146.
[35] Vezi bibliografia la I. Crăciun - Aurora Ilieş, *Repertoriid...,* p. 147.

Dabija vodă înainte, atribuit altădată lui Tudosie Dubău.[36] Relatează istoria Moldovei de la 1661 şi până la moartea lui Constantin Cantemir, în 1693. De mici dimensiuni, textul nu s-a păstrat decât într-un singur manuscris, azi la Biblioteca Academiei Române, sub nr. 169 (ce cuprinde şi opera lui Gr. Ureche) în care Pseudo-Tudosie Dubău nu ocupă decât 15 pagini.

Ceva mai largă circulaţie în epocă a avut o altă cronică anonimă: *Cronica Racoviţeană - Buhuşească*[37], atribuită pe vremuri lui Nicolae Muşte, ce povesteşte faptele petrecute în Moldova de la 1661 şi până la începutul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, în anul 1705. Titlul sub care este cunoscută cronica, de dimensiuni modeste, aproximativ 80 de pagini de manuscris, se datoreşte faptului că sunt evidenţiate faptele domnului Mihai Racoviţă şi ale hatmanului Alexandru Buhuş.

O altă cronică, atribuită lui Nicolae Costin[38], relatează istoria Moldovei de la 1661 şi până la 1709. în titlul unuia din puţinele manuscrise ce s-au păstrat, de dimensiuni substanţiale, peste 200 de pagini, se precizează că textul se bazează pe izvoadele lui Vasile Damian, treti-logofăt şi Tudosie Dubău. Mai multe pagini sunt consacrate luptei de la Pultava dintre regele Suediei Carol al Xll-lea şi ţarul rus Petru cel Mare.:

Tot în treacăt pomenim şi de *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729,* socotită multă vreme ca fiind a lui Alexandru Amiras.[39] Spre deosebire de celelalte cronici de la 1661 înainte, aceasta nu începe cu invariabilele propoziţiuni: „După moartea lui Ştefăniţă Vodă, ficiorul lui Vasile Vodă, în anul

[36] *Ibidem,* p. 100. Vezi C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătid şi Vasile Demian,* în *Buletinul Comisiunei Istorice a României,* I (1914), p. 165-214 (şi extras).

[37] *Ibidem,* p. 104-105, cu întreaga bibliografie.

[38] *Ibidem,* p. 105-107, cu întreaga bibliografie.

[39] *Ibidem,* p. 115-117.

7170 (=1662), au trimis boiarii la Poartă pre Chiriţa Drace, cu rugăminte de la boiari şi de la ţară, pre cine or vrea iei să le dea domnu de ţară...", ci îl prezintă direct pe Dabija Vodă, chemat de turci la asediul Uivarului din Ungaria. Toate domniile sunt relatate precis, dar foarte pe scurt. Excepţie fac doar domniile lui Gheorghe Duca, prezentat în culori întunecate, a lui Dimitrie Cantemir, foarte precis documentată, a lui Mihai Racoviţă, zugrăvit cu toate cunoscutele lui scăderi: zgârcenie, spirit îngust de familie, lacom de bani, nerecunoscător, rău platnic. Cea de a treia domnie a lui Mihai Racoviţă şi acţiunea armată a cătanelor conduse de Frenţe ocupă un mare fragment din cronică şi domnul este privit cu obiectivitate, nu şi cu simpatie.[40]

Neculce, care relatează şi el acţiunea armată a cătanelor, prezintă lucrurile la dimensiunile reale: o incursiune nemţească de trei sute de ostaşi, anihilată de tătarii veniţi în sprijinul domnului.[41]

Ultima parte a *Cronicii,* cam jumătate de text, este consacrată familiei Ghiculeştilor, din a căror însărcinare - a lui Grigorieal II-lea Ghica (1726-1733, 1735-1741, 1747-1748) a fost scrisa cronica. Este ultima cronică oficială a Moldovei din vechea noastră istoriografie, în care Ghiculeştii sunt prezentaţi în cele mai vii culori. Sub raportul documentării este de observat mulţimea datelor, ce nu figurează în alte cronici din epocă. S-a folosit în relatarea evenimentelor de două surse, cunoscute sub titlul de *Letopiseţul Ţării Moldove* atribuit lui

[40] Cea mai autorizată ediţie, dublată de un substanţial studiu introductiv, ne-a lăsat-o regretatul Dan Simonescu: *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-J729 (Pseudo Amiras),* studiu şi ediţie critică, Editura Academiei, Bucureşti, 1975, 171 p. şi bibliografie.

[41] Ion Neculce, *Opere. Letopiseţid Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte.* Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 659-664.

Nicolae Muşte şi de *Izvodul Costâcheştilor,* cronică de familie de mare interes documentar.[42]

Lucrarea a fost scrisă în anii 1726-1729 şi, din porunca domnului, Alexandru Amiras a elaborat şi o traducere în limba greacă, al cărei manuscris se păstrează în Biblioteca Naţională din Paris. In secolul al XlX-îea A. Ubicini a dat o copie în limba franceză după traducerea iui Nicolas Genier din Smirna la 1714.[43]

Cronica atribuită lui Alexandru Amiras, una din cele mai bine documentate din istoriografia noastră, a fost difuzată în nu mai puţin de 11 copii, din care 8 în limba română.

Am reţinut din pseudo Alexandru Amiras luptele dintre cătanele imperiale strecurate în iarna 1716/1717 până la Iaşi şi tătarii chemaţi în ajutor de Mihail Racoviţă. Relatare obiectivă, chiar dacă nu cu simpatie pentru domn. întâmplarea a fost povestită şi de Neculce în *Letopiseţul* său, dar şi de un grec, Nicolae Chiparissâ[44] sub titlul tradus de Demostene Russo: *Povestirea celor întâmplate în Moldova în anul 1716, în a treia domnie a prea înălţatului, prea strălucitului şi de Dumnezeu păzindui, domn şi stâpânitor a toată Moldova chir loan Mihai Racoviţă vodă.* Textul, de dimensiuni modeste, căci nu are decât 48 de pagini, s-a păstrat şi într-o traducere românească

[42] Este publicat de M. Kogălniceanu în *Letopiseţe...,* III, p. 5-36 şi *Cronicile României,* III, p. 3-32. Vezi şi C. Giurescu, *Letopiseţid Ţârii Moldovei,* Bucureşti, 1913, 115 p. Pentru izvodul Costâcheştilor vezi C. A. Stoide, *Izvodul costăchesc,* în *Studii şi articole de istorie,* vol. VI, Societatea de Ştiinţe istorice şi filologice, Bucureşti, 1964, p. 7—45.

[43] Vezi *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-^1729 (Pseudo Amiras)...,* p. 33-34.

[44] Cf. I. Crăciun - A. Uieş, *Repertoriul...,* p. 110; Demostene Russo, *Cronica Moldovei de N. Chiparissâ (1716-1717),* în *Revista Istorică Română,* III (1933), p. 133-151 şi republicată în *Studii istorice greco-române,* II, p. 463-485.

efectuată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aflată astăzi în fondul de manuscrise româneşti de la Academie sub nr. 157. Nicolae Chiparissâ laudă „eroismul" domnului, din dispoziţia căruia scrie cronica, precum şi pe acela al postelnicului Constantin Ipsilanti, pe care Neculce îl numeşte „cu blană de iepure la spate", ceea ce se traduce prin om fricos.

Nu putem trece mai departe cu înregistrarea izvoarelor narative moldoveneşti fără să ne oprim o clipă asupra creaţiei istorice lăsată de principele Dimitrie Cantemir. Acesta nu este un cronicar, ci un savant, a cărui operă cu privire la istoria Ţărilor Române depăşeşte cadrul modest al letopiseţelor şi izvoadelor întâlnite până la el.[45]

Le vom pomeni în treacăt, pentru a lăsa cititorului o privire de ansamblu asupra vechii istoriografii româneşti.

Cea dintâi operă, care priveşte raporturile dintre diferitele familii boiereşti şi case domnitoare, un pamflet politic scris în anul 1705, poartă titlul de *Istoria ieroglificâ*[46] şi înfăţişează alegoric, sub forma unor animale, luptele dintre Cantemireşti şi Brâncoveanu, amestecându-se adesea şi personaje turceşti. Boierii moldoveni vor purta nume de mamifere, muntenii nume de păsări de pradă, iar Imperiul otoman se va chema împărăţia peştilor. La sfârşitul manuscrisului original, păstrat în Arhiva Centrală din Petersburg, apoi la Biblioteca Naţională

[45] Din vasta bibliografie consacrată vieţii, şi operei marelui învăţat, amintim: P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viaţa şi opera,* Editura Academiei, Bucureşti, 1958. în zilele noastre academicianul Virgil Cândea este recunoscut drept cel mai autorizat exeget al lui D. Cantemir, sub îndrumarea lui fiind tipărită întreaga operă a istoricului, dublată de studii savante ce vo'r dăinui peste vreme.

[46] Dimrrrie Cantemir, *Istoria ieroglifică.* Text stabilit şi glosar de Stela Toma. Prefaţă de Virgil Cândea. Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie şi indici de Nicolae Stoicescu. Editura Academiei, Bucureşti, ,1973, 446 p.

din Moscova, scris în limba română, este dată şi cheia personajelor. Aceasta începe cu Struţocămila (Mihai Racoviţă) ales domn, în Moldova, cu banii lui Constantin Brâncoveanu (Corbul), în 1703, lângă Adrianopol, înlăturându-i pe Cantemireşti (Antioh şi Dimitrie, acesta din urmă numit Inorogul).

Autorul a recurs la această formă literară, a pamfletului, ca să poată spune tot ce avea pe inimă, fără să lezeze pe nimeni şi, mai ales, fără să dezlănţuie răzbunări.

La câţiva ani după stabilirea în Rusia, în anii 1714-1716, Dimitrie Cantemir a scris o carte în limba latină consacrată vieţii tatălui său: *Vita Constantini Cantemyrifi*. Este o biografie panegiric, în care este aspru criticată Polonia şi incursiunile ei în Moldova, este abil justificată uciderea Costineştilor şi a celorlalţi boieri, vechi vrăjmaşi ai lui Constantin Cantemir, şi este lăudată figura imperială a lui Şerban Cantacuzino, socrul său. Cu siguranţă că *Viaţa lui Constantin Cantemir* a fost scrisă în nădejdea că va putea redobândi tronul Moldovei într-o zi, el fiind feciorul unui energic voievod.

Ultima din scrierile sale pe care o pomenim, lucrare de istorie de mare interes pentru noi, a fost *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*^. Este şi cea mai doctă din scrierile relative la istoria românilor. A fost concepută la sugestia şi îndemnul Academiei berlineze. Redactată mai întâi în limba latină, la 1717, cartea a fost dezvoltată foarte pe larg în

[47] Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomentisenis, Moldaviae principis.* Cuvânt înainte de acad. Virgil Cândea. Studiu introductiv de Andrei Pippidi. Ediţie critică, traducere şi anexe de Dan Sluşanschi şi Uieş Câmpeanu. Note şi comentarii de Andrei Pippidi. Indici de Ilieş Câmpeanu. Editura Academiei Române, Bucureşti, 1996, 330 p.

[48] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-?noldo-vlahilor.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv, glosar şi indici de Stela Toma. Voi. I—II, Editura Minerva, Bucureşti, 1999-2000, XLIII + 279 p. (vol. I), 326 p. (vol. II).

versiunea românească: faţă de 96 de file, cât are versiunea latină, redacţia românească se ridică la 343 de file. Opera rămâne neterminată, Cantemir elaborând istoria poporului român doar până în secolul al XIII-lea, când, după părerea sa, au fost întemeiate Ţările Române. Stăruie asupra romanităţii pure a poporului nostru, socotind ca şi istoricii de frunte ai Şcolii Ardelene de mai târziu că dacii au fost omorâţi în totalitate în timpul războaielor. Foarte pe larg documentat, foloseşte cronicarii bizantini, pe cei polonezi şi ruşi, ale căror scrieri îi erau la îndemână în mediul rusesc unde şi-a scris opera. Vede clar unitatea poporului român şi subliniază continuitatea în Dacia după retragerea lui Aurelian. Se ocupă de românii din Peninsula Balcanică şi, cel dintâi dintre istoricii noştri, de Asăneşti, socotind însă că proveneau din nordul Dunării.

Problemele ridicate: romanitatea, continuitatea vieţii în Dacia, unitatea poporului român şi atâtea alte idei interesante fac din *Hronic* cea mai preţioasă lucrare a sa în limba română.

Mai sunt câţiva cronicari trăitori în Moldova în secolul al XVIII-lea, care au lăsat urme în istoriografia noastră. Unul dintre ei a fost Axinte Uricariul.[49] Acest grămătic domnesc de documente, cum îl arată şi numele, a trăit în preajma domnului Nicolae Mavrocordat şi în jurul lui Nicolae Costin, a cărui arhivă a cercetat-o şi organizat-o după moartea marelui logofăt. A copiat într-o grafie aleasă *Letopiseţul*lui Miron Costin[50] şi a scris nenumărate documente ornate cu gust, pe care paleografii le recunosc de la prima vedere. Cât priveşte meritul său de cronicar, acesta se vădeşte prin cele două letopiseţe lăsate posterităţii: *De a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordat*

[49] loan Şt. Petre, profesor şi istoric, mort pe front, s-a ocupat de Axinte Uricariul şi a lăsat o monografie urmată de editarea *Cronicii domniei lui Nicolae Mavrocordat ţn Moldova (1711—1716): Axinte Uricariid.* Studiu şi text, Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1944, 202 p.

[50] Manuscrisul Academiei, nr. *2601.*

(1710-1716) şi vasta *Istorie paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei (1290—1724).* Amândouă aceste cronici au fost cerute de domn, Nicolae Mavrocordat fiind cunoscut ca un om deosebit de cult şi mare iubitor de lucrări istorice. Dacă adăugăm la aceste calităţi şi un orgoliu nemăsurat, care îl va face, domn în Ţara Românească fiind, din 1716, sa-i comande marelui vistiernic Constantin Văcărescu o genealogie ce îl apropie de Alexandru cel Bun[51], ne dăm uşor seama că ţinea să i se cunoască meritele încă în viaţă fiind.

Izvoarele domniei lui Nicolae Mavrocordat trebuie căutate în vasta sa arhivă, în memoriile şi însemnările sale zilnice, dar şi în observaţiile lui Axinte, care a fost el însuşi martor al întâmplărilor.

Cronica a fost scrisă în anii 1714-1716 şi s-a păstrat atât în forma originală (la Biblioteca Universităţii din Iaşi), cât şi în alte 12 copii din secolul al XVÎII-îea. Manuscrisul nr. 22 de la Iaşi, după care a fost publicat textul, eş.te un miscelaneu de cronici, opera lui Axinte Uricariul urmând după *Letopiseţid Pseudo Nicolae Costin* şi după *Letopiseţul primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat (1709-1711).* Ocupă filele 268-375^{v}, ceea ce îl impune ca pe un letopiseţ de dimensiuni modeste.[52] *Istoria paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei,* sau *Letopiseţul Târâi Româneşti şi a Ţărâi Moldovei. De viaţa prealuminaţilor domni ce au stăpânit întru aceste 2 ţări şi ce s-au lucrat în dzilele lor, şi a părţilor streine care să megieşesc cu aceste ţări, pre largu adunate den multe letopiseţe, şi cu bună îndreptare alcătuit, precum să vede,* este o mare compilaţie de cronici despre Ţările

[51] Constantin Văcărescu, vel vistier, *Lwrdnata viţă a neamului prea luminatului lo Nicolae Alexandru voevod,* în Crăciun - Ilieş, *op. cit.,* p. 186-187.

[52] Publicat de M. Kogălniceanu în *Letopiseţe...,* II, p. 131-192 şi *Cronicile României,* II, p. 119-173. Ediţia lui loan Şt. Petre, *supra,* nota 49.

Române de la întemeiere şi până la 1716 pentru Moldova şi până la 1724 pentru Ţara Românească. începută cu istoria Ţării Româneşti, alternanţa cu textele luate din cronicile moldoveneşti este respectată până la începutul secolului al XVIII-lea, când din cauza lungii domnii a lui Brâncoveanu a şi deselor schimbări de domnie din Moldova aceasta a fost deranjată.[53]

Istoria paralelă ocupă două manuscrise masive de la Academie (numerele 2591 şi 5367)[54], cu un total de 836 de file de format in 4°. Aceste manuscrise sunt de fapt copii după un original, rătăcit astăzi, şi formează unicul text existent, căci cronica n-a cunoscut nici o difuzare în vremea Mavrocordaţilor, probabil din dorinţa acestora ca ei să fie singurii posesori ai unui asemenea corpus.

în ceea ce priveşte cuprinsul *Istoriei paralele,* acesta este constituit, pentru Moldova, din *Letopiseţul de la facerea lumii* de Nicolae Costin şi de unele completări din cronica lui Grigore Ureche, din *Letopiseţul lui Miron Costin,* din *Pseudo Nicolae Costin* şi din *Cronica domniei lui Mavrocordat* a lui Axinte. Autorul face uz, pentru epoca lui Alexandru cel Bun, de documente de valoare majoră pentru istoria Moldovei şi a istoriei bisericeşti. Pentru Ţara Românească autorul a folosit cele două cronici fundamentale: *Letopiseţul Cantacuzinesc* şi *Istoria domnilor Ţării Româneşti* a lui Radu Popescu. Se mai adaugă pagini din cronica lui Matei al Mirelor pentru anii 1602-1618 (singurele date istorice consemnate) şi cunoscutele ştiri ale

[53] *Cronica paralelă* a'fost editată pentru prima dată de Gabriel Ştrempel: Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei.* Ediţie critică şi studiu introductiv, vol. I—II, Editura Minerva, Bucureşti, 1993-1994, XLVIII + 380 p. (vol. I), 371 p. (vol. II).

[54] I. Crăciun - A. Ilieş, *Repertoriul...,* p. 117-119; G. Ştrempel, *Catalogidmanuscriselor româneşti,* vol. II, p. 325—326, şi vol. IV, p. 281.

cronicarului Iştoc. *Cronica paralelă* introduce, din loc în loc, un capitol intitulat: *Lucruri streine,* cu informaţii privitoare la ţările din jur: Polonia, Ungaria şi, normal, Poarta Otomană.

Cum spuneam, *Istoria paralelă* n-a cunoscut difuzare în epocă. Dar Constantin Mavrocordat, feciorul lui Nicolae, el însuşi subtil cărturar şi excelent voievod, a dispus elaborarea unei prescurtări a *Cronicii paralele,* care a fost realizată de Vasile Buhăescu, cămăraşul (sau Buzilă, cum îl numeşte prietenul meu Ştefan Gorovei). Titlul acestui „abrege" de *Istorie paralelă,* cam lung, grăieşte: *Istoriile Ţării Rumâneşti şi Ţării Moldovei. De viiaţa a pre luminaţilor domni carii au stăpânit întru aceste doao ţări şi ce s-au lucrat în zilile lor şi a părţilor streine care să megieşesc cu aceste ţări, pre scurt adunate den multe letopiseţe, cu porunca a prea luminatului, prea înălţatului, binecredinciosului dentru slăvită viţă domn Io Constantin Neculae v. voivod, bunul şi prea înţeleptulstăpânitoriu a toată Ţara Moldovei. Scosu-se-au de prea plecatul den slugile Măriei sale, Vasile cămăraşul de izvoade, cu porunca înălţimei sale, pre forma aceasta pre cum se vede, leat 7241 <=1733>.*[55]

Compilaţia, care a avut, evident, model în *Istoria paralelă* a lui Axinte s-a păstrat în manuscrisul Academiei 3442, având 160 de file, fără să fie însă originalul Buhăescu. în anul 1734, un oarecare Lazăr Scriba din Trapezunt a tradus manuscrisul în greceşte, păstrat tot în colecţiile Bibliotecii Academiei la fondul grecesc sub numărul 516.[56]

Din cronicile mărunte ale secolului al XVIII-lea şi din numeroasele însemnări de cronică vom reţine turnătoarele trei titluri: *Letopiseţul Ţării Moldovii de la a doua şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741-1769)* scris

[55] I. Crăciun - A. Ilieş, *Repertoriul...,* p. 119-120.

[56] *Cronica lui Vasile Buhăescu cămăraşul* a fost editată de Em. E. Kretzulescu, în *Revista pentru istorie,* arheologie şi filologie,* XIV (1913), p. 151-170; XV (1914), p. 219-225; XVI (1922), p. 162-186.

de loan Cânta[57] (sau Cantacuzino, cum îl recunosc unii istorici); *Letopiseţul Ţării Moldovii de la domnia dintâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod* (1733-1774)[58], cronică anonimă atribuită altădată lui Enache Kogălniceanu, şi *Cronica grecească a lui Petru Depasta* peloponesiotul, doctor în filosofie şi medicină, cu menţiuni laudative la adresa lui Constantin Mavrocordat.[59] Toate sunt lucrări de istorie ce au în centru figura celui mai valoros domn fanariot, scrise, poate, chiar la sugestia sa, de vreme ce sunt cunoscute înclinaţiile sale pentru istorie. Singură cronica copiată de Enache Kogălniceanu are oarecari rezerve faţa de măsurile luate

[57] I. Crăciun - A. Ilieş, *Repertoriul...,* p. 121-123. A fost editat de M. Kogălniceanu în *Letopiseţe,* III, p. 175-188, şi în *Cronicile României,* HI, p. 181-193. O ediţie critică au publicat Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu: Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovii de la domnia întâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1722-1774);* loan Cânta, *Letopiseţid Ţării Moldovii de la a doua şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741-1769).* Ediţie critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu. Studiu introductiv de Aurora Ilieş, Editura Minerva, Bucureşti, 1987. Opera lui loan Cânta ocupă P- 155-177.

[58] Numai două manuscrise ne-au transmis Cronica Pseudo-Enache Kogălniceanu. Cf. I. Crăciun - A Ilieş, *Repertoriul...,* p. 123. A fost publicată de M. Kogălniceanu sub titlul *Letopiseţul domnilor Moldovii de ia domniea întâiu şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod, scris în Ţarigrad de Enaki Kogălniceanu,* în *Letopiseţe,* III, P- 189-286 şi în *Cronicile României,* III, p. 195-274. Pentru ediţia critică Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, vezi supra nota 57. A se vedea şi studiul lui C Giurescu, *Pseudo-cronicari 1. Enache Kogălniceanu,* în *Buletinul Comisiunei istorice a României,* II (1916), p. 135-175 (şi Extras).

[59] I. Crăciun - A. Ilieş, *Repertoriul...,* p. 127, titlul cronicii, în traducerea Aurorei Uies; *Constantin voievod sau scrieri de amintiri dacice (171 1—1761).* Vezi şi Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă,* Tipografia „Cărţilor bisericeşti", bucureşti, 1890, p. 295-335. s ^

de Constantin Mavrocordat, care au fost, cum se ştie, bine gândite şi folositoare ţării.

Difuzarea acestor cronici a fost inegală. Din succinta cronică a lui loan Cânta de numai 18 pagini s-au păstrat opt copii manuscrise, incluse în diferite miscelanee. Una dintre ele, în limba rusă şi descoperită la Irkutsk de prof. G.T. Bogaci, a fost tradusă în ruseşte de Vartolomeu Măzăreanu, fost arhimandrit la Putna (a lăsat şi o scurtă istorie a mănăstirii Putna), odată cu întreaga mare istoriografie a Moldovei de la Miron Costin la Neculce. Pseudo-Enache Kogălniceanu a fost transmis numai în două variante, având în jur de 63 de file, unul conservat în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi, al doilea în Biblioteca Academiei Române. Cât priveşte prezentarea retorică a lui Petru Depasta de 52 de file, aceasta se păstrează în manuscrisul grec 567 de la Academie, care a fost tradus în secolul al XVIII-lea şi se află în această formă la Biblioteca Academiei Române, fondul latin, sub nr. 72.

Cum românul s-a născut poet, nu este de mirare că numeroase versuri s-au născut în secolele al XVII-lea şi al XVIIî-lea, având ca subiect întâmplări petrecute pe pământul Moldovei. Acestea poartă denumirea de *Cronici rimate* şi, sub raport literar, mai mult decât sub raportul informaţiei istorice, îşi au importanţa lor. Ee vom pomeni, aşadar, ca pe o încheiere poetică a acestei modeste introduceri, în care n-am putut include tot ceea ce s-ar fi cuvenit cu privire la istoriografia din jurul şi de după dispariţia celor patru mari cronicari, a căror operă o veţi parcurge în paginile ce urmează.

„Poezia istorică" a apărut încă de pe vremea lui Miron Costin. Acesta a compus versuri despre luptele dintre daci şi romani şi romanitatea noastră, pe care le-a publicat la sfârşitul *Psaltirii în versuri* (Uniev 1673).[60]

[60] Bianu - Hodoş, *Bibliografia românească veche (1508-1830),* tomul I, 1508-1716, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1903, p. 213-214.

Dosoftei mitropolitul, poet prin vocaţie, a compus o *Cronologie a domnilor Moldovei,* de la Dragoş până la Antonie vodă Ruset, închinată domnului Gh. Duca şi publicată în două ediţii: la începutul *Molitvenicului românesc,* de la Iaşi, din 1681 şi la începutul *Parimiilor de peste an* din 1683.[61]

Cronicile rimate moldoveneşti, uşor inferioare celor din Ţara Românească şi sub raport numeric şi sub cel poetic, pot/ continua cu *Cronica Hotinuluft*[62]*,* cetate luată de muscali de la turci în 1769, fapt privit ca un succes al creştinătăţii, fără să bănuiască moldovenii, atunci, ce va să zică stăpânire rusească,

Tot în 1769 turcii şi tătarii devastează Galaţii, înainte de a fi ocupat de ruşi, ceea ce dă prilejul unui anonim să compună câteva pagini de versuri intitulate: *Istorie di patima Galaţilor, leat 1769, noemvrie 29.*[63] Cele 252 de versuri ale *Cronicii* sunt păstrate în manuscrisele Academiei Române cu numerele 1344 şi 5952.

De mai mare extindere este *Cronica* consacrată feldmareşalului rus Rumianţev şi luptelor dintre ruşi şi turci din acelaşi an 1769[64], care priveşte şi Ţara Românească. Aproape 800 de versuri are cronica şi ştirile pe care ni le transmite sunt şi interesante şi armonios redate. Unicul manuscris ce ne-a transmis această cronică se păstrează în Biblioteca Centrală a Universităţii din Iaşi (II, 9).

Versurile pentru moartea domnului Grigorie Ghica, întâmplata în anul 1777octombrie 1 şi păstrate în 28 de manuscrise[65],

[61] *Ibidem,* p. 237-240 şi 263-269.

[62] Vezi *Cronici şi povestiri româneşti versificate (Sec. XVII-XVIII).* Studiu introductiv şi ediţie critică de Dan Simonescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1967, p. 103-114. Vezi şi I. Crăciun - A. Ilieş, *Repertoriid...,* p. 124-126.

[63] *Ibidem,* p. 115-122; I. Crăciun - A. Ilieş, *op. cit.,* p. 124.

[64] *Ibidem,* p. 141-158; I. Crăciun - A. Ilieş, *op. cit.,* p. 121.

[65] *Ibidem,* p. 165-195; I. Crăciun - A. Ilieş, *op. cit.,* p. 127-135, cu o amplă bibliografie la p. 134-135.

sunt realizate de poeţi din toate provinciile româneşti, consternate de asasinarea mişelească a acestui voievod. Redacţiile versurilor sunt independente unele de celelalte, cele moldoveneşti găsindu-se într-un număr, evident, mai mare.

Omorârea lui Grigorie III Ghica, ultimul domnitor din familia Ghiculeştilor în scaunul Ţărilor Române, a fost hotărâtă de turci la instigaţia agentului diplomatic al Vienei la Constantinopol, pentru opoziţia făcută în 1775 la anexarea Bucovinei de către Imperiul habsburgic, dar şi pentru relaţiile sale cu Moscova.

Studenţii Blajului au creat şi o versiune latinească *(Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa)* pe la anii 1778-1780, pe care au jucat-o pe scena colegiului şi care se păstra în Biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea.[66]

Ultima cronică moldovenească versificată poartă titlul: *Stihuri asupra peirii răposatului Manolachi Bogdan, vel vornic i a lui loan Cuza, biv vel spătar, carii cu urgiia împărătiască şi de sabiia domniască s-au săvârşit în domniia Mării sale Constandin Dimitrie Moruzi voevod, la leat 1778, august 18 zile.*[67]

Ea baza cronicii stă o conspiraţie a unora dintre marii boieri moldoveni, în frunte cu Iordache Darie Dărmănescu, pentru înlocuirea domnului Constantin Dimitrie Moruzi (1777-1782) cu marele vornic Manolache Bogdan. Plângerile împotriva domnitorului au fost trimise paşei din Cetatea Albă şi la ele se adăuga şi un memoriu acuzator al celor doi boieri amintiţi. Plângerile şi memoriul au ajuns în mâna domnului care a dispus, după lege, scurtarea celor doi cu un cap.

Nu cunoaştem pe autorul versurilor, nu lipsite de oarecari calităţi poetice; ştim doar că ele au fost scrise la câteva săptămâni de la omorârea marilor boieri.

[66] Cf. *Cronici şi povestiri...*, p. 195-196.
[67] *Ibidem,* p. 197-220; I. Crăciun - A. Ilieş, *Repertoriid...*, p. 135-138.

Manuscrisele care ne-au transmis cronica, 13 la număr, cu peste 600 de versuri au cunoscut două redacţii, separate între ele numai de adaosul cu 30-40 de stihuri în plus la versiunea amplificată. De reţinut că literatura istorică în versuri a cunoscut şi în Ţara Românească o dezvoltare apreciabilă, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. în special figurile domnilor Nicolae Mavrogheni (1786-1789) şi Constantin Hangerli (1797-1799) au fost prinse în versuri bine ticluite.

Această incursiune pe care am încercat să o facem în izvoarele narative ale Moldovei, altele decât cele ale marilor cronicari, ale căror scrieri fundamentale sunt publicate în continuare, n-are pretenţia că a epuizat subiectul. Ne-am străduit, pe cât a fost posibil, să nu ne scape ceea ce este de vază în istoriografia noastră şi sperăm că aceste consemnări vor fi utile viitoarelor cercetări.

GABRIEE ŞTREMPEE

GLOSARE

GRIGORE URECHE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI.

A

acela, ca - - mare, cumplit
aciiaş - de asemenea
adet - obicei
adeveri, a - - a dovedi
adunata (limbă) - compusă
agemoglani, iamoglani — copii de casă creştini la Poarta otomană, instruiți pentru a intra în rândurile armatei turceşti
ai - ani
ajoturi, a - — a ajuta
ajunge, a să - - a se înțelege
alege, a - (sfat) - a hotărî
alegând- exceptând
ales - mai ales
alesătorhi - hotarnic
amestecătură - intrigă, tulburare
aniistui, a să - - a se ascunde
amână — în mână
apăra, a - - a se opune
aparatură - apărare
arc tare - arbaletă
articele - jalbe
ascuți, a sa - - a pândi
astruca, a - - a îngropa
astupa, a - — a şterge amintirea
asupra, mai cu — cu dobândă (fig-)
ațile- funiile

B

bate, a - - a ataca (o cetate)
băjănii - ftigari
begler-bei - paşă cu trei tuiuri
beleag - tabără de adunare şi de regrupare a oastei
beli tură — jaf
beşlii— ostaşi turci
bogdani - moldoveni (turceşte)
Bogoiavlenie — Bobotează
brudiu - tânăr, necopt
bucate - grâne
buluci, a să - — a se aduna în ordine de oaste
busurmani - mahomedani
buor — bour

C

can - cam
cap, de - {îngrozind) - amenințând cu moartea
cap de price - motiv de ceartă
capete (de lege) - articole
capighi - demnitar turc însărcinat cu mazilirea domnului sau cu inaugurarea noii domnii
capişte - templu
capul, cu - său - în persoană
caripiţi — oşteni turci
casă - familie
caş talan - castelan
catastif- listă, condică; pj. *catastişe*
cauzilieri - soldaţi turci din garda sultanului
căli - plural de la cale
cărtulari— cărturar
casaşi — oameni de casă ai domnului; rude
căuta, a - - a fi nevoit
căndai- poate
cârma - cârmuire; *{de toată cârma* — cârmuire puternică)
cerşi, a - - a cere
certa, a - - a pedepsi
certare - pedeapsă
cetvertoc - joi (slav)
cevlui, a - - a tonsura; ritual catolic: a tăia părul din creştetul capului unui seminarist pentru a se arăta intrarea sa în tagma bisericească sau călugărească
chelar — cămăraş
chiverniseală (a ţării) — cârmuire
chizmi, a •— alcătui, a redacta
cineş — fiecare
ciudesă - lucru minunat, de necrezut
ciudotvoreţ - făcător de minuni (slav)
cocon — fiu
cometha - cometă
comornic - cămăraş
concenie - sfârşit (slav)
corona - ţara coroanei (polone)
cortină - vezi *corona*
covârşi, a - - a trece deasupra
credinţă, a lua •— jurământ
crijeci, crizeci - cavaleri teutoni, cruciaţi
cuhne — bucătărie
cumplit - răutăcios
cură - curge
curaţi, a să - - a scăpa

D

dabilă - dare
dajde - tribut (turcilor)
darabani - vezi *dorobani*
decindea - dincolo de
derege, a - - a sluji
descăleca, a - - a întemeia, a se aşeza
dezbate, a să -— a se elibera
dezmierda, a să - - a petrece
dezmierdăciune - petrecere
direse - privilegii scrise
dispărţit {defire) - deosebit
dni - zile (slav)
dobândă - izbândă, biruinţă, pradă de război

dobândi, a - - a prinde, a cuceri
doftor - medic
domnişor - pretendent la tron
dorobani - mercenari pedeştri în oastea Moldovei
dos, a da - - a fugi
dostoi, a •— a îndestula, a sătura
drege, a — a sluji
dvorba - slujbă
dvorbitoriu - cel ce slujeşte
dulceaţă - blândeţe
duşegubina - amendă pentru crimă
dzimbrn - zimbru

epitrop legii - capul bisericii
eren, iereu - preot

ferinţa - apărarea
ficlean - trădător, vezi *viclean*
flămânziciune - foamete
folos, de - - vrednic
fuşturi - lănci

gardinal- cardinal
gâlceava - bătălie
gloate (de oşteni) - oaste de ţară, pedestrime recrutată din ţărănime
globnic- cel care încasa plăţile de gloabă (amendă)
gol, la - - loc deschis
golit - părăsit
gospodstvo - domnie (slav)
griji, a să - - a se îngriji
grozav - urât
groznic - ameninţător

H

hain - trădător
halca — joc cu lancea
harţ- duel, luptă individuală
hălădui, a - - a scăpa, a se mântui
hânsari - oşteni liberi
hier - stemă, herb
hochiin - poruncă a sultanului
horde - ţinuturi deosebite
hotară - moşii
hotnog - sutaş, căpitan
hrănită - graniţă
humienic, gumelnic - clucer de arie
huşniţă - bombardă
hvală - trufie

ierbărie - depozit de praf de puşcă
ijdări, a - — a-şi trage originea
imbir- condiment, plantă originară din India, cu rădăcină aromatică
iscodi, a - - a cerceta
ispiti, a - - a întreba, a cerceta
ispiti, a să - - a să încumeta, a încerca
iubi, a - - a-i place (unde va iubi)
iznoavă, de ^ — din nou
izvod- copie, origine
izvodi, a - - a traduce
izvodi, a - — a face început (a izvodi, a da dajde)

/

îmblăciu - unealtă pentru treierat
îmbuca, a ^ - a pârî
împărechiiere - vrajbă
împărțit subst. - despărțire
împinge, a - - a alunga
împle, a - - a împlini
împotrivitor - cel deopotrivă
împresura, a - - a ataca
împreuna, a să ^ — a se întâlni
înaljosul- umilire, pagubă
încălăra, a să - - a încăleca
închide, a - - a cuprinde
încleşta, a să - - a însoți
încruntat - însângerat, rănit
îndărapta, a - — a da îndărăt
îndelunga, a - - a amâna, a prelungi
îndirepta, a - — a da înapoi
îndreptare - poruncă, privilegiu, aşezământ domnesc
zwffrt, rf - - a omorî
înfdrtăți, a să - - a se înfrăți
îngloti, a să - - a se înmulți, a forma gloată
îngrozi, a^ — a amenința
înspăimat - înspăimântat
întorsu — înapoiere
întreba, a-şi - - a se judeca
întunerice {de oşti) — mulțime
întina, a - - (copaci) - a cresta copacii de la rădăcină, lăsându-i în picioare gata să se prăbuşească
întinat (copac) - vezi *a întina*
învălui, a să - - a rătăci
învățătură - poruncă

/

joimiri- lefegii, soldați poloni în leafă

județe - căpetenii, dregători

L

lăsa, a să - - de dânşii - a se repezi la ei
leagăn cu cai - caretă
legătură, a cădea la - - a fi prins în război
limbă - popor, neam
limbă, a prinde - — a lua prinşi pentru informație
litie - litanie, rugăciune
lontru, în - înăuntru
lotori - luterani
lucruri - lucrări, activitate

M

mainte- mai înainte
marmaziu — vin
mas - popas
mazili, a - - a scoate din domnie
măscări, măscării - petreceri, chefuri
mâglă - grămadă, movilă
mâzdă - mită
mergătorm - cel ce merge
meseța - lună (slav.)
meşterşug-şiretenie, artă militară
meterşugui, a - - a înşela
mirodenie - miros
moşan - moştenitor
moşie, de - - de moştenire
moşneni — moştenitori
mucenic — mucenicie

mulțămită - răsplată
muncă - chin
muşcatin - vin
muta, a - - a schimba
mutaferachi - călăreți turci

N

namestnic - locțiitor
nădejde (ne având) - - neaşteptându-se la
năpaste - luare nedreaptă
năpusti, a - - (trebile țării) - a neglija
năsâlnic - puternic, sălbatic
Născutul - Crăciunul
năvală - asalt
năvrapi - oşteni turci
neclătit - neclintit
neîngăduință - tulburare, luptă
nemernic — vagabond
nemeş - nobil ungur
nemeşi, a - - a înnobila
nesămnat - nescris
nevăzut - urât
nevoie, iaste — anevoie
nevoință - zel
nevoitor - care se sârguieşte
nezlobiv - nevinovat
notceagoşu - nobil în Ungaria

O

obicină - obicei
obărşi, a - -a termina
oblici, a - - a afla
oborî, a - - a doborî
obroc — tain în natură
ocină - moşie ereditară
ocol, ocoale (de care) - tabără
odăi - cazărmi
oleic, de - - repede
olăcariu - curier
opcop - şanțuri
olat - provincie
olofani - oşteni turci dintre ieniceri
orde - ținuturi
osârdie - zel
oscârbi, a să - - a se supăra, a se sătura
oşti, a să - - a porni război
otac - sălaş de pescari
otcârmui, a - — a cârmui
oțârâtură - conflict, ceartă

P

paici - soldați din garda sultanului sau a domnului
părăsi, a să •— a renunța
păscoase (bălți) - cu peşte
pedeapsă - răutate, pacoste
pedestri, a să •— a descăleca
pită - hrană
plean — pradă, prinşi
plecat - supus, vasal
potion - dar
podan - spus, şerb polon
podeomori — cămăraşi (polon)
podobii— calități
podscarb — vistiernic polon
pofti, a - - a cere
poftori, a - - a repeta
pogorî, a să - — a se coborî
pogrebanie — înmormântare
pohodnic - cal de paradă

pohvală - laudă, slavă
pojivăi, a - - a lua în folosinţă
pol - jumătate (slav.)
poiata - palatul
polc - ceata militară
pomana - pomenire
pomăzuit- uns (la domnie)
ponosiţi - pâră
poprişte - milă, măsură de lungime
portişnic - căpetenie militară polonă, locotenent
poteci - trecători în munţi
poticală - păţanie, înfrângere
potronic— monedă mică de argint
povară (de bani) - sumă de bani de aur
povodnic - vezi *pohodnic*
pravoslaviia - ortodoxia
predoslovie - introducere
prepnne, a-şi - - a fi bănuitor
prepus - bănuială, îndoială
pretitinderile - pretutindeni
price - ceartă, conflict
pricindu-să - luptându-se
prileji, a să - - a se întâmpla
primeni, a - (legea) - a schimba
prin dej nană - - la îndemână
pristăni, a - a ceda, a fi de o părere
pristănire — cedare
pr is tăvi, a să - - a muri
procuratori (în Polonia) - magistraţi
proşcă - ţintă
prostime - ţărănime
pro tiv? lie - duşman
puhlibuitor - pârâş, clevetitor
pune, a - (capul) - a muri
purtătoriul - cârmuitorul, conducătorul
puşcă — tun

R

ravent - condiment, plantă originară din Tibet
răsări, a - de la - a pierde, a fi despărţit, lepădat
răsipitor (de lege) - călcător
răsplăti, a-şi - - a se răzbuna
răsufla, a să - - a trece
răzbi, a - - a birui
războli, a să - - a să îmbolnăvi
roată - unitate militară
rocoşi, a să - - a să răscula
rost - gură
rupe, a - (sfat) - a lua hotărâre

samodârjeţ - autocrat, singur, stăpâni tor
sangeac - steag otoman
săciui, a - (pădurea) - a tăia
săim (şi *seim)* - dieta poloneză
săvârşi, a - - a sfârşi
săvârşi, a să - - a muri
sârgu, de - - repede
sargui, a - - a se grăbi
scală - port
scaun de judecată — instanţă, sediu
scălile - vămile
scăpa, a să - de — a pierde
scârbă - supărare
scârşea - scrâşnia
schimosi, a să - (numele) - a altera

scurma, a - - a săpa
semna, a - - a însemna
semnat - însemnat, scris
sfadă - luptă, război
sfeti - sfânt (slav.)
sili, a - - a se grăbi
silihtari ~ oşteni turci
simbriie - răsplată în bani
sineaţe- puşti
slăbit (de ajutor) - lipsit
slujitor - oştean
sminti, a - - a greşi, a fi în pagubă; vezi şi a *zminti*
smoli, a - - a unge cu smoală
smomi, a - - a momi
socoti, a - (ţara) - a cârmui
socotinţă — îngrijire, întreţinere
socotitorul - comandant, guvernator
solaţi - oşteni turci, arcaşi
soţie - aliat, tovarăş
spahii - feudali turci, cavalerişti
spahiioglani - ostaşi turci din garda sultanului
spată - spadă
sprijini, a - - a apăra, a susţine, a se împotrivi
stătător - statornic
steag (de oaste) - unitate militară
steţie - provizie de oaste
strejar- care stă de strajă
strica, a - (ţara) - a prăda
strânsură - agonisită, avere
supune (suppune), a - — a ascunde
sveti — vezi *sfeti*
svezi - suedezi
safir — rang boieresc polonez; cel care avea grijă de veşmintele regelui
săi ci - bărci
şerb - rob
şigubină — duşegubină, amendă pentru omor
şleahtă - nobilime polonă
şlehtici - nobil polon

taină — loc ascuns
tâmpina, a - - a întâmpina
tâmpla, a să - - a se întâmpla
temeiti — tabără principală a oştii
tinde, a - - a întinde
tinsu (loc) - întins, şes
to anală - înţelegere, tratat
tocmeală, tocmeli - aşezăminte
tocmi, a - (oastea) - a pune în ordine
tocmi, a se •— a fi de acord; a se potrivi
tocmitoriu — comandat, guvernator
togarma — nurnele evreiesc al turcilor
trăi, a {biserica) - - a fi în fiinţă

T

ţarină (a Iaşilor) moşie, teritoriu
ţâncă - căţea
ţenchiu — sfârşit, margine
ţiitoriu — stăpânitor, guvernator

U

umple, a ~ - împlini
unde - de aci, de unde, prin urmare
uric- aer de privilegiu
urzi, a ~ - începe o lucrare

vă leat — în anul
vâlhvă - curaj, faimă
vârteji, a să - - a se întoarce
vecinească, adj. - din vecini
z>£z> ăzem* - marele vizir
vicleni, a - - a trăda
- cavaler feudal

volnic - oştean, soldat
volnic - liber
volniciiă - libertate, independenţă
vorovi, a ^ - a vorbi
vtorago - al doilea (slavon)

Z

zarvă - război
zavistie - tulburare, conflict, invidie
zăhăială - tulburare
zminteală - greşeală, accident - vezi şi *sminteală*
zminti, a - - a greşi
zvori, a - — a sluji

MIRON COSTIN

LETOPISEŢUL ŢĂRÂIIMOLDOVEI.. DE NEAMUL MOLDOVENILOR...

aceia, ca - - mare, cumplit
acolesi, a să - - a se lega de -
aghmge, a să •— a se întâlni, a se înţelege, a câştiga pe cineva de pattea sa
agonisită - avere câştigată (spre deosebire de moştenire)
ai - ani
alamani - nemţi
alege, a •— a hotărî, a accepta
ales - mai ales
amână - în mână, la îndemână
arneliţa, a •— a nota, a pomeni
amirosi, a - - a bănui, a simţi
amistui, a - - a suporta
aprândzu - vremea prânzului
aprod - trimis al stăpânirii
arbănaş - albanez
arca - protector
ardzehal- jalbă (turcească)
armată - artilerie
assaul— căpetenie căzăcească
as truca, a - - a îngropa
astrucare - înmormântare
astupa, a - - a nimici
asupreală - nedreptate
ataman - căpetenie militară căzăcească
atoana - întocmai
atşerif- poruncă a sultanului
atunceş - tot atunci
a vedere - pe faţă

B

balimez - tun mare, bombardă
barat - privilegiu turcesc
bardişă - topor de război
barilcă — butoiaş
bască, băşti - bastioane
baţe, a - - a bombarda
bănat — supărare, dojana
bâhniş - mlaştină
bind, a •— a ajunge
biv sug - belşug
blăstămat - neglijent
blăstărnăţiie - neglijenţă, incapacitate

bogaz, boaz - strâmtoare a mării
boleac - bolnav
boz - zeu păgân
buigui, a - - a încurca, a tulbura
buiguit, buiguitor - tulburat la minte
buldzi, a - - a îmbulzi, a înghesui
buluc - ceată , detaşament, sau: împreună (adv.)
buluci, a să - - a organiza o ceată, un detaşament
burzului, a să - - a se răscula

C

cabaniţă - mantie de catifea cu guler de samur
caftan - haină de ceremonie
caimacam - locţiitor de domn
calo - călău
can — cam
canon - cântare bisericească
cap - capitol
cap, mai - — mai mare
cap de pace - condiţie de încheierea păcii
capul hu, cu - - în persoană
cap iste - templu
casă - familie
catană - oştean din Ungaria
ca targa - galeră
cazilbaş - persan
călcătură - năvală, călcare
căsaş - gospodar
căuta, a - - a privi, a fi nevoit
căit tare - inspecţie
căn dai — poate
cântar — măsură de greutate
cârmă — cârmuire
câşlă - stână de câmpie
câzlar aga - demnitar al Porţii
ceambul - detaşament tătăresc, turcesc
ceauş - agent al sultanului
ce ir iu - islaz
celebiu - om cu purtări alese
ceprag- firet
ceput - început
cerac - vasal, supus
ceretei - tufiş de copăcei
cerşi, a - - a cere
certa, a •— *certare* - a pedepsi, pedeapsă
cetaş - oştean din ceată
cetleu — tonsură
chiar - clar, limpede
chindie- după amiază, între două şi cinci
chisoare - închisoare
cinie- ţiglă de porţelan chinezesc
cinsteş - cu cinste
cirac - vasal
ciuluc - vale seacă
clăti, a să - - a porni, a se mişca
cocon, cucon — fiu
comisar - reprezentant regal (în Polonia)
conac - popas
conteni, a să - - a se stăpâni
corn (de oaste) - colţ al taberei
coş - tabără tătărească
cot lit - coclit
credzut (subst.) — de încredere
credzu - oare, nu?
crunt — însângerat

citmănac - căciulă de lână
cuntenit - măsurat, stăpânit
curs - mers, excurs
custa, a - - a trăi, a se menţine
cuvios - potrivit
cvarciana - oaste grea, în zale (în lb. polonă)

D

dim, în - - zadarnic
dascăl - învăţat, scriitor
dăscălie - ştiinţă, învăţătură
deavaloma - amestecat
dedina - obicei, datină
desfânare - dezordine, năvălire
destuii, a să - - a se mulţumi
dezbate, a - - a elibera
desmierdăciune - petrecere
dires — privilegiu
dires - îndreptare
divă - mirare
divuri, în - - după noroc
dobândă — pradă
dodei, a ^ - a ataca
dodeială, dodiială - atac, hârţuire
domnişor - pretendent Ia tron
drăgăniie - oaste de dragoni
drâmbă - ceată
dric - mijloc, în toi
duh - gând, ambiţie
dumnedzăieresc - evlavios
dnrât — huruială
dvorbă - slujbă
dvori, a - — a sluji
dvorean - curtean

E

endromida (latin.) — manta de iarnă

ermuluc- manta cu mâneci

F

falanx - falanga macedoneană
fantastic — tulburat la minte
făţăriie - părtinire
fârşit, a fârşi - sfârşit, a sfârşi
fârtat - înfrăţit
feliandrăş - stofa de Flandra
feredeu - baie
fotaze - acoperământ de paradă pentru cai
frământa, a - (fig.) - a discuta
frănetic — tulburat la minte, în delir
frâne - italian
friji - cai de Frizia
fuma, a - - a arde
fuste - lance

G

gallon - corabie de război
gătire — pregătire
gentilon - om cu purtări alese
gloată - oştire
glogozală - amestecătută, dezordine
gonaş - oştean din trupa de urmărire
griji, a - (cetate) - a înarma
grosime - grosul ţărănimii, grosul oştii
grozav - ruşinos, urât
groaznic — temut

grumaji — gât; şi cu sensul de golf de mare

H

habeşii - abisinieni, etiopieni
hadâmb - eunuc
hamgiar - iatagan
hasâchiu - agent trimis de sultan
hăicăi, a - - a huidui
haini, a să ^ - a trăda
hălădid, a - - a scăpa, a trăi în linişte
hărăţ, harţ- lupte de hărţuire
hărăţi - ostaşi care dau lupte de hărţuire
hândii - indieni
hereghie - monetărie
hiclean - trădător
hiclenşug, hitlenşug - trădare
hirărgă - gută la mâini
hişpan - spaniol
hloabe - oişte
holendedzi - olandezi
holotă - gloată (rusească)
horvăţesc - croat
hotincean - locuitor din Hotin
hronograf - cronică; scriitor de cronici
husari - cavaleri îmbrăcaţi în fier

/

iaz - şir, grămadă (de cadavre)
ieşitoare — privată
iezi, a să - - a se răspândi
inernă, inimă - şi cu sensul de centru, avere, tezaur
iscusit (la trup) - frumos, perfect
ispiti, a să - - a încerca
ispovedanie - spovedanie
ispravă - decret, confirmare oficială
isprăvi, a - - a obţine, a izbuti
ispravnic - cârmuitor, guvernator
istov, de - - complet, cu totul
istovi, a - - a termina
iulit - ofilit
iuşor, iuşoare - uşor, uşoare
iznoavă, de - - iarăşi, din nou
izvod, a izvodi - scriere, copie; a traduce, a copia, a elabora

/

îmă, îmmă - mamă
îmblete - intrigi
împărăchiere, împerechiere — ceartă
împeliţare - întrupare
împle, a - - a împlini
împotriva - în faţa
încăleca, a - - a călca în picioarele cailor
încălecat — pornire la oaste
închide, a - - a încheia, a cuprinde
închis de - - despărţit de -
îndireptătură - respingere, dare înapoi
îndoit - împărţit, necredincios
înfruntat - înfrânt
înfundat - compromis, cu faimă rea
îngloti, a să - (oastea) - a se aduna la un loc
înloc — îndată, în semn de
înoi, a să - - sosire cu veşti noi

întemeiată (casă) - cu temei, cu avere
întregiie- deplinătate (de caracter)
învăli, a - - a face ghem, a învălătuci
învăţa, a învăţătură - a porunci, poruncă
înzeuat - îmbrăcat în zale

j

jălui, a - (pe) - a învinui
jecui, a - - a jefui
jitniţă - cuptor de pâine

L

laudă - ameninţare
lăduncă - cartuşieră
leato (slav) - an
leav - polonez
lega, a - (pace) - a încheia
legat (cu săim) - hotărât cu legământ
legăna, a să ~ - a sta la îndoială
legată (tabără) - încheiată cu care
legături - angajamente, tratate
limbă - golf
limbă, a prinde - - a lua prizonieri pentru informaţie
limbi - popoare
lisovţi - cazaci
liubovnic- bucuros
livinţi - oşteni de oaste uşoară
loc, de - - de aici, din ţară
lovi, a - — a ajunge, a se îndrepta
luneca, a - - a fi atras în greşeală
lunecos - nesigur
lungoăre (boală de - tifos

M

maligna (boală) - de nevindecat
mas - popas de noapte
maştihă - mamă vitregă
matcă - maică
mator- bătrân
maeştrii de oaste — maşini de război
măzdi, a - - a mitui
mâlit- mal surpat, râpă
mânea, a - - a poposi
mâneca, a •— a se scula devreme
mârzac- comandant tătar
mârzăcie - în timp ce era mârzac
mecet - templu turcesc
megiiaş - vecin
meidan - piaţă, spaţiu gol
meree - neîntreruptă
mesernită — măcel
meseţă - lună (slav)
mesteca, a să - — a tulbura, a se amesteca
meşterşug - artă, înşelăciune
mică - clipă
mijloc - mijlocire
molitva - rugăciune
moşan, moşancă - moştenitor, stăpân cu drept de moştenire
moşiie, de - - de moştenire
mujic - ţăran rus
muncă - chin
munci, a - — a chinui
musaip - dregător de curte al sultanului
muscă — insectă în genere
muta, a - - a schimba

N

năbuşi, a ^ - a năvăli
nădejde, fără ^ - pe neaşteptate
neamăgeu - neamăgitor
neclătit - neclintit
nedobândit - invincibil
neghicit - neexplicat
nemăreţ - modest
nemernic - om străin
nemica - deloc
nemulţumitor - nerecunoscător
nepărăsit - fără încetare
nepriietin - duşman
nesocotit - fără importanţă
nestătorie - nestatornicie
neştene - cineva
neticneală - nelinişte
netocmeală - neînţelegere
nevoie - primejdie
numere - plural de la nume

O

oardă — oaste tătărească
obârşi, a - - a termina
oblici, a - - a prinde de veste
oborî, a •— a doborî
obroc - tain
obsides (latin) - zălog
ocină — moşie ereditară
ocol - teritoriu al oraşelor
odaie — fermă, cazarmă
odoacă - chiar, încă, până şi
olah - român (în lb. ungară)
olaş — italian (în lb. ungară)
o lat — regiune
olăcar, olocar — curier
omor - şi cu sensul de epidemie
orândui, a ~ — a porunci
orânduială — poruncă, măsură, hotărâre
ort - monedă
osăbi, a să ~, osăbire - a se despărţi, despărţire
oşti, a să - — a porni cu oaste
oştenie - artă militară; slujbă militară
otac- tabără de odihnă
oturac-cel ce rămâne de pază în tabără

P

pajişte, din - - din temelie
palanca - întăritură, cetăţuie
patimă - înfrângere, pătimire
pavată - pavăză
părăsi, a să - - a renunţa
păzi, a - (calea) - a urma
pândză - rând de întărituri ale unei cetăţi
pedestri, a să - - a descăleca
pementian - agricultor, boiernaş
peste — împotriva
pe ştiţi - mulţi
petrecanie- întâmplare, petrecere
petrecător - călăuză
peţiană — pană
pildă, în - - sub pretext
pisărie — deminitate de pisar
pivă, pioa - tun mare de asediu
plaşcă — bacşiş
platnic - răspunzător
pleca, a - — a îndemna
plian, plean - pradă
plini, a — a împlini

podigră - gută la picioare
poftori, a - - a ameninţa, a repeta
pohti, a - - a invita, a cere
poiadă - mulţime, hoardă
polc - ceată de oaste
polcovnic — comandant de ceată
polnii he ti nan - hatman de câmp (în Polonia)
polog - întins la pământ
ponoslui, a ponoslu - a dojeni, dojana, învinuire, reclamaţie
pont - condiţie; şi cu sensul de articol
pospolita - ridicare generală a oştilor
poticală - păţanie, înfrângere
potică - trecătoare în munţi
poveste - proverb
pozvolenie - îngăduinţă, permisiune
pozvoli, a - - a da voie, a fi de acord
prag - cataractă
prapor - steag ostăşesc prins în vârful unei lănci
pravilă - lege, codice de legi
pravilă, în - - după regulă
praxis - experienţă
premeni, a - - a schimba (o situaţie)
prepodobna - preacuvioasa
pre pune, a prepus - a bănui, bănuială
prestării, a - - a cădea la învoială
price - ceartă
pricină — vină, ceartă, litigiu
prileji, a se •— a se întâmpla
prinde, a se ^ — a se potrivi
pristăv - supraveghetor
proaşcă - ţintă
proci, i ' - şi celelalte
purces - pornire, plecare
puşcă - tun

puterea hi, a - - cu atât mai mult

R

raft - harnaşament
raia - stăpânire turcească
raitar - oştean călare, neamţ
rădicatul - răscoala
răestrovi (în lb. polonă) - înregistraţi (oşteni)
răgulă - seminţie, ginte
rămăşiţe - urmaşi
răpitor, răpitoare — violent, rău, mânios
răsări, a - — a pierde
răscumpăra, a - - a recuceri, a relua
răsipă — înfrângere
răsipi, a - (o cetate) - a dărâma
răspunsuri - corespondenţă
răşchira, a - - a risipi (o oaste)
răutăţi - şi cu sensul de nenorociri, pradă
războli, a să războlit - a se îmbolnăvi, bolnav
râhni, a - - a dori
râmlean - roman
rând - la rând
rândul — rânduiala, regula, obiceiul
rediu — pădurice
roată - detaşament de oaste

rocoşi, a se - - a se răscula
rohmistru - comandant de oaste
rost - gură
rumânie, pe - - pe româneşte
ruptul (Seimului) - dizolvare

s

sacaluş - bombardă
sâimu, seim - dietă (în Polonia)
scală - port
scară - treaptă
scaun - sediu, capitală
scândură (de aramă) - lespede
scorni, ă scornit - a se preface, a înşela, prefăcut
scrisori - cu sensul de lucrări literare
scuti, a - - a salva
senator - sfetnic regal în Polonia
serdar - locţiitor, reprezentantul domnului faţă de oşti
sfadă, sfădi, a să - - şi cu sensul de luptă, război; a se lupta
sfărâma, a - - a pune capăt, a hotărî
sii, a să siială - a se teme, teamă
silavă, sileavă - silabă
silitor - ambiţios
simedriu - sfântul Dumitru
simeţi, sâmeţi, a să - - a îndrăzni
jz'/z^, *sineţaş* — puşcă, puşcaş
sirguială, sârguială - repeziciune
slobodzi, a - — a elibera, a da drumul
slujitor — oştean, soldat
smenteală, sminteală - înfrângere, nenorocire, greşeală
sobol- samur
sotnic - comandant a o sută de ostaşi (la cazaci)
soţiie (ţară) - vasală, aliată
spată - spadă
spârcui, a - - a risipi
sprijini, a ~, spijine ala - a apăra, apărare
sta, a - - a se face, a deveni
stampară, a - - a astâmpăra
steag de oaste - ceată, unitate de oaste
stepenă - rang, treaptă
stol (de oaste) - ceată, detaşament
stoli, a să - - a se organiza în stoluri
stolniţă - capitală (în Rusia)
strat - suportul tunurilor
strânsoare - oaste de adunătură
streleţ - puşcaş
stremuta, a - (graiul) - a schimba
strica, a - (numele) - a compromite
strigător - crainic
suliţă - măsură de înălţime
sima, a - - a se zvoni
sunat — vestit, cu zgomot
suptpus - ascuns
supune, a - - a ascunde
surguciu - egretă
surgun - exil, exilat
surlar - trâmbiţaş
suspina, a ^, pe — a învinui
svetitel - ierarh

Ş

şanţ-val
şavgău - săpător de sare
şedzat - aşezat
şleah, şleav - cale
şleahtic - nobil polon
şlic, işlic - căcitdă boierească şi domnească
span - conte, nobil
şvedzăsc - suedez

T

tab ie - fort
tar - povară
tăia, a să - - a curma
tâmpinare - întâmpinare
tecsi, a - - a înghesui
temeiul (oştii) - grosul, centrul
tergiman, terziman - tâlmaci
tiparnic - tipograf
tiron - oştean roman
tocmală - înţelegere, angajament
to anală, în — în ordine
tocmi, a -, a să - - a repara, a se potrivi, a se înţelege
trage, a - - a atrage
trage, a să - - a se retrage
trăgăna, a - - a prelungi, a trage
trăitor - persistent
treapăd- trap, galop
trece, a - (cuvântul) - a nu se ţine seamă
trup - cadavru
tui — steag turcesc din coadă de cal

Ţ

ţărămonie - ceremonie
ţenchiu - sfârşit, ţintă
ţietorie - a ţine ca ţiitoare
ţiitor- stăpânitor
ţiişy de - (luptă) - corp la corp

U

undeşi - tot acolo
urâciune - ură
uric - act de privilegiu
urşinic - catifea

urzit, urzitor - fundare, fundator

V

valashos - denumire dată de francezi românilor
valios - denumire dată de nemţi şi italieni românilor
val — şi cu sensul de tulburare
vâlfă - glorie
vecinătate - serbie
vechi, a să ^ - a se învechi
vederea, a - — pe faţă
veghia voia, a - - a părtini
ventre, vintre — pântece
vergile gurii — buzele
veselie — serbare, nuntă
viclean, vicleni, a - - trădător, a trăda
vicleşug — trădare
viitor, vinitoare — acel, acea care vine
vivor, vivoară - vifor, viforniţă
vloh - italian (în limba polonă)

voie vegheată — cu părtinire, cu premeditare
volnic, volnicie - liber, libertate, putere
volnicite - privilegiu
voloşin - român (în limba polonă)
vrăjmaş - energic

Z

zaharea - provizie
zarvă - tulburare, luptă civilă
zatocenie - exil (în Rusia)
zavistie, zavistnic - invidie, invidios
zăbavă - şi cu sensul de petrecere, de clipă de odihnă
zburda, a zburdăcinne - a se desfrâna, desfrânate
zugrăvit - aparent, înşelător

NICOIAE COSTIN

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI..

A

abate, a ^ — ase năpusti
acmu — acum
actinamea — jurământ
adetiid- dare, dajdie
adumeca a - a descoperi, a afla
agarlâc - bagaj, calabalâc
agă - ispravnicul darabanilor
ai - ani
aiave - în fiinţă, în realitate
albineţ - albiei os, bălan
amăruntul — amănuntul
amelița, a ameninţa, a - - a pomeni în treacăt despre ceva, a menţiona
amistui, a - - a ascunde
aprimejdioasă — primejdioasă
aprod - slujitor la Curte
armată - tunuri
arz- jalbă, raport, memoriu
aspru — monetă veche turcească
astronomie — ştiinţa care se ocupă cu studiul corpurilor cereşti
as truca, a •— a înmormânta
astrucare - înmormântare
asupreală - nedreptate, silă
aşeaş - de asemenea, iarăşi
au - sau, ori

B

bae — (săseşte) olărie
bahnă - mlaştină
balcibaşlâc - tribut de miere care se da în fiecare an hanului tătarilor
baliemez - tun de mare calibru
bardişă - armă veche, în formă de topor, cu coadă lungă
basnă - povestire mincinoasă, legendă
baştă - cazemată în formă de tun
băia, a - - a mângâia, a desmierda
băjenie — pribegie, loc de adăpost de frica năvălirilor duşmane
bănat - supărare, necaz, bănuială
becisnic — netrebnic, nemernic, neputincios

beglerbei - guvernatorul unei provincii turceşti cu rang de vizir
bei - guvernator (la turci) peste un oraş sau provincie
belitîiră - despuiere de averi
beşliu, beşlei - corp de călăreţi turci, care făceau slujbă de curieri
bişug - belşug
blagorodnic — nobil, de neam
blagoslovenie - binecuvântare
blăzni, a - - a se înşela, a se amăgi
boaz - gură de vărsare a unui râu
bold - par ascuţit, prăjină lungă
bolniţă - spital
boz - zeu păgân, idol
bozoaie — zeitate feminină
brodi, a •— a nimeri undeva, a ajunge din întâmplare
bucim - bucium, instrument muzical
buluc- companie de soldaţi, ceată de oameni înarmaţi
buluci, a se - - a se concentra, a se sttânge în rânduri
bunciuc - steag
busurman, busiunnan — musulman

buturii - butuc, buturugă

C

cabaniţă - mantie cu guler de samur pe care o primeşte domnul de la Poartă
caftan - haină cu mâneci lungi dată domnului de sulta
caimacam - ocârmuitor
calcan - pavăză, apărătoare
calici, a - - a ologi
calmă - turban
calo - ţigan, om crud, vărsător de sânge
camătă - dobândă
canaft- ciucure
cap - conducător, om de frunte; condiţie de pace, paragraf
capegiu, capigiu - portar al seraiului din Constantinopol, însărcinat cu mazilirea sau decapitarea domnului
capichehaia, capuchehaiă - agentul diplomatic al domnilor noştti pe lângă Poartă
capişte - templu păgân
caratâ, caretă — trăsură închisă de paradă
carte - scrisoare
caştalian, caştelean - comandantul unui castel
catargă - galeră, rob la galeră
catastif- condică, registru
cauc - căciulă
cauş - curier, ştafetă (la turci)
cămăraş - slujbaş la cămara domnească, camerier
cosaş - cap de familie
ceambul — năvală pentru pradă
cehăi, ă - - a supăra
cerca, a - - a cerceta, a iscodi
cercare, cercătură - cercetare
cercător - cercetaş, iscoadă
cerşut - cerut
chelşug - cheltuială

chezaş - garant
chilă - măsură veche de capacitate pentru grâne: în Muntenia de 400 oca, în Moldova de 240 oca
chivără - chipiu înalt
cialrna - turban
ciauş- curier, ştafetă
cineş - fiecare
cinsteş - vrednic de cinste, demn
cin - tagmă, stare socială
cirac, ciriac, cireac - protejat, favorit
ciutaci - poreclă dată turcilor
ciudese, ciudă - lucruri de mirare, minuni
clăti, a se - - a porni, a merge, a se mişca
clătire - mers, pornire
cliros - cler
cobuz - instrument cu coarde
colfi, colfo - golf
colciac - jambiere
comanac - căciulă de lână
comisie - adunare
comisar - persoană delegată penttu o misiune
comişel - slujbaş al grajdurilor domneşti
comornic - cel însărcinat să execute o sentinţă, o judecată
conac - popas
conteni, a - - a se opri, a înceta
corn - aripă de oştire
coroni, a - - a încorona
coronaţiie - încoronare
coş - tabără la şes a tătarilor
coteică - căţea de vânat cu picioarele scurte
cozmografie - studiul corpurilor cereşti şi al lumii astronomice
crângul cerului, *crugul* cerului — bolta cerească
crezut - credincios, de încredere
crunt - plin de sânge
crug - orbita unei planete
cucon, cocon - fiu de domn sau de boier
cugla - acoperământ al capului
culoglu - soldat pedestru ia turci
cumbara - ghiulea, bombă, granată
cumpănă — primejdie
cura, a - - a curge
curătoriu - curgă to riu
curugiu - soldat turc miliţian
aista, a - - a trăi, a fi în viaţă
cândai - poate, cumva
cântar, ţitnar - greutate de circa 50 kg
câşlegi - perioadă de timp dinaintea Postului Paştilor, în care nu se posteşte

D

da cale, ă - - a se retrage
da dosul, a - - a fugi
dabilă - dare, bir
dais — război
davă - oraş
dăbilăr - agent de percepţie
dănăoară — odată *(nicedănăoară* — niciodată)

daraban — ostaş din pedestrinie sati din garda domnului moldovean
dejghinare - dezbinare
deşărt (cu — fără să fi luat nimic
deşugubină - amendă pentru crimă
detunat - trăsnit
dezbate, a - - a scăpa de sub stăpânire, a se elibera
dezbatere - scăpare de sub stăpânire
diiac - logofeţei, scriitor de cancelarie
diregător, deregător- conducător, slujbaş
diregătorie, deregătorie - slujba unui înalt funcţionar
dires - document, hrisov
divă - minune, lucru de mirare
divan - pat, tribunal
do bă - tobă
dobândă — paradă, jaf
dodeială - supărare, strâmtoare
dorobanţ - soldat de infanterie
dos - partea dinapoi a oştirii
dosi, a - — a fugi
dricul - mijlocul
duium - pradă
duualma, dun anina - serbare la turci
dvorbiotoriu - de serviciu la curtea domnului
dvorean - curtean
dvorelnic — curtean

E

echingii - corp turcesc de călăreţi
endromida - numele unei haine
ensiferi- purtători de sabie
eparhie - ţinut sub jurisdicţiunea episcopului
ere să - credinţă eretică, erezie
ereticie - erezie, doctrină eretică
ezoviţi, ezuviţi-iezuiţi (călugări)

F

fainen,famân - om castrat, eunuc
fiwnu - zeu câmpenesc
făt - băiat
fii tărie - părtinire
fanar - felinar
fecеră, formă de perfect simplu de la *a face* - făcură
fereca, ă - - a lega în fier
fer eden - baie
fericie - fericire
fer mari, firman - poruncă scrisă a sultanului
fiecând- oricând
fii a - fiică
filandră, ilautră, falantră - falangă, corp de infanterie la macedoneni
firea (în locuţiuni: *de-a* - deosebit de bun
flămângiune - foame grozavă
frântură - loc prăpăstios
firi **fi —** cai din Frizia
fuste - bâtă, lance

G

gallon - corabie mare de război
găbza, a - - a prinde pe cineva la strâmtoare

gata, a se - - a se pregăti
gâlceava - sfadă, război
gamba, a - - a prinde, surprinde
gebhana - materiale de război
ghecet - *vad,* trecătoare
ghessis - bârnă lungă sau paliţă
ghiuluş - sfat, adunare
gioc - danţ
giudecată de cap - pedeapsă cu moartea
giudeţ - judecată şi judecător
giupâneasă - soţie de boier
giurui, ă - - a făgădui
glavă- capitol
gloată - oaste de ţară
globnic - funcţionar cu amenzile
glonţ de tun - proiectil
glugă, cuglă - acoperământ al capului
gomon - zgomot
gonaş - călăreţ-cercetaş
greime- mulţime, grosul armatei
grumaz, în locuţiuni: de - - prizonier

H

haiduc - mercenar ungur în armata română
halca - cerc de fier prin care se azvârle geridul (adică suliţa scurtă)
hangiar, hamger - pumnal încovoiat
harţ, harţii - încăierare între avangărzile duşmane sau între mici detaşamente

h ase chiu, h asieh iu - ofiţer din garda sultanului
hatişerif - poruncă a sultanului scrisă de mâna sa
hălădui, a - - a se mântui, a scăpa cu viaţă
hălăduire- mântuire
hămnisi, a hainişi, a •— a leşina de foame
hărăţ — soldat din avagardă
hărăţi, a se - - a se încaieră, a se lupta
hărăzitură - donaţiune, dar
hânsar, husar- soldat îmbrăcat în fier
hâtru - isteţ
hereghie - origine, neam
hiclean - viclean, trădător
hidropică - boală (acumulare de apă în abdomen)
hihot - hohot de râs
hochium, huchium — poruncă scrisă de la sultan
homnisi — vezi *hămnisi*
hotărî, a se - - a se învecina
hotnog- căpitan
horuograf- cronică

/

iazer - lac adânc, mare
iereticie vezi *ereticie*
imbrihor - slujitor la grajdurile sultanului
infulă - tiară episcopală catolică

iscoadă - spion, cercetaş
ispită - cercetare
ispovedanie - spovedanie
ispravnic - dregător
isprăvnicie - dregătorie
istov, în locuţiuni: *de* - - cu totul, cu desăvârşire
istovi, a - - a isprăvi, a sfârşi
iznoavă, în locuţiuni: *de* - - din nou
izvod - manuscris, catastif, text
izvodi, a •— a crea, a inventa

/

îmbe - amândouă
îmbunător - linguşitor
împroşca, a - - a trage cu săgeţi la ţintă
împrotiva, împotrivă- în dreptul, în faţă
împrotivnic, împotrivnic - adversar, duşman
încailea - barem, măcar
începătură - început
încrunta, a se - - a se umple de sânge
îndărăptnicie - îndărătnicie
îndelunga, ă se •— a se îndepărta
îndupleca, a se - - a se îndoi, încovoia
îngloti, a se - - a strânge oaste multă
îngreca, a - - a rămâne însărcinată
înhotărî vezi: *hotărî*
înnagios şi *înnalgios* — pagubă, neajuns

înspăima, ase--a.se spăimânta
întina, a - - a se umple de tină (noroi)
întunui, ase - - a se întoarce, a se înapoia
întina, a - - a sprijini slab; a fi gata de bătaie
îtivăscut- îmbrăcat
învis - înviat

/

jac - pradă
jăcui, a - - a prăda, a jefui
jalbă, jalobă - cerere, reclamaţie
jârtăvnic, jârtvenic - altar şi masa din altar
judeţ - judecată, vezi şi *giudeţ*

L

lagum - mină (pentru explozii)
lastră - stofă scumpă de lână
lege - religie
lefeciu, lefegiu - soldat mercenar cu leafă şi tain
liăsă - împletitură de nuiele
liman - port
limbă - informaţie despre inamic, fâşie de pământ
litie- procesiune religioasă, slujbă
loază - ramură verde, lăstar
loitră - partea laterală a carului, scară

lontru - lăuntru, înăuntru

M

madem - metal
înainte — mai înainte

malgrab - margraf
mamcă - doică
mamină - colos, namilă
mano - ţigăneşte
marşalâcul— mareşal
mas - popas
maştehă, maşteră - mamă vitregă
mădtdar - temeiu, membru
măscăriciu - bufon caraghiosul curţii
mâlcomiş - încet, fără zgomot
mârzac - căpetenie la tătari
mâzdă - mită
mâzdi, a - - a mitui
medelnicer - boier la curtea domnului
megiiaş - vecin
megieşie - vecinătate
meidan, rneidian - maidan
melenholie - melancolie
ine ser - sărac
meterez - şanţ, fortificaţie
metrică - condică, registru
mierţă - măsură de capacitate pentru cereale
milă - măsură de distanţă
milo sâr die, milo ser die - milă, îndurare
mistru - ispravnic
mişelie - ticăloşie
mitră — acoperământ al capului la episcopi
molitvă - rugăciune
moşan - moştenitor
moşancă - moştenitoare
mreajă - cursă
musaip- curtean, consilier intim
musichiceşte — muzical

N

namesnic - locţiitor, vicar
năboiu - revărsare de ape
năduşi, a— a se înăbuşi
năimi, nămi, ă - - a aranja, a închiria
năramză - portocal
năruit - ruinat, prăbuşit
nedodeit- nesupărat, nestingherit
nemeş, nemiş - nobil ungur
nemuritorie - nemurire
nepărăsit - fără încetare, mereu
nepriiaten - duşman
nescări - nişte, oarecari
nesătorie - nestatornicie
neştine - cineva, oarecie
nevoitor - străduitor
nicedănăoarâ - niciodată
numere - pluralul de la *nume*

O

obadă, pl. *obezi* - cătuşă
obârşi, a - — a sfârşi
obiciui, a - - a obişnui, a deprinde
obicină — deprindere
oblăduitor - cârmuitor
oblici, a - - a afla, a descoperi
oborî, a - - a doborî
obrezid, a - — a circumcide, a tâia împrejur
obsidis - zălog
obuz — tabără
ocină - moşie, moştenire părintească
ocol - plasă, circumscripţie
ocop - şanţ de întăritură

odgon - funie groasă pentru corăbii
odor - giuvaer
olac - curier, ştafetă şi cal de poştă
olat- ţinut, regiune
olăcar - ştafetă
oprială - arest
oraţie - cuvântare
ort - monetă de 10 parale
osebi, usebit - osăbit, despărţit, separat
o ser die - zel, sârguinţă
ostrov - insulă
os tenie - război
o tac - tabără, lagăr
o tăvi, a - a răsări iarba
Otcenaş, Oscenaş - Tatăl nostru
oturac - veteran (la turci)
oţărî, ă se - - a se mânia înfuria

paliţă - bârnă, par, băţ
pantheon - biserică păgână
papistaş - catolic
pardoş - leopard
parolă — lozincă, cuvânt convenţional
părcan — gard de scânduri
păretar — covor de perete
pânză - primejdie, nevoie
pedestraş — soldat infanterist
pedestri, a se - - a descăleca
pedestru — care umblă pe jos
petrecanie — petrecere, veselie
petrecător — însoţitor
peveţ — cântăreţ bisericesc
pihotă - pedestrime, infanterie
pisar - scriitor de cancelarie, copist
pistreală - distanţă cât o aruncătură de săgeată
pistrelat- stropit, mânjit
pitrop - epitrop, tutore
piuă (pi. *pive)* - mortier (tun foarte scurt)
planită - planetă
plean - pradă (de război)
plod - roadă
plodi, a - - a (se) naşte, a se înmulţi
plodnicie - rodnicie
poclon - plocon, dar făcut unuia mai mare
podalghie - podagră, gută
podan - supus, birnic
podciaş - vistier
podcomor- subcămăraş, dregător polon
podscarb - vistier al doilea
poedinoc - luptă în doi
pogorât - coborât
pohtori, a profitori a - - a repeta, a înnoi
pohvală - pompă, triumf
polc - regiment
polcovnic- colonel, comandantul unui regiment
politie - stat
pomană - amintire
pomăzui- a unge cu mir un rege
pomăzăitură - pămătuf de bumbac
ponorât- prăbuşit, prăpăstios

ponosiţi - ponos, plângere, reclamaţie
pont - condiţiune, punct
poruşnic - porucic, ofiţer la ruşi
potkălă - înfrângere, supărare
potronic- monetă veche de aramă şi de argint
povaţă - conducător, şef
povod, în - - dus de căpăstru
povodnic - cal de călărie
pozvoli, a - - a permite, a îngădui
pozvolenie - îngăduinţă
prapor - steag ostăşesc
pravilă - lege
pravoslavie — ortodoxie
pravoslavnic — ortodox, drept credincios
precupie - vânzare cu amănuntul
premeneălă - schimbare, înnoire
prepune, a - - a bănui
prepus - bănuială
prestol- sfânta masă din altar
preţălui, a - - a evalua
price - ceartă, gâlceava
pricestui, ă se - - a se împărtăşi (cu sfintele taine)
priinţa - bunăvoinţă
priitor - binevoitor
prinsoare - închisoare
priseacă - stupină
pristăvi, a se - - a muri
pritoran - pretorian, soldat din garda împăraţilor romani
proaşcă - ţintă
proclet - afurisit, blestemat
protivnic - de seamă, la fel., deopotrivă
purces - pornire, plecare
puşcă (pl. *puşti* şi *pusei)* tun; puşti pe roate
puţinteii - puţin

R

raia - cetate sub stăpânire turcească
raitar - soldat cavalerist
răsface, a - - a desface
răşchira, a se — a se împrăştia, a se risipi
răvaş - scrisoare, bilet
războli - a se îmbolnăvi deodată
recipospolită - stat, regat
rediu (pl. *reade)* - pădurice
roată - companie de soldaţi
rocoşi, a se — a se răscula, a se răzvrăti
rocoşire - răscoală
rocoşitură - revoltă
rohmistru - căpitan de cavalerie (la poloni)
rost - gură

sarascher — comandantul unei armate sau al unei provincii turceşti
satir - geniu al pădurilor
săbor - *sohox,* sinod
săciui, a - - a seciui, a tăia
săcşor - săculeţ
saială - frică
săim, seim - divanul sau sfatul polon

sărdar, serdar - comadant de cavalerie
sâvai - măcar, chiar, fie
sângeac - district
sârg, sirg - grabă, numai în locuțiune: *de* iute
sârgui, a - - a grăbi
scală - port
scârșca, a - - a scrâșni
scociorî, a - - a scormoni, scotoci
schiptru — sceptru
sculă - obiect mic de mare preț, giuvaer
seu rsu ră - c u rge re
schizmă — dezlipire, despărțire
sineață - pușcă
sinețaș - pușcaș
singegaș - soldat port-drapel
slobozi, a - - a libera, a descărca pușca
slobozenie - iertare de păcate
sminteală, zminteală - deranjare, pagubă, stricăciune
sobol - blană de samur
soci (ungurește) - cojocar
sociavă (ungurește) - cojocărie
sodomie - homosexualitate
solac- arcaș din garda sultanului
sotnic - căpitan la cazaci
soție - tovarăș, asociat
spahiu - cavalerist turc
spart - împrăștiat, risipit
spăimat, vezi *înspăimat*
spânzura, a - - a atârna
spuză — mulțime, grămadă
staroste - guvernatorul unei cetăți
steag - batalion sau escadron
stepenă — treaptă, rang
stih - verset (din Biblie)
stihie - element (al naturii)
stol - coloană de soldați în marș
strajă - avangardă
străjar - sentinelă, paznic
strileț- vânător
strog- insulă
stropși, ă - - a strivi în picioare
suciu — blănar (ungurește)
supune, a - - a ascunde
surlă - instrument de suflat
svințănii — obiecte sacre

Ș

șafar, șufar - dregător având în grijă garderoba domnească
șagă - glumă
șaică (pl. *șăici* și *șeici)* - șalupă, vas mic cu pânze
șerb - rob
șirag, șireag- rând
șleahtă - nobilime polonă
șlehticiu - nobil polon
șliav, șleav, șliah - drum
șlic, ișlic - căciulă de domn și boier
șpârcui, a - - a face fărâme
span - vice-comite în Ungaria
stere — așchie

T

tablă - listă
tabulhanâ - muzică militară turcească
tafta - mătase subțire și lucioasă
taler- monedă veche austriacă, de argint
tar - povară, greutate
tăbărî, a - - a așeza tabăra
tâlcui, a - - a tălmăci, a traduce
telul - strigător public, crainic
terziman - tălmaci, dragoman
tij- de asemenea, idem
tină - noroi
tir ari (italienește) - *săgetare*
tiron - elev militar
titiduș, titiuluș - titlu, cuvânt care arată demnitatea și rangul
trăgăna, a - - a amâna, a lungi
trâmbaciu - trâmbițaș
trecătoare - trecere
trevzi, a se - - a se trezi
triapăd- trap
tui - steag din coadă de cal

Ț

țărmure - țărm
țâncă - cățea
țenchiu - hotrar, sfârșit
țitnar- chintal, 50 de kilograme
țițiu - o băutură a păstorilor, zer

U

ughi - galben de aur
uric - hrisov, document
următor - urmaș

V

val - necaz, frământare
'anda - boierie în Țara Ungurească
văcuire - eternitate, veșnicie
vădire - ieșire la iveală
văleat - dată, an
vă tă ma re - j i gn i r e
vâlhvă, vâlfă - faimă
vârtute - putere, tărie, vigoare
velcopolean - soldat din garda regelui polon
veri — ori
viclenitor - trădător
vintre - pântece, abdomen
vist ere - averi
vivliothică — bibliotecă
volnicie - libertate
voroavă - vorbire cuvântare

Z

zacon - obicei, datină, așezământ
zed? ară, zahăr ea - proviant, hrană pentru oameni și vite
zapis - înscris, act de cumpărare sau vânzare
zarvă — tulburare, neliniște
zatocenie - exil, utgie
savistie - invidie, pismă
zavistui, a - - a invidia, a râvni
zădărî, a - - a întărâta, a ațâța
zahăială - tulburare
zălog - amanet
zălogi, a - - a amaneta
zburdat - zburdalnic
zmidt - smuls
zugrăvitură - pictură

ION NECULCE

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI.

A

acătare - oarecare, deosebit, cât de cât

aclaz, vezi *atlaz*

demn — acum

(icolisiy (a-)-i urmări pe cineva, a se lega de cineva

adăoşag, adaos - dare în plus, impozit suplimentar

adeveri, (a - a făgădui, a promite, a se încredinţa

afendi, vezi *efendi*

agă - ofiţer superior în armata turcească; rang boieresc în Ţările Române

agărlac - bagaj

agiunge, (ăse -J — a se înţelege cu cineva, a cădea la învoială

agonisită - avere, câştig, folos

ai - ani

alai bei - ofiţer turc, comandant de regiment sau escadron

alector, elector — unul din cei şapte principi care alegeau pe împăratul german

alege, (a a hotărî

aman - îndurare, iertare

amesteca, (a - a vorbi de rău, a unelti, a implica pe cineva într-o situaţie

amestecat — încurcat, nelămurit

aprinde; a-şi - rogojini în cap - manieră de a atrage atenţia sultanilor, la trecerea lor prin Constantinopol, asupra unei nemulţumiri sau nedreptăţi; *a-şi - poalele* - a fi cuprins de mari tulburări sau griji

aprod - slujbaş mărunt de curte, însărcinat cu transmiterea unor porunci sau cu executarea unor pedepse

aptică — farmacie

apuca, (a se - a promite solemn, a se angaja sub jurământ

ar bănos - albanez

aret - pază, apărare
arrnaş - dregător însărcinat cu aplicarea pedepselor, inclusiv a celor capitale
arz, arzaun - memoriu adresat Porţii Otomane de către domn sau boieri
aşaza, aşeza, (a se -) - a se învoi, a se înţelege asupra unei chestiuni, a se împăca
uses - întocmai, chiar aşa
aşezământ - învoială, înţelegere, acord
aşezătoriu - om cu locuinţă stabilă, statornic
ataman - căpitan de cazaci, comandat de detaşament la cazaci
atlaz - ţesătură de mătase
au - sau

B

bairam, baraiam - sărbătoare mahomedană ce încheie postul mare al Ramadanului
balgi-başa - însărcinatul Porţii Otomane cu strângerea mierii şi a cerii, necesare palatului împărătesc
balemez, balimez - tun de mari proporţii, de mare calibru
baljiu - negustor turc de miere şi ceară
ban - rang mare boieresc. In Moldova, introdus în nomenclatura rangurilor abia în 1705, n-a avut o funcţie precisă; locul său era între spătar şi paharnic
banii steagului - impozitul perceput pentru acoperirea cheltuielilor de instalare în scaun a unui domn
baraimalâc, bariiamlâc - dar făcut de domnii Ţărilor Române sultanilor şi înalţilor dregători turci cu prilejul bairamului
basnă - poveste, născocire, scornitură
băcălie - produse alimentare şi fructe din ţările calde
bănat - regret, părere de rău, necaz
becisniceşte - încet, ca un om neputincios
bei- prinţ, guvernator de provincie sau insulă la turci; titlu dat de turci domnilor Ţărilor Române
beilic - muncă gratuită pentru stăpânire; nevoie, trebuinţă
beizadea - fecior de domn
bejeni, (a se-) - a se refugia, a părăsi locul de baştină din faţa invaziilor duşmane
belacoasă - ţesătură scumpă din mătase
beteji, (a se ~) - a se lovi, a se deteriora
bezaconic - nelegiuit, spurcat
bişug - belşug
biv - fost
blem - haidem!, să mergem!, să umblăm!
bold - lemn ascuţit care indica vârful unui cort

bosnean - bosniac, locuitor din Bosnia
bostangiu - infanterist din garda sultanului
botcă - trăsură mică, închisă
bragadir, bregadir, brigadir - general cu o stea, comandant al unei brigăzi
breslaş - membru al unei asociaţii de lucrători sau de negustori
bucate - grâne, alimente, provizii
budă - dugheană, prăvălioară
bugigean - tătar din Bugeac
biducbaş - comandantul unui grup de o sută de soldaţi, de obicei din garda domnească; *başbiducbaşid* era şeful comandanţilor de bulucuri, de şutaşi
burzului, (a se -) - a se agita, a se răscula, a se întărâta
busurman - musulman
butuc - instrument de tortură din lemn, prevăzut cu găuri în care se băgau mâinile, picioarele şi gâtul celui arestat

C

cabaniţă - mantie de ceremonie a domnilor români, îmblănită cu samur şi cusută cu fireturi
cadeu, cadiu - judecător turc
cadie - judecătorie (instituţia ca atare)
caftan - haină de culoare albă, cusută cu fir de aur cu care erau îmbrăcaţi domnii la numirea în scaun şi marii boieri la numirea în dregătorii
cahpol- puşlama, secătură
caimacam - locţiitor de domn, numit de turci sau lăsat de voievod în absenţa sa
caiuş - laţ arcan
calabalâc - zarvă, tulburare, forfotă
calaor, calaur - pază, patrulă, gardă, strajă
cale (pe, cu -) — cum se cuvine, pe drept
calgă - moştenitorul tronului la tătarii din Crimeea
calmâş, calmuc - trib asiatic aşezat în jurul Mării Caspice
calo - călău
cam bară, vezi *corn bară*
canavaţă - ţesătură rară, adesea de mătase
cap - conducător
capegi-baş - mai-marele capegiilor, utilizat adesea de Poarta Otomană la instalarea sau demiterea domnilor Ţărilor Române
capegilar-chihae — mai-marele peste porţile seraiului
capegiu - portar al seraiului, adesea cu atribuţii de curier special
capichehaiă - trimisul domnilor români la Constantinopol, care le reprezenta interesele şi-i informa asupra trecerii pe care aceştia o aveau (sau n-o mai aveau) la Poartă

caplan paşa - comandant al caplanilor, oaste de infanterie turcă ce purta turbane din piele de tigru
carata - trăsură mare, închisă, folosită de domni sau marii boieri
casap-başa - şeful aprovizionării armatei turceşti cu carne
catargă - galeră, corabie mare
cataroi - dambla, apoplexie
catastih - condică de socoteli, act
cavalerie - decoraţie, ordin
cazascher - funcţie judecătorească înaltă la turci
cazâlbaş — persan
caznă - tortură
călca, (a - a ataca, a nimici
cămară - trăsură închisă de dimensiuni mici pentru transportul banilor sau al mărfurilor grele
cămăraş de ocnă - boieraş însărcinat cu administrarea ocnelor de sare; funcţia era retribuită
căminar - boieraş însărcinat cu strângerea impozitului pe băuturi
căpitan paşa - amiral, comandant de flotă în armata turcă
căsar- om gospodar, bărbat însurat
căuta, (a-i -) - a încerca, a se apuca de, a se impune atenţiei cuiva
cârcimărit- impozit pe cârciumi
câşlă — aşezare tătărască, sat tătăresc
câzlar-aga - mai marele eunucilor
cealmă — turban
ceambur, ceambid - detaşament de pradă, mai ales tătăresc, trimis în Ţările Române
ceauş - curier turc, paznic
cehăi, cehei, (a -) - a necăji, a sâcâi
ceir - imaş pentru cai, loc neîngrădit, cu iarbă, unde se creşteau caii
celednic - argat, slugă, servitor
ceteală — învăţătură de carte, erudiţie
cetlui, (a -) - a prinde capul osânditului într-un instrument de tortură, ceatlăul
chervăsărie - vamă turcească în Ţările Române
chesăgiu - pungaş, hoţ de buzunare
chihaia - administrator, intendent, la turci, pe lângă marii demnitari
chilă - măsură pentru cereale; o chilă varia între 430 şi 679 litri
chindie - partea zilei înainte de apusul soarelui
chir - domnul; titlu atribuit de obicei mitropoliţilor şi episcopilor Ţărilor Române
chirigiu - căruţaş plătit, care transporta mărfuri sau oameni
chirio-chir - domnul-domn
chitai - chinez
chiurci-başa - mai marele blănarilor la Constantinopol
chizăş - chezaş, om care răspunde băneşte sau moralmente pentru altul

cifed, vezi *şved*
cifert, vezi *sfert*
cilibiu - rafinat, distins, nobil
cineş - fiecare, fiecine
cinie- porţelan, faianţă
cinsteş- falnic, impunător, arătos
dohodar- slujbaş mărunt la curtea domnească (valet), ce avea grijă de încălţămintea domnului; şeful acestora, baş-ciohodarul, executa şi poruncile domnului privind arestarea şi încarcerarea boierilor
ciorti, (a se -) - a se certa, a se sfădi
cisliu, (a -) - a stabili impozite pe categoriile sociale, sau pe indivizi
ciudi, (ase -)-a-i fi ciudă cuiva, a fi contrariat, a fi nemulţumit
civert, vezi *sfert*
dăti, (a se -) - a se mişca, a se urni, a se ridica
clevete, clevetiri - bâr-firi, ponegriri
cliros - cler, tagmă bisericească
clucer - mare boier, care avea în grijă aprovizionarea curţilor domneşti
cochii-vechi - mezat, licitaţie
cocon - fecior
colac - gratificare, laudă
colegat, colegatur - aliat
combară, cumbara — obuz, bombă
comis - mare boier, care avea în grijă grajdurile domneşti
comisar — trimis, împuternicit; la ruşi, în armata lui Petru cel Mare, în înţeles de contabil
conac - loc de popas, găzduire
contăş - haină lungă, îmblănită, îmbrăcată la ceremonii de domni şi boieri
cornărit - impozit pe vitele mari
coroni, (a a încorona
coş - tabără
crăie - regat
croşnă - povară purtată cu spatele
crunta, (a se -) - a se păta, a se murdări
cuhnie - căruţă, trăsură închisă
aduc - garnizoană, gardă, pază
cumuci- locuitori de limbă turcă din Caucaz
cuniţe - impozit pe vitele destinate exportului sau aduse la păşunat în Moldova
cupar - boier de rang inferior, însărcinat să toarne vin la masa domnească
curătură - teren defrişat în vederea cultivării cu grâu sau porumb
curaţi, (ase — a scăpa de cineva
curuţ — ostaş din armata lui Francisc Rakoczi al II-lea (1703-1711), ridicată împotriva habsburgilor pentru eliberarea Ungariei de sub austrieci

D

dajde, - dare, impozit, bir
daraban — ostaş pedestru, plătit
dăscălie - ştiinţă de carte
dârvală - muncă brută
dedinsu (cu) - mai ales
deli - nebun

deodată - deocamdată
desetină - zecimală, impozit în natură plătit mai ales pentru stupi şi porci, dându-se a zecea parte din producţie
despre - din partea
dezbate, (a -) - a lua înapoi o suprafaţă de pământ, după o prealabilă cercetare
diată - testament
diregătorie - slujbă, funcţie oficială
divan - sfatul marilor boieri, judecată, discuţie
dni - zile
domnişor - pretendent la tron
donţ- locuitor din regiunea Donului, cazac de la apa Donului
do va - slujbă religioasă la mahomedani
dragun, drăgan, dragon - ostaş cavalerist
dropică - hidropizie, acumulare de lichid în cavitatea abdominală
dub frenţit - sifilis (?)
duium — pradă, robi
dvor- gospodăria unui iobag rus, inclusiv membrii familiei
dvoreală - administrare, gospodărirea ţării

efendi - formulă de politeţe ce întovărăşeşte un nume propriu; om învăţat
eiţi - cazaci de pe râul laic din Ural
el-agă - dregător tătar din Bugeac, însărcinat cu strângerea birului de la locuitorii litoralului; agaua ţărmurilor, a litoralului
eparhie - teritoriul administrativ-bisericesc al unei episcopii
epaş - hoţ de cai
epitrop - tutore, mandatar
erbărie - depozit de praf de puşcă
ezi> (a ~) - a curaţi, a extinde iazuri

farfurie - porţelan, faianţă
farrnutale - discuţii
faţă - persoană
fănină - făină
făţărie - făţărnicie, ipocrizie
fedeleş - butoiaş
felegeăn — ceaşcă turcească de cafea, fără toartă
felt, fiert marşalâc- feldmareşal, cel mai înalt grad militar
ferecat - îmbrăcat, împodobit cu aur sau argint
feredeu - baie
firman, vezi *firman*
fier - lanţ *{apune în fieră* - a pune în lanţuri)
fin - locuitor de la Golful Finic
fire (de) - mândru
firman - act de numire sau mazilire dat de sultani domnilor Ţărilor Române
frâne - locuitor din ţările romanice (Italia, Franţa, Spania)
fum - casă, familie, gospodărie

fiimărit- impozit pe locuinţe, pe case
far - tâlhar
fura, (a se -) - a se strecura, a se furişa
fazie - armă cu patul de lemn şi ţeava lungă

galben - monedă veche de aur care a circulat şi în Ţările Române
galion - vas de război
găta, (a se -) - a se pregăti; a se găti
gâlcevi, (a -) - a murmura, a vocifera, a se opune
geabhana - muniţii, proiectile
geambaş - neguţător de cai, om necinstit
geamie - moschee, casă de rugăciune la musulmani
ghiaur - nume dat de turci creştinilor; necredincios, trădător faţă de Poartă
giupâneasă, vezi *jupâneasă*
giurătoriu, vezi *jurător*
giurui, (a -), vezi *a junii*
gligan - mistreţ, om masiv, prost şi leneş
gloată - mulţime, pedestrime
gonaş - călăreţ uşor care urmărea şi hărţuia duşmanul în retragere
gospod — domnesc, care aparţine statului
goştină — impozit pe oi şi pe porci
gramatic - copist, diac de cancelarie, secretar
grănitar- grenadir, aruncător de grenade
greime — grosul armatei
greu - necaz, povară
griji, (a -) - a întări în vederea apărării, a înmormânta respectând toate obiceiurile, a construi
grijit - îngrijorat
gropniţă - cavou, criptă
gros - închisoare pentru poporul de rând
gubernat - guvernator

H
hagimesc - oriental, persan
haini, (ase -J- a trăda, a se răzvrăti
hainlâc— hain ire, trădare
hamger - pumnal mare, încovoiat, purtat la brâu
han - capul statului tătăresc din Corneea
harariu - pânză groasă din care se făceau sacii, sau coviltirele pentru căruţe
harmată - armament
hatman - şef militar, boier mare, comandantul armatei
hatman coronie (la polonezi) - hatman al coroanei, unul din cei doi mari comandanţi militari
hatman polnie (la polonezi) — hatman de câmp, feldmareşal
hatman vilchi litovschi (la polonezi) - marele hatman al Lituaniei

havale - contribuţii în natură date Porţii de Ţările Române
hazna - tezaurul statului, sumă importantă de bani transportată în lăzi
haznătar - vistiernic
hălădui, (a -) - a scăpa, a trăi în voie
hamei, (a - a deruta, a buimăci, a năuci
hămnisit — flămânzit, lihnit
hănie - domnie (la tătari)
hărăţ- soldat de luptă individuală, sau în mici grupări, folosit pentru hărţuirea inamicului
hătmănie - rangul de hatman
hânsar — soldat de unitate auxiliară
hârtie - foaie de impunere personală (impunere fiscală)
hendichiu - şanţ de apărare, tranşee, întăritură
hiastru - fiu vitreg
hiclean - viclean, trădător
hier, vezi *fier*
hirotonisi, (a a ridica la rangul de preot, episcop sau alt grad bisericesc
hitcăi, (a -) - a hăitui, a fugări
hoge - preot musulman
holercă, vezi *horilcă*
hora - absida unei biserici; naosul; aici cu înţeles de catapeteasmă
horilcă - rachiu din fructe
horodovii (cazaci) — ostaşi bine organizaţi, în regimente de oaste statornică, cu comandant propriu
hotărî, (a -) - a hotărnici, a stabili hotarul
hotnog - ofiţer ce avea comanda unui grup de o sută de soldaţi
hnnt- cnut, bici
husar - călăraş

ialoviţă - vacă grasă; impozit plătit Porţii în vaci grase
iaspis - piatră semipreţioasă, de diverse culori
ienicer - soldat de infanterie din garda sultanului
ietiicercă - puşcă de ienicer
iepaş, vezi *epos*
ierbărie, vezi *erbărie*
igumen, egumen - superiorul unei mănăstiri
imbrohor - demnitar la curtea sultanilor, intendent al grajdurilor împărăteşti
Iordan - slujba de la Bobotează
iscoadă - soldat de recunoaştere, spion
Ispas - sărbătoarea înălţării la cer, la 40 de zile după Paşti
ispisoc - document emis de cancelaria domnească prin care se dădeau sau se confirmau anumite proprietăţi
ispravnic - slujbaş domnesc la ţinuturi, având funcţii administrative
istov - sfârşit, termenul unei dări, *de istov* - cu totul
istovi, (a — *&* termina

izbaşe - secretar domnesc, care rezolva corespondenţa oficială de mai mică importanţă
izgon - unitate militară redusă numericeşte, folosită la manevre de hărţuială
iznoavă (de din nou
izvod- listă, condică de socoteli
izvodi, (a -) - a copia, a traduce

îmă - mamă
îmbe - amândouă
îmbunături- făgăduieli, linguşeli
împărăche, (ase se dezbina, a se învrăjbi, a se duşmăni
împreona, (a se -) - a se întâlni
închina, (a - a dărui ceva, cuiva, cu smerenie
încrop, vezi *uncrop*
îndărăpta, (a -j-a se retrage
îndrepta, (a se - a se dezvinovăţi, a se justifica
îndura, (a se -) - a se face aspru, a nu cunoaşte mila
îngloti, (a se -) - a se aduna, a se strânge, a creşte
înspăimat - înspăimântat
întemeia, (ase — *a*se întări, a se consolida
întuneric — milion
înţepa, (a -) - a trage în ţeapă
învăluitură - neajuns, supărare
învoi, (a se -) - a se înţelege, a fi solidar

j
jac - jaf
jalobă - jalbă, necaz, suferinţă
jalovanie - leafă
jăcui, (a -) - a jefui
jărişte, jarişte - vatră arsă de jar, loc pustiit de foc
jelui, (a reclama, a învinui
jicnicer, jitnicer-boieraş, supraveghetorul magaziilor cu grâne aparţinând domnitorului
joimir- soldat lefegiu la polonezi, mercenar
judeţ- judecată, proces
jupâneasă - soţie de boier, boieroaică
jurători- martor într-un proces, supus jurământului
juriu, (a -) - a promite, a făgădui în mod solemn

lacumit - guvernator (la tătari)
ladan - un fel de stofă
lagum — mină; instalaţia subterană pentru montarea minei
lascav- blând, prietenos, glumeţ
laz - negustor din Trapezunt (Asia Mică), ce făcea comerţ în Ţările Române
lăduncă — bidon lat
leah, leav - polonez
lefeciu, lefegiu - soldat cu plată, mercenar
lefi - medalion, pandantiv
legat — fermecat, vrăjit
leşesc — polonez

levent - locuitor al Levantului, marinar turc originar din Orientul Apropiat sau Grecia
libovnic - prietenos, iubitor
limbă - spion, informator; *a lua* a lua prizonier pentru a obţine informaţii despre mişcarea trupelor adverse
lin - linişte, calm
lipcan - tătar din regiunea fiorinului
liiiter - luteran
logofăt - mare boier, locţiitorul domnului la conducerea divanului; redacta actele oficiale ale cancelariei domneşti, pe care le contrasemna
loitră - scară
lovi, (a -) - a ataca
lua, (a - de grumazi) - a face prizonier

M

madem - mină de aur, sursă de îmbogăţi re
înainte — mai înainte
maja - căruţă de transportat peşte
mansip - dregătorie, slujbă
margine — graniţă, frontieră
mascur - porc
maştihă - mamă vitregă
mazil — domn scos din domnie, boier fără funcţie administrativă
măcăt — cuvertură subţire, pled
măraz — necaz, supărare
mâneca, (a se -) - a se scula devreme
mântui, (a se -) - a se descotorosi, a scăpa de cineva
mârzac - căpetenie turcească
mecet — geamie de mici dimensiuni, capelă turcească
med, mied - băutură făcută din miere fermentată
medelnicer - boiernaş însărcinat să toarne apă domnului pe mâini când se aşeza la masă
mediaturi - mediatori, mijlocitori
megieş - vecin
mereu; pod - - pod stătător
mestei- ciorapi orientali de piele fină peste care se încălţaţi papucii
meterez - întăritură militară făcută dintr-un şanţ şi un val de pământ
mezil - poştă cu cai ce servea la transportarea curierilor şi a demnitarilor cu însărcinări speciale
mierţă - măsură de capacitate pentru cereale, având în jur de 50 kg
mistui, (a -) - a ascunde
mitarnic- luător de mită, coruptibil, venal
molitvă - rugăciune sau slujbă făcută de preot la diferite împrejurări
mortasipie - venit domnesc realizat de la negustori pe vânzarea mărfurilor

moschicesc - rusesc
moşan - localnic, părtaş la moşie
mucare - bir plătit Porţii la confirmarea domnilor în scaun; Neculce atribuie însă această denumire unui bir impus de Grigore Ghica preoţilor
muftiu - superiorul religiei mahomedane la turci
mulii - preot mahomedan
muncă - tortură, caznă
munci, (a -) - a tortura, a căzni
musaip - sfetnic intim al unui domn, al sultanului

N

nafaca - leafă, cheltuială de întreţinere
năpaste - învinuire fără temei, dare (bir) excepţională şi apăsătoare la care erau impuse păturile de jos
nâselnic - brutal, crud
negrijit- nepregătit
negnţi, (a ~) - a negustori, a face comerţ
nemesnic - locţiitor
riemiş - boier fără funcţie administrativă
nepărăsit - neîncetat
riepriceştuit — neîmpărtăşit, necuminecat
nescai, nescariva - oarecare, niscaiva
nestătător - nestatornic
rietocma — necum, cu atât mai puţin, cu toate că
nevoitor - care îşi dă silinţa
ni... ni - când... când
noajă - haită
nohai - trib de tătari nomazi din nordul Mării Negre

O

oarece — puţin, întrucâtva, într-o măsură oarecare
obadă - cătuşă confecţionată din două bucăţi de lemn alăturate, prevăzute cu găuri în care se băgau mâinile sau picioarele celor arestaţi
oblici, (a -) - a simţi, a bănui, a descoperi
oborî, (a -)- a doborî
oboroc - raţie de alimente dată cuiva, tain
obuz - tabără militară, lagăr, coloană militară în mişcare
oca - unitate de măsură a greutăţilor, variind în jurul a 1250 gr
ocaz, vezi *ucaz*
ocină - pământ moştenit şi stăpânit din moşi-strămoşi
ocop - şanţ de apărare în timpul luptelor
odor - bijuterie
olac - curier; *cai de* - - cai de poştă; *de* - - repede
olat— ţinutul din jurul unui oraş sau cetate
olecăi, (ci se -) - a se văicări, a se văita, a se plânge
omeneşti — care aparţin oamenilor de rând

omilenic - omenos, binevoitor
omor - epidemie
orândui, (a ~) - a trimite, a organiza
orânduialâ — dare, impozit, ordine de luptă
or dă, ordie - oaste turcească sau tătărească
ort - monedă divizionară valorând o pătrime dintr-un leu
osândă - blestem
osebi - aparte, afară de, pe lângă
ostrov - insulă
oşti, (a ~) - a se lupta
otac - lagăr, tabără
otiirac - popas mai lung în timpul unui marş

P

paharnic - mare boier, avea în sarcină umplerea paharului domnesc şi gustarea conţinutului
palanca - întăritură militară făcută din trunchiuri de copaci sau din pari înfipţi în pământ
paraclis - imn, suită de cântări către Maica Domnului; capelă
pas (să ţi-o plătească) - du-te să ţi-o plătească
paşalâc - provincie turcească întinsă, administrată de un paşă
paşă - rang militar şi administrativ la turci, egal generalului
paşte (în expresia *a paşte prilejul)* — a aştepta, a pândi (prilejul)

părcan - întăritură făcută din bârne şi scânduri
părinc - mei
păscui, (a -) - a sărbători Pastele
pătaşcă - targa
pâine, pâne - grâne, cereale
pârcălab - dregător ales din mica boierime sau din mazili, având în grija sa administrarea financiară, judecătorească şi militară a unei cetăţi şi a regiunii înconjurătoare
pecete - hârtie ştampilată, cti suma impozabilă a fiecărui ţăran
pelivan - măscărici, saltimbanc
perifan - vestit, cunoscut
pilă - vezi *chilă*
pisar coronie - secretar al regelui Poloniei
pistreală - distanţă cât aruncătura unei săgeţi
pi trop, vezi *epitrop*
pizmătar - invidios, pizmaş
plahie,plavie-bucăţi de ţărm, cu lemne şi crengi, purtate de apele curgătoare
plean — pradă de război
pobedi, (a -) - a birui, a învinge
podan - supus, vasal
podghiaz, poghiaz - incursiun^e^ de pradă
podvoadă - transport gratuit cu căruţa făcut de ţărani în folosul domnilor sau al turcilor
pofălă, pohvală - fast, pompă
pogonărit- impozit pe viţa de vie
pohod- marş

j
I

poiedea - grosul unei armate
pol- jumătate
polc - unitate militară, regiment
polcovnic - colonel
poliniari - cerdac
politici, (a -) - a aranja lucrurile
politie - manifestare cuviincioasă
pomăzanic - reprezentant; învestit, uns
pont - articol, punct
popreală - oprealā, detenţiune
porucinic- ofiţer de grad inferior în armata rusă; locotenent
postelnic - mare boier, răspunzător de ceremonialul curţii domneşti
postrig - origine, poziţie socială
potronic - monedă divizionară de origine poloneză, cu valoare variabilă
povodnic - cal de paradă
pozvol - dezlegare, permisiune, voie
prag - cascadă, cataractă
pravilă - lege, dispoziţie
prepeleac- stâlp înfipt în pământ în care se băteau cuie groase de lemn şi care slujea, după caz, la escaladări de ziduri sau ca spânzurătoare
prepus - bănuială, suspiciune
prici, (a se -) - a se certa, a discuta în contradictoriu
pricistui, (a se -) - a se cumineca
prisăcărit - impozit pe stupi
prisne - curat, neamestecat

privant - proviant, provizii pentru soldaţi
probozi, (a -) - a certa, a ocărî
proci (i -) - şi aşa mai departe, şi altele
prost - simplu
protivi, (a se -) - a se lua după cineva, a se lăsa influenţat
puhă - vână de bou
puiurdi, (a -) - a buiurdi, a da ordin, a dispune
puşcă - tun
pustiu - iubit

putincios - în stare, capabil

R

rachieriţă - cârciumăreasă, vânzătoare de rachiu
raft - harnaşament de paradă pentru cai
raia - ţinut cu populaţie creştină stăpânit de turci
rădica, (a -) - a uşura, a desfiinţa
rădvan - trăsută mate, închisă
rămas - vinovat, condamnat
răntumi, (a se -)- a se rostogoli, a se prelinge
răsări, (a se -) — a se rătăci, a se pierde
răsură - venit, plata slujbaşilor
rătui, (a -) - a scăpa, a degaja, a susţine la război
războli, (a se -) - a se îmbolnăvi
răzbun — bună pace, linişte
răzâdent, rezident — reprezentant
recipospolita - suită, curte, patlament (la polonezi)

reimentar - comandant de regiment
reiz-efendi - ministrul afacerilor străine la turci
rohmistru - ofiţer de cavalerie la polonezi; căpitan
rugă - loc de închinăciune, mănăstire
rumtă, ruptă - impozit personal, stabilit de vistieria ţării
rusfeturi, rufeturi - corporaţii, bresle

S

saca - butoi aşezat pe o căruţă de obicei cu două roţi, cu care se cară apă
sacaluş - tun de dimensiuni mici
saivan - cort deschis, adăpost
salt - singur, fără însoţitori
samiş — care ţine seama, socoteala; atent
samoderjavia - puterea, conducerea
sarage — soldat de strânsură, călare
sărai - palat
sarascher- comandant de armată la turci
satarale - impozite excepţionale, percepute abuziv
săcriu - ladă
săim, vezi *seim*
sălihtar, vezi *silehtar*
sălişte. - vatra satului; locul unui sat părăsit
sărdar, vezi *serdar*
sâială - sfială
sârg (de) - repede, îndată
sârgîii, (a -) - a sili
scădere - pierdere
scăpat - scăpătat, sărăcit
schimi-aga - demnitar turc însărcinat cu instalarea domnilor
sconcenie - sfârşit, soroc, moarte
scopos - scop, intenţie, tratament
scutelnic- om scutit de impozite către domnie, în folosul unui boier sau mănăstire
seim - dietă, parlament (la polonezi)
seimeni, siimeni — mercenari, ce formau garda domnului
serdar - boier de rang mijlociu având atribuţii administrative şi militare la graniţă
sfed, vezi *şved*
sfeti, sveti - sfântul
silehtar- demnitar turc însărcinat cu protocolul curţii sultanului; mareşalul palatului
simcelat — ascuţit
sin, sân - fiu
sindighistru - soldat turc
sineaţă - puşcă cu cremene
sinet, vezi *sineaţă*
singeac, sangeac - steag, însemn dat domnitorilor Ţărilor Române, egali demnitarilor turci ce guvernau provincii
sirgui, (a -), vezi *a sârgui*
sirmă — fîret, broderie cusută cu fir
sirmeaoa - averea

sleit - topit
slim - judecată (la tătari), dezbatere, discuţie
sliz- un fel de izmene
slobozie - sat liber de dări, format din oameni aduşi din alte părţi şi scutiţi, pentru o vreme, de impozite
smad- negricios, palid
sminteală - tulburare, stinghereală, îndoială
sminti, (a -)- a mişca, a deranja, a dăuna
sobol - samur (blană de samur)
socoti, (a -) - a lua în considerare
soltar - valtrap
sorbitor- însetat
sotnic- comandant la cazaci peste o sută de oameni
soţâe — tovarăş
spahiu - soldat călăreţ la turci
sparge, (a -)-a împrăştia, a risipi
spătar - mare boier, însărcinat să poarte sabia domnului la ceremonii
spătărie - sala tronului din palatul domnesc
spârcui, (ă -) - a împtăştia, a risipi
spijă - fontă, tuci
spogârniceală - cataramă
sprejini, sprijini (a) - a susţine, a rezista
sta, (a -) - a stărui
staroste-conducător, guvernator
stătut - foarte obosit
steag - unitate militară cu un efectiv de aproximativ 200 de oameni; vezi şi *banii steagidui*
stolit- aşezat în otdine de bătaie
stoliţa - capitală (la ruşi)
stolnic - mare boier, însărcinat cu supravegherea mesei domneşti
strajnic corunnii - administratorul domeniilor coroanei (la polonezi)
strămtirare - băţ ascuţit la un capăt, cu care se împungeau vitele la jug ca să meargă mai repede
strânsoare - apăsare, supărare, constrângere
streleţi - mercenari, vânători, militari înarmaţi cu puşti
subaş - mic funcţionar turc cu atribuţii administrative
sulger - boier de rang mijlociu care se ocupa cu aprovizionarea cu carne a curţii domneşti şi a armatei
suliman - pomadă pentru obraz
supăr - supărare
supus - ascuns
surghiuni (ă) — a exila
surguci- mănunchi de pene rare, bătut în pietre scumpe, ce împodobea căciula domnească
surlă - instrument de suflat de forma unui clarinet, dar numai cu găuri, fără clape
sveti, vezi *sfeti*

5

şah - împărat (la perşi)

şahmarand- brocart

şalvir - talger, blid

şarvanale - haine de paradă purtate de slujitorii domneşti

şei că - luntre

şenlic - manifestaţie

ser im - dregător tătăresc

şetrar - boier de rang mijlociu care se ocupa cu aranjarea corturilor domneşti şi ale armatei în timpul deplasărilor

şfed, vezi *şved*

sfert, sfert - a patra parte din impozit

şigaci — şăgalnic, glumeţ

şipuri, (a se -)-ase furişa

şleahtă - mică nobilime poloneză

şleav- drum de ţară, drum folosit de armate

şlic— căciulă înaltă din blană sau postav, purtată de domni şi de boieri

şoltuz — administrator, împreună cu pârgarii, al unui târg moldovenesc; reprezenta oraşul în raporturile cu domnul şi dregătorii

şpagă - spadă, sabie

şved - suedez

T

table - întăritură militară, redută

tablă — registru, condică de vistierie

tain - raţie de hrană

taină - tainiţă, loc ascuns unde se puneau averile

talhâş - hotărâre, încuviinţare de domnie

tambură - instrument muzical oriental cu corzi

tălpiz - intrigant, şmecher, viclean, şiret

tărziman, vezi *terziman*

tefericie - petrecere, banchet

temeială - cauză, origine, temei

temekd oştii - grostd armatei

teptil - tiptil, discret, încet, travestit

terziman - interpret (la Poarta Otomană), traducător

testament- document de iertarea dărilor

ticăit - mizerabil, condamnabil

tij— de asemenea, întocmai, la fel

treti- al treilea

trezvi, (a se -) - a se trezi

tui - steag turcesc făcut din cozi de cal; numărul tuiurilor desemna poziţia socială a celui care le primea; domnii Ţărilor Române aveau două tuiuri

tult - monedă divizionară de valoare variabilă între 10 şi 20 parale

tvorebnic — curtean, nobil

T

ţară - poporul de jos, ţăranii

ţărmuros - cu maluri înalte *şi* abrupte

ţigănărit-impozit pe ţigani robi ai boierilor şi mănăstirilor

ţiitoare - concubină, ibovnică

U

ucaz - poruncă, decret, ordin

wg/tf- monedă de aur ungurească

uliţă; a da pe - - a purta pe uliţă pe cei pedepsiţi

umblătoare - closet, latrină

uncrop - apă fierbinte

urdie, vezi *or da*

urşinic - ţesătură scumpă, catifea

uşer- boier de curte care însoţea solii străini şi servea şi ca tâlmaci; îndeplinea şi funcţia de crainic al poruncilor domneşti

V

val; era prea în - - era prea frământat

vartă - escortă, pază

varvar - rău, brutal

văcărit — dare pe vite; era unul din cele mai urgisite impozite

vădrărit- impozit pe vinul vândut în ţară sau exportat

vătaf - slujbaş domnesc ce răspundea de aprozi sau de copiii din casă

vătămări - slujbaş local folosit la încasarea dărilor; ajutor de vornic

vârtej - seri pete

vâznosi (ase se grozăvi, a se fuduli

vecin - iobag

vedeală; în - - la vedere, pe faţă

vediy (a se -) - a se da pe faţă

veghea; a - voia cuiva - a proteja, a favoriza, a ţine parte cuiva

vel - mare

venitic - Venetian

viclean - trădător, conspirator, fals

vicol— viscol

vistiernic - mare boier, administrator al veniturilor ţării

vizir- demnitar turc, cu atribuţii de prim-ministru

voevoda - guvernator administrativ şi militar de provincie la polonezi

volnic - liber

vornic - mare boier, locţiitor al domnului în probleme judecătoreşti; în Moldova erau doi vornici mari: unul pentru Ţara de Sus, altul pentru Ţara de Jos

vrajbă — ceartă, duşmănie

vrăjmaş - cumplit, straşnic

Z

zacingui (a) — a aduna, a angaja oaste de mercenari

zacuţii - executori ai unor obligaţii

zahăr a - provizii pentru armată în vreme de război

zaman — ocazie, prilej, moment oportun

zamcă — fortăreaţă

zapciu — executorul unei dispoziţii financiare

zapis- tranzacție, act de învoială, contract

zaporojan - cazac de la cataractele Niprului

zapt - neajuns, atingere de proprietate

zasluga - răsplată bănească pentru servicii

zavistnic - invidios

zăhăi, (a -J — a. necăji

zălog - amanet

zălud — smintit, nebun

zămculiță - întăritură mică

zăticni, (a -) - a deranja, a stingheri

zeefet- manifestație, chef

zio biv - neastâmpărat, zurbagiu, mânios

zlot - monedă poloneză sau tătărească de argint ce a circulat în Țările Române

zlotaş— slujbaş care lua în arendă încasarea dărilor

zorbă - răscoală, răzmeriță, revoltă

zvoncic - răscoală, răzmeriță, zburbâ

NOTE BIOBIBLIOGRAFICE

GRIGORE URECHE

în masiva şi de neînJocuit până astăzi *Istorie a literaturii române în secolul al XVIII-lea,* N. Iorga dezvoltă, încă din primele pagini, legăturile foarte strânse ce au existat între boierii moldoveni şi Polonia, de-a lungul câtorva secole.[1] La finele veacului al XVI-lea şi în cel următor, numărul nobililor moldoveni ce îşi găseau, după împrejurări, adăpost în ţara vecină de la nord se înmulţeşte. Mai mult, numeroşi boieri şi negustori considerau Polonia ca a doua ţară a lor, unde îşi aveau stanişte permanentă şi unde, mai ales, îşi instruiau copiii la şcolile de la Bar, Liov sau Zolkiev. Printre aceşti boieri, des pomeniţi de Miron Costin în capitolele cronicii, figurează şi Nestor Ureche, tatăl lui Grigore Ureche, autotul celui dintâi letopiseţ în limba română. A celui dintâi letopiseţ *ce s-a păstrat,* căci dacă este să extindem aserţiunea asupra întregii istoriografii de limbă românească trebuie să avem în vedere cronica oficială a lui Mihai Viteazul, redactată de Teodosie Rudeanu, logofătul său[2], topită mai apoi în aceea a lui

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea [1688-1821),* vol. I, Bucureşti, 1901, p. 20, *passim.*

[2] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, de la origini până la epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1940, p. 85-86; I.C. Chimiţa, *Unele consideraţii în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul,* în *Romanoslavica,* VI (1962), p. 27-38; Dan Zamfirescu, *Istoria lui Mihai Viteazul din Cronica Ţării Româneşti,* în *Studii şi articole de literatură română veche,* Bucureşti, 1967, p. 205-231.

Baltasar Walther[3], care nu mai era de limbă românească, dar care îl prezintă pe marele voievod în cele mai autentice culori.

Se mai vorbeşte de un *Letopiseţ moldovenesc,* tot în limba română, anterior celui al lui Ureche - pierdut şi el -, pe care Miron Costin îl atribuie lui Eustratie logofătul[4] şi care ar sta la baza cronicii de faţă. Eustratie a fost un om instruit, cunoscător al legislaţiei cate circula în epocă - el a tradus *Pravila lui Vasile Lupu,* tipărită la Iaşi în 1646 şi nu numai - şi nu este exclus să fi redactat *Letopiseţul* amintit, bazat pe vechile anale slavone din secolele XV şi XVI şi pe *Letopiseţele* celor trei ecleziaşti: Macarie, Eftimie şi Azarie. Dar Ureche n-a copiat *Letopiseţid,* nu s-a mulţumit numai cu documentaţia internă pe care i-o furnizau sursele amintite. Ca om trăit în Polonia, cu şcoală temeinic făcută la Liov, dar şi cu evidente înclinaţii spre istorie, este limpede că el a cunoscut tot ceea ce istoriografia poloneză - nu puţină - a înregistrat despre Moldova şi frământările ei. Din acest amalgam de date, anale şi cronici moldoveneşti, coroborate şi completate cu ştirile marilor istorici polonezi a ieşit *Letopiseţul Ţărâi Moldovei de la 1359 şi până la 1595.*

Nu ne este cunoscută data naşterii sale; cu aproximaţie aceasta se situează între 1590-1595. Era fiul lui Nestor, mare logofăt sub Aron vodă, vornic de Ţara de Jos sub Ieremia Moviiă, descendent dintr-o familie ce coboară până la Ştefan cel Mare, fără să fi fost însă de primă strălucire, până la Aron vodă.[5] Nestor era membru al Frăţiei

° Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane,* în *Studii şi materiale de istorie medie,* vol. III, Bucureşti, 1959, p. 58-96.

[4] Cf. Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească (Poema polonă),* în *Opere,* ed. critică de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 220; P.P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească (1684),* în *Analele Acad. Rom., Mem. secţ. ist.,* s. III, t. X, Bucureşti, 1929, p. 88; Grigore Ureche, *Letopiseţid Moldovei,* ed. de P.P. Panaitescu, 1955, Editura de Stat pentru literatură şi Artă, Bucureşti, p. 36.

P.P. Panaitescu se ocupă pe larg în *Introducerea* sa la ediţia *Letopiseţului din* 1955 (p. 6-9) de ascendenţa lui Nestor şi mai grăbit de viaţa cronicarului.

Ortodoxe ucrainene din Liov şi, după cât se pare, acolo şi-a desăvârşit fiul său studiile, la colegiul iezuit. Grigore era bun cunoscătot al limbilor slavă, latină şi polonă. Puţinele documente autografe ce ne-au parvenit de la el trădează o grafie deosebit de energică şi foarte frumoasă.[6]

S-a bucurat de aprecierea unor domnitori şi a avut o viaţă destul de liniştită. Miron vodă Barnovschi l-a ridicat în 1628 la rangul de logofăt al treilea, demnitate ce se încredinţa boierilor şcoliţi, cunoscători de limbi străine.

In vremea lui Alexandru Iliaş, pe când era spătar, Ia 1633, era să fie omorât de acest inegal domnitor. împreună cu Vasile Lupii, se ridică împotriva acestuia şi determină scoaterea lui din scaun. Vasile Lupu îl face mare spătar, dregătorie pe care o deţine până în 1642, când este numit mare vornic al Ţării de Jos. Moare relativ tânăr, în 1647, înainte de 3 mai, când se împarte marea sa avere de 23 de sate, moştenită de la Nestor, ctitorul mănăstirii Secu. El nu îşi doarme somnul de veci lângă părinţii săi şi în vecinătatea lui Varlaam mitropolitul, care îşi avea metania tot la Secu, unde în tinereţe fusese stareţ, ci în satul Goeşti din ţinutul Cârligăturii sau, şi mai probabil, la mănăstirea Bistriţa, unde, după scriptele aşezământului, există o criptă făcută de Nestor Ureche/

Grigore Ureche, care suferise opresiunea lui Alexandru Iliaş, nu putea fi adeptul domniilor autoritare. Mai mult, era întărit în convingerea drepturilor boiereşti de stările de lucruri din Polonia, pe care le cunoştea în amănunţime şi unde puternică era legea, apoi şleahta, adică nobilimea, şi numai în al treilea rând regele. Absenţa unor legi scrise, care să reglementeze raporturile dintre domnie şi boierime, o regretă el în cuprinsul cronicii.[8] Este ştiut că *Pravila lui Vasile Lupu* apare cu un an înaintea morţii sale, dar aceasta nu sancţiona, oricum, pretenţiile de independenţă ale marii boierimi. Şi

[6] Vezi, mai ales documentul Bibliotecii Academiei Române cu cota 1/CXXXVIII din 20 decembrie 1627.

[7] Cf. Dumitru Velciu, *Grigore Ureche,* Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 155.

[8] Cf. capitolul *Pentru limba noastră moldovenească.*

apoi Ureche n-avea de unde să prevadă că tocmai exageratul spirit independent al nobilimii poloneze va duce, printre altele, Ia dezagregarea regatului al Poloniei.

Grigore Ureche şi-a conceput *Letopisețid* dintr-un adânc spirit patriotic „ca să nu să înece a toate ţărâle anii trecuţi şi să nu să ştie ce s-au lucrat, să să aseamene Fiarălor şi dobitoacelor celor multe şi fără minte".

Ideea va fi reluată şi mult lărgită de succesorul său în ale istoriografiei, Miron Costin, mai ales în *De neamid moldovenilor.*

A folosit, după metoda vremii, când nu se punea problema proprietăţii literare, operele istoricilor polonezi. In ordinea vechimii şi nu a importanţei îl amintim mai întâi pe Jan Dlugosz[9], apoi pe Martin Kromer[10] şi, în sfârşit, pe cel dintâi istotic în limba polonă, Martin Bielski[11].

Ureche nu va folosi însă atât *Cronograful*'lui Martin Bielski, cât mai ales extrasul fiului său, Ioachim Bielski, cu privire la istoria Poloniei, apărut în 1597, mult lărgit cu date noi şi cu un substanţial adaos pentru anii 1548-1597. Aici va găsi cronicarul nostru material documentat deosebit de preţios pentru *Letopisețul* său[12], pe care l-a folosit direct din limba polonă.

-[9] Cunoscut şi sub numele latinesc Johannes Longinus (1415-1480), eclesiast, ajuns arhiepiscop de Liov Dîugosz a scris o *Cronică* a Poloniei în limba latină, cu multe ştiri privitoare la Moldova secolului al XV-lea şi cu deosebită admiraţie pentru Ştefan cel Mare.

[10] Cu a sa *Cronică,* tot în limba latină *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonoru?u,* imprimată în 1555 la Basel, operă de mare audienţă ştiinţifică.

[11] A trăit la Cracovia în anii 1495-1575 şi a tipărit în 1550 *Cronica lumii întregi,* un fel de istorie universală de la *Facere* până la anul 1543. Lucrarea s-a bucurat de mare răspândire, cunoscând trei ediţii în timpul vieţii autorului. In special datele privitoare la ţările din jur, inclusiv cele relative la Moldova, au impus *Cronica,* într-o vreme când asemenea lucrări erau rare.

[12] De reţinut că Ioachim Bielskin-a tipărit prelucrarea cu numele său, ci, probabil din deferentă, cu acela al Iui Martin Bielski. Cf. P.P. Panaitescu, *Letopisețul...,* p. 32.

în sfârşit, o altă sursă documentară folosită de Grigore Ureche a fost *Atbisul*lui Gerard Mercator[13]. Numeroasele sale aluzii geografice la Polonia, la Ţara Tătărască, elemente privind originea noastră latină, sunt luate din *Cosmografia* lui Gerard Mercator.

Grigore Ureche nu şi-a scris cronica la ordinul vreunui domnitor. De altfel, nici n-avea cum, de vreme ce nici unul din voievozii ce au domnit în epoca în care el a trăit nu sunt prezentaţi în paginile *Letopisețului* său. Vom observa aceeaşi independenţă la urmaşi, în special la Miron Costin şi Ion Neculce, deşi aceştia au fost, în parte, contemporani cu evenimentele povestite. Cum pe bună dreptate observă regretatul P.P. Panaitescu, *Letopisețul romanesc* al lui Ureche a fost impus de dorinţa boierimii moldoveneşti - care nu prea studia limba slavonească - de a cunoaşte trecutul neamului său, în limba română.[14] Se iveau zorile unor vremuri noi care vor elimina, treptat, limba de împrumut atât din administraţie, cât şi din biserică.

Grigore Ureche a trăit între contemporani de strălucită cultură şi de mari implicaţii în conducerea ţării şi, departe de a fi făcut notă discordantă, şi-a unit cu aceştia sentimentele sale de bun moldovean şi om cu frica lui Dumnezeu. A fost coleg de divan cu loan Costin, tatăl lui Miron Costin; a acţionat împreună cu Vasile Lupu pentru salvarea Moldovei de tirania lui Alexandru Iliaş; a fost legat prin multe fire de Varlaam mitropolitul şi, ca vechi admirator al Movileştilot, îl va fi cunoscut şi pe cel ce conducea destinele bisericii ucrainene, mitropolitul Petru Movilă. Păcat că ştirile despre el sunt atât de lacunare, căci este de presupus că el a fost un element foatte activ al vremurilor sale în accelerarea procesului de românizare culturală a ţării.

[13] Gerard Mercator, negustor olandez (1512-1594), pe numele lui adevărat Gerard Kremer, a elaborat pe la mijlocul secolului al XVI-lea un *Atlas* sau *Cosmografie,* cu descrierea geografică a tuturor ţărilor cunoscute, dar şi cu numeroase date istotice pe care le aşeza, de obicei, pe dosul hărţilor. A fost tipărit în 1595 la Duisburg (oraşul renan unde el a trăit şi a murit), sub titlul: *Atlas sive cosmographice meditationes.* Numeroase ediţii s-au tipărit ulterior la Amsterdam. Pe lângă *Atlasul* mare din 1595, a apărut, tot în limba latină, la Amsterdam, în 1628, un *Atlas Minor* pe care l-a folosit, mai ales, cronicarul nostru.

[14] Cf. *Letopisețul,* ed. 1955, p. 21-22.

Cronicarul a fost un patriot, un mare iubitor al neamului său. Apar cu atât mai dureroase ideile false despre originea românilor, strecurate perfid de interpolatorii săi, evident, după moarte: Simion Dascălul şi Misail Călugărul. Pe bună dreptate Miron Costin în *De neamul moldovenilor* coboară fulgere de indignare împotriva lor. Cel de al treilea interpolator, Axinte Uricariul, adaugă doar câteva date extrase din documente şi ne lasă un excelent text al lui Ureche, înglobat în *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei}^*

Interpolările, care nu puteau fi întotdeauna delimitate de textul lui Ureche, i-au făcut pe unii editori să atribuie cronica atât lui Grigore Ureche, cât şi lui Simion Dascălul. Eroare gravă, de vreme ce însuşi Miron Costin, aproape contemporan cu Ureche, îi attibuie acestuia, fără echivoc, paternitatea *Letopiseţului.*

Mi-am exprimat şi cu alt prilej nedumerirea şi regretul că literatura istorică (şi în general literatura laică) n-a fost tipărită până târziu, la mijlocul veacului al XIX-lea, deşi noi aveam tipar încă de la 1508. Mare pierdere şi mare rămânere în urmă, pe care un Bălcescu şi un Kogălniceanu au încercat să le recupereze, cum au putut, pe la 1850. Aşa se face că prima tipărire a *Letopisepdui ŢărâiMoldovei, de când s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viiaţa domnilor, care scrie de la Dragoş vodă până la Aron vodă* a fost înfăptuită de Mihail Kogălniceanu la 1852.[16]

Ediţiile s-au succedat, la intervale de timp destul de mari. Acestea au fost următoarele:

[15] Cf. Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei,* ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, vol. L Editura Minerva, Bucureşti, 1993. Folosirea *Letopiseţului* lui Grigore Ureche se face după textul inclus în *Letopiseţid de la Facere* al lui Nicolae Costin.

[16] Cf. *Letopiseţele Ţării Moldovii, publicate pentru întâiaşi dată de M. Kogălniceanu,* tom. I, Iaşi, 1852, p. 93-209. Ediţia, tipărită cu caractere chirilice, a fost reluată în 1872, într-o nouă imprimare, cu alfabet latin şi cu oarecari modificări de limbă.

Cronica Ini Grigore Ureche şi Simion dascălul, în *Istoria Moldo-României,* scoasă de librarul-editot George Ioanid, tom. I, Bucureşti, 1858, p. 126-286.

Chronique de Moldavie depuis le milieu du XîV-e siecle jusqu'ă Lan 1594. Texte roumain avec traduction francaise, notes historiques, tableaux genealogiques, glossaire et table par Emile Picot, Paris, 1878.

Grigore Ureche, *Domnii Ţerei Moldovei.* Cu notiţe lexicografice, Editura Socec, Bucureşti, 1894, 127 p.

Idem, reimprimări în anii 1895, 1897, 1905.

Chronique de Gligorie Ureache. Edition critique par I.N. Popovici. Avec tin autographe d'Ureache et neuf fac-similes des manuscrits, Ed. Poporul, Bucureşti, 1911, 258 p.

Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă (1359-1595), întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Isttatie Logofătul şi alţii de Simion Dascălul. Ediţie de Const. Giurescu, cu o prefaţă de I. Bogdan, Editura Socec, Bucureşti, 1916, XV +304 p.

Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595), întocmit de Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul. Ediţie comentată de Const. C. Giurescu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1934, LXXXII +216 p. Au mai apărut două ediţii în anii 1939 şi 1943.

Carte ce se chiamă Letopiseţ ce într-insa spune cursul anilor şi descălecarea Ţării Moldovei şi viaţa domnilor de Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul (carte îngrijită de D. Ciurezu), Biblioteca Albina (nr. 5), Fundaţia Culturală Regală „Principele Carol", Bucureşti, 1939, 138 p.

Grigore Ureche, *Carte ce se chiamă letopiseţ ce într-însa spune cursul anilor şi descălecarea Ţării Moldovei şi viaţa domnilor,* în *Cronicarii români,* antologie întocmită de Al. Rosetti, Editura Universul, Bucureşti, 1944, p. 51-177.

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, 248 p. O a doua ediţie „revizuită" a apărut la aceeaşi editură în anul 1958.

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei de când s-au descălecat ţara şi cursul anilor şi de viiaţa domnitorilor care se scrie de la Dragoş*

Vodă până la Aron Vodă. Prefaţa şi nota editorului, Editura Tineretului, Bucureşti, 1961, 130 p.

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Texte stabilite, studiu introductiv, note şi glosar de Liviu Onu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, 195 p.

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Texte stabilite de P.P. Panaitescu. Prefaţă şi note de Gh. Popp, Editura Tineretului (colecţia „Lyceum"), Bucureşti, 1967, 174 p.

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Studiu introductiv de E.M. Russev, Editura Cartea Moldovenească, Chişinău, 1971, 264 p. (cu litere ruseşti).

Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Postfaţă şi bibliografie de Mircea Scarîat, Editura Minerva şi „Arcade", Bucureşti, 1978, 224 p.

Letopiseţul Ţării Moldovei (Cronici de) Grigore Ureche (de la Dragoş vodă până la Aron vodă), Miron Costin (de la Aron vodă încoace) şi Ion Neculce (de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat). îngrijirea textelor, prefaţarea letopiseţelor, glosar şi indici de Tatiana Celac. Prezentare grafică de Simeon Solonaru. Cuvânt înainte de E. Russev, Editura Hyperion, Chişinău, 1990, 640 p.

Letopiseţele Moldovei (fragmente): Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Editura Garamond („Biblioteca elevului"; Marii cronicari moldoveni), Bucureşti, 1998, 240 p.

Cel mai important studiu asupra primului cronicar moldovean rămâne cartea lui Dumitru Velciu, intitulată *Grigore Ureche* şi apărută la Editura Minerva în anul 1979.

La stabilirea textului lui Grigore Ureche m-am folosit de ediţia lui P.P. Panaitescu, apărută la Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, în 1955, colaţionată cu mss. B.A.R. 174 şi 1445.

MIRON COSTIN

La data când Grigore Ureche a închis ochii, în 1647, *Letopiseţul* său nu era isprăvit. Nu ştim unde intenţiona să se oprească, dar este limpede că nu anul 1595 era cel terminal. Este fără îndoială o pierdere pentru istoriografia noastră absenţa din opera sa a epopeii lui Mihai Viteazul, indiferent de optica sub care l-ar fi privit pe marele comandant de oşti, căci cu siguranţă n-ar fi lipsit din paginile sale relatarea vitejiilor acestui prim unificator al tuturor românilor. Fără să fi avut o înţelegere deplină asupra puterii fascinante a marelui general, şi *fiind* şi el ora, ca şi tatăl său, de casa Movileştilor, Miron Costin a relatat, totuşi, *destul* de obiectiv calităţile lui Mihai. Era, de altfel, pentru Moldova singura prezentare a faptelor şi personalităţii lui Mihai Viteazul.[1]

Miron Costin este, de departe, cea mai reprezentativă personalitate a culturii moldoveneşti din secolul al XVII-lea. Nici Varlaam Motoc, nici marele poet Dosoftei nu i se pot asemui. Metitele lui Dosoftei pentru introducerea limbii româneşti în biserică, tipărind *Ijturghierul* şi *Molitvenicul sunt* de subliniat, dar ele nu pot egala implicaţiile pe cate le-a avut *De neamul moldovenilor* sau *Cronică polonă* în cunoaşterea de către străini a poporului român şi a Ţării Moldovei.[2] Şi apoi Miron Costin a fost el însuşi poet şi filosof. Cât

[1] Miron Costin povesteşte isprăvile lui Mihai „acel vestit între domni", cum îl numeşte în capitolele II-IV ale *Letopiseţului.*

priveşte ideea unităţii de neam, aceasta este prezentă şi în *Letopiseţul* său, chiar dacă n-a putut pricepe politica marelui voievod.

Opera fundamentală a lui Miron Costin ocupă 65 de ani din istoria Moldovei. Prea puţini din aceştia s-au desfăşurat în vremea maturităţii cronicarului, mai puţin de zece. Şi totuşi *Letopiseţid* are caracterul unei lucrări memoraliste, ce lasă adesea impresia că autorul a fost martorul unor întâmplări petrecute înainte de a se fi născut. Sunt acestea rezultatele unei excepţionale documentări *[avânt la lettre)* din care n-au lipsit, mai ales, observaţiile şi relatările tatălui său care, fără cultură şi ştiinţă de carte, se pare că a fost un fin cunoscător al fenomenelor politice.

Am ajuns astfel să ne ocupăm, foarte pe scurt, de cursul vieţii acestui neîntrecut ctonicar al secolului al XVII-lea. A fost, de altfel, şi cronicarul cel mai studiat, cel mai apreciat, cel mai admirat.

Familia sa aparţine micii boierimi şi nu are de-a face cu acei Costineşti din secolul al XV-lea, despre care vorbeşte V.A. Urechia şi pe care i-ar fi vrut rădăcină lui Miron, trăitor 200 de ani mai târziu/ Neamul Costineştilor aparţine micii boierimi ce ia locul boierinin scăpătate de la început de veac XVII. Tatăl său, Iancu Costin (sau Costân), apare cel dintâi în genealogia lui Miron.[4] A fost omul de casă al lui Miron vodă Barnovschi, cu care, de altfel, se şi înrudea/ Iu

[2] *Liturghierullm* Dosoftei, cel dintâi în limba română, a fost tipărit la Iaşi în 1679, iar *Molitvenicul,* de asemeni în româneşte, a fost imprimat doi ani mai târziu. Cf. Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche,* vol. I, Bucureşti, 1898, nr. 69 şi 72, p. 222-225, 237-240.

[3] Cf. Miron Costin, *Opere complete,* ediţie îngrijită de V.A. Urechia, cu un glosar lucrat de Lazăr Şăineanu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2 volume, 1886 şi 1888.

[4] Vezi studiul introductiv al lui P.P. Panaitescu la Miron Costin, *Opere,* Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, p- 6-D, Veleiu, *Miron Costin,* interpretări şi comentarii, Editura Minerva, Bucureşti, .1973, p. 52-54; Enache Puiu, *Viaţa si opera lui Miron Costin,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1975, p. 18-21.

[5] Miron Costin povesteşte pe larg în capitolul al 14-lea din *Letopi^t* tragedia lui Miron vodă Barnovschi de la Constantinopol şi dureroasa sarcină pe care a îndeplinit-o „chihaiaoa" lui, postelnicul Iancu Costm, care a ridicat corpul domnului său şi l-a înmormântat la Patriarhie.

vremea lui Alexandru Iliaş (1631-1633) era mare postelnic, iar sub domnia lui Moise Movilă (1633-1634) era hatman.

Mama lui Miron s-a chemat Safta şi era fata unui comis, Ionaşcu Scoarţeş şi nepoată lui Barnovschi vodă.[6] în timpul deţinerii funcţiilor de mare postelnic, Iancu Costin a cumpărat numeroase moşii, inclusiv Bărboşii, unde cronicarul îşi doarme somnul de veci.

Miroji a venit pe lume în anul 1633, cum însuşi mărturiseşte în capitolul al 15-lea al *Letopiseţului,*[7] dar n-a împlinit bine un an şi tatăl său a apucat drumul pribegiei, o dată cu domnul său, Moise Movilă, aşezându-se în apropiere de oraşul Bar, în Podolia. Aici va trăi cronicarul aproape douăzeci de ani.[8] în 1638, bătrânul Costin primeşte demnitatea de nobil polonez şi este socotit indigen, adică cetăţean polonez/ De acelaşi statut au beneficiat şi cei trei copii ai săi, pomeniţi în actul de înnobilare, Alexandru, Miron şi Potomir, primii născuţi dintr-o suită de unsprezece copii, ceilalţi veniţi pe lume pe pământ leşesc.

începuturile şcolarizării cronicarului au fost făcute în limba română de către dascăli ai schitului Zadarov, ctitorie a Movileştilor, moldoveni, în apropiere de pământurile lui Iancu Costin,[10] apoi a fost dat la şcoala iezuită de la Bar, despre care pomeneşte în *Letopiseţ;* era anul 1647 şi el era destul de mărişor.[11]

Anii îndelungaţi petrecuţi în Polonia şi şcoala temeinică pe care a urmat-o, au fost hotărâtori pentru formarea sa, ca şi pentru ataşamentul său faţă de ţara în care şi-a găsit adăpost familia în vremurile de cumpănă. Polonia a fost pentru Costineşti a doua patrie.

[6] Sau Coarteş. Cf. Enache Puiu, *op. cit.,* p. 18. Vezi şi nota 48.

[7] Cf. Miron Costin, *Opere,* p. 105.

[8] Cf. Sever Zotta, *Ştiri despre Costineşti* în *Revista istoricăW* (1925), P- 74.

[9] Cf. Enache Puiu, *op. cit.,* p. 24

[10] După cum afirmă loan Nistor în *Miron Costin. Viaţa şi opera,* publicată în *Analele Academiei Române, Meni. secţ. ist.,* s. III, tom. XXIV, Bucureşti, 1942, p. 3.

[11] Cf. Miron Costin, *Opere,* ed. P.P. Panaitescu, p. 166.

De la Bar, oraş asediat de Bogdan Hmelniţki în 1648, colegiul iezuit s-a mutat la Cameniţa şi foarte probabil că şi elevul Miron Costin. Acolo îşi va încheia pregătirea şcolară în anul 1650, an în care va închide ochii şi părintele său.[12] La puţină vreme a murit şi maică-sa şi Miron, rămas răspunzător de viaţa numeroasei sale familii s-a confruntat cu mari greutăţi materiale; astrucarea părinţilor săi a fost făcută cu bani furnizaţi de Iordache Cantacuzino, boierul de demnitate desăvârşită în casa căruia a hălăduit Miron după întoarcerea în ţară şi a cărui personalitate a pomenit-o în *Letopiseţ}*[13]

Revenirea în Moldova s-a făcut în jurul anului 1652, când raporturile lui Vasile Lupu cu Polonia erau mai destinse. Miron avea 19 ani şi nu văzuse Moldova. Strâmtorat materialiceşte a trăit în jurul lui Iordache Cantacuzino până când, treptat-treptat şi dovedind o mare energie şi pricepere în treburile gospodăreşti şi-a putut administra moşiile râmase de la părinţii săi. Se pare că Iordache şi Toma Cantacuzino i-au ajutat pe Costineşti să revină în Moldova, la pământul şi rosturile lor.[14] A urcat, de asemeni, pe scara onorurilor cu uşurinţă, căci era cel mai cultivat om din Moldova: ştia latineşte, leşeşte, ruseşte şi, probabil, că şi greceşte.

Deşi Cantacuzinii erau ataşaţi casei lui Vasile Lupu, în anul tulbure 1653, Miron Costin a salvat averile celor doi, dar observând cu un clar ochi politic dincotro bate vântul s-a alipit noului domn Gheorghe Ştefan şi partidei antigreceşti a acestuia. N-avea decât 20 de ani, dar intrat în vâltoarea politicii şi administraţiei Moldovei va fi, cu rare excepţii, prezent în fruntea ei până la moarte. Câştigând o mare experienţă de viaţă a fost numit sluger de către Gheorghe Ştefan şi a avut prilejul, în timpul acţiunilor armate pentru anihilarea răscoalei seimenilor şi dorobanţilor, Ia care a participat, să parcurgă Ţara Românească şi să se convingă de unitatea de grai şi obiceiuri între românii separaţi de Milcovul foarte adesea fără apă. *Letopiseţul* va

[12] Cf. Sever Zotta, *op. cit.,* p. 74.

[13] Vezi ed. P.P. Panaitescu, p. 140.

[14] Cf. N. Grigoraş, *Ştiri noi despre viaţa şi familia lui Miron Costin,* în *Studii şi cercetări ştiinţifice-Istorie,* Iaşi, 1956, fasc. 2, p. 189.

înregistra aceste observaţii, care vor sta la baza lucrării sale fundamentale *De neamul moldovenilor.*

în anul 1657, Miron Costin s-a căsătorit cu Ileana Movilă, fata lui loan Movilă şi nepoată de frate a lui Petru Movilă. Nu numai averea sa a crescut considerabil, ci şi prestigiul său ca rudă a familiei domnitoare a Movileştilor. legăturile cu Polonia se întăresc şi mai mult.

Din căsătoria lui Miron cu Ileana Movilă au rezultat şapte fete şi trei băieţi. Printre aceştia din urmă Nicolae, viitorul cronicar, născut pe la anul 1660'-[15], care a urmat preocupările tatălui său.

Cursul onorurilor lui Miron Costin creşte o dată cu domnia lui Eustratie Dabija. Din păcate *Letopiseţul* său se opreşte la începutul domniei acestuia.

încă din domnia lui Ştefăniţă vodă Lupu, Miron deţinea pârcălăbia Hotinului, demnitate militară. Dabija îl va trimite în solie la regele loan Cazimir în 1662, iar un an mai târziu îl va însoţi în campania turcilor împotriva austriecilor de la Uivar, la care domnii Ţărilor Române erau obligaţi să participe.

în anul 1664, Dabija îl numeşte mare comis, demnitate care îl plasează pe Miron Costin printre boierii de divan. Urmaşul lui Eustratie Dabija, Iliaş Alexandru, îl numeşte mare vornic al Ţării de Sus, apoi îi încredinţează vornicia Ţării de Jos, demnitate pe care a păstrat-o până în 1675, la domnia lui Antonie vodă Ruset.

Miron Costin trăieşte în vremea lui Duca vodă, când Hâncu şi Durac s-au revoltat împotriva dărilor aruncate în a doua domnie asupra moldovenilor. Dar Miron era adept al lui Gheorghe Duca, cu care fusese coleg de divan. îl va însoţi în a treia domnie, pe când era mare logofăt, la asediul Vienei. La înapoiere, în loc să accepte invitaţia lui Şerban Cantacuzino, şi să treacă prin Ţara Românească, Gh. Duca, îndemnat de Miron Costin a intrat în Moldova pe la Oituz, şi la Domneşti, în ţinutul Neamţului, a fost prins de un podghiaz polonez, împreună cu Miron, marele său logofăt. Toată această tragică întâmplare a fost descrisă de Neculce în *Letopiseţul* său.[16] Soarta lui

[15] Cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* vol. III, Editura Fundaţiilor Regale, Bucureşti, 1945, p. 179.

[16] Cf. I. Neculce, *Opere,* ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel. Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 277-285.

Gheorghe Duca a fost dramatică. însă Miron Cost'm s-a bucurat de un tratament pe măsura adeziunilor sale pentru Polonia, obţinând castelul Daşov, unde şi-a adăpostit familia, până în toamna anului 1685, când s-a întors în Moldova. Şi-a adăpostit familia în zilele întunecate ale stăpânirii lui Ştefan Petriceicu (1683-1684) şi ale lui Dumitraşcu Cantacuzino în a doua domnie (1684-1685), atât de fără seamăn povestită de Neculce.[17] Aici a redactat Miron Costin poema *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească,* cunoscută mai ales sub denumirea de *Poema Polska,*[18] menită să facă cunoscute lui Jan Sobieski şi polonezilor ascendenţa latină şi meritele neamului nostru.

înapoierea în Moldova s-a făcut în urma unei scrisori pe care i-a trimis-o fratele său Velicico, hatmanul lui Constantin Cantemir, îndemnat de domn, care voia să aibă pace dinspre partida filo-poîonă.[19]

Jan Sobieski, în tentativele de ocupare a Moldovei, nu s-a opus plecării lui Miron. Dimpotrivă. Cronicarul şi-a găsit însă averile împuţinate, acareturile moşiilor distruse de incursiunile podghiazurilor leşeşti şi tătăreşti. Şi el nu mai era la prima tinereţe.

Constantin Cantemir l-a primit cu bunăvoinţă, şi i-a aşezat fiii în slujbe, dar pe el nu l-a ridicat la funcţiile înalte pe care le avusese altădată. A fost făcut staroste de Putna, cât mai departe de graniţei cu Polonia.

în 1686, Sobieski a pătruns în Moldova, a incendiat Iaşii, dar Constantin Cantemir şi tătarii au determinat retragerea lui, urmat de celălalt filo-polon de mare cultură, Dosoftei mitropolitul. Aceste manifestări filo-polone, de care Cotineştii nu numai că nu erau străini, ci le cultivau din plin, l-au făctit pe domn să ia unele măsuri împotriva

[17] *Ibidem,* p. 286-292.

[18] Cf. Miron Costin. *Opere,* ed. P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură şt Artă, Bucureşti, 1958, p. 218-240, 375-383.

[19] Cf. Dr. Czeslaw Chowaniec, *Miron Costin en Pologne. Contributions a Vannee 1684—1685,* în *închinare lui Nicolae Iorga cu prilepd împlinirii vârstei de 60 de ani.* Editura Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, p. 113-124.

lor. S-au adăugat la aceasta şi intrigile Ruseteşilor - în special a lui Iordache - duşmani vechi ai lui Miron şi ai familiei sale.

Criza gravă în raporturile dintre domn şi Costineşti a izbucnit în primele luni ale anului 1690 când partida filo-polonă n-a vrut să adere la tratatul secret dintre Moldova şi austrieci şi a fost nevoie de ameninţările cu moartea pentru ca Miron să-şi pună cu greu semnătura pe document, alături de ceilalţi boieri.[20] Apoi lucrurile s-au adâncit şi mai mult. Velicio (care fusese schimbat din hătmănie) criticându-l adesea pe domn în şedinţele de divan.[21] Dezlănţuirea brutală a domnului, împins şi de Iordache Ruset vistiernicul, a venit în urma încercărilor partidei filo-polone de a-l scoate din scaun pe Constantin Cantemir şi a-l înlocui cu Velicico, fratele lui Miton. Era toamna târzie a anului 1691, după culesul viilor şi în vremea nunţilor când s-a pus la cale acest plan. S-a ivit şi un trădător, Ilie Ţifescu, cel care i-a vândut domnului pe complotişti.[22] Velicico a fost adus Ia Iasi şi i s-a retezat capul, iar la instigarea lui Iordache Ruset, Constantin Cantemir a trimis pe Macrei, vătaful de păhătnicei, să-l omoare şi pe cronicar. Acesta se afla la Bărboşi, unde îşi înmormânta soţia şi nu ştia de complotul boierilor. Adus până la Roman a fost decapitat acolo. N-a vrut să fugă, deşi putea să o facă, sperând că aflându-se nevinovat se va putea disculpa înaintea lui Constantin Cantemir.[20] Avea 58 de ani, vârstă la care ar fi putut completa *Letopiseţul,* vârstă la care ar fi putut termina *De neamul moldovenilor* şi ar fi putut înzestra literatura românească, încă destul de săracă, cu multe pagini de excepţie.

[20] întâmplarea este relatată de către Philippe d'Avril în *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie entrepris pour decouvrir un nouveaux chemin â la Chine,* apărută la Paris în 1692 şi redată de B.P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României,* tom I, partea a II-a, Bucureşti, 1866, p. 15.

[21] Neculce aminteşte în *Letopiseţid* său de unele din aceste confruntări. Vezi *Opere...,* p. 319.

[22] Cf. Ion Neculce, *Opere,* p. 333-337. Vezi şi I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Ţifescu şi omorârea lui Miron şi Velicico Costin,* în *Analele Acad. Rom., mem. secţ. ist.,* s. II, tom. XXXII, Bucureşti, 1910.

[23] Tot Neculce ne furnizează amănuntele acestui omor, regretat mai apoi de voievod. *Opere,* p. 336-337.

Osemintele sale şi ale soţiei au fost găsite în anul 1886, iar patru ani mai târziu au fost reînhumate sub statuia ce i s-a ridicat la Iaşi, în Piaţa Teatrului Naţional.[24]

Moştenirea istorică şi literară a lui Miron Costin este variată şi neîntrecută de nimeni în veacul său. Aceasta se compune din proză şi versuri, din lucrări scrise în cele două limbi care îi erau aproape la fel de cunoscute: limba neamului său şi aceea a ţării care La adăpostit pe el şi familia sa în anii de cumpănă, limba polonă.

Letopiseţid, cum arătam mai sus, se întinde pe mai puţin de 70 de ani şi prea puţini dintre ei au fost trăiţi de Miron. Şi totuşi, cum arată numeroşii exegeţi ai cronicarului, acesta are izul unei opere memoriale. Redactarea lui s-a sfârşit în anul 1675, pe când era vornic al Ţării de Jos[25] şi înainte de numirea lui ca mare logofăt de către Antonie vodă Ruset. Probabil că redactarea începuse cu un an, doi ani, mai devreme. Nu era o cronică oficială şi nu cuprinde ştiri cu iz secret. N-a scris-o la comanda vreunui domnitor şi nici nu s-a folosit de multe date ale cronicarilor polonezi. S-a informat de la personalităţi moldovene, cum au fost Cantacuzinii, de la părintele său, care a fost martorul multor întâmplări petrecute şi cu siguranţă din unele însemnări de familie (mici cronici de familie boiereşti). El a prelucrat toate datele, tedactându-le în stilul său inconfundabil, stilul unui adevărat istoric.

Cronica lui Miron Costin rămâne un unicat documentar de istorie moldovenească de până la 1661. Nimeni nu s-a încumetat să reia subiectul, să-l amplifice, să-l completeze, nici măcar fiul său Nicolae, nici măcar Ion Neculce. Toate cronicile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, şi sunt cel puţin patru, încep cu domnia lui Dabija vodă, şi nu coboară sub anul 1661. Pentru epoca 1595-1661 *Letopiseţul* lui Miron Costin a fost autoritate pentru contemporani şi a rămas singurul izvor narativ pentru istoria nostra până astăzi.

[24] Cf Enache Puiu, *Viaţa şi opera lui Miron Costin,* p. 89 şi nota 51 •

[25] *Ibidem,* p. 121. Vezi şi *Opere,* ediţia lui P.P. Panaitescu, p. 338 şi 357.

Este de observat spiritul obiectiv al istoricului Miron Costin, care subliniază calităţile militare ale lui Mihai Viteazul, pe cele ale lui Vasile Lupu în confruntările cu Gheorghe Ştefan, deşi Vasile Lupu fusese vrăjmaşul familiei sale şi mai ales pe cele ale lui Matei Basarab „pe care poţi să-l asameni cu mari oşteni ai lumii"[26], vrăjmaş, totuşi, al Moldovei. Aceasta după ce, câteva rânduri mai sus, îl numea om fericit, nemândru, blând, dirept om de ţară, harnic la războaie.

Originalul *Letopiseţului* său nu ni s-a păstrat. După obiceiul vremii, operele laice se difuzau prin copii de mână - în cazul lui Miron cele care au ajuns până la noi depăşesc 50 de tomuri -, dar intervenţiile copiştilor sunt nesemnificative. Este de pomenit mai ales obiceiul marilor concentrări de cronici în acelaşi volum, folosit în jurul anilor 1750-1770, cerut de boierimea Moldovei, avidă să cunoască trecutul neamului nostru.[27]

Letopiseţul Ţării Moldovei a fost tradus în limba latină de un necunoscut folosind nu originalul lui Miron, ci o variantă oarecare, ceea ce dovedeşte interesul pe care l-a stârnit la vecinii Moldovei.[28] O traducere grecească a realizat la 1729 Alexandru Amiras şi se păstrează la Biblioteca Naţională din Paris.

Opera fundamentală a lui Miron Costin, deşi de dimensiuni mult mai reduse decât *Letopiseţul,* rămâne *De neamul moldovenilor,* la care a lucrat în jur de 20 de ani. Lucrare de vastă erudiţie istorică, aceasta a fost concepută de către Miron Costin pe de o parte din constatările sale că cei mai mulţi din cărturarii moldoveni nu aveau lămurite pe deplin problemele relative la originile şi începuturile neamului

[26] In cap. 20 al *Letopiseţului.* Cf. *Opere,* p. 168.

[27] Nicolae Iorga consacră un capitol de peste 200 de pagini acestui fenomen, pe care îl intitulează *Marile compilaţii de cronici.* Cf. *Istoria literaturii române în secolid al XVIII-lea,* vol. I, Bucureşti, 1901, p. 61-272. Un număr însemnat din manuscrisele ce cuprind *Letopiseţul* Miron Costin au fost descrise de P.P. Panaitescu în *Opere,* p. 337-349.

[28] Textul a fost descoperit de polonezul Eugen Barwinski în Muzeul Czartoryski din Cracovia şi a fost publicat la Bucureşti în anul 1912 de Comisia istorică a României sub titlul: *Costini Mironis Chronicon terrae Moldavicae ab Aarone principe.* Vezi pe larg problema la P.P. Panaitescu, în comentariile la ediţia de *Opere,* p. 358-361.

nostru, pe de altă parte din afirmațiile false și dezonorante vehiculate de interpolatorii la *Letopisețul* lui Grigore Ureche: Simion dascălul, Eustratie logofătul și Misail călugărul. împotriva acestora, mai ales, se revoltă Miron Costin în cuvântul *Cătră cititoriu,* folosind un limbaj polemic și o critică științifică neîntâlnite până atunci în scrierile noastre vechi. Cu câtă afecțiune și considerație vorbește în schimb de înaintașul său, Grigore Ureche, „că numai lui de această țară i-au fost milă, să nu rămâie întru întunerectil neștiinței".

De neamul moldovenilor a fost început înainte de încheierea *Letopisețului,* adică înainte de anul 1675. A fost început în sensul documentării, căci redactarea a ocupat anii 1686-1691.[29]. Opera este alcătuită din șapte capitole, care urmează după cuvântul *Către cititoriu* în ordinea: *De Italia, Pentru împărăția Râmidui, De Duchia, De Traian împăratul* (cei mai dezvoltat dintre toate), *De cetățile ce să află aicea în țară la noi, De numirile neamului acestor țări și de port și de limba graiului... și de Legea creștinească, de unde au luat, Cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian cu românii de la Italia.*

Este de menționat că *De neamul inoldovenilor* s-a transmis în două variante, cea de a doua cu capitolele 6 și 7 considerate interpolări ale lui Nicolae Costin.-'"[0]

Cât privește problema surselor documentare utilizate de Miron Costin, este de reținut spiritul umanist în care s-a dezvoltat în Polonia, cu o cunoaștere apreciabilă a istoriei romane și a limbii latine. Se referă uneori la *Eneida* lui Vergiliu, la Titus Livius, la Ovidius și la alți scriitori latini. Avea cunoștințe bogate de geografie. Miron Costin nu era un cronicar oarecare, ci un adevărat istoric, cel dintâi istoric român. Se folosește cu spirit critic de cartea sasului Laurențiu Toppeltin de Mediaș[31] din care a și tradus o parte în tinerețe sub titlul *Istoria crăiei ungurești?*[2]

[29] Cf. *Opere,* p. 405-407.

[30] *Ibidem,* p. 396.

D! Acesta, istoric de bună-credință, în pofida unor păreri greșite (cum este de pildă afirmațiile că sașii se trag din geți), a publicat la Lyon în anul 1667 o cărticică intitulată *Origines et occasus Transsylvanorum,* în care vorbește despre originile, obiceiurile și portul populațiilor din Transilvania.

D" Vezi scurtul comentariu de la nota 34.

Dacă sunt unele erori și confuzii în lucrare, acestea au fost preluate din Toppeltin sau din cronicarii polonezi Paszkowski, Bielski și Strvikowski (care pretindeau că lituanienii se trag din coloniști romani fugiți din Italia pe vremea lui Nero și așezați la Marea Baltică.[33]

Sigur că aceste confuzii se datorau și nivelului de cunoștințe ale cărturarilor vremii, din rândul căror făcea parte și cronicarul nostru.

letopisețul și De neamul moldovenilor nu sunt singurele lucrări istorice ale lui Miron Costin. înainte chiar de terminarea *Letopisețidid* și, bineînțeles, înainte de a elabora *De neamul moldovenilor* istoricul nostru, răspunzând unei cereri a nobilului polonez, Marek Matczynsky, comis al regelui Poloniei, care avea nevoie de date cu privire la Moldova și Țara Românească, scrie pentru el în limba polonă, la .1677, *Cronica polonă?^* Izvorul principal de care s-a folosit Miron Costin a fost tot cartea lui Laurențiu Toppeltin, iar pentru istoria Moldovei știri luate din *Letopisețul*'lui Grigore Ureche. A avut la îndemână și o cronică a Țării Românești pe care a folosit-o pentru elementele de istorie munteană. Iată titlurile diverselor capitole ale *Cronicii polone: Despre Dacia, Despre șanțul Troian, Despre cetăți, Despre pustiirea coloniei lui Traian de către tătari, Al doilea descălecat al Țării Moldovei și al Țării Muntenești, Despre diferitele numiri ale poporidid moldovean și muntean, Pentru ce Țara Moldovei se numește Moldova și cea Muntenească, Muntenia, Despre Basarabia, Titlurile cele mai vechi și pecețile domnilor, Pentru limba moldovenească sau rumânească* (cu un mic vocabular de substantive și verbe latino-române), *Despre religie, Ținuturile Țării Moldovei, Ținuturile luate de turci, Iar ținuturile Țării Muntenești sânt acestea, Despre râurile Țării Moldovei, Râulețele mai însemnate care izvorăsc din pădurile de fagi, Orașele Țării Moldovei, Râurile măi de seamă din Țara Muntenească, Orașele în Țara Muntenească.*

[33] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* II, p. 164.

[34] Vezi Miron Costin, *Opere...,* p. 202-217, 369-374. Titlul în românește este *Cronica țărilor Moldovei și Țării Românești* și este cea dintâi din trei lucrări menită să facă cunoscută originea noastră latină și unitatea de limbă a românilor.

Este cea dintâi scriere a unui român, adresată străinătăţii, cu scopul de a face cunoscute istoria, limba şi geografia pământului românesc.

Pe când se afla în castelul de vânătoare de la Daszow, „prizonier" al lui Jan Sobieski, în iulie 1684, Miron Costin a compus pentru măreţul erou de la Viena o istorie în versuri poloneze, menită să-i dezvăluie istoria poporului român, originea noasttâ latină şi structura socială a Moldovei.[35] S-a folosit de datele furnizate mai ales de acelaşi Toppeltin întâlnit mai sus, dar şi de o seamă de istorici latini pe care îi pomeneşte ca „martorii acestei istorii". Ultimul pe lista scriitorilor din care s-a documentat a fost Grigore Ureche. .Capitolele, după dedicaţia către rege sunt: *De neamul moldovenilor; Despre prima hd descălecare de către Traian; De risipirea coloniilor lid Traian de către tătari şi de locuinţa romanilor în munţi; Despre al doilea descălecat al Moldovei şi Munteniei după alungarea tătarilor; Dregătoriile Ţării Moldovei, Clerul, Dregătoriile laice, Dregătorii căre nu iau parte la sfaturile secrete, Dregătorii de ţara, Ţinuturile Ţării Moldovei.*

Aceasta nu este cea din urmă scriere istorică a lui Miron Costin. Ultima scriere, nu cronologic, căci *Istoria de crăia ungurească,* prelucrare după Toppeltin a fost tradusă de cronicar în anii 1672-1674, ci printre cele dintâi. I-a folosit textul tradus din latineşte ca material documentar pentru lucrările sale despre descendenţa neamului românesc/[36]

Cu *Graiulsohdui tătăresc,* traducere de câteva pagini din Quintus Curţius, *De rebus Alexandri regis Macedonian,* în care este pomenită soarta celor mar// am putea socoti încheiată opera istorică a cronicarului. Şi totuşi, la sfârşitul *Psaltirii în versuri,* opera mitropolitului Dosoftei, tipărită la Uniev, în 1673,[38] Miron Costin a publicat *versuri despre originea latină a neamului nostru*[39] şi patru versuri omagiale intitulate *Apostrof,* adresate învăţatului mitropolit.

[35] Cf. *Opere,* p. 218-240, 384-392.

[36] *Ibidem,* p.418-431.

[37] *Ibidem,* p. 315-317, 429-431.

[38] Vezi Bianu - Hodoş, *Bibliografia românească veche* vol. *I* Bucureşti, 1903, p. 213-214.

[39] Cf. Miron Costin, *Opere,* p. 438-440.

în încheiere se cuvine să amintim de poemul filosofic în versuri *Viaţa lumii,* care trădează în Miron Costin un gânditor şi un remarcabil poet, dacă ne gândim la vremea când a fost conceput.

După opinia prof. P.P. Panaitescu, versurile au fost compuse în anii *\G7\-\G77,* înainte de tipărirea *Psaltirii în versuri de* la Uniev.[40] Având ca subiect nestatornicia norocului *(Fortuna labilis),* fragilitatea vieţii omeneşti, deşertăciunea măririlor, caducitatea timpului, Miron Costin demonstrează o bună cunoaştere a poeziei lui Horaţiu şi Ovidiu, care au abordat aceleaşi idei în *Epistole* şi în *Tristia.* Cum singur mărturiseşte în introducere, Miron Costin a vrut să demonstreze, totodată, că pot fi scrise versuri şi în limba română, mai lungi decât obişnuitele stihuri populare.

în sfârşit tot de la el ne-au rămas cinci *Stihuri împotriva Zavistiei,* pe aceeaşi temă pe care o întâlnim şi la Dosoftei în versificarea unui psalm (al cincilea).[41]

Bibliografia operei lui Miron Costin este vastă şi nu ne propunem decât să menţionăm ediţiile succesive, şi acestea destul de numeroase.

Cartea pentru descălecatul dintâiu a Ţării Moldovii şi neamul moldovinesc de Miron Costin, carele au fost logofăt mare în Moldova, în *Letopiseţele Ţării Moldovii,* publicate pentru întâiaşi dată de M. Kogălniceanu, Iaşi, 1852, tom. I, p. 1-32. (Ediţia II, Bucureşti, 1872, p. 1-30).

letopiseţul Ţării Moldovii de Li Aaron vodă de unde este părăsit de Ureche vornicul de Ţeara de Gios, izvodit de Miron Costin biv vel vornic Terii de Gios, în anii de la zidirea lumii 7185, în oraş în Iaşi (1594-1662) în *Letopisiţile Ţării Moldovii...* Iaşi, 1852, tom. I, p. 211-355 (Ed. II Bucureşti 1872, tom. I, p. 243-373).

Opisanie ziemi Moldawskiey i Multanskiey (Descrierea Ţării Moldovei şi Munteniei) [Poemapolonă], editată de I. Dunin Borkowsky, în voi. *Pisma (Scrieri),* vol. I, Liov, 1856, p. 239-247.

Miron Costin, *Opere complete* după manuscripte, cu variante şi note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute până astăzi, bibliografia, biografia lui Miron Costin, de V.A. Urechia, cu un

[40] *Ibidem,*.434.

[41] *Ibidem,* p. 436.

glosar lucrat de L. Şăineanu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2 voi. 1886 şi 1888, 813 + 671 p.

Letopiseţul Ţârei Moldovei (cu notiţe lexicografice). „Autorii români vechi şi contimporani", Bucureşti, 1894, 176 p. Au mai apărut trei ediţii în anii 1896, 1899 şi 1901.

Letopiseţul Ţărâi Moldovei (fragmente) editate de Theodor Codrescu în *Uricariul XXIV,* Iaşi, 1895, p. 361-380.

Cronica Ţârii Moldovei şi a Munteniei (text polon şi traducere românească) *[Cronicapolonă],* editată de Ion Bogdan în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor,* Bucureşti, 1895, p- 139-204.

Costini Mironis, *Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone principe (Letopiseţid Ţării Moldovei de la Aaron vodă încoace),* traducere latină contimporană editată de dr. Eugeniu Barwinski în *Comisia istorică a României,* Bucureşti, 1912, 254 p.

Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor,* ediţie de C. Giurescu în *Comisia istorică a României,* Bucureşti, 1914, 119 p.

Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească.* Ediţie şi traducere de P.P. Panaitescu în *Academia Română, Mem. secţ. ist.,* s. III, tom. X, mem. 7, Bucureşti, 1929, 132 p.

Miron Costin, *Cartea pentru descălecatul dintâi - Letopiseţul Ţării Moldovei,* ediţie îngrijită de Ion Pillar, Editura Cartea Românească, Pagini alese. Bucureşti, 1933. Au mai apărut ediţii succesive în anii 1936, 1939, 1944, 48 p.

Miron Costin, *De neamul moldovenilor.* Cu introducere şi note de Petre V. Haneş, Ediţiunea Societăţii Prietenii Istoriei Literare, Bucureşti, 1936, 73 p.

Miron Costin, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei,* ediţie comentată, cu introducere, glosar şi indice de prof. loan Şt. Petre, Cugetarea, „Scriitori clasici români", Bucureşti, 1943, 664 p.

Miron Costin, *Cartea pentru descălecatul dentâiu a Ţărei Moldovei şt neamului moldovenesc şi Letopiseţul Ţărei Moldovei de Li Aaron vodă de unde este părăsit de Urechie vornicul de Ţara de Jos.* Colecţia „Cartea noastră - Bibliotecă de popularizare", Bucureşti, 1943, 40 p.

Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace.* Ediţie critică de P.P. Panaitescu. Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1944, 502 p. în acelaşi an a fost tipărită şi o ediţie populară îngrijită tot de P.P. Panaitescu.

Miron Costin, *Letopiseţid Ţării Moldovei,* ediţie de Mitu Grosu. Editura pentru Literatură şi Artă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., Bucureşti, 1950, 88 p.

Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ediţie îngrijită şi prefaţată de Emil Boldan. Editura Tineretului, „Biblioteca şcolarului", Bucureşti, 1956, 278 p.

Miron Costin, *Opere alese,* Chişinău, Şcoala sovietică, 1957, 276 p.

Miron Costin, *Opere.* Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu. Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, 534 p.

Miron Costin, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei. De neamul moldovenilor.* Ediţie îngrijită şi prefaţată de P.P. Panaitescu. Editura pentru Literatură, „Biblioteca pentru toţi", nr. 86, Bucureşti, 1961, 370 p.

Miron Costin, *Letopiseţid Ţărâi Moldovei.* Antologie, prefaţă şi note de Gheorghe Popp. Text stabilit de P.P. Panaitescu. Editura Tineretului, Bucureşti, 1963, 215 p.

Miron Costin, *Opere.* Ediţie critică îngrijită de P.P. Panaitescu, voi. I—II. Editura pentru Literatură, „Scriitori români", Bucureşti, 1965, 329 + 335 p.

Miron Costin, *Opere alese.* Antologie, prefaţă şi note de Gheotghe Popp. Text stabilit de P.P. Panaitescu. Editura Tineretului, „Biblioteca şcolarului", 137, Bucureşti, 1966, 304 p.

Miron Costin, *Opere alese: Letopiseţul Ţărâi Moldovei. De neamul moldovenilor. Viiaţa lumii.* Texte stabilite, studiu introductiv, note şi glosar de Liviu Onu. Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, 200 p.

Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Postfaţă şi bibliografie de Magdalena Popescu. Editura Minerva, „Arcade", Bucureşti, 1975, 312 p.

Miron Costin, *Letopiseţid Ţărâi Moldovei. De neamul moldovenilor.* Ediţie îngrijită de P.P. Panaitescu. Repere istorico-literare, alcătuite de Aurora Slobodeanu. Editura Minerva, seria „Patrimoniu", Bucureşti, 1979, 288 p.

Miron Costin, *letopiseţul Ţării Moldovei. De neamul moldovenilor.* Prefaţă de Elvira Sorohan. Editura Junimea, Iaşi, 1984, 309 p.

Miron Costin, *Opere.* Literatura artistică, Chişinău, 1989, 428 p.

Letopiseţul Ţării Moldovei. [Cronici de] Grigore Ureche (de la Dragoş vodă până la Aron vodă); Miron Costin (de la Aron vodă încoace) şi Ion Neculce (de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat). îngrijirea textelor, prefaţarea letopiseţelor, glosar şi indici de Tatiana Celac. Prezentare grafică de Simeon Solonaru. Cuvânt înainte de E. Russev, Hyperion, seria „Cărţile neamului", Chişinău, 1990, 640 p.

Miron Costin, *Viaţa hunii.* Ediţie, text stabilit, studiu introductiv, note şi variante, bibliografie, glosar şi indice de nume de Sande Vârjoghe. Prefaţă de Dan Horia Mazilu. Cu 13 reproduceri după manuscris. Editura Porto-Franco, Galaţi, 1991, 46 p.

Miron Costin, *Letopiseţul Tarei Moldovei. De neamul moldovenilor. Viiaţa lumii.* Ediţie, postfaţă, tabel cronologic, note şi glosar de Liviu Onu. Editura Gramar, Bucureşti, 1996, 176 p.

Din numeroasele studii relative la Miron Costin sunt de reţinut în mod special:

P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin,* în *Academia Română, Mem. secţ. ist.,* s. III, tom. IV, mem. 4. Bucureşti, 1925, 226 p;

Dumitru Velciu, *Miron Costin. Interpretări şi comentarii.* Editura Minerva, Bucureşti, 1973, 300 p.

Enache Puiu, *Viaţa şi opera lui Miron Costin.* Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1975, 323 p.

Pentru *Letopiseţul* lui Miron Costin şi *De neamul moldovenilor* mi-a stat la îndemână ediţia *Opere* îngrijită de P.P. Panaitescu şi publicată la Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, în 1958, confruntată cu mss. B.A.R. **2601** şi **353** *(De neamul'moldovenilor).*

NICOEAE COSTIN

Cel de al treilea cronicar din suita figurilor reprezentative ale istoricilor moldoveni, Nicolae Costin, a fost fiul lui Miron şi s-a născut pe la 1660[1]. A învăţat şcoală slavo-română de la dascăli moldoveni, căci în chirilicale şi-a scris lucrările şi de limba neamului s-a folosit în divan.

în Iaşi exista un colegiu iezuit, unde studiile se predau în latineşte. Călugării trebuie să fi venit din Polonia şi probabil că limba leşească era şi ea studiu de învăţământ. Altfel nu ne putem explica bunele sale cunoştinţe de limbă polonă, în care a ţinut trei discursuri în faţa lui Antonie vodă Ruset, când n-avea mai mult de 14 ani[2]. Sau este posibil ca tatăl său, Miron, să-1 fi învăţat limba polonă?! Mai plauzibilă este afirmaţia lui D. Cantemir că Miton Costin şi-a trimis feciotii la studii

[1] Data naşterii nu este sigură, ci fixată cu aproximaţie de biograful său loan Şt. Petre în monografia *Nicolae Costin — Vieaţa şi opera,* Editura Tiparul Românesc, Bucureşti, 1939, p. 11 şi reluată de ceilalţi istorici literari şi editori.

[2] Cf. Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601.* Ediţie cu o introducere de loan Şt. Petre, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942, p.7. Vezi şi Nicolae Costin, *Letopiseţid Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711.* Ediţie cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glossar de Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, cu prefaţă de G. Ivănescu, *Opere,* Editura Junimea, Iaşi 1976, p. LIX.

în Polonia, mai ales la Liov, la şcoala slavo-greco-latină ce funcţiona pe lângă Ortodoxă[3].

In 1684 Miron Costin l-a însoţit pe Ştefan Petriceicu vodă în al treilea şi ultimul exil în Polonia, luându-i şi pe cei trei feciori cu sine: Ioniţă, Nicolae şi Pătraşcu. Constantin Cantemir i-a primit la înapoiere, în 1686, cu bunăvoinţă şi i-a boierit. O spune Neculce în *Letopiseţul* său[4]. Nicolae Costin, cărturar recunoscut, a fost numit treti-logofăt, demnitate acordată de obicei cunoscătorilor de limbi străine. In această calitate l-a însoţit prin călătoria prin Iaşi pe Philippe d'Avril, un călugăr iezuit cu care însă a vorbit latineşte şi nu franţuzeşte[5].

La moartea părintelui şi a unchiului său, el se pregătea să se logodească cu fata lui Gh. Duca vodă. Pleca spre Ţarigrad, când la Bârlad a fost întors din drum, adus la Iaşi şi închis. A fost eliberat mai apoi, dar pus sub observaţie şi despuiat de multe bunuri de vrăjmaşul lor, Iordache Ruset. In 1693, fraţii Costineşti, striviţi de dări şi suspectaţi de comploturi, s-au hotărât să fugă în Ţara Românească. Urmăriţi de trimişii lui Constantin Cantemir, şi-au găsit adăpost în Cetatea Neamţului. Acolo le-a venit vestea morţii domnului. Fiul lui, Dimitrie Cantemir, urcat pe tron pentru câteva luni şi neconfirmat de Poartă, a stăruit pe lângă ei ca să-i molcomească, dar aceştia n-au avut încredere şi s-au refugiat la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Domnul Ţării Româneşti, în veche duşmănie cu Cantemireştii, i-a trimis pe Nicolae Costin şi pe fraţii săi la Constantinopol, unde au insistat ca să fie numit domn Constantin Duca - sau Duculeţ - cum i se spunea, fiul lui Gheorghe Duca, cel prins cu Miron de podghiazul leşesc la Domneşti.

In vremea tânărului Duculeţ, Nicolae Costin se căsătoreşte, în sfârşit, cu sora acestuia, Ileana, şi este numit hatman. A ţinut hătmănia până spre sfârşitul domniei lui Constantin Duca. în timpul urmaşului

[3] Cf. P.P. Panaitescu, *Ştiri noiii despre M. Costin şi familia lui* în *Omagiu ltd loan Bianu,* Bucureşti, 1927, p. 277-284.

[4] Cf. Ion Neculce, *Opere,* ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 305.

^ B.P. Hasdeu, în *Arhiva istorică,* partea a doua, p. 17. .

acestuia, Antioh Cantemir, s-a refugiat cu ceilalţi fraţi în Ţara Românească[6].

Constantin Duca revine cu a doua domnie în septembrie 1700 şi Nicolae Costin îşi tecapătă hătmănia pe care o păstrează câtă vreme este cumnatul său pe tron, adică până în toamna lui 1703. Atunci, la venirea lui Mihai Racoviţă în scaun, Nicolae Costin devine mazil, căci domnul nu i-a conferit nici o boierie.

Domniile se schimbă des la începutul veacului al XVIII-lea şi Antioh Cantemir îl înlocuieşte pe Mihail Racoviţă. în mai 1705 noul domn îl numeşte pe Nicolae Costin vel vornic de Ţara de Sus şi cu aceasta vechea animozitate dintre Cantemireşti şi Mironeşti ia sfârşit. îl va avea coleg de divan pe Ion Neculce[7]. După Antioh Cantemir a urmat în scaun din nou Mihai Racoviţă. Cronicarul, rămas fără nici o demnitate, s-a retras la ţară. Aici l-a ajuns vestea numirii lui Nicolae Mavrocordat domn şi a desigilării lui drept caimacam, alături de logofătul loan Buhuş şi vel vorniul Ciocârlan.

Nicolae Costin avea legături cu Mavrocordaţii prin Alexandru terzimanul, tatăl domnitorului, cu care purta veche corespondenţă.[8] Nu este de mi tare că Ia împărţirea demnităţilor a fost făcut mare vornic al Ţării de Jos.[9] A fost mâna dreaptă a domnului foarte învăţat, dar care nu ştia româneşte.

Domnia celui dintâi domn fanariot n-a durat decât un an. Din dorinţa de a-l prinde şi duce la Ţarigrad pe Constantin Brâncoveanu, turcii l-au numit domn al Moldovei pe cel mai încrezut om al lor, Dimitrie Cantemir, cu sarcina precisă să-l observe şi să-l prindă pe

[6] întregul segment de viaţă al Costineşti lor din vremea lui Constantin Duca şi a lui Antioh Catemir este redat cu verva-i cunoscută de către Ion Neculce. Vezi *Opere,* p. 367, 371.

[7] loan Şt. Petre, în excelenta monografie consacrată lui Nicolae Costin, teza sa de doctorat, singura până astăzi, urmăreşte cu mare precizie activitatea cronicarului în viaţa publică a Moldovei. Cât priveşte pe Ion Neculce, *Letopiseţul szu* este un excelent izvor narativ pentru activitatea sa şi pentru aceea a lui Nicolae Costin.

[8] Cf. loan Şt. Petre, *Nicolae Costin - vieaţa şi opera,* p. 22-23.

[9] *Ibidem,* p. 23.

bogatul domn valah, atunci când va fi înştiinţat de la Poartă.[10]. Nicolae Costin a fost menţinut în divan de Cantemir în funcţia de mare logofăt, dar nu l-a implicat în planurile sale de luptă antiotomană. Dimitrie Cantemir, care îi aprecia cultura, ştia că marele logofăt nu-i simpatiza pe ruşi şi n-avea încredere în puterea lor militară. Dar din deferentă faţă de domn şi din spirit disciplinar a semnat şi el apelul lui vodă către moldoveni de ridicare împotriva turcilor. Dar nu l-a însoţit în tabără şi nu La urmat pe drumul exilului.

Nicolae Mavrocordat, revenit în scaun, n-avea ce să-i reproşeze cronicarului şi l-a numit din nou mare logofăt. In această demnitate apare în documente, în procese pentru moşii sau în convorbiri în latineşte cu personalităţi străine ce au trecut prin Moldova.[11] In august 1712 este constrâns de împrejurări să semneze alături de mitropolit, episcopi şi unii boieri de divan un act prin care se confiscă proprietăţi ale lui Neculce şi Ştefan Luca vistiernicul, hainiţi la muscali. Este ultima mărturie a vieţii lui pământene. în septembrie moare, după câteva zile de zăcere, pe când se afla la ţară pentru odihnă şi oarecari treburi gospodăreşti. Avea 52 de ani. A fost regretat de toţi şi mai cu osebire de Nicolae Mavrocordat, care pierdea pe cel mai distins sfetnic şi pe cel mai învăţat om din Moldova.

Nicolae Costin n-a lăsat urmaşi. A lăsat în schimb numeroase datorii şi situaţii încâlcite cu moşiie, toate generatoare de procese pe care văduva sa, logofeteasa Ilina, le-a purtat până la moartea ei, în anul 1737.[12].

*

Nicolae Costin a lăsat culturii româneşti trei opere, care-l aşază în rândul marilor personalităţi moldovene ale veacului al XVIII-lea, după Dimitrie Cantemir şi Neculce. Mai întâi *Letopiseţul Ţării*

[10] loan Neculce povesteşte pe larg schimbarea de domnie şi motivele care au dus la înscăunarea lui Dimitrie Cantemir. Cf. *Opere,* p. 510-512.

[11] Cum a fost agentul suedez De Briant. Cf. *Documente E-Hurmuzachi,* vol. IX, supliment I, p. 471.

[12] Vezi loan Şt. Petre, *Nicolae Costin,* p. 25-27.

Moldovei de la zidirea lumii şi până la 1601, apoi *Letopiseţul Moldovei de la 1709 la 1711,* consacrat celei dintâi domnii a lui Nicolae Mavrocordat şi domniei lui Dimitrie Cantemir şi, în sfârşit, traducerea românească a operei spaniolului Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor,* cel dintâi roman occidental pătruns în literatura română.

Nicolae Costin a fost nemulţumit că Moldovei îi lipsea o istorie completă şi a vrut să scrie el însuşi una care să înceapă cu facerea lumii, după modelul cronografelor, al istoriilor universale, ce fuseseră redactate de Dorothei, mitropolit de Monembazia şi de către Matei Cigalâ şi apăruseră la Veneţia pe la mijlocul secolului al XVII-lea.[13] Mai avea ca model şi cronograful călugărului Moxa, tradus tot din greceşte, de mai mici dimensiuni.[14]

Ideea nu era rea, mai ales că intenţia Iui era, cum o mărturiseşte în predoslovie, să împingă povestirea faptelor „până unde ne va lungi Dumnezău vremea şi viaţa"[15]. Numai că Nicolae Costin, foarte învăţat, foarte şcolit, n-avea suflul şi condeiul părintelui său. lat judecata la care îl supune N. Iorga, nu fără o justificată malițiozitate, este aceea a unui analist şi observator fără egal, a unui bun compilator, dar nu a unui istoric original şi a unui creator literar.[16]

[13] Cronografele au circulat la noi sub formă manuscrisă începând cu anii 1680-1686 şi au fost studiate de Demostene Russo (vezi *Studii istorice greco-române, Opere postume...* tomul I, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1939, p. 68-100) şi de Iulian Ştefănescu (în *Revista istorică română,* IX, 1939, p. 1-77 şi apoi în voi. *Opere istorice,* editate postum, în 1942, prin grija lui D. Bodin şi C. O Giurescu). Au fost editate pentru prima dată de semnatarul acestor rânduri, a două volume, la Editura Minerva, Bucureşti, 1998-1999.

[14] Cf. Mihail Moxa, *Cronica universală,* ediţie critică însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şt indici de Gh. Mihăilă, Editura Minerva, Bucureşti, 1989, 588 pagini.

[15] Cf. Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601,* ediţie cu o introducere de loan Şt. Petre, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942, p. 44. Vezi şi ediţia de *Opere* a lui Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, Iaşi, 1976, p. 7.

[16] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821).* Vol. I, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva", Bucureşti, 1901, p. 77*passim.*

Letopisețul de la zidirea lumii are două versiuni: una adresară „cetitorului", alta voievodului, domnitorului. Cărui anume domnitor a fost sortită a doua versiune - între ele nu sunt deosebiri esențiale - este greu de precizat şi aceasta deschide problema vremii când a fost redactată cronica. Se pare că redactarea a fost făcută înainte de înscăunarea lui Nicolae Mavrocordat (1709), de vreme ce sunt amintite unele scăderi ale grecilor şi în varianta către domnitor. Cum viața lui Nicolae Costin a fost destul de sinuoasă, cu goluri în activitatea de boier divănit şi având în vedere referiri la prima domnie a lui Constantin Duca, este de presupus că istoricul a început cronica după anul 1695, pe când se afla fugar în Țara Românească.[17]

încă din predoslovia letopisețului, Nicolae Costin îşi trădează înclinațiile spre compilație. Reia acolo revolta părintelui său față de afirmațiile insultătoare ale celor trei interpolators, în special a lui Simeon Dascălul.

încadrarea istoriei Moldovei în istoria universală, începută aceasta de la Adam, nu este o găselniță a lui Nicolae Costin. Nu numai *Cronografele bizantine,* ci şi istoricii polonezi de care s-au folosit toți cronicarii noştri, un Dlugosz, un Cromer, un Bielski, au procedat la fel, legând istoria profană de istoria biblică. Nicolae Costin s-a folosit mai ales de *Cronica Polska Litevska* a lui Strijkowski, tipărită la Cracovia în 1582.[18]

Este de la sine înțeles că Biblia a fost folosită ca documentare pentru toate povestirile de Testament Vechi, dar şi *Cronica* lui Strijkowski, din care a tradus pagini întregi.

Ajungând la istoria Moldovei, i-a copiat, la rând, pe Grigore Ureche şi pe Miron Costin. Aşa era obiceiul vremii. Nicolae Costin era mult prea departe de legislația noastră de astăzi cu privire la plagiat.

Aşa seacă stilistic, cum o găseşte N. Iorga, cronica lui Nicolae Costin s-a bucurat de o mare difuzare în secolele al XVIII-Iea - al

[17] Cf. Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601...* Ediție de Const. A. Stoide si I. Lăzărescu, p. LXXXVI-LXXXVII.

[18] Tot după Strijkowski va relata Nicolae Costin obiceiuri poloneze mai ales la ungerea regilor, care n-au nimic comun cu istoria Moldovei.

XLX-lea. Cel mai mare număr de copii manuscrise care au ajuns până la noi cu literatură istorică aparțin lui Nicolae Costin.[19]

Cea de-a doua operă, *Istoria domniei dintâi a lui Nicolae Mavrocordat,* care s-a desfăşurat în timpul vieții sale, are aspectul unei cronici oficiale, fără ca vreun manuscris s-o fi precizat. De altfel, N. Mavrocordat era recunoscut ca un mare iubitor şi cunoscător de istorie şi-i va cere lui Axinte Uricariul, în a doua domnie, să-i fabrice o genealogie moldovenească ce va coborî până la Alexandru cel Bun[20], şi tot grămăticului foarte popular îi va comanda o istorie paralelă a Țărilor Române.[21]

Este relatată istoria Moldovei în intervalul de la 14 octombrie 1709 până în septembrie 1711, cuprinzând, aşadar, şi domnia lui Dimitrie Cantemir. Spre deosebire de *Letopisețul de la zidirea lumii,* cel al lui Nicolae Mavrocordat trădează în Nicolae Costin pe adevăratul istoric, cu un stil limpede şi cu o documentare personală. Portretele făcute celor doi domnitori sunt obiective şi cu tot dezacordul față de politica lui Cantemir, pe care o pune pe seama lipsei de experiență şi a tinereții, nu-l blamează pe marele savant, recunoscându-i meritele intelectuale. Mai degrabă îl socoate pe Neculce vinovat de actele domnului şi pe Ştefan Etica, cumnatul cronicarului. Bine informat despre bătălia de la Stănileşti - deşi el n-a fost în tabără - Nicolae Costin relatează toate cele întâmplate acolo, folosindu-se de informațiile unora din luptătorii moldoveni scăpați din încleştarea cumplită de la 1711.

Comparând povestirile lui Neculce, prinse în *Letopiseț,* despre ceasul astral 1711, cu cele ale lui Nicolae Costin, observăm o dreaptă completare, ceea ce ne face să credem că Neculce, care şi-a redactat *Letopisețulh* mulți ani după moartea feciorului lui Miron, a cunoscut

[19] Cf. I. Crăciun şi Aurora Ilieş, *Repertorhd manuscriselor de cronici intreme, secolele XV-XVIU, privind istoria României,* Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1963, p. 80-100.

[20] *Ibidan,* p. 107-109. Vezi şi loan Şt. Petre, *Axinte Uricariul.* Studiu şi text, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1944.

[21] Cf. Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Româneşti şi a Moldovei.* Ediție critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, vol. I—II, Editura Minerva, Bucureşti, 1993-1994.

şi s-a folosit de *Istoria domnei dintâi în Moldova* a învăţatului fanariot Nicolae Mavrocordat, scrisă de nu mai puţin învăţatul Nicolae Costin.

Ultima moştenire a lui Nicolae Costin, nu în sens cronologic, a fost prelucrarea romanului parenetic *Ceasornictd domnilor* al episcopului de Mondoîiedo şi confesor al lui Carol Quintul, Antonio de Guevara.

Opera celebrului spaniol a fost cunoscută, se pare, de pe vremea şederii cronicarului în Polonia, unde au pătruns exemplarele traducerilor în latineşte ale lui Wanckelius, apărute la Leipzig.[22]

El n-a tradus întreaga operă a lui Guevara, ci aproximativ trei cincimi din text. A eliminat majoritatea povestirilor religioase apusene, ca şi multe din povestirile greoaie luate din mitologia greco-romană. A reţinut mai ales capitolele educative privitoare la creşterea odraslelor princiare, care fac din *Ceasornic* o adevărată operă parenetică, cea dintâi operă occidentală cu iz de roman ce pătrunde în literatura română.[23]

Bibliografia ediţiilor lui Nicolae Costin nu este prea bogată. Judecat cu asprime de N. Iorga, punctele sale de vedere au impus istoricilor şi criticilor literari, încât rar a fost editată opera sa.

[22] *Horologiumprincipum sive de vita Mărci Aurelii imperatoris...* ex lingua castellana, adhibitis galiicis et italicis versionibus, in latinam linguam traducti... opera et studio Johannis Wanckelii, ediţia a IV-a, Leipzig, 1615.

[23] Cunoscut încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *Ceasornicul domnilor* a dat multă bătaie de cap istoricilor şi criticilor, până când N. Iorga a stabilit în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII dea,* L p. 68 passim şi în *Istoria literaturii româneşti, introducere sintetică,* Bucureşti, 1929, p. 101, adevărata dependenţă a textului românesc de Antonio de Guevara. Nicolae Cartojan a tratat subiectul sub titlul *„Ceasornicul domnilor" de N. Costin şi originalul spaniol al lui Guevara* în *Revista istorică română,* 1933 şi în *Cercetări literare* IV (1940), p. 121 passim. Să se vadă şi *„Ceasornictd domnilor" de Antonio de Guevara,* traducere din limba latină de Nicolae Costin. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1976, LIV + 688 p.

Neculai Costin, *Cartea pentru descălecatul dintâiu a Ţării Moldovii şi neamul moldovinesc,* la M. Kogălniceanu, *Letopiseţile Ţării Moldovii,* vol. I, Tipografia Foaiei săteşti, vol. I, Iaşi, 1852, p. 33-91 şi *Apendice,* p. 6-29, 40-54, 59-126, Idem; *Cronicile României,* vol. I; Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1872, p. 31-84 şi *Apendice,* p. 380-403, 414-427, 432-496.

<Nicolae Costin >, *Istoria Moldo-României, arătând neamurile de Căre s-au locuit aceste pământuri după răspândirea fiilor lui Noe; origina mo Ido-românilor şi mai multe resboaiă ale domnilor Moldovei cu deosebite naţii, până lă anul lumei 7103 (1595 de la Hristos),* la George Ioanid, *Istoria Moldo-României,* vol. I, Bucureşti, 1858, p. 1-294.

Nicole Costin, *Letopiseţid Ţării Moldovei de la zidirea lumii până lă 1601.* Ediţie cu o introducere de loan Şt. Petre, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942, 664 p.

Nicolae Costin, *letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711.* Ediţie cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de Const., A. Stoide şi I. Lăzărescu, cu prefaţă de G. Ivănescu, Editura Junimea, Iaşi, 1976, CXVI + 348 p.

Nicolae Costin, *Scrieri* (în două volume). Ediţie îngrijită de Svetlana Korolevschi. Volumul I - II. Editura Hyperion, Chişinău, 1990-1991, 480 + 636 p.

Nicolae Costin, *De domnia lui Nicolae Alexandru vodă în Ţara Moldovei,* la Mihail Kogălniceanu, *Letopisiţile Ţării Moldovei,* vol. II, Cantora Foaiei săteşti, Iaşi, 1845, p. 78-130; Idem *Cronicile României,* vol. II, Bucureşti, p. 70-117.

Cea mai autorizată lucrare despre Nicolae Costin, în afara capitolelor din istoriile literaturii, rămâne cartea lui loan Şt. Petre, *Nicohie Costin, vieaţa şi opera,* Editura Tiparul Românesc, Bucuteşti, 1939, 286 p.

Pentru Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601,* am utilizat ediţia lui loan Şt. Petre, apărută la Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, în 1942, versiunea pentru public, confruntată cu mss. B.A.R. **238, 2715** şi **115.**

ION NECULCE

Ultimul mare cronicar moldovean inclus în volumul de faţă este de fapt un autentic scriitor, precursor al lui Creangă şi Sadoveanu. Oricare dintre contemporanii infestaţi cu neologismele venite de peste Ocean, care ar vrea să se întoarcă la rădăcinile limbii autentic româneşti, va trebui să-l îmbrăţişeze pe Neculce, să-l citească până la nesaţ, căci nu este nimic mai limpede, mai bogat, mai poetic decât limba săpată în *Letopiseţul său* şi în *O samă de cuvinte.* Acesta şi explică de ce moştenirea marelui povestitor este revendicată cu dreptuti egale atât de filologi şi literaţi, cât şi de istorici.

Critica literară unanimă şi admirativă când se referă la calităţile sale de povestitor este împărţită atunci când îl judecă pe Neculce ca om. Cei mai mulţi au adoptat aprecierile calde ale lui N. Iorga, pentru care cronicarul, un bătrân înţelept şi cu ftică de Dumnezeu, scrie o operă obiectivă, lipsită de patimi, defăimări şi linguşiri.[1] Aşa îl vede şi Sextil Puşcatiu[2], Nicolae Cartojan[3] şi mai aproape de noi George Ivaşcu[4] şi Alexandru Piru[5].

[1] N. Iorga ne-a lăsat un capitol substanţial consacrat lui Neculce în *Istoria literaturii române în sec. alXVIILlea* (1688-1821), vol. I, Bucureşti, 1901, p. 236-272, în afara altor numeroase contribuţii ulterioare.

[2] în *Istoria literaturii române. Epoca veche.* Ediţia a doua revăzută şi întregită, Sibiu, 1930, p. 154-161.

[3] Vezi şi *Istoria literaturii române vechi,* vol. III, Editura Fundaţiilor Regale, Bucureşti, 1945, p. 189-197-

[4] A lăsat cele mai entuziaste pagini în *Istoria literaturii române,* I,

în opoziţie cu aceştia Şerban Cioculescu[6] şi Iorgu Iordan[7] descoperă în scrisul lui Neculce scăderi, răutăţi, subiectivisme, neiertare, în special când este vorba de raporturile sale cu Cantacuzinii din Ţara Românească, rudele sale. Dar Şerban Cioculescu, nu mai puţin maliţios, nu explică şi nu iartă aversiunea cronicarului faţă de neamurile din Ţara Românească, cei care l-au primit pe el şi pe bunica lui, în zilele de cumpănă pentru Moldova ale anului 1686, cu rezerve şi umilinţe pe care, bineînţeles, tânărul Neculce nu le-a putut uita, dar pe ai căror autori i-a iertat.

Am parcurs de zeci de ori letopisețul lui Neculce[8], dar n-am găsit răutăţi care să-mi reţină atenţia, şi mai puţin, gânduri de răzbunare. Adevărat, nu-şi iubea neamurile din Ţara Românească şi în mod special pe Brâncoveanu, pe care îl socotea vinovat - cum şi era - de multe rele abătute asupra Moldovei. Dar la moartea cumplită a vărului său nu s-a bucurat, ci a lăsat să se vadă întregul său regret şi întreaga sa mâhnire.

Mai ttebuie să spunem un cuvânt despre spiritul obiectiv în care şi-a redactat *Letopiseţul,* înainte să-i schiţăm biografia. Cronica sa nu este o operă de comandă. Neculce a fost ataşat personalităţii lui Dimitrie Cantemir, pe care l-a însoţit în mod loial în Rusia. Dar relatând pe larg - la mulţi ani după domnia acestuia - istoria Moldovei, cu

Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 269-279, numindu-l pe Neculce Saint-Simon-ul Moldovei.

[5] în *Istoria literaturii române,* vol. I, ed. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1970, p. 596—619, ca şi în *Istoria literaturii române de la origini până la 1830,* Bucureşti, 1977, p. 318-348.

[6] Vezi şi articolul *La bicentenarul lui Neculce,* publicat în *Revista Fundaţiilor Regale* XII (1945), serie nouă, nr. 2, p. 331-345 şi republicat în volumul *Varietăţi critice,* Bucureşti, 1966, p. 70-85 şi 86-92 (ultimele pagini fiind consacrate relaţiilor lui Neculce cu Cantacuzinii).

[7] în Introducere la *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte.* Text stabilit, glosar, indice şi studiu introductiv, ed. a Il-a revăzută. Editura Minerva, Bucureşti, 1959, p. CXIII, nota.

[8] în timpul lucrului de şapte ani la alcătuirea ediţiei critice de *Opere,* apărută la Editura Minerva în anul 1982.

seninătatea pe care a subliniat-o Nicolae Iorga, spune tot: şi lucruri bune şi lucruri rele despre învăţatul voievod, fără să părtinească pe nimeni. A scris pagini dramatice de istorie moldovenească, dar n-a ascuns adevărul: „cronica sa este produsul exclusiv al observaţiilor sale şi al inimii sale. Nimeni nu i-a comandat-o şi pentru nimeni n-a scris-o."

Ascendenţa dinspre tată a lui Neculce, extrem de nebuloasă, a putut fi schiţată abia pe la 1740, de către un postelnic, Ştefan Ghindă. Tatăl cronicarului s-a numit Neculce vistiernicul.[9] Acesta s-a căsătorit cu Ecaterina (sau Catrina), fata lui Iordache Cantacuzino şi a Alexandrei, fiica marelui logofăt sub Vasile Lupu, Gavrilaş Mateiaş, cunoscută în documente sub numele de Iordăchioaia. Neculce, vistiernic de al doilea, sau al treilea şi Catrina, moştenitoarea unei imense averi (21 sate întregi şi părţi din alte zeci de sate) au fost părinţii cronicarului. Acesta s-a născut în anul 1672, cum însuşi mărturiseşte într-un document din 1732.[10]

Mezalianţa Catrinei Cantacuzino cu un neînsemnat vistiernic este pusă pe seama unui grav defect de vorbire al acesteia.[11] La câţiva ani de la naştere Ion Neculce rămâne orfan de tată şi Catrina se recăsătoteste în 1679 cu Enache grămăticul. Neculce va fi luat în grija bunicii sale Alexandra „Iordăchioaia" şi va fi crescut la moşia Blăgeşti, lângă Paşcani. Catrina rămâne văduvă pentru a doua oară, în 1686 şi, sub ameninţările şi distrugerile podghiazurilor poloneze, se refugiază cu cele două fete mici, născute după 1680, surorile vitrege ale cronicarului, cu bunica Iordăchioaia şi cu un frate al acesteia,

[9] Vezi Ion Neculce *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte.* Ediţie criticaşi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 11 (mai ales nota 7) şi p. 12-13.

[10] *Ibidem,* p. 17 şi notele 27, 28.

[11] Cf. Aurora Ilieş, *Contribuţii la biografia cronicarului Ion Neculce,* în *Anuarul de filologie,* Iaşi, tom. XV (1964), p. 165-168. Vezi şi D. Veleiu, *Iordăchioaia visterniceasca, bunica dinspre mamă a cronicarului Ion Neculce,* în *Revista de istorie şi teorie literară,* XVI (1967), nr. 3, p. 449-466.

Iordache, la neamurile din Ţara Românească, unde bunica, de care era ataşat, va muri. Neculce avea 14 ani şi atmosfera pe care au găsit-o în Ţara Românească nu era dintre cele mai bune pentru nişte bieţi refugiaţi. Domn era Şerban Cantacuzino, în conflicte grave cu fraţii săi, în special cu stolnicul, la casa căruia au căutat adăpost neamurile din Moldova.

Neculce şi familia sa s-au înapoiat în Moldova în 1690 şi s-au instalat la Prigoreni, moşie care va rămâne centrul său de observaţii administrative şi unde va fi înmormântat în 1745.

în 1693 Ion Neculce este numit postelnicel[12] şi, după un gol de onoruri, în 1700 îl găsim mare agă în vremea lui Antioh Cantemir. După domnia acestuia un nou gol până la a doua domnie a lui Antioh, când îl găsim mare sulger şi apoi spătar mare.

S-a căsătorit în 1701 cu Maria, fata hatmanului Lupul Bogdan, femeie blândă, care i-a adus o zestre modestă (de numai trei sate şi câteva părţi de sate).

După Antioh Cantemir, Neculce va deveni boier mazil şi va avea grijă de moşiile sale, mai ales de Prigoreni şi Boian. în 1710, decembrie, turcii îl trimit domn în Moldova pe Dimitrie Cantemir, cu mandat special să-1 prindă pe Constantin Brâncoveanu. Cu domnia Iui Dimitrie Cantemir viaţa lui Ion Neculce cunoaşte o fractură pe care spiritul conservator al marelui cronicar n-a prevăzut-o, n-a bănuit-o, n-a dorit-o.

Instalat în scaun, D. Cantemir acordă răspunderi în administrarea ţării unor boieri tineri, de obicei cu vechi legături de familie cu Cantemireştii. Printre ei, Neculce va ocupa funcţia de mare spătar, iar cumnatul său, Ştefan Luca, pe aceea de mare vistiernic. Ion Neculce devine cel mai apropiat sfetnic al domnului, cum singur mărturiseşte.[13] Nu după multă vreme, Antonie Jora hatmanul, căutând să-l denigreze pe domn, ţarului, este înlocuit de Dimitrie Cantemir cu Neculce, mcredinţându-i cronicarului conducerea întregii armate moldoveneşti.

[12] Cum însuşi mărturiseşte în *Letopiseţ.* Cf. *Opere,* p. 355.

^ Vezi, *Opere,* p. 515: „Iar mai de credinţă şi mai ales toate trebile domniei era după mine, loan Neculce, vel spătar".

N-avea Neculce prea multe cunoştinţe strategice şi relatările sale despre confruntarea de la Stănileşti, foarte largi, de altfel, o dovedesc. Descrieri literare, plăcute la citit, dar nu consideraţiuni militare de războinic.

L-a întovărăşit pe domn pe drumul exilului şi şapte ani de zile nu va vedea pământul Moldovei. îl judecă destul de aspru pe Cantemir pentru comportarea autoritară faţă de boierii moldoveni care au părăsit familii şi bunuri şi i s-au alăturat cu bună-credinţă.

După discuţii numeroase, din care reiese încercarea lui Cantemir de a-l reţine cu sila pe cronicar în Rusia şi, după ce ţarul - în urma unui memoriu - l-a dezlegat de orice obligaţii faţă de domn, Neculce s-a putut întoarce, nu în Moldova, ci în Polonia, dar oricum mai aproape de pământurile sale. Va sta în Polonia mai bine de şase ani, până când i s-a dat voie să se întoarcă în ţară.

Şi-a recuperat cu greu moşiile luate de alţi boieri, mai ales de către Lupu Costache şi s-a ocupat de redactatea cronicii. Abia în vremea domniei lui Grigorie al II-lea Ghica, în februarie 1731, îl întâlnim mate vornic al Ţării de Sus, a acelei părţi din Moldova unde se aflau şi proprietăţile sale, inclusiv Prigorenii[14], moşia cea mai bine gospodărită, unde şi-a redactat şi cronica. Aici a murit şi soţia sa Maria, la 1738, aici va fi înmormântat şi el în 1745, după ce sub Constantin Mavrocordat cu a doua domnie, nefiind boier de divan, a fost folosit de acesta la numeroase treburi judecătoreşti.

Opera lui Ion Neculce se compune din *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* (1661-1743) şi din *O samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopisăţe nu sânt scrise, ce s-au scris aicea, după domniia lui Ştefăniţă vodă, înaintea domniii Dabijii vodă.*

[14] Cf. Dumitru Veleiu, *Ion Neculce,* Editura Tineretului, colecţia „Oameni de seamă", Bucureşti, 1968, p. 212-215. Vezi şi M. Costăchescu, *SatidPrigorenii, cu trupurile sale Avrămenii şi Râtul* (schiţă istorică), în *loan Neculce,* Buletinul Muzeului municipal Iaşi, V (1925), p. 40-69 (şi extras).

După investigaţiile cercetătorilor din ultimele decenii (care diferă de concluziile lui N. Iorga, Sextil Puşcariu, N. Cartojan, cei cate socot că Neculce şi-a scris *Letopiseţului O samă de cuvinte* la bătrâneţe), se pare că au existat două redacţii ale operei sale: pe cea dintâi a scris-o în mai multe reprize, începând cu anii de pribegie şi până în jurul anului 1730. Aceasta a cuprins istoria Moldovei până la domnia dintâi a lui Nicolae Mavrocordat, adică până la 1709 şi *O samă de cuvinte. A* doua redacţie, la care va adăuga intervenţiile sale autografe din manusrisul 253 al Academiei, textul de bază al tuturor ediţiilor neculcene, va cuprinde epopeea Stănileştilor (1711) şi istoria Moldovei de după Dimitrie Cantemir. Este de reţinut că pentru evenimentele premergătoare începerii ostilităţilor ruso-turceşti Neculce s-a folosit de *Letopiseţid Ţării Moldovei de lă 1709-1711* al lui Nicolae Costin, care nu era gata la data exilului său în Rusia. L-a cunoscut abia după întoarcerea sa în ţară, căci Nicolae Costin a lucrat la istoria lui până în preziua morţii din septembrie 1712.

Cât priveşte *Predoslovia,* aceasta a fost scrisă în anii 1743-1744 şi nu figurează decât în două manuscrise, 53 şi 254, ale Academiei.

Cronica lui Ion Neculce nu seamănă cu cele ale marilor săi predecesori. în vreme ce Ureche scrie istoria glorioasă a Moldovei, bazându-se pe cronicile slavo-române, completate cu ştiri luate din istoriografia poloneză şi în timp ce Miron Costin se foloseşte şi el de cronicile poloneze, dar şi de numeroasele însemnări de familie ale caselor boiereşti, Neculce este el însuşi martorul evenimentelor povestite, pentru un mare număr de ani. De aici caracterul de memorii al celor povestite în *Letopiseţ,* dar şi numeroasele greşeli pe care le face, mai ales când ne dă pagini de istorie europeană. Nu se referă niciodată la unitatea de neam a celor trei provincii româneşti şi nici la ascendenţa latină a locuitorilor acestora. Patriotismul său, de atâtea ori marcat în paginile *Letopiseţului,* se mărgineşte la Moldova. Pământul acesteia îi este drag şi îl evocă până la sacralitate.

Se ridică adesea împotriva grecilor. Nu o face din sentimente xenofobe; ar fi şi ciudat, el însuşi fiind Cantacuzin după mamă, ci împotriva acelor elemente greceşti din jurul domnilor, veniţi cu aceştia de la Constantinopol ca să-şi recupereze banii împrumutaţi la instalare şi care despuiau ţara de toate bogăţiile şi introduceau imoralitatea în sânul unei societăţi pe care Neculce o voia curată, fără obiceiuri

noi aduse din Fanar. El era un desăvârşit conservator şi nu accepta alte deprinderi în afara celor observate la austera sa bunică, Iordăchioaia, care l-a crescut.

Ciudată apare ignoranţa cronicarului în materie de cultură. Lăsându-ne, spre pildă, unicul portret al lui Dosoftei, mitropolitul, nu pomeneşte nici un cuvânt despre versificarea Psaltirei, despre tiparniţa ieşană, despre cărţile imprimate sub supravegherea marelui cărturar, toate lucrări eclesiastice; or, Neculce era un om deosebit de credincios şi este de presupus că a avut la îndemână literatura imprimată în oficina mitropolitană. De altfel, Neculce nu se va referi nici la preocupările istorice ale lui Dimitrie Cantemir.

Capitolul consacrat lui Dimitrie Cantemir, de mari dimensiuni faţă de felul în care au fost tratate domniile anterioare, constituie miezul *Letopiseţului* săti. Desfăşutarea evenimentelor este redată în stilul reportajelor moderne şi Neculce ne apare ca un precursor al reporterilor de azi. Vizita lui Petru cel Mare la Iaşi, masa oferită în cinstea lui (în care, după ce s-au îmbătat moldovenii, ciolovecii - de mai târziu - i-au uşurat de lucrurile de preţ), atmosfera din Iaşi după proclamaţia antiotomană a lui Cantemir, frazele propriu-zise ale războiului sunt prinse de Neculce cu o artă nemaiîntâlnită în vechea noastră literatură. Sunt pagini antologice care se citesc fără efort, scrise într-un stil aproape modern, cu multe figuri de stil şi, bineînţeles, absolut exacte din punct de vedere documentar.

Ion Neculce ne-a lăsat cele mai desăvârşite pagini de portret din întreaga noastră literatură veche. Cine ar putea uita, după o lectură, figura lui Dumitraşcu Cantacuzino, vărul cronicarului, domn bătrân şi curvar, care trăia cu o rachieriţă, ţiitoare. „Că el, de bătrân, dinţi în gură n-avea. Dimineaţa îi încleia, de-i punea în gură, iar sara îi descleia cu încrop (adică cu apă caldă) şi-i punea pe masă." Şi încheie portretul cu durerea fără seamăn pentru biata Moldovă: „Oh, oh, oh, săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni ca aceştia ai avut! Ce sorţi de viaţă ţ-au căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare iaste cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă!" Strigătele sale de durere şi compătimire a Moldovei nu se trag atât din apucăturile desfrânate ale domnului, cât, mai ales, din dezinteresul acestuia faţă de locuitorii ţării, cărora le-a

adus pentru iernat tătari şi care a dispus distrugerea cetăţilor de apărare ale Moldovei, ridicate de marii voievozi din trecut.

Un portret asemănător, redactat într-un stil mai căutat, este cel care îl înfăţişează pe Grigorie al II-lea Ghica (1726-1741, cu intermitenţe). Curvar şi acesta, cu doamnă şi coconi, şi nu se ruşina. „Numai nu să amesteca la fete de casă mare, ce de căpetenii mai de gios." Fudul din cale-afară, voia o curte strălucitoare, cu boieri bine îmbrăcaţi. Larg în daruri faţă de turcii care veneau cu treburi la Iaşi, ca să fie latitat la Constantinopol. Cam beţiv: „De să clintia până afară den târg sau până la vreun boiar, tot cu căruţa cea de cupărie după dânsul. Că preste tot ceasul bea ori vin cu pelin, ori vutcă." Este acelaşi Grigore Ghica, cel pe care îl prezintă Neculce într-o lungă plimbare pe la Prigoreni, pe la Ruginoasa şi pe la mănăstirile din Moldova, dacă vreţi cel dintâi autentic turist român.[15] Portretul fizic al domnului este redat într-o propoziţiune: „Era acest domn Grigorie vodă la stat mic şi supţire, la faţă uscat". Cel moral depăşeşte trei pagini.

Nu putem stărui asupra portretului lui Dabija vodă şi nici asupra lui Petru cel Mare. Nu sunt, de altfel, singurele. A fost un desăvârşit zugrav de trupuri şi suflete, pe care le-a copiat după natură.

A fost neîntrecut povestitor de la prima până la ultima pagină a *Letopisețului.* Chiar atunci când retranscrie fragmente luate din *Cronica racovițeană - buhușească* sau din Nicolae Costin, Neculce este el, unic şi de neegalat.

Nu putem stărui prea mult asupra calităţilor sale de cronicar, reporter şi portretist. Va trebui, totuşi, să mai spunem un „cuvânt' despre *O samă de cuvinte,* superba antologie de povestiţi luate din cronica nescrisă a Moldovei. Neculce a iubit mult aceste legende, din care unele s-au adeverit de-a lungul vremii a fi fost fapte reale. Ele au fost împrăştiate în mai multe manuscrise şi nu avem o copie în care acestea să fi fost în totalitate aşezate „înaintea domniei lui Dabija vodă", cum o spune Neculce. Nici măcar manuscrisul 253, văzut de el şi completat de mâna sa, nu cuprinde povestirile adunate sub titlul de mai sus.

[15] Vezi descrierea excursiei în *Opere...,* 1982, p. 717, variantele din subsol.

Descoperite treptat şi publicate sub diverse numerotaţii, acestea sunt astăzi în număr de 44, câte înregistrează ediţia noastră critică din 1982, dar care ar putea fi separate uneori în 2-3 povestiri şi mărit astfel numărul lor. Cele mai numeroase aparţin lui Ştefan cel Mare. Dar sunt destul de multe şi cele relative la Petru Rareş, Miron vodă Barnovschi, Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan. Impresionantă ne apare şi povestirea celor doi copii săraci plecaţi în căutarea norocului, deveniţi, unul, marele vizir Mehmet Kupriilu, şi celălalt, domnul Gheorghe Ghica (1658-1659).

Opera lui Neculce n-a fost tipărită până la Mihail Kogălniceanu. Ea a fost difuzată în multe copii manuscrise realizate mai ales de nepotul său de soră, călugărul losafat (sau Ioasaf) Luca. Răspândirea acestor copii după moartea cronicarului dovedeşte aprecierea deosebită a cititorilor faţă de o excepţională operă de istorie şi de literatură, totodată.

Mihail Kogălniceanu, cel dintâi, se ocupă de manuscrisele rămase în urma lui Neculce, le cercetează şi stabileşte textul manuscrisului 53, colaţionat cu 253, ca pe cel mai complet, pe care îl reproduce în *Letopisețele Țării Moldovii,* tomul II, Cantora Foaiei săteşti, Iaşi, 1845, p. 193-464. Tipărită cu caractere chirilice, ediţia va fi reluată în 1872 cu alfabet latin.[16]

Până în anul 1932 mai apar şase ediţii şcolare, cu părţi alese din *Letopiseț* şi *O samă de cuvinte.*

în acelaşi an 1932, Al. Procopovici editează la Scrisul românesc din Craiova, colecţia clasicilor români, *Cronica lui loan Nectdce,* în două volume, totalizând 520 p. şi precedată de un sărac studiu introductiv de 35 de pagini. Va mai apărea o ediţie stereotipă în 1936, fără modificări esenţiale şi o a treia, în 1942, la fel de săracă.

Academicianul Iorgu Iordan, ajutat de redactorul de excepţie care a fost Elisabeta Brâncuş, a elaborat în anul 1955 o ediţie corectă de text neculcean, apărută la Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, precedată de un studiu introductiv savant conceput şi tot atât de bine

[16] Titlul noii ediţii este schimbat: *Cronicele României sau Letopisețele Moldavia și Valahiei,* vol. II, Bucureşti, 1872, p. 175-421.

realizat. O a doua ediție, apărută în 1959, a lărgit studiul introductiv și a corectat unele erori de lectură. Acest text a fost folosit mai apoi de cei ce au întocmit ediții, fără să se adreseze manuscriselor, dar care au avut meritul de a fi difuzat opera lui Neculce în cele mai diverse straturi ale societății românești.

Iată o parte din aceste apariții:

Ion Neculce, *O samă de cuvinte, Letopisețid Țării Moldovei.* Studiu introductiv de E. Russev. îngrijirea textului, glosar și indice de P. Dimitriev și T. Celac. Chișinău, Cartea Moldovenească, 1969, Clasicii literaturii moldovenești. Colecția Luceafărul, 452 p. (Cu caratere rusești.) O a doua ediție, fără modificări și tot cu alfabet rusesc a apărut în 1974.

Ion Neculce, *O samă de cuvinte.* Antologie și postfață de Valeriu Cristea. Bibliografie de Ion Nistor. Editura Minerva, seria „Arcade", București, 1972, 248 p.

Ion Neculce, *Letopisețid Țării Moldovei.* Prefață, tabel cronologic, note și antologie de Ion Rotaru. Editura Albatros, colecția „Lyceum", București, 1976, 256 p.

Cronica lui Ion Neculce, copiată de IoasafLuca. Manuscrisul „Mihail"- Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. Cuvânt înainte de Ștefan Ștefănescu. Editura Litera, București, 1980, 264 p. Va fi reeditată și Ia Chișinău, Editura Știința, 1993.

Ion Neculce, *Opere. Letopisețid Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte.* Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. Editura Minerva, București, 1982, 935 p.

Ion Neculce, *„Letopisețul Țării Moldovei", precedat de „O samă de cuvinte".* Antologie, tabel cronologic, prefață, note, referințe critice și bibliografice de Ion Dianu. Editura Albatros, București, 1984, 224 p.

Ion Neculce, *Letopisețid Țării Moldovei.* Ediție îngrijită, glosar și repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel. Editura Minerva, seria „Patrimoniu", București, 1986, 528 p.

Ion Neculce, *O samă de cuvinte.* Cuvânt înainte de George Munteanti. Text selectat și prelucrat pentru copii, prefață, notă asupra ediției și glosar de Oana Popescu. Editura Ion Creangă, București, 1990, 160 p.

Ion Neculce, *O samă de cuvinte. Letopisețid Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat.* Postfață și tabel cronologic de George Muntean. Editura Gramar, București, 1996, 183 p. (O retipărire a mai avut loc în 1997.)

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei precedat de O samă de cuvinte.* Postfață de Elvira Sorohan. Editura Junimea, Iași, 1997, 588 p.

Dacă ar trebui să recomandăm lucrări de referință cu privire la viața și opera lui Ion Neculce ne-am opri la Dumitru Velciu, *Ion Neculce.* Editura Tineretului, București, 1968, 256 p.; la E. Russev, cu monografia *Ion Neculce,* tipărită la Editura Cartea moldovenească, Chișinău, 1980, și nu în ultimul rând la studiile introductive la edițiile elaborate de Iorgu Iordan și Gabriel Ștrempel în anii 1955 și 1982.

Textul *Letopisețului Țării Moldovei...* de Ion Neculce l-am redat după ediția noastră de *Opere,* apărută în 1982, la Editura Minerva, curățată de particularitățile paleografice, care îngreunau lectura. Manuscrisele utilizate au fost: B.A.R., mss. **253** (cu pagini autogtafe), **254** și **53.**

REPERE ISTORICO LITERARE

GRIGORE URECHE

LETOPISETUL TÂRÂI MOLDOVEI.

Laud osârdiia răposatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea ţărâi letopiseţul său, însă acela de la Dragoş vodă, de discălicatul cel al doilea al ţărâi aceştiia din Maramoroşu scrie. Iară de discălicatul cel dintâi cu români, adecă cu râmleni, nimica nu pomeneşte, numai ameliţă la un loc, cum că au mai fostu ţara o dată discălicată şi s-au pustiit de tătari. Ori că n-au avut cărţi, ori că i-au fostu destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dânsul şi atâta, câtu poate să zică fieştecine că numai lui de această ţară i-au fostu milă, să nu rămâie întru întunericul neştiinței, că celelalte ce mai sântu scrise adăosături de un Simeon Dascălul şi al doilea, un Misail Călugărul, nu letopisețe, ce ocări sântu.

(Miron COSTIN, *De neamul moldovenilor,* 1685-1691.
Reprodus din *Opere,* vol. II, E.P.L., Bucureşti, 1965, p. 11)

însă a să şti şi aceasta trebuie, mi să pare, că nu numai unii den neştiuții greci zic cum că rumânii nu pogoară den ostașii şi bunii romani, den carii s-au zis de multe ori că au lăsat Traian aici, ci din răi şi hoţi, carii iar romanii i-au trimis într-aceste părţi de loc, ce şi alții aceasta o bănuiesc. Că iată citesc letopisețul moldovenesc, carele, fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era comis mare, om de cinste şi de socotință, care letopiseț, zic, că iaste făcut

de un Ureche vornicul, om învăţat să vede că au fost şi tocmit de câte să par că au scris el.

Acel dară letopiseţ luundu-1 (carele am pus de l-au şi prepus şi l-am adus aici ca să se afle şi în ţară) şi citindu-1 găsesc - însă nu ştiu de cine scris, de Ureche, carea nu crez, cum şi unul ce l-au prepus - acel letopiseţ mărturiseşte, că nu iaste zisă aceasta de Ureche vornicul, au de cine, că zice că ciintr-o hronică ungurească au aflat de ijderenia moldovenilor. [...]

Aceste basne şi ca acestea într-acel moldovenesc letopiseţ am văzut şi am cetit de pogorârea şi ijderenia, adecăte cum ar fi fost dintr-acei tâlhari şi furi ce au fost adus Laslău craiu, acela ce zice, i proci. Ci nu ştiu cu ce îndrăzneală şi cu ce neruşinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut ! Că de o va fi luat din Hronica ungurească, care eu încă nu am văzut, nici de la altul am auzit una ca aceia, iară poate-fi pentru că pururea şi nevindecaţi şi ungurii au stătut vrăjmaşi şi pizmaşi rumânilor, şi atâta cât ar fi putut, ar fi supus pe toţi supt jugul lor, cum şi pe mai multa parte den câţi să aflâ acum în Ardeal i-au supus şi i-au făcut iobagi cum le zic ei. Săvai că în Ardeal sânt şi alţi nemişi rumâni mulţi şi Maramurăşul tot. Iară afară dintt-aceia, mare parte şi din boierimea lor încă sânt şi să trag den rumâni, ce numai stăpânirea acei ţărî şi astăzi fiind calivină şi ei slujind la curte s-au calivnit, şi aşa tot unguri să chiamă: schimbându-şi credinţa ş-au schimbat şi numele de rumâni.

Ci dară acela ungur, au ce va fi fost, nu ştiu, de au băsnuit şi au visat ca acelea a zice, să vede că de puţină ştiinţă şi socoteală au fost. Pentru că de au fost şi vrăjmaş, acelui neam de a-l face tot de tâlhari şi de furi, nesimţitoriu au fost, nimic [din] ceia ce-i putea sosi şi veni pe urmă chibzuind, adecăte că vor râde toţi şi vor ocări răutatea şi neştiinţa lui, băbeşti basne şi nesărate vorbe la cei dupe urmă oameni lăsând în poveste, căruia multe sânt a i să zice împotrivă şi a-i dovedi minciunile. Ci ca să nu fui prea lung în vorba acestor bălmăjitori, cu atâta fieştecare gânditoriu şi cu minte poate cunoaşte şi să poate domiri, cum aceia ce au zis n-au fost, nici au putut fi, mi să pare.

întâi că acel împărat al Ramului, Ia care zice că au mers Laslău craiu de au cerşut oaste ca să scoată pe tătari şi i-au dat acel fel de oameni, când să fie fost, nu-1 dovedeşte, nice împărat ca acela, carele nici un tâlhăriţi, nici un fur, nici un om rău în toată împărăţia lui să

nu omoară şi să nu să pedepsească, nu să citeşte nicăiri, nici s-au auzit, nici să aude, nice poate fi, pentru că într-alt chip nimeni într-acea ţară n-ar fi trăit şi nici o lege, sau vreu obiceaiu n-ar fi fost, care lucru iaste împotriva firii şi a tuturor limbilor.

A dooa dar, câtă sumă de ai au împărăţit acel împărat, ce au fost aşa blestemat, nu bun, căce bunii şi direpţii au legi puse şi nemişcate le ţin, ca să poată sta politica şi soţiirea omenească, că nici cei tari şi mari să nu asuprească şi să calce pe cei mai slabi şi mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască şi să ocărască pe cei mai mari, nici *unul* de la altul să răpească şi să ia fără tocmeală şi fără de lege. Acum dară zic, câtă sumă de ai au stătut acel împărat, aşa ca să se strângă atâta tâlhărime de multă, cât să se facă oaste ca aceia mai fără număr, de să scoată şi să gonească mulţime nespusă de tătari, dupe aceste locuti ce le cuprinsese atuncea.

A treia dară, pot tâlharii şi furii şi carii asemenea lor sânt să ţie şi să aşaze domnii şi stăpâniri, carii cu sutele de ai să stea şi să se păzească? Şi mai vârtos toţi, neales nici unul, tot tâlhari şi oameni răi fiind, a cărora minţile şi gândul tot la răpiri şi la câştiguri le sânt, ce stăpânire pot tocmi? Semnu dară iaste, dupe zisa aceluia, că din răotate şi din netocmeală se ţine şi stă lumea, nu dintr-acelea să strică şi să piiarde. Cum şi scripturile, şi toată fiinţa, şi singute simţirile aceasta adeverează şi cunoaşte, cum că din neorânduială, den nedreptate şi din răotate să strică şi să mută împărăţiile şi toate. Unde dară şi alte mai multe sânt a-i dovedi, cum zişi şi a-i arăta neştiinţa acelui carele măcar va fi fost şi zis aceia.

Şi den tătârâi ce el zise, numai că din Ardeal şi din Moldova până la Crâm i-au gonit, unde să aflâ şi acum, să poate adeveri, că fără de lucru au grăit; cum şi mai-nainte vom vedea de acei tătari de unde sânt şi cum au venit şi la Crâm, unde şi până astăzi şăd, ci dară să-1 lăsăm la gând, cum paremia de arapi iaste. Iară cine va vrea altul, crează, căce a crede adevărul sau minciuna în volniciia omenească iaste.

însă şi moldovenii de poftesc aceia ale aceluia povestite, să ţie şi să crează, cum dintr-aceia ei pogoară, volnici vor fi. Şi neamul şi ijderenia lor de la acei tâlhari şi furi de vor vrea să-î mărturisească, încă în voie le va fi, doară zicând că au şi cevaşi cale de a mai crede. Şi aşa, vreme ce începăturii pogorârii lor can de-acolo încep a-i da cap, zicând adecăte că nişte păstori den Maramureş, umblând cu dobitoacele lor

pen munți, au dat peste o fiară, ce-i zic ei buor, pre carea gonind-o au trecut munții și așa ieșind în Moldova au văzut țară frumoasă și de hrană, i proci. Apoi s-au întors la ai lor și spuindu-le de acel loc, s-au adunat mai mulți păstori și de alții, și au venit de au descălecat acolo.

Și ca acestea multe povestesc, carele puteți vedea în letopisețele lor, mai ales ce zic ei de dânșii, măcar că-mi par că multe nu-s adevărate. Căci iată și aici împotrivăși grăiește cel ce au scris acel letopiseț (însă nu zic de Ureche), că mai sus zicea că Laslău craiu au scos pe tătari dintr-însa și apoi o au lăcuit ei, i proci, acum zice că o au găsit pustie păstorii Maramurășului și așa den ei întâi s-au descălecat, i proci.

Insă ce iaste de acelea nu mai cerc, ci numai daca din păstori își fac moldovenii începătura, poate le zice neștine măcar și glumind (iar nu cu adevăr), că can dintr-aceia sânt. Dirept că păstorii necuvântătoarelor dobitoace, de nu toți sânt furi, iară gazde de furi tot sânt, i proci.

Iară noi într-alt chip de ai noștri și de toți câți sânt rumâni, ținem și credem, adeverindu-se den mai aleșii și mai adeveririi bătrâni istotici și de alții mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sântem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și âlalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag până astăzi rumânii acestea.

Insă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sânt, și moldovenii, și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă, măcar fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sânt. Ce dară pe acestea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fântână au izvorât și cură.

(Stolnicul Constantin CANTACUZINO, *Istoria Țării Rumânești, cea 1678—1716.* Reprodus din *Cronicari munteni,* vol. I,Editura Minerva, București, 1984, p. 45-50)

[...] Nu să află letopisețe scrisă de pământeni vechi. Ce de la o vreme, de la descălecatul lui Dragoș vodă, târziu s-au apucat Urechi vornicul de au scris istoriile a doi istorici leșești. Și l-au scris până la domnia lui Aron vodă.

Apoi au mai făcut după Ureche vornicul și un Simion dascăl, și un Misail călugărul, și un Evstratie logofătul, și iar l-au scris, cât au scris Ureche vornicul, până la Aron vodă. Numai aceștie, poate-fi, au fost oameni neînvățați, de n-au citit bine la istotii, că au defăimat pre moldoveni, scriind că sânt din tâlhari. Pentru aceasta dară nimene din scrisorile lor, nici cele ce ar fi fost adevărate, audzite sau vădzute a lor, nu le pot oamenii crede.

(Ion NECULCE, *Predoslovie* la *O samă. de cuvinte,* cea 1733-1745. Reprodus din *letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte,* Editura Minerva, București, 1982, p. 7)

Cel mai vechi cronicar cunoscut al Moldovei este vornicul Grigori Urechi; zicem cunoscut pentru că însuși el mărturisește că înaintea sa au fost alți cronicari carii s-au ocupat cu istoria țării, lăsând deosăbite izvoade de cronice. Unele din aceste, și cele mai antice, era scrise latinește și slavonește; vedem pre Urechi ades pomenind de *Letopisețid cel latinesc* sau *slavonesc.* Altele era scrise și în limba românească, care, și înainte de a se declara de Vasilie vv. limbă a statului prin izgonirea acei slavone, tot se întrebuința în scrierile literare și private. Unul din aceste letopisețe, și cel mai cunoscut, este acel pomenit de Urechi în predoslovia sa și care se sfârșea cu domnia lui Petru Rareș.

Numele acestor vechi cronicari și chiar scrierile lor n-au ajuns până la noi; cel puțin nu ne sânt încă cunoscute. De chiar Grigori Urechi știm foarte puțin; atâta ne-au venit că era fiu a marelui logofăt Nistor Urechi, care cu soția sa Mitrofana au zidit, în anul 1604, mănăstirea Secul, unde ei și sânt îngropați. Anul nici a nașterii, nici a morții sale nu-1 cunoaștem, și în tot cursul letopisețului său nu-I vedem pomenindu-se, dovadă ori că singur s-au ferit de o personală menționare, ori că, dedat cu totul studiilor și scrierii cronicei sale, el s-a ținut

departe de întâmplările şi trebile politice. Statornica sa petrecere era la satul Prigorenii, aproape de largul Frumos, unde este şi o parte de moşie, care şi în documente şi până astăzi se cheamă Rediu! lui Urechi. Prigorenii prin încuscrire au trecut apoi cătră familia Neculcească; şi aşa această moşie au fost menită să slujească de rezidenţie la doi din cei mai mari cronicari ai Moldovei.

Urechi au luat izvoarele letopisețului său în cronicile anterioare a ţării, în predaniile bătrânilor, în hrisoavele domnilor şi îndeosăbi în cronicarii leşeşti, a căror limbă, precum şi acea latinească, le cunoştea. De aceasta nu trebuie să ne mirăm. înaintea venirei domnilor ţarigrădeni, limbile latină, slavonă şi polonă era tot aşa de familiare boierilor, şi tot ce era însemnat în societatea română, precum mai pre urmă se făcură acea elină, în timpul fanarioţilor, şi astăzi acea franţeză. [...]

Cronica lui Urechi a slujit de urzeală tuturor cronicarilor următori. Mai întâi ea au slujit la compilaţiile lui Evstratie logofătul, Simeon Dascălul şi Misail Călugărul. Lucrarea acestor s-au mărginit în copierea letopisețului lui Urechi cu oareşcare adaosuri şi notitii geografice a ţărilor megieşite cu Moldova.

(Mihail KOGĂLNICEANU, *Notiţie biografică a cronicarilor MoLlaviei,* în *Lctopiseţile Ţării Moldova,* tom 1, Iaşi 1852. Reprodus din *Opere,* vol. IL Editura Academiei, Bucureşti, 1976, p. 454-456)

Nu datorăm influenţei apusene numai primele tălmăciri şi tipărituri româneşti şi, deci, însăşi formaţia limbii noastre literare, ci-i datorăm chiar şi creaţiunea istoriografiei naţionale şi a adevăratei literaturi române. Contactul cultural al Moldovei cu Polonia, petrecerea fiilor de boieri în Polonia sau a boierilor înşişi, mânaţi de bejenie, au avut o înrâurire incalculabilă asupra limbii, culturii şi chiar conştiinţei naţionale. Apariţia lui Grigore Ureche şi a compilatorului său Simion Dascălul, a lui Miron şi Niculae Costin, a Iui Ion Necuiee şi, mai apoi, a lui Dimitrie Cantemir, unii purtaţi pe la şcolile Poloniei, mai toţi cunoscători ai limbii latine, conştienţi şi mândri de originea

lor romană, unii erudiţi, iar alţii de un însemnat talent literar, a făcut din Moldova veacului al XVII-lea şi începutul veacului al XVIII-lea, sub influenţa culturii apusene, filtrată prin catolica Polonie, adevăratul punct de plecare nu numai al unei culturi superioare, ci şi al difuziunii limbii româneşti în bezna ortodoxismului slavon şi grecesc. Căci influenţa polonă nu s-a mărginit să contribuie la crearea unei istoriografii naţionale, ci a fost şi un principiu de răspândire a limbii române în organismul vieţii de stat.

(E. LOVINESCU, *Istoria civilizauei române moderne,* vol. 1, Editura Ancora, Bucureşti, 1924, p. 16-17.)

Boierii noştri trăiau o parte din timpul lor dincolo de hotarele ţării. încă din secolul al XV-lea întâlnim, în Galiţia, în afară de studenţi din oraşele străine, şi oameni de ţară, al căror nume îl cunoaştem; ei învăţau, de pildă, la Stavropighia din Liov, mănăstire de cărturari legată ditect de Patriarhia constantinopolitană. De câte oti fraţii de la Stavropighie aveau vreo nevoie, banii ieşeau şi din vistieria Moldovei. Mai târziu, când pribegi din Moldova au trecut nu numai în Ardeal, ci şi în Polonia, acolo şi-au făcut învăţătura. Toată şcoala lor a fost şcoală polonă; ei au fost, deci, studenţi în limba latină, cari ştiau şi slavoneşte, căci nu se puteau face boieri fără să ştie această limbă. Şi unul dintre boierii aceştia pribegi umblaţi prin şcoli polone, Grigore Ureche, s-a apucat să scrie istoria ţării lui. A făcut-o de la dânsul; a simţit Grigore Ureche, pentru că învăţase în şcoli din Apus, nevoia de a înfăţişa în româneşte, întrebuinţând şi izvoare polone, redactate în limba latină, trecutul ţării Moldovei ? Sau Vasile Lupu, care în toate domeniile a îndemnat, este acela care i-a cerut învăţatului boier să dea istoria Moldovei ?

în tot cazul, istoria Moldovei a lui Grigore Ureche este, fără îndoială, o creaţiune a lui, în sensul că pentru prima dată se introduce critica istorică, pentru prima dată judecata omenească este întrebuinţară pentru a se afla unde este adevărul din acele izvoare multiple care se întrebuinţează deodată. Mai târziu s-au adaus şi umpluturi care au făcut pe C. Giurescu să creadă că nu mai avem de

a face cu textul lui Ureche, ci numai cu o refacere târzie a unui Simion Dascălul. Părere care-mi pare şi acuma absolut greşită, căci Simion Dascălul era un „profesor", un „om de catedră", care nu cunoştea viaţa politică, iar cronica lui Ureche este nu numai o lucrare plină de erudiţie, de spirit critic, ci, în acelaşi timp, şi o carte de om politic, cartea cuiva care ştia cum se cârmuieşte ţara, în spirit boieresc. într-un studiu recent al dlui Panaitescu, s-a arătat cât de puternic se afirmă acest spirit. De pildă atuncea când vorbeşte de încoronarea lui Ştefan cel Mare, el arată cum se adună ţara toată; *ţara* îl proclamă pe Ştefan; puterea lui este, prin urmare, obţinută nu de la singură biruinţa lui, ci, înainte de toate, de la voinţa ţării, adecă a boierilor cu mitropolitul în frunte. Aceasta este o declaraţie oligarhică boierească în sens polon, adecă în sensul intereselor clasei căreia-i aparţinea Ureche.

Dar, în afară de valoarea politică a cronicei lui Grigore Ureche, ea mai are o valoare în ce priveşte stilul. Ureche este *un om de stil latin,* un om de *strict sul* latin. Nu ate decât să deschidă cineva orice pagină din cronica lui pentru ca să simtă imediat modelul care i-a stat în faţă. El nu se încurcă în amănunte; expunerea lui este totdeauna sigură şi dreaptă: se vede disciplina admirabilă în care Ureche-şi făcuse învăţătura.

Astfel, în descrierea luptei de la Baia - pentru a lua un exemplu - pe lângă că se simte mândria naţională a boierului care nu sufere pretenţiile craiului Mateiaş, pe lângă că se recunoaşte hotărârea ostaşului, dar în fraza aceea lungă, după ce cade răspunsul lui Ştefan cel Mare: „nu au primit" şi apoi se ridică steagurile şi lucesc în soare armele de luptă împotriva străinului, se distinge *stilul eroic,* fraza latină lungă, cu bucăţile intercalate, frământarea aceea de stil care vine dintr-o lungă experienţă seculară a scrisului într-una din marile literaturi ale lumii. Aici nu mai este însăilarea lui Gheorghe Ştefan, cu schimbările sintactice de fiecare moment, ci este ceva care leagă logic toate elementele frazei, găsind în gramatică tot ce trebuie pentru a pune împreună şi a confunda multiplele elemente într-un singur bloc de structură latină. Se va vedea pe urmă ce înseamnă, pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o altă disciplină de stil, italiană de o parte, polonă de alta, când se vor studia Cantacuzino stolnicul *şi* Miron Costin, personalităţi care îşi permit toate capriciile, pe când aici, potrivit cu spiritul Renaşterii, originalitatea lui Ureche se

supune unei discipline neînvinse, unor norme inflexibile de guvernare a stilului, şi potrivit cu normele acestea întrebuinţează cu o îngrijită cumpănire toate mijloacele retoricei latine.

Şi de aceea la el şi bucuria descoperirii originilor latine, mândria cu care se proclamă înalta noastră descendenţă.

(N. IORGA, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică,* Editura Librăriei „Pavel Suni", Bucureşti, 1929, p. 78-80)

în secolul al XVII-lea, cronicarii moldoveni au cunoscut umanismul, în şcolile iezuite din Polonia. Dar la ei nu se poate vorbi de o conştientă concepţie umanistă. [...] Concepţia despre om şi raporturile lui cu universul n-are nimic din umanism, la cronicari. încă legaţi de spiritul teologic al vremii, formaţi la morala creştină a ortodoxismului naţional, cronicarii moldoveni nu exprimă duhul Renaşterii. Grigore Ureche şi Miron Costin, educaţi în şcolile de cultură latină din Polonia, n-au putut lua contact direct cu adevăratul umanism. Prin intermediul iezuiţilor, ei au cunoscut literatura latină, virtuţile militare şi civice ale romanilor şi au învăţat arta scrisului de la marii lor istorici. Când, în toate istoriile noastre literare, se pomeneşte de influenţa umanismului polon asupra cronicarilor moldoveni, nu trebuie să dăm acestui fapt o însemnătate completă. Cronicarii sânt ptea legaţi de ortodoxismul etic şi politic al timpului, spre a accepta noţiunea integrală a umanismului. Formaţia lor spirituală nu depăşeşte linia tradiţională a atitudinii morale ortodoxe, oricâte elemente de umanism şi-ar fi însuşit în şcolile iezuite. Ideea latinităţii noastre, agitată atât de mândru în scrierile lor, este un simplu orgoliu etnic, nu o valoate spirituală. Ei au învăţat de la istoricii latini să utilizeze o relativă erudiţie, o argumentare logică şi arta notaţiunii sobre şi a portretului. Mă gândesc mai ales la Grigore Ureche, ce mi se pare mai adânc influenţat de istoricii romani. Modul lui de a pune pe primul plan elementul eroic al istoriei îl apropie de Titu-Liviu, povestirea lui sobră, cu atitudine detaşată, aminteşte naraţiunea istoricilor latini, iar incontestabila artă de portretist vădeşte rodul frecventării istoriografilor romani. [...] Există o apreciabilă varietate,

o artă concentrată şi un relief de caracterizare atât de viguros, în unele din portretele de domnitori, din cronica lui, încât putem afirma cu siguranţă că Ureche a cunoscut subtilităţile retoricei latine şi le-a folosit cu inteligenţă artistică. Este de-ajuns să ne referim la celebrul portret al lui Ştefan cel Mare, dat ca exemplu de concizie şi preciziune de nuanţe, în toate istoriile literare. Modelul clasic al acestui portret este, cu siguranţă, vestitul portret al lui Hannibal, făcut de Titu-Liviu. In câteva linii simple, Ureche a prins efigia lui Ştefan, după cum istoricul roman a gravat figura marelui pun.

Identificările pot fi continuate. [...]

Ceea ce voim să scoatem acum în evidenţă este ceva mai general - şi anume că umanismul practicat de cronicarii moldoveni nu este o concepţie etică asupra omului şi a vieţii, ci o asimilare de procedee estetice, de canoane retorice. In cazul lui Ureche, demonstraţia noastră este, credem, valabilă, rămânând a fi adâncită şi completată printr-un amplu studiu comparativ. Cei care s-au ocupat mai mult de cronicari au fost mai ales istoricii; pe ei i-a interesat, cum era şi firesc, adevărul şi critica izvoarelor folosite de istoriografii moldoveni; lămuriţi pe acest pian, cronicarii au căzut pradă filologilor, care le-au explicat lexicul şi sintaxa, urmărind fizionomia limbii române la cei dintâi scriitori naţionali. Studiul cronicarilor nu trebuie limitat aci. Dacă fără o bună orientare istorică şi filologică nu pot fi just apreciaţi, fără un comentariu estetic (oricât de modest îl pot ei sugera) cronicarii nti-şi vor justifica valoarea scriitoricească. Istoria noastră literară, făcută aproape numai de istorici şi filologi, nu va ajunge o disciplină serioasa şi completă decât într-o fază de evoluţie modernizată, când erudiţia se va alia cu simţul literar şi intuiţia critică a valorilor.

(Pompiliu CONSTANTINESCU, *Umanismul erudit şi estetic,* în *Vremea,* VII, 1934, nr. 352, 353, 354)

Adevărata istoriografie moldoveana începe cu Grigore Ureche, fiu al lui Nestor Ureche, boier refugiat o vreme în Polonia (prilej pentru Grigore de a învăţa în şcolile leşeşti). Spătar sub Alexandru Iliaş, mare

spătar şi apoi vornic al Ţării de Jos sub Vasile Lupu, nu mai era în viaţă la 3 mai 1647, când i se împărţea averea.

Cum Ureche n-a scris cronica vremurilor sale (letopiseţul său merge abia până la 1594, la a doua domnie a lui Aron vodă), nu putem căuta la el percepţia lumii în cate se mişca. Slujindu-se de izvoade sărace, el e un cronicar în înţelesul larg al cuvântului, în felul boierului ce-şi însemnă pe scoarţa unui ceaslov ivirea unei comete şi a călugărului compilator, cu toate că în Polonia a trebuit neapărat să cunoască mişcarea umanistă şi că, intelectual vorbind, el e un om cu învăţătură de izvor occidental şi în marginile clasei lui un spirit cu vederi înaintate. Fundamental rămâne totuşi boier bun cu dragoste de ţară. Tot ce se poate aştepta de la un astfel de scriitor este mireasma automatismului, harul cuvântului, care la Ureche sânt tari ca aloia. Dar găseşti la el înţelepciune şi acea desfacere de lucruri în duhul Bibliei, după care este răsplată şi pedeapsă. Are sensul obiectivităţii şi nu foloseşte ştirile care nu „se tocmesc", precum bănuieşte conceptul de tradiţie, de vreme ce socoteşte că o naţie fără istorie s-ar asemăna „fierălor şi dobitoacelor celor mute şi fără minte". Este evoluţionist în istorie, în sensul biologic, admiţând că orice naţie (azi am zice civilizaţie) are o „începătură", un „adaos" şi o „scădere". Bineînţeles, e providenţialist. Ii descoperim chiar idei politice. „Tocmala" şi „obiceiele ţării" nu i se par bine aşezate. Domnul judecă fătă legi şi după capul lui şi „unde nu-s pravile, din voia domnilor, multe strâmbarăţi se fie". Puterile în stat sânt amestecate: „In Moldova ieste acest obiceiu de pier făr' de număr, far' de judecată, făr' de leac de vină, însăş pâraşte, însăşi umple legea". Violenţa în cârmuire o socoteşte o greşală: „Crezu, mai bine pentru dragostea decât de frică să-i slujească". Natura e mai înţeleaptă, după el, decât omul, căci nişte gângănii fără minte ne învaţă cum se ţine domnia: „cum ieste albina, că toate-şi apără căscioara şi hrana lor cu acile şi cu veninul său. Iară domnul lor, ce să chiiamă matca, pre niminea nu vătăma". Iată nişte idei foarte cuminţi: ţară creştină, cu întocmire de legi, ferită de bunul-plac al voievodului, care trebuie să-şi tempereze trufia prin învăţătura providenţialei istorii.

In ultimă analiză toată mierea cronicii lui Ureche se reduce la cuvânt, la acel dar fonetic de a sugera faptele prin foşnitura şi aroma graiului. La drept vorbind, nici nu trebuie să vorbim de Ureche, ci

de limba literară de dialect moldav care apare dintr-o dată. în locul retoricei comparaţii, mişună metafora bine pitită. Cronicarii se cade să fie „fierbinţi" pentru trecut, ca să scape de (imagini de alterare) „lucruri vechi şi de demult de s-au răsuflat atâta vreme de ani". Graiul nostru „din multe limbi" este făcut (fascicol fabulos de organe animale). Obiceiele ţării (văzute ca un strat geologic în răcire) „nu-s legate". Turcii „ca o negură, toată lumea acoperea". „Ce să va fi lucratu" în zilele unor domni nu se ştie (aşadar domnia este zidărie, lucrare). între cele două biserici a stat (apariţie himerică) „uriciune". Iuga „au descălecat oraşe pren ţară", „au ales sate şi le-au făcut ocoale" (scene de călărire cu opriri, de împărţeală şi de târlă). Vlădicilor „le-au pus scaunele de şed dendreapta domnului, înaintea tuturor svetnicilor" (icoană bizantină). Clucerul mare este ispravnic „pre unt şi pre miere şi pre colacii, adecă pocloanele ce vin de la oraşă", medelnicerul taie „fripturile ce se aduc în masă" (tablouri olandeze de ospăţuri). Ţara e „mişcătoare şi neaşezată". Ştefan a luat Radului (viziune de tabără) „toată avuţia lui şi toate veşmintele lui cele scumpe şi visteriile şi toate steagurile lui ..." şi „pre fiica sa Voichiţa". Moldovenii au „picat" „cât au nălbit poiana" (tablou floral). „Şi fu (gest acut de dezgust) scârbă mare a toată ţeara". A fost odată „iarnă grea şi geroasă" şi vară cu „ploi grele şi povoaie de ape şi multă înecare de apă s-au făcut" (cuvintele au apăsare de plumb şi lichidităţi). La anul 1588 „fost-au iarnă grea, mare şi friguroasă, de au înghieţat dobitoace şi heri pin păduri". I» vremea lui Petru Şchiopul a fost secetă „şi unde mai-nainte prindea peşte, acolo ara". „Copacii au secat de secită, dobiroacele n-au fostu avându ce paşte vara, ci le-au fostu dărâmând frunză. Şi atâta prafu au fostu cându să stârnea vântu, câtu s-au fostu strângându troieni la garduri şi la gropi de pulbere ca de omăt. Iar dispre toamnă deaca s-au porniţii ploi, au apucat de au crescut mohoară şi cu acelea ş-au fostu oprind sărăcimea foamea". Sub Aron Tiranul „ţeara scârşca • „După al noaolea an al domnii lui Alixandru vodă Lăpuşneanu s-au ivit Dispot" (ca o cometă, ca un semn ceresc) „carile fiind italian au fostu ştiind multe limbi" (minune). Pe Despot, Tomşa îl lovi cu buzduganul „şi decii toată oastea s-au lăsat la dânsul... acoperindu-l mulţimea" (imagini de gloată). Acestea nu sunt propriu-zis figuri, ci noţiuni în clipa aceea când se desfac din concrete, când ideile nu şi-au pierdut pieile. Adauge-se harul de a gândi prin simţuri, de a imita p*"

sunete foşnitoare, horăitoare, clmchetitoare lovirea, învălmăşirea, vechimea chiar a faptelor. Frazele cad ca nişte brocarturi grele sau în felii ca mierea. Vorbirea cronicarului este dulce şi cruntă, cuminte şi plină de ascuţişuri ironice. Invenţie epică Ureche nu are şi să povestească propriu-zis nu ştie. Darlimba ridică pe spaţii mici scene epice, repezi ca nişte nouri ce se desfac. Iată tabloul în negru şi roşu, ca scenele de război ale lui Paolo Uccello, al luptei de la Podul înalt: „... i-au coprinsu pre turci negura, de nu să vedea unul cu altul. Şi Ştefan vodă tocmisă puţini oameni preste lunca Bârladului, ca să-i amăgească cu buciune şi cu trâmbiţe, dându semnu de războiţi. Atuncea oastea turcească întorcându-se la glasul buciunelor şi împiedicându-i şi apa şi lunca şi negura acoperindu-lu-i, tăindu lunca şi sfărămându." Iată o simplă gravură: Bogdan vodă „au lovit cu suliţa în poarta Liovului". Lupta oamenilor lui Ioan Armeanul e o învălmăşeală gâfâită, asudată: „Nu era loc a călca pre pământii, ci pre trupuri de om. Aşa mai apoi să bătiia de aproape, cât şi mâinile le obosisă şi armile-i scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoştiia care de care ieste, de săneaţe şi de trăsnetul puşcilor nu să auziia dispre amândoao părţile."

Adevăratul dar al lui Ureche este însă portretul moral. Aci el creează, sintetizează, fiindcă izvoadele nu-i dădeau nici un model. Omul e privit sub o însuşire capitală sau un viţiu sub care se aşează faptele lui memorabile, într-o cadenţă tipică. Ştefan e un sanguinar leonin:

„Fost-au acestu Ştefan vodă om nu mare de statu, mânios şi de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorâea fără judeţu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneşu, şi lucrul său îl ştiia a-l acoperi şi unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vârâia, ca văzându-l ai săi să nu să îndărăpteaze şi, pentru aceia, raru războiţi de nu biruia. Şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor."

Bogdan vodă e o arătate din gravurile lui Callot: „că au fostu grozav la faţă şi orbu de un ochiţi". Ştefaniţă e o copie juvenilă a moşului. Rareş e omul politic cumpătat şi iscusit: „Ţara şi moşia sa ca un păstor bun o socotiia, judecată pre direptate făcea. Almintrilea de sfat era om cuvios şi la toate lucrările îndrăzneţii, la cuvântu gata,

de-1 cunoştea toţi că ieste harnic să domnească ţara." Iliaş vodă „din afară sa vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuţit", având sfetnici tineri tutei „cu carii zioa petrecea şi să dezmierda, iar noaptea cu turcoaice curvind". Bogdan Lăpuşneanu e un copil fără minte: „Numai ce era mai di treabă domnii lipsiia, că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la acei tineri din casă lua învăţătură, iubiia glumile şi măscăriile şi jocuri copilăreşti". lancul Sasul e un eretic bizar (umblă vara cu sanie de os) şi neruşinat: „era om curvariu preste samă, că nu numai afară, ce nice de curtea sa nu să feri ia, că giupânesile boierilor de la masa doamnii sale le scotea, di le făciia silă". Petru Şchiopul era un om de treabă: „cum să cade, cu di toate podoabile câte trebuiesc unui domnit de cinste, că boierilor le era părinte; pte carii la cinste mare-i ţinea şi din sfatul lor nu ieşiia. Ţărâi era apărătorii!, spre săraci milostivii, pre călugări şi pre mănăstiri întăriia şi-i miluia, cu vecinii de primprejur vieţuia bine." Aron vodă este un dement primejdios: „nu se sătura de ctirvie, de jocuri, de cimpoiaşi, carii îi ţinea de măscării... Pe boieri pentru avuţie îi omora; jupânesile lor le siliia şi domnind, nu alta, ci ciudese şi minuni făcea."

Ureche n-a avut răgaz decât să prefacă izvoadele. Dacă ar fi dus cronica până la vremea lui Vasile Lupu, prin domniile Movileşti lor, a lui Graziani şi a celorlalţi pe cari îi va descrie Miron Costin, cu toată experienţa vieţii şi cu acea vecinicâ scrutare morală, abia atunci cronica ar fi fost extraordinară.

(G. CÂLINESCU, *Cronicarii moldoveni,* în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1941, p. 20-22)

Cronica lui Grigore Ureche deschide pentru literatura noastră veche, alcătuită din texte religioase, din legende apocrife, din romane populare şi clin cronografe, o eră nouă; dar acest început al unui nou gen literar, singurul în care s-a afirmat originalitatea neamului nostru în veacurile trecute, constituie încă astăzi o problemă complicată.

Cronica lui Ureche în forma ei primitivă, aşa cum a încercat Kogălniceanu să ne-o dea în colecţia sa de *Letopiseţe,* nu există. Nu

numai că s-a pierdut originalul cronicii, dar nu avem nici măcar o copie directă după ea. Toate manusctisele care au ajuns până la noi înfăţişează textul lui Ureche întreţesut de interpolările adăugate ulterior de Eustratie logofătul, de Simion Dascălul şi de Misail Călugărul. După părerea răposatului Giurescu, aceste adatise ale lui Simion Dascălul sunt aşa de numeroase şi aşa fel îmbinate în urzeala lui Ureche, încât ar fi peste putinţă să se delimiteze precis ceea ce constituie fondul primitiv al cronicarului boier de ceea ce este transpus de Simion Dascălul şi de ceilalţi. [...]

împletind ştirile aflate în izvoarele interne cu informaţiile pe care le găsea în Bielski şi în cosmografia nedescoperită încă, Ureche şi-a scris cronica până la a doua domnie a lui Aron vodă (1595). Ultimul capitol din cronica rămasă netetminată expune împrejurările pribegiei lui Nestor Ureche, înainte de sosirea la Iaşi a lui Aron vodă, cu atâtea amănunte dramatice şi în acelaşi timp precise, încât nu încape îndoială că scriitorul lor le cunoaşte din amintirile bătrânului boier.

Cronica lui Grigore Ureche, scrisă se pare între 1642, data când el ajunge vornic mare, cum semnează predoslovia, şi 1647, data morţii, a intrat însă de timpuriu în mâna lui Simion Dascălul. în ce împrejurări nu ştim. Câmpul este aci deschis ipotezelor.

Am spus mai sus că Ureche a murit fără să vadă sfârşitul domniei lui Vasile Lupu. Se poate ca puţin timp înaintea morţii, să fi împrumutat cronica neterminată încă lui Eustratie logofătul, cate era al treilea logofăt în divanul lui Vasile Lupu şi cu care cronicarul era în strânse legături de prietenie - „frate şi prieten", cum îl numeşte, împreună cu alţi boieri din divan, într-un document[1] din 1641. Eustratie logofătul a adăogat şi el câteva ştiri şi apoi cronica a fost încredinţată lui Simion Dascălul, ca s-o transcrie; Simion Dascălul a copiat-o, a amplificat-o şi apoi, nu se ştie cum, originalul lui Ureche

[1] Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* III, p. 310. E o mărturie din martie 1641 prin care Gr. Ureche atestă că a văzut când Lupul din Hârlău, cu soţia Simiiana şi copiii vând ocina şi moşia lor cu heleşteu, pe apa Crivdei, în hotarul satului Feteşti, „fratelui şi prietenului nostru, lui pan Eustratie biv logofăt".

a dispărut.[2] A dispărut de timpuriu, fără să lase nici o urmă, fiindcă nici Miron Costin, care scrie la câteva decenii după Uteche, nu are la îndemână decât toată compilaţia interpolatorului. In 1670, când stolnicul Constantin Cantacuzino însoţeşte la Iaşi pe soţia şi fiica lui Brâncoveanu la căsătoria acesteia cu Gheorghe Duca, domnul Moldovei, el dobândeşte o copie de pe cronica lui Ureche de la marele comis Ion Racoviţă, dar acest izvod este tot compilaţia lui Simion Dascălul.

Simion Dascălul a utilizat, în interpolările sale, izvoare diferite de acelea pe care le-a folosit Grigore Ureche. El a avut la îndemână o versiune a letopiseţelor moldoveneşti deosebită de aceea pe care a întrebuinţat-o Ureche. Izvoadele lui Simion Dascălul cuprindeau, între altele, şi cronica lui Eftimie şi mergeau până la domnia lui Vasile Lupu, după cum mărturiseşte el însuşi. Din aceste letopiseţe interne, Dascălul a luat unele ştiri, pe care le-a adăugat în textul lui Ureche stângaci, neîndemânatic, dând naştere la contraziceri.

[1] Ulterior, într-o copie interpolată de Simion Dascălul, a mai adăogat interpolări şi a mai făcut câteva schimbări şi Misail Călugărul. Această versiune cu interpolările lui Misail Călugărul se păstrează în patru manuscrise din Biblioteca Academiei Române, (cf. C C . Giurescu, în *Convorbiri literare,* LIII, 1921, p. 326 şi în introducerea la *Grigore Ureche vornicul şi Simion dascălul: Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. II, „Scrisul românesc", p. LV-LVIII). Succesiunea interpolatorilor credem dar că este aceasta: Eustratie logofătul, Simion Dascălul, Misai! Călugărul. Ea concordă şi cu ceea ce aflăm de la Miron Costin - care intrase în Moldova la vreo patru-cinci ani după moartea lui Gr. Ureche - în *De neamul moldoverulor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor* (ed. Giurescu): „Iară cum am înţeles de câţiva boieri şi mai ales din Neculai Buhuş ce au fost logofăt mare, pre acest *Simeon dascălul, Istratie logofătul l-au fătat cu basnele lui şi Misail călugărul de la Simeon au născut,* cela fiu, cestâlalt nepot" (p. 5)- Neculai Buhuş moare în 1667. Sau „De ar fi acmu *Istratie logofătul şi fiiu-său un Sin/ion dascăl şi nepotu-său un Misail călugărul,* cum s-ar apuca de această poveste cu basnele lor cele ce au scris..." Miron Cosrin nu văzuse însă letopiseţul lui Eusrratie logofătul: ... „că mi se pare, bine nu ştiu, că n-am văzut letopiseţul lui Istratie..."

Dintre izvoarele polone, Simion Dascălul nu a cunoscut pe Ioachim Bielski. Deşi îl citează într-un loc în expunerea lui Ureche, totuşi, din faptele pe care pretinde că le ia din istoriograful polon, se vede bine că nu l-a cunoscut, căci aceste fapte nu se găsesc la el. Simion Dascălul a avut la îndemână pentru compilaţia sa numai opera lui Alexandru Guagnini, *Sarmatiae Europae Descriptio,* în traducerea polonă a lui Pazskowski. Din această operă a luat toate acele amănunte pline de colorit privitoare la domnia lui Despot: falsificarea genealogiei, împrietenirea lui Despot cu Laski, încercarea lui Lăpuşneanu de a-l otrăvi, fuga lui Despot în Polonia, prefacerea că e mort, simulacrul de înmormântare, răsturnarea lui Lăpuşneanu tocmai când credea că a scăpat de Despot, domnia acestuia, răscoala lui Tomşa.

Simion Dascălul a mai introdus în cronica lui Grigore Ureche un capitol despre originea românilor din tâlharii de la Râm, asupra căruia vom reveni îndată.

Crescută astfel cu interpolările lui Simion Dascălul, cronica lui Ureche s-a răspândit în o mulţime de copii manuscrise.

In cronică, aşa cum ne-o oferă ediţia regretatului Giurescu - cea mai bună, întrucât este singura care respectă tradiţia unui text şi ne dă în acelaşi timp variantele din celelalte manuscrise, necesare pentru a urmări istoricul textului - se observă destul de clar două firi, două mentalităţi, două personalităţi cu totul deosebite.

O primă personalitate se caracterizează printr-o caldă dragoste de ţară, printr-un deosebit simţ de demnitate, printr-un spirit de măsură şi claritate şi printr-un fin discernământ critic.

A doua personalitate se caracterizează printr-o râvnă de a se face cunoscută cu orice preţ, printr-o tendinţă constantă de „a tinde poveştile mai larg", cu riscul de a cădea în prolixitate şi incoerenţă chiar, printr-o totală lipsă de măsură şi de simţ critic.

Coexistenţa acestor două personalităţi atât de diferite în cuprinsul aceleiaşi cronici se relevă de la primele pagini.

Grigore Ureche este, în ceea ce priveşte persoana lui, de o discreţie plină de demnitate; nicăieri în cuprinsul cronicii nu vorbeşte despre sine, nici chiar atunci când ar fi îndreptăţit, când te-ai aştepta, când ai dori-o chiar. Pretutindeni el se identifică cu faptele povestite şi nicăieri nu iese la iveală, nici chiar atunci când făptaşii sunt persoane care i-au stat aproape de suflet, cum se întâmplă cu tatăl său Nestor,

de care nu vorbeşte decât o singură dată. încolo nicăieri nu vorbeşte despre sine şi ai săi.

Simion Dascălul apare continuu în cuprinsul povestirii, mai ales când este vorba să-şi asigure paternitatea adauselor sale:

„Acestea cercând cu nevoinţă vornicul Ureche scrie de zice... După aceia şi eu... Simion dascăl, apucatu-m-am şi eu pre urma a tuturora scrie aceste poveşti..."

„Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre aceşti tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopiseţul cel latinesc, ci eu, Simion Dascălul, o am izvodit din letopiseţul cel unguresc..."

„Ce această poveste nu se afla însemnată de Ureche vornicul, iar eu n-am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc."

Ureche este un spirit critic. El are despre istorie o concepţie pragmatică; ea trebuie să dea norme de învăţătură „feciorilor şi nepoţilor, despre cele rele să se ferească... iară de pe cele bune să urmeze şi să înveţe şi să se înderepteze". Dar cine are despre istorie o asemenea concepţie îşi dă bine seama că primele condiţii pe care trebuie să le îndeplinească sunt: deplina obiectivitate în restabilirea adevărului. Grigore Ureche îşi dă seama de aceasta şi de aceea el confruntă continuu izvoarele pământene cu cele străine, pentru ca, din noianul ştirilor contradictorii, să poată culege grăuntele de adevăr pe care-l cuprind. Ureche o spune destul de limpede: „nu numai letopiseţul nostru, ce şi cărţi străine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitorii! de cuvinte deşarte, ce de dereptate".

Simion Dascălul este, dimpotrivă, o fire imaginativă. El e stăpânit mereu de preocuparea de a „tinde poveştile" cât mai pe larg, împletind, fără discernământ critic, fapte istorice consemnate în cronici cu materialul legendar care circula în masele populare din vremea sa şi care intrase în bună parte în izvoadele pământene.

Intre istorie şi folclor el nu face nici o demarcaţie. Ba ceva mai mult: modifică datele pe care le găseşte în izvoarele sale, interverteşte, cu o totală lipsă de simţ critic, ordinea evenimentelor, schimbă unele pasaje şi adaugă de la sine lucruri care nu se găsesc în izvodul său. Aşa face, de pildă, la domnia lui Despot, unde adaugă la textul lm Paszkowski că Despot „s-a mutat la alt ostrov de la Roma". Mai departe, Guagnini aminteşte de un nepot al lui Despot, cel al cărui nume l-a uzurpat o slugă, viitorul domn al Moldovei. Simion Dascălul se opreşte asupra detaliului morţii nepotului în război şi face din această împrejurare punctul de plecare pentru falsificarea genealogiei lui Despot vodă.

Ureche este apoi stăpânit de un suflu de patriotism, care, cu toată discreţia, vibrează totuşi în paginile cronicii sale. El scrie împins de curiozitatea de a „afla cap şi începătură moşilor, de unde au izvorât în această ţară şi s-au înmulţit". El, care văzuse înflorirea istorică a Poloniei, ţinea „să nu se înece anii cei trecuţi şi să ne asemănăm fiarelor şi dobitoacelor mute". Vorbeşte, în aceste simple cuvinte ale bătrânului cronicar, ceva din sufletul neamului întreg, care în acele vremuri turburi, ajunsese să-şi lămurească fiinţa sa etnică deosebită. Deşi „cerca cu nevoinţă" şi „cărţi străine", ca să poată afla adevărul, totuşi el înlătură din cronica sa ştirile din izvorul polon care i se păreau exagerate şi care, în acelaşi timp, jigneau mândria lui de moldovean. De pildă, scena în care Ioachim Bielski ne povesteşte cum Ştefan cel Mare, încolţit de turci şi nevoit să ceară ajutorul regelui polon, primeşte să-i recunoască suzeranitatea, să depună în cortul regal steagul Moldovei la picioarele regelui polon şi să îngenunche înaintea lui, prestându-i omagiul de credinţă, în timp ce cortul se desfăcea pentru ca oştirea adunată în Câmpia Colomeei să vadă umilirea marelui erou moldovean, este înlăturată de Ureche şi redusă la atâta: Ştefan vodă a venit Ia Colomeea şi „toate ce au avut mai de treabă au vorbit şi apoi l-au ospătat pe Ştefan vodă".

Mai înainte, la 1471, cronicarul polon spune că Ştefan.a trimis 28 de steaguri regelui polon. Ureche explică răspicat: „au trimis şi lui craiu din dobânda sa, nu pentru că doar au fost datoriţi să-i trimită, cum zic unii că au fost supus leşilor, ci pentru ca să-l aibă prieten la nevoie şi la treabă ca aceea, de-i va veni asupra".

Suflul evenimentului patriotic se vede la Ureche şi în lumina de caldă duioşie pe care o proiectează peste figura domnilor apărători de ţară şi dătători de legi şi datini. Sunt adevărate portrete mici, lucrate cu artă în medalion, ca bunăoară:

„Bogdan vodă cel Grozav, feciorul lui Ştefan vodă cel Bun (Mare), s-au pristăvit în ceasul dintâîu al nopţii, în târg în Huşi, nu cu puţină laudă pentru lucruri vitejeşti ce făcea, că nu în beţii, nici în ospeţe petrecea, ci ca un strejar în toate părţile priveghia, ca să nu ştirbească ţara, ce-i rămăsese de la tată-său".

Sau portretul lui Petru vodă Rareş: „Ca un păstor bun ce străjuieşte turma sa, aşa în toate părţile străjuia şi priveghia şi nevoia să lăţească ce au apucat, că nimica după ce s-au aşezat la domnie n-au zăbovit, ci de războae s-au apucat, şi la toate-i mergea cu noroc".

Sau, în sfârşit, portretul doamnei Ruxandra: „Femeie destoinică, înţeleaptă, cu dumnezeire, milostivă şi la toate bunătăţile plecată"; şi mai ales al lui Ştefan cel Mare, de care ne vom ocupa pe larg mai jos.

în contrast cu aceşti mari înaintaşi, el ştie să încondeieze şi pe domnii răi, stricători de lege şi de datini, dărâmători de ţară. Iată, de pildă, pe Iliaş vodă, fiul lui Petru Rareş, pe care „firea şi faţa îl lăuda să fie blând, milostiv şi aşezătoriu, gândindu-se că va semăna cu tătâne-său, ci nădejdea pre toţi i-au amăgit, că dinafară se vedea pom înflorit, iar dinlăuntru lac împuţit, că având lângă sine sfetnici tineri turci, cu carii ziua petrecea şi se desmierda, iar noaptea cu turcoaice curvind, din obiceele creştineşti s-au depărtat; în vedere să arăta creştin, iar noaptea în slobozie mahmetească se dedese".

Sau chiar portretul lui Bogdan Lăpuşneanu, fiul doamnei Ruxandra, pe care ui-l înfăţişează cu contrastele lui: „Cumu-şi era blând şi cucernic, aşa tuturora arăta direptate, de se vedea că nimica nu s-au depărtat de obiceiul tatî-ne-său. Nici de carte era prost. Fa călărie sprinten, cu suliţa la halca nu pre lesne avea potrivnic, a săgeta din arc tate nu putea fi mai bine. *Numai ce era mai de treabă domniei tipsia,* că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua sfat şi învăţătură. Iubia să auză glume şi măscării şi jocuri copilăreşti. Mai apoi lipi de sine Ieşi, de-i era şi de sfat şi de a batere halca cu suliţa, răsipind avuţia cea domnească."

Zbucneşte în aceste ultime portrete durerea unui mate patriot din divanul Moldovei, care vedea cum se risipeşte ţara lăsată de Ştefan cel Mare şi Sfânt: „scăderea care se vede că au venit în zilele noastre'.

In adausele lui Simion Dascălul, demnitatea sentimentului naţional este amorţită. Râvna de a „tinde poveştile mai pe larg" este la el aşa de puternică, încât îl orbeşte şi îl face să admită şi să încorporeze până şi o legendă ungurească, falsă, tendenţioasă, despre descendenţa noastră din râlharii scoşi din temniţele Romei.

Aceste două temperamente atât de diferite pe care le întrezărim în corpul compilaţiei se răsfrâng — cum de altfel este şi firesc - şi >' structura stilistică a cronicii.

Stilul lui Simion Dascălul este de multe ori întortocheat, plin de repetiţii, neclar. Iată, de exemplu, o probă din predoslovie chiar:

„După aceia şi eu care sânt între cei păcătoşi Simion dascăl, apucatu-m-am şi eu *pre urma a tuturora* a scrie aceste poveşti, ce într-înse spune cursul anilor şi viaţa domnilor, *văzând şi cunoscând* că scriitori cei mai de demult, care au fost însemnând aceste lucruri ce au trecut, s-au săvârşit, şi pre urma lor alţii nu vor să se apuce, *văzând* noi aceasta, că se părăseşte această însemnare, socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvârşit să nu se însemneze înainte, carele mai nainte de alţii au fost început pre rând însemnat până la domnia lui Vasilie vodă, ca să nu ne zică cronicarii altor limbi c-am murit şi noi cu scriitorii cei din ceput, sau că doară suntem neînvăţat..."

în acest exemplu - aş putea cita întreaga predoslovie - se vede bine fraza lungă, greoaie, întunecată, încărcată de incidente, plină de repetiţii, ca o urzeală în care firele neorânduite bine încep să se încâlcească.

Stilul lui Grigore Ureche se caracterizează, dimpotrivă, printr-o concizie şi precizie într-adevăr clasice; este un stil lapidar; pare că e săpat în piatră, ca o pisanie de biserică. Citez ca exemplu — fiindcă predoslovia este prea cunoscută din liceu - portretul lui Ştefan cel Mare:

„Fost-au acest/ Ştefan vodă om nu mare la stat,/ mânios şi de grab/ a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omora fără giudeţ. Amintrelea era om întreg la fire, neleneş, şi lucru său îl ştia a-l acoperi, şi unde nu gândeai, acolo îl aflai. La lucruri de războae meşter, unde era nevoe însuşi se vâra, ca văzându-1 ai săi să nu îndărăpteze, şi pentru aceia rar răsboiu de nu biruia, şi unde-1 biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut jos, se rădica deasupra biruitorilor...

Iară pre Ştefan vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire în Putna, care era de dânsul zidită. Atâta jale era, de plângea toţi ca după un părinte al său, că cunoştea toţi că s-au scăpat de mult bine şi de multă aparatură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zic Sfântul Ştefan vodă, nu pentru suflet, ce este în mâna lui Dumnezeu, că el încă au om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carele nime din domni, nici mai nainte, nici după aceia, l-au ajuns".

Este cel mai clasic portret din literatura noastră veche. Nu lipseşte nimic din ceea ce trebuie pentru a ne evoca dinaintea ochilor portretul, mai ales sufletesc, al marelui voievod; şi totuşi nici un cuvânt de prisos. Nimic nu se poate adăuga şi nimic nu se poate suprima fără a-i distruge farmecul literar. De remarcat în acelaşi timp cu câtă obiectivitate Grigore Ureche, care avea un adevărat cult pentru Ştefan cel Mare, recunoaşte, alături de marile calităţi ale domnului, şi defectele; alături de părţile de lumină, şi cele de umbră („mânios, degrab a vărsa sânge nevinovat... la ospeţe omora fără giudeţ"). Dar aci stă marele lui meşteşug de artist în ale scrisului că, după o scurtă trăsătură fizică, înşiră repede defectele, pentru a aşeza apoi calităţile într-o gradaţie ascendentă care culminează în apoteoză („...Sfântul Ştefan Vodă, nu pentru suflet, ce este în mâna lui Dumnezeu... ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carele nime din domni, nici mai nainte, nici după aceia, l-au ajuns").

Deşi stilul lui Ureche este de o precizie lapidară, totuşi limba cronicii nu este lipsită de un pitoresc al ei particular Aci însă nu se mai pot face distincţii nete între Ureche şi Simion dascălul, fiindcă în unele părţi amândoi au transcris aproape verbal izvoare interne, care nu ne mai stau astăzi la îndemână, iar, de altă parte, limba lor e creaţia colectivităţii moldoveneşti de la jumătatea veacului al XVII-lea, abia modelată de cărturari. Lăsăm la o parte aspectul ei fonetic şi morfologic - nu pentru că, fiind de esenţă filologic, îl socotim neinteresant din punctul de vedere al formării limbii literare (dimpotrivă, ne-ar interesa să ştim şi în ce măsură limba textelor coresiene a mlădiat scrisul marilor cronicari moldoveni) - dar pentru că nu numai originalul lui Ureche s-a pierdut, ci şi din prelucrarea lui Simion dascălul nu avem decât copii târzii, care nu ne dau în această privinţă, cu precizia de care avem nevoie, textul autentic.

Lăsând deci la o parte această latură a ei, limba primei cronici moldoveneşti - creată de un popor de boieri şi de ţărani a căror viată se împletea intim cu a naturii - nu se ridicase încă până la concepte abstracte. Dar este o limbă plină de vigoare, care păstrează frăgezimea naivă a imaginilor sugestive formate în plin contact cu viaţa satului, ca de pildă: „Ţara Ardealului înconjurată cu munţi şi cu păduri cum ar fi îngrădită"; „In vremea lui Petru vodă Şchiopul au fost secetă mare şi unde prindea mai înainte peşte, acolo ara plugul"; „au descălecat otaşe în ţară"; „le-au împărţit hotare în ţara sa"; sau din priveliştea frământărilor naturii: „cum se ridică o negură întunecată şi se răsipeşte aşa şi Petru Rareş se curăţeşte de scârba ce-i zăcea la inimă"; „păgânii, carii în toate părţile fulgerau şi trăsneau cu armele lor"; „ostile s-au vârtejit"; ori luate din viaţa păstorească: „ca nişte lupi gata spre vânat ca să înece oaia neslobivă"; sau Petru Rates „ca un păstoriţi bun grija de oile sale"; sau, în sfârşit, imagini din viaţa stupilor de albine: „Turcii ca un roiu de albine înconjoară mănăstirea"; „Petru Şchiopii blând ca o matcă fără ac"; „de s-ar învăţa cei mari... cumu-i albina, că toate-şi apără căscioara şi hrana lor cu acele şi cu veninul său, iară domnul lor, ce se chiamă matca, pre nimenea nu vatămă, ci toate de învăţătură ei ascultă"; sau amintind interioare duioase de familie: „ales un om ca acela - hatmanul Arbore - ce au crescut Ştefan vodă pre palmele lui".

Asemenea imagini şi multele altele, evocând aspecte de viaţă plugărească, de păstorit, de albinărit, de interioare de viaţă patriarhală, de luptă între puterile naturii, stilizate în structura limbii, o înflorează cu un colorit dulce, ca altiţele discrete de pe ţesăturile ţărăneşti.

Dintre adausurile făcute în cronica lui Ureche, unul a provocat o adevărată furtună de indignare în Moldova secolului al XVIII-lea. Este capitolul privitor Ia „ijdereneia moldovenilor, de unde sunt ei de unde au venit pre aceste locuri". Capitolul ar fi fost tradus, după cum pretinde autorul însuşi, dintr-un letopiseţ unguresc, până acum nedescoperit. Se începe cu: „scrie letopiseţul cel unguresc" şi sfârşeşte cu: „Ce această poveste a lui Laslău ctaiu, ce spune că au gonit pre aceşti tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopiseţul cel latinesc, ci eu, Simion dascălul, o am izvodit din letopiseţul cel unguresc, care poveste o am socotit pre semne ce arată că poate fi adevărată." [...]

Interpolarea are câteva trăsături caracteristice care o apropie de legenda păstrată într-o versiune a vechilor anale moldoveneşti, copiată în Rusia şi cuprinsă în colecţia de cronici ruseşti cunoscută sub numele de *Voskresenskaja letopisi* (vezi p. 56: invazia tătarilor, ajutorul cerut de regele ungur Vladislav de la Râm; trimiterea unui ajutor alcătuit din râmlenii ortodocşi; înfrângerea tătarilor şi colonizarea râmlenilor ortodocşi în părţile Crişanei şi ale Maramureşului). In acea legendă însă lipseşte nota infamantă a tâlharilor din temniţele

Romei. Prin această notă infamantă şi prin alte amănunte, interpolarea lui Simion dascălul se apropie de legenda pe care a cules-o, chiar pe vremea lui Vasile Lupu, din mediul ciangăilor din Moldova, franciscanul Marcus Bandinus, trimis de scaunul apostolic să cerceteze parohiile catolice din Moldova/[3]

Personalitatea acestui ciudat adnotator nu ne este cunoscută. In afară de o notiţă scurtă, asupra căreia vom reveni îndată, păstrată de un copist aproape contimporan, nici unul din scriitorii noştri vechi nu ne dă lămuriri despre el, şi nici în documentele vremii, câte au ajuns până Ia noi, nu e pomenit.

Din adnotările sale se poate deduce că venea de peste munţi, din regiunile în care era cunoscută limba ungară. In legenda asupra căreia ne-am oprit adineaori, el mărturiseşte că „cu, Simion dascălul, o am izvodit din *letopisețulcel unguresc* '. Deşi un letopiseţ unguresc cu astfel de elemente nu s-a descopetit până acum, totuşi faptul că legenda e scoasă dintr-o cronică ungurească pare a îi confirma nu numai caracterul ei tendenţios (românii se trag din tâlhari), ci şi etimologiile cu caracter unguresc. Povestind, de exemplu, „ijderenia moldovenilor", după ce arată că Laslău a alungat cu ajutor primit de la Râm (Roma) pe tătari, până ce i-a ttecut apa Şiretului, continuă textul:

„Acolo Laslău craiu... stând în ţărmurile apei, au strigat ungureşte: *seretem, seretem,* ce se zice româneşte: place-mi, place-mi. Mai apoi dacă s-au descălecat ţara, după cuvântul craiului, ce au zis *seretem,* au pus numele apei Şiretul."

In acelaşi timp, interpolatorul se vădeşte a fi şi un bun cunoscător al obiceiurilor ungureşti. Povestind, mai departe, cum Laslău craiul, întotcându-se biruitor din războiul cu tătarii, în ziua de lăsatul seculm, a cerut voie de la vlădicii săi să-1 lase trei zile să se veselească cu doamnă-sa şi cu boierii, adaugă: „Şi aşa l-au blagoslovit de au lăsat sec marţi cu toată curtea sa, *care obicehi se ţine la legea lor şi până astăzi, de lasă sec marţi în săptămâna postului cehă mare dintâiu ".*

Dacă, în sfâtşit, mai ţinem seamă şi de faptul că interpolatorul era familiarizat şi cu obiceiurile ungureşti din Maramureş foarte vechi,

[3] V.A. Ureche, *Codex Bandinus,* în *Analele Acad. Rom.,* s. II, t. XIII, *Mem. s. ist.,* 1893-1894, p. 130, 307.

atestate în decretele Sf. Ştefan (... „care semn trăieşte şi până astăzi în Maramureş, de se cehluiesc pregiur cap..."), atunci poate că nu suntem departe de adevăt când presupunem că acest român ardelean era din părţile Maramureşului. Maramureşul, care ne-a dat, în secolul al XVI-lea, începuturile literaturii, ne-a trimis şi mai târziu cărturari. Chiar în vremea lui Vasile Lupu şi a lui Grigore Ureche, trăia la curtea boierului Pătraşcu Ciogolea din Calafendeşti (sudul Bucovinei), ca dascăl de copii, un asemenea cărturar maramureşean, care ne-a lăsat un frumos centom hrisostomic, cu prilejul înmormântării jupânesei Sofronia, soţia nefericitului boier.

Printre cărturarii care treceau în Moldova se va fi aflat probabil şi acest dascăl Simion. Dintr-o notiţă pe care ne-a păstrat-o un copist aproape contemporan, se pare însă că el nu se bucura de prea multă stimă între boierii moldoveni, căci iată ce ne spune notiţa:

„Acest Simeon dascăl, ce el se numeşte aici, mai mult se vede că au amestecat şi turburat istoria decât au lucrat cevaşi pentru Ureche vornicul, care au scris acestea, a vesti că e domn învăţat şi înţelept, iar acesta şi neştiut şi slab la minte, precum şi Todoraşcu Cantactizin vel vist, în Moldova şi alţii, bine cunoscând pe acela, mi-au mărturisit că de multă neştiinţă şi de minte puţină era acel om, precum iar el esă şi aici că ce au fost se arată şi pe lângă altele face şi aceasta, că ale altora le face ale lui, adecă ce au scris Ureche el zice că au scris".

Interpolarea lui Simion Dascălul privitoare la obârşia românilor din tâlharii Romei a stârnit o profundă indignare între cărturarii moldoveni din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

(N. CARTO]AN, *Istoria literaturii române vechi,*
vol. II, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă,
Bucureşti, 1942, p. 144-153)

Un studiu lingvistic asupra letopiseţului lui Ureche este îngreunat de anumite împrejurări speciale: nu avem un manuscris autograf al cronicii, nici măcar o copie care să nu fi trecut prin filiera mai multor copişti succesivi, care sunt adesea şi interpolatori şi compilatori. Manuscrisele cele mai bune ale cronicii sunt copii de la începutul secolului al XVIII-lea, câteva decenii după scrierea cronicii. în cazul

special al cronicii lui Ureche, cele mai bune manuscrise, cele folosite de toţi editorii pentru ediţiile lor, pentru că sunt singurele complete şi copiate îngrijit, se datoresc unor copişti munteni. Cele câteva manuscrise moldoveneşti ale cronicii lui Ureche sunt lacunare şi copiate după un arhetip neglijent redat de un scrib fără multă ştiinţă de carte. Ca atare ele nu pot folosi ca bază a unei ediţii. Totuşi studiul limbii lui Ureche nu este cu neputinţă. jMai întâi cei doi copişti munteni care au copiat manuscrisul datorit lui Axinte Urica.ru l din Moldova, grămătic învăţat şi conştiincios, sunt şi ei scriitori de manuscrise foarte conştiincioşi, cate şi-au permis foarte mici schimbări în text. Fonetica este cea care a avut ceva mai mult de suferit; a fost eliminat, în cele mai multe cazuri, dz moldovenesc, gi pentru j; s-au păstrat însă, în genere, forme nediftongate ca: sată, să margă. Lexicul moldovenesc a fost păstrat de toţi copiştii, cu foarte rare excepţii, şi formează o mare bogăţie pentru studiul limbii.

Din tezaurul culturii latine, cu care a intrat în contact în şcolile din Polonia, Ureche a păstrat foarte puţin în cronica sa. Fraza de construcţie latină, care apare într-o formă moderată în *De neamul moldovenilor* lui Miron Costin şi mai acută în *Istoria ieroglificii* a lui Dimitrie Cantemir, nu se întâlneşte Ia Ureche. Din textul letopisețului său abia se pot culege câţiva termeni latini cu evident caracter savant: *ocheanu, gardinalii* (cardinalii), *cometha, eretic, corona.* Mai accentuată este influenţa limbii slavone, limbă folosită pe vremea cronicarului în biserică şi în cărţile religioase. Sunt în letopiseţ cuvinte şi chiar expresii întregi în slavoneşte: *nacazanie silnim* (învăţătura celor puternici), *tij, ipol (şi* jumătate), *mesiţa, dni.* Cuvintele de origine slavă care derivă din limba bisericii şi nu din limba poporului sunt destul de frecvente: *hvală, apoftori, otcârmuia, ciudese, jărtăvnic, pomăzuit.* Cu toate acestea Ureche nu este legat nici de limba studiilor sale clasice şi nici de limba bisericii. Caracteristică îi este tendinţa de a se dezbăra de limba greoaie a cărţilor religioase şi de a crea un stil narativ istoric având la bază limba vorbită de popor. Faţă de limba traducerilor din cărţile bisericeşti şi chiar faţă de limba mitropolitului Varlaam care, în *Cazanii,* se dovedeşte încă supusă regulilor frazeologiei slavone, limba lui Ureche reprezintă un mare pas înainte spre închegarea limbii literare româneşti. Lexicul predominant moldovenesc şi topica frazei, care poate fi uneori stângace - să nu uităm că Ureche nu avea

în urma lui o tradiţie literară românească - dar niciodată retorică sau afectată ca a cărţilor bisericeşti, dovedesc sforţarea cronicarului de a da ideilor sale o expresie cât mai apropiată de limba poporului: „Şi de acolo multe Inund şi Jipindu de ale noastre, potrivindu vremea şi anii, de au scris acest letopiseţ, carile de pre în multe locuri de nu să va fi şi nemerit, gândescu că cela ce va fi înţelepţii nu va vinui, că de nu poate de multe ori omul să spuie aşa pre cale tot pre rându, cela ce vede cu ochii săi şi multe zminteste, de a spune mai mult, au mai puţin, dară lucruri vechi şi de demult, de s-au răsuflat atâta vreme de ani? Ci eu, pe cum am aflat, aşa am arătat."

Observaţiile de mai sus ne duc către concluzia că, oricât ar fi fost de cult, Ureche rămâne legat de obârşia sa moldovenească şi populară, de care boierii, în privinţa culturii, nu se desfăcuseră pe vremea aceea.

Fraza lui Ureche este construită, ea are un anume ritm obţinut în genere prin mijloace simple, ca de exemplu repetarea unor substantive sau adjective cu acelaşi sens, care, pe de o parte întăresc ideea şi pe de alta dau ritm frazei: „s-au scăpatu de mult bine şi de multă aparatură", „iarnă grea şi geroasă", „chizmindu şi însemnând şi pre scurtu scriind", „au aflat cap şi începătură", „iarăş de sârgu scade şi se împuţinează", „mai pe largu şi de agiunsu scriu". De asemenea sunt de remarcat antitezele „răsăritul ieste începător, apusul va să să înalţe, „cela ce ceartă nedireptatea şi înalţă direptatea".

Aşadar, întâiul cronicar al Moldovei a fost un scriitot popular, dar un scriitor cu stil studiat. Ureche nu povesteşte sec faptele înşirându-le pe ani ca un analist, ci le ilustrează, le învie prin comparaţii, unele simple, fără multă originalitate: „ca un leu ce nu-l poate îmblânzi nimenea" (Ştefan când porneşte la război), altele dovedind că acest cronicar din secolul al XVII-lea vedea idei abstracte în imagini, ca un artist: creşterea şi decăderea Moldovei sunt ca un puhoi de ape de primăvară - „cum să tâmplă de sârgu de adaoge povoiul apei şi iarăş de sârgu scade şi să împuţinează, aşa s-au adaos şi Moldova... de s-au de sârgu lăţit şi fără zăbavă au îndireptatu". Ţăranii cuprind calea oştirii polone în Codrii Cozminului „...coprinsese ca cu o mreajă calea". Teama de duşmanul său, pentru Ştefan Lăcustă, era „...ca o ghiaţă la inima lui Ştefan vodă", iarăşi o împrejurare abstractă explicată cu o figură concretă.

Istoricii medievali, acei care erau literaţi şi nu analişti, folosesc adesea dialogul - deşi, Fiind vorba de persoane din trecut, sunt obligaţi să redacteze ei cuvintele personajelor lor — ceea ce le dădea putinţă să caracterizeze anumite figuri istorice prin propriile lor cuvinte în stil direct. Petru Rareş fugar întâlneşte nişte oameni simpli în munţi, trece cu ei prin straja ungurească. Straja întreabă: „Ce oameni sânteţi?" Ei au zis: „Sântem păscari". Când Petru Rareş se întoarce în Moldova, în a doua domnie, şi boierii care-1 părăsiseră se roagă de iertare, Petru le spune: „Fiţi în pace şi iertaţi de greşalile voastre, câte mii-aţi făcut oarecând..." Iară ei cu toţii strigară: „In mulţi ani să domneşti, cu pace", şi iarăşi ziseră: „Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintâi". Dialogul subliniază josnicia boierilor vicleni care se schimbă după putere, linguşind pe domnul care fusese trădat de dânşii. Şi cuvintele în vorbire directă ale lui Alexandru Lăpuşneanu: „De nu mă vor, eu îi voiu pre ei şi de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dânşii şi tot voiu merge, ori cu voie, ori fără voie", sunt cuvintele tiranului, căruia puţin îi pasă de voia poporului asuprit; cinismul lui reiese mai limpede din cuvintele ce i se atribuie, decât dacă ar fi stigmatizat de cronicar.

De observat că însăşi introducerea în povestire a dialogului şi a vorbirii directe este un procedeu de literat şi nu de istoric.

Câteodată Ureche, pentru a sublinia un pasaj, se adresează direct cititorului, atrăgându-i atenţia. Vorbind de Ştefan cel Mare, de faima sa, care atrage la dânsul pe prieteni şi pe cei slabi, Ureche se îndreaptă spre cititor şi-i spune: „Iani socoteşte că suptu un copaciu bun câţi să adăpostesc sau câtă laudă îşi adaoge, nu numai purtătoriul, ce şi ţara." „Sau vorbind de cârmuirea oamenilor din Moldova feudală, care este mai prejos de a albinelor: „Iani, de s-ar învăţa cei mari de pre nişte muşte fără minte cumu-ş ţin domniia, cum ieste albina, că toate-şi apără căscioara şi hrana lor cu acile şi cu veninul său."

Unele imagini de evocare a Moldovei eroice în lupta pentru libertate împotriva turcilor rămân în literatura noastră printre cele mai de preţ pagini ale vechii literaturi române. Despre Valea Albă, unde mulţimea turcească a cotropit oastea Moldovei lui Ştefan, Ureche spune: „Şi atâta de ai noştri au perit, cât au înălbit poiana de trupurile de a celor periţi, până au fostu războiul." Ureche n-a trăit vremile luptei de la Valea Albă, a ştiut însă într-o singură frază să evoce acea mare tragedie a ţării lui în lupta împotriva robiei.

Când Ştefan bate pe turci la Podul înalt, cronicarul spune cu mândrie: „... pre toţi i-au tăiatu, unde apoi magie de cei morţi au strânsu". Când Mateiaş Corvin se îndreaptă spre Baia, schimbarea drumului său este explicată printr-o imagine plastică: „... socotind ca să IUI rămâie vreun unghiu nepipăit de dânsul". Nici o uşoară ironie nu lipseşte uneori din paginile lui Ureche; la Codrii Cozminului anumiţi moldoveni nu urmăresc pe duşmani, ci se dedau la prădarea carelor părăsite. Cronicarul nu-şi arată indignarea, ci se mulţumeşte cu o ironie: „Ci şi acei puţini ce ieşisă din codru n-ar fi scăpaţii, de nu s-ar fi încurcaţii ai noştri în carăle crăeşti şi în carăle altor boieri, de le-au datu vreme, de au ieşit."

Unele cugetări, care nu sunt obişnuitele cugetări inspirate din cărţile bisericeşti - aşa de frecvente la scriitorii vechi - ci constatări asupra firii omeneşti, se întâlnesc sub pana acestui cronicar moldovean: „de multe ori unde piierde omul nădejdea, de frică mai apoi să întoarce în vitejie"; un proverb popularii serveşte pentru a caracteriza pe Iliaş Rareş turciţii: „dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuţit".

în sfârşit, portretele lui Ureche vădesc pagini de adevărată măiestrie literară a scriitorului. Portretul lui Ştefan cel Mare este o pagină clasică a literaturii noastre: „Fost-au acestu Ştefan vodă om nu mare de statu, mânios şi de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorâea fără judeţu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneşu şi lucrul său îl ştia a-l acoperi şi uncie nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vârâia, ca văzându-1 ai săi, să nu să îndărăpteaze şi pentru aceia rarii războiţi de nu biruia. Şi unrie-1 biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor."

De observat că aceste portrete nu sunt reproducerea textului unui contemporan al lui Ştefan sau al epocii descrise în letopiseţ. Cronicarul întruchipează personajele letopiseţului său după datele desprinse din mărturiile scrise ale vremii şi, ceea ce este mai interesant, din tradiţia populară, folosind faima lor transmisă din generaţie în generaţie.

Nu numai portretul lui Ştefan cel jMare împodobeşte paginile acestei cronici, ci şi altele, mai de puţină popularitate. Iată portretul lui Bogdan cel Tânăr Lăpuşneanu: „Nici de carte era prost, la călărie sprinten, cu suliţa la halca nu pre lesne avea potrivnic, a săgita din arc tare nu putea fi mai bine. Numai ce era mai di treabă domnii lipsiia, că nu cerca bătrânii la sfat." Sau al lui Petru Şchiopul: „... domn vrednic, cum să cade, cu di toate podoabile câte tribuiesc unui domnii de cinste, că boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare-i ţinea şi din sfatul lor nu ieşiia. Ţărâi era apărătoriu, spre săraci milostivii, pre călugări şi pre mănăstiri întătiia şi-i miluia, cu vecinii de prinprejur vieţuia bine, de avea de la toţi nume bun şi dragoste..."

Aceste portrete nu sunt convenţionale, potrivite cu orice model; ele reies din aprecierea cronicarului, din analiza firii şi a faptelor fiecărui domn al Moldovei, reuşind ca într-un stil concis, lapidar să exprime trăsăturile caracteristice ale personalităţii fiecărui voievod.

Nu este de mirare că numeroşi scriitori români s-au inspirat din episoadele letopiseţului lui Ureche, aflând în rândurile cronicii izvor de inspiraţie pentru nuvele, poeme, piese de teatru. Din cronica lui Ureche şi-a luat Costache Negruzzi subiectul pentru idei din cele patru tablouri (afară de al treilea: *Capul lui Motoc vrem)* ale nuvelei istotice *Alexandru Lăpuşneanu.*

Poemul lui Vasile Alecsandri, *Dumbrava Roşie,* porneşte de la legenda din cronica lui Ureche asupra dumbrăvii care ar fi fost arată de către prinşii poloni înjunghiaţi la plug, iar drama *Despot Vodă* a aceluiaşi scriitor, deşi mai liberă în urmarea izvorului său decât nuvela lui Negruzzi, derivă în chip firesc din capitolele lui Ureche şi din adaoseîe lui Simion dascălul după cronica polonă a lui Paszkowski-

Printre sursele de inspiraţie ale lui Barbu Delavrancea pentru trilogia istorică: *Apus de soare, Viforul ş\ Luceafărul st* numără şi cronica lui Ureche. Delavrancea introduce însă în actul ultim al piesei *Apus desoure* naraţiunea medicului Venetian Ieronim de Cessena, transmisă prin Leonard de Massari, episod care nu se regăseşte în letopiseţul lui Ureche. In special ultima piesă a trilogiei, *Luceafărul,* urmează foarte de aproape povestirea pribegiei lui Petru Rareş în munţi şi ui Transilvania după relatarea atât de colorată din cronica lui Ureche» care la rândul său reproduce o naraţiune slavonă contemporană.

Cronica lui Ureche nu este deci numai un izvor pentru istorici, ci o operă literară, un izvor de bogată inspiraţie pentru scriitorii români, aceasta datorită nu numai faptelor pe care le consemnează, dar şi felului în care sunt evocate.

(Grigore URECHE, *Letopiseţid Ţărâi Moldovei,* Ediţie P.P. Panaitescu, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1955, p. 27-31)

Ca operă literară, cronica scrisă aproximativ o jumătate de secol mai târziu după trecerea ultimelor evenimente consemnate începe printr-o expunere săracă, dar se însufleţeşte pe măsură ce înaintează în timp, ajungând în ultima parte dramatică. Deşi Ureche nu e un retor, şi nu pare a avea invenţie epică, nici imaginaţie plastică, el ştie să scoată maximum de efect din raportarea nudă a ştirilor, aproape fără comentat.

Letopiseţul debutează cu legenda întemeierii Moldovei, extrasă din vechile anale pământene, scrise la cuttea lui Ştefan cel Mare. Povestirea, simplă, izbuteşte să realizeze în câteva linii un panou sugestiv. [...]

întâiul domnitor, Dragoş, a stat în scaun numai doi ani şi a murit, semn de „neaşezare", deduce cronicarul, pentru urmaşi. Demonstraţia e făcută prin simpla înşirate a acestora, ca într-un pomelnic, sau cum sunt enumerate în Biblie seminţiile. [...]

Mai mult de 46 de ani (după socoteala cronicarului) din istoria Moldovei, izvoarele fiind cu totul insuficiente, sunt expediaţi în acest mod. Chiar domnia lui Alexandru cel Bătrân este expusă, din aceleaşi motive, sumar, dându-ni-se doar câteva amănunte asupra aducerii moaştelor lui loan cel Nou la Suceava şi asupra sinodului de la Flotenţa (1432), la care Moldova ar fi fost reprezentată prin Grigore Ţamblac. Lupta moldovenilor cu cavalerii teutoni la Marienburg (1422) este zugrăvită cu mai multă mişcare. [...]

Domnia lui Ştefan se bucură de cel mai mare spaţiu în cronică şi sunt vizibile sforţările lui Grigore Ureche de a o înfăţişa cu alte mijloace decât cele obişnuite.

Monarhia absolută, cu concentrarea autorității în mâinile domnitorului, nu mai convenea în secolul cronicarului, dar lupta pentru neatârnarea ţării era încă necesară şi se cuvenea subliniată în vremea lui Ştefan cel Mare. Ştim că Ureche acorda istoriei un sens educativ. Tocmai figuri de eroi ca aceea a lui Ştefan puteau fi date ca exemple demne de urmat, şi această grijă pare să fi stăpânit pe cronicar. Decât insistând asupra eroismului lui Ştefan, el atribuie domnitorului intenții pe care nu le-a avut. Intervenind şi atitudinea sa boierească, ostilă autorității centrale, Ureche consideră că Ştefan „nu cerca să aşaze țara", ci era „om războinic" de dragul de a face războaie, chiar lacom de a cuprinde „ce nu era al lui". Ştefan avea inima aprinsă de „lucrurile vitejeşti" şi când purta lupte i se părea că „are multă scădere". Aşadar, în concepția cronicarului, Ştefan umbla după glorie „ca un leu ce nu-l poate îmblânzi nimenea", fiind prototipul viteazului, ca Ahile, şi nu ceea ce a fost în realitate: un apărător al independenței Moldovei. Această viziune „eroică", influențată de Renaştere, reprezintă un mod individualist de a privi istoria, prin personalități sau „oameni mari", lăsând în urmă masele.

Se amestecă totdeodată explicații de ordin teologic, superstițios, caracteristice istoriei de tip feudal. Astfel, în războiul de la Râmnic cu Ţăpăluş, a umblat deasupta, călare şi întrarmat, sfântul mucenic Procopie, „fiindu într-ajutoriu lui Ştefan vodă şi dându vâlhă oştii lui". De asemenea, în lupta cu polonii din Codrii Cozminului, s-a arătat „călare şi întrarmatu ca un viteazu" sfântul mucenic Dimitrie.

Victoria de la Podul înalt a fost o fericită coincidență între voia lui Dumnezeu şi aceea a oamenilor. Turcii au fost cuprinşi de o negură „de nu să vedea unul cu altul". Ştefan i-a atras cu „buciune şi trâmbiți' în lunca Bârladului, unde „pre toți i-au tâiatu", de au adunat apoi grămezi de leşuri, „mâgle de cei morți".

Lupta din Codrii Cozminului s-a dat tot cu concurs divin şi cu ingeniozitatea domnitorului, care a avut grijă în prealabil să cresteze arborii la rădăcină, lăsându-i în picioare pentru a-i prăbuşi la timp asupra duşmanului. [...]

Plivite în total, paginile despre Ştefan cel Mare, deşi conțin unele scene epice, sunt nesatisfăcătoare față de ce ştim astăzi, lui Ureche îi revine totuşi meritul de a fi fost primul biograf al marelui domnitor. Către sfârşit, curiozitatea noastră e recompensată printr-un portret motal clasic, un scurt panegiric şi câteva imagini meteorologice, figurate apocaliptic, ca pentru a potența pierderea ireparabilă suferită de creştinătate prin moartea apărătorului ei. [...]

De la Ştefan cel Mare înainte, izvoarele înmulțindu-se, povestirea este mai animată şi cronicarul mai îndrăzneț în caracterizări, mai amănunțit în descrieri şi mai larg în narație, oferind reflecții, portrete, tablouri, schițe de nuvele. Despre fiul lui Ştefan, Bogdan, ne spune că era „grozav la față şi orbii de un ochi", ambițios incoercibil. Refuzându-i-se mâna principesei Elisafta, sora lui Alexandru Iagellon, a lovit singur cu sulița în poarta Liovului şi a luat clopotul mitropoliei din Rohatin. Bogdan în ospețe nu petrecea, „ci ca un stejar în toate părțile priveghiia, ca să nu ştirbească țara ce-i rămăsese de la tată-său". Ştefan cel Tânăr (Ştefăniță) moştenise impulsivitatea tatălui său, „era om mânios şi pre lesne vărsa sânge". A tăiat pe Arbure hatmanul „pe carile zic să-l fie aflat în viclenie, iară lucrul adevărat nu să ştie". Din contra, Pettu Rateş, „ca un păstoriți bun ci străjuieşte turma sa, aşa în toate părțile străjuia şi priveghiia şi nevoia ca să lățască ce au apucat".

Pentru domnia lui Petru Rareş, cronica lui Ureche e mai bogată decât cea oficială, a lui Macarie, şi cum ştirile nu se află nici în Bielski, se presupune că provin din letopisețul moldovenesc al lui Eustratie Dragoş, care el însuşi va fi avut la îndemână o reiațitine internă contemporană mai întinsă, nedescoperită până acum. Aici se povesteau în special peripețiile pribegiei lui Petru în Ardeal, cum a trecut munții travestit cu comanac pe cap, cum a fost ospătat de nişte pescari, cum a dormit la casa unui nobil, cum jupâneasa acestuia i-a pregătit un leagăn cu cai şi o gardă de 12 voinici înarmați, cum alt boiarin ungur i-a dat un leagăn cu 6 cai, cum domnița Elena, soția lui Petru, a scris apoi din Ciceu carte sultanului, slobozită pe zăbrea şi dusă la Țarigrad, cum, în fine, sultanul a trimis şase soli la Ianoş crai ca să dea drumul lui Petru.

Delavrancea, în *Apus de soare, Viforul* şi *Luceafărul,* a zugrăvit pe Ştefan cel Mare, Ştefăniță vodă şi Petru Rareş luând ca punct de plecare cronica lui Ureche. [...]

Evenimentele şi figurile de domnitori care se succed au atras pe scriitorii de mai târziu şi meritul lui Ureche este de a fi oferit în cronică schițele mai tuturor operelor literare ce se puteau imagina. Nuvela

Alexandrii Lăpiişneamil de Consum rin Negruzzi este în linii mari schiţată de letopiseţ. întâmpinat de solii lui Tomşa, Lăpuşneanu rosteşte cuvintele memorabile: „De nu mă vor, eu îi voi pre ei şi de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dânşii şi tot voi mearge, ori cu voie, ori fără voie".

Scena măcelului celor 47 de boieri este ea însăşi o pagină de nuvelă:

„Alixandru vodă, daca s-au curăţit de toată grija denafară şi au adus pre doamna sa Ruxandra şi pre fii săi din Ţara Muntenească, au vrut să să curăţească şi de vrăjmaşii săi cei din casă, pre carii prepusease el că pentru vicleşugul lor au fost scos din domnie ş-au învăţaţii cu taină într-o zi lefecii săi, pe carii au avut streini, de i-au supus în curtea cea domnească, în Iaşi. Şi i-au chiematu pre obiceaiul boierilor la curte, carii fără nici o grijă şi de primejdie ca aceaia negândindu-să, daca au intrat în curte, slujitorii, după învăţătură ce au avut, închis-au poarta şi ca nişte lupi într-o turmă făr-de nici un păstor au intrat într-înşii, de-i snopiia şi-i junghiia, nu numai boierii, ce şi slujitorii. Nici alegea pre cei vinovaţi, ci unul cu altul îi punea suptu sabie, cădea mulţime, dipre zăbreale săriia afară, de-şi frânghiia picioarele. Şi au perit atuncea 47 de boieri, fără altă curte, ce nu s-au băgat în samă."

De reţinut amănuntul că un pretendent, Ştefan Mâzgă, venise să ia domnia însoţit de haiduci, „păstori şi altă adunătură".

Excelentă pagină de nuvelă este şi epilogul cu moartea lm' Lăpuşneanu:

„Zic unii că şi moartea lui Alixandru vodă au fost cu înşălăciune, că el mai nainte de moartea lui, văzându-să în boală grea ce zăcuse şi neavându nădejde de a mai firea viu, au lăsat cuvântu episcopilor şi boierilor, de-1 vor vedea că ieste pre moarte, iară ei să-1 călugărească. Decii văzându-1 ei leşinându şi mai mult mort decât viu, după cuvântul lui, l-au călugărit şi i-au pus nume de călugărie Pahomic-Mai apoi, daca s-au trezit şi s-au văzut călugăr, zic să fie zis că de să va scula, va popi şi el pre unii. Mai apoi episcopii şi boierii înţelegându acestu cuvântu şi mai cu denadinsul Roxanda, doamnă-sa, temându-să de un cuvântu ca acesta, carile era de a-1 şi creaderea, ştiind câtă groază şi moarte făcusă mai nainte în boierii săi, temându-să doamnă-sa să nu pată mai rău decâtu alţii, l-au otrăvit şi au murit."

Figura lui Despot vodă, intrată în drama istorică a lui V. Alecsandri, apare individualizată întâi în cronica lui Ureche, Domnia aventuroasă a lui „Pieraclu Vasilicti" a fost prevestită de un semn:

„Pre aceaia vreme (în 1 558) fost-au iarnă grea, mare şi friguroasă, de au înghieţat dobitoace şi heri prin păduri."

Despot „s-au încleştat cu o samă de evangheliţi (că el încă n-au fost pravoslavnic) şi s-au făcut ficiorii de domnii". Ajuns domnitor, linguşea pe boieri, momindu-i „cu cuvinte dulci... să le facă bine mai mult decât vor pofti ei". A umplut cu bani gurile vrăjmaşilor, până s-a consolidat, iar după aceea, „puse pre ţară greotăţi mari, bisearicile dezbrăca, arginturile le lua, de făcea bani şi altile câte nu au zis ţara că va vedea".

Simion Dascălul adaugă cum că oastea lui Laski, venită în sprijinul domnitorului, a fost gonită după uciderea lui de ţărani cu „îmblăcie şi cu coase".

De altfel, Ureche însuşi notează că Mircea Ciobanul voia să cuprindă Moldova tocmai profitând de „împărechierea ce era între călăraşi şi între pedestraşi", adică de conflictul dintre boieri şi ţărani. Conflictul s-a accentuat în timpul domniei lui Ion vodă Armeanul. Ureche e mai obiectiv cu acesta decât Azarie, recunoaşte că era „de minte ascuţit, de cuvântu gata şi... harnic, nu numai de domnie ce şi altor ţări să fie cap mai mare", totuşi nu-i iartă exacţiunile „belitu-rile" „fără dumnezeire" ce a făcut, morţile groaznice date îndeosebi călugărilor şi boierilor. De aceea, Ureche, conform concepţiei sale, crede că dezmembrarea trupului lui Ion vodă cu două cămile, în bătălia de la Cahul, a fost o pedeapsă venită de sus.

Lupta între moldoveni şi turci este viu zugrăvită, cu mare admiraţie pentru vitejia moldovenilor

„Ci moldovenii aşa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbândească. Şi multă moarte s-au făcut între amândoao părţile, că nu era loc de a călca pre pământii, ci pre trupuri de om. Aşa mai apoi să bătiia de aproape, cât şi mâinile le obosisă şi armele scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoştiia care de care-i iesre, de săneaţe şi di trăsnetul puşcilor nu să auziia dispre amândoao părţile, nici puşcaşii nu mai ştia în cine dau."

Domnitorul, văzând că nu ate unde fugi, decât dacă ar zbura, s-a predat, iar cazacii s-au luptat mai departe, „de au perit până într-unui".

Figura lui Ion vodă Armeanul a fost reconsiderată în spirit democrat întâia oară de B.P. Hasdeu, în cunoscuta sa monografie *Ion vodă cel Cumplit* (1865).

Ajutorul cazacilor a fost de folos şi lui Ivan Potcoavă, poreclit aşa „pentru că au fost rumpând potcoavele", deşi alţii îi ziceau Creţul, originar din Mazovia, prezumat frate al lui Ion vodă, care era fiul lui Ştefan (Ştefăniţă). Lupta Iui Ivan Potcoavă cu Petru Şchiopul la Docolina a intrat în *Şoimii* şi *Nicoară Potcoavă* de Mihail Sadoveanu. Ureche o descrie ca pe lupta lui Por cu Alexandru cel Mare:

„Şi apropiindu-să oastea lui Pătru-vodă, văzându cazacii pre turci că aduc nainte cirezi de vaci, ca să stâmpere armele în dobitoace, n-au vrut cazacii să săgeate de departe, ce odată au sloboziţii focul şi în oameni şi în dobitoace. Ci dobitoacele mai multă zăhăială făciia turcilor decât cazacilor, că de trăsnite fugiia înapoi. Şi dându războiţi vitejeşte, după multă nevoinţă a cazacilor, iată al doilea rându pierdu războiul Patru vodă şi iarăşi rămasă izbânda la cazaci." [...]

Grigore Ureche n-a avut răgazul să ducă letopiseţul până la zi. Cu scrutarea morală de care era capabil, ar fi lăsat fără îndoială memorii de o valoare literară cu mult deasupra celei a cronicii rămase de la el.

Cele mai bune manuscrise ale lui Ureche sunt de la începutul secolului al XVIII-lea şi se datoresc unor copişti munteni. In aceste condiţii studiul limbii şi stilului cronicarului este dificil, pentru că trebuie reconstituit, operaţie totdeauna arbitrară. Stilul individual se poate cel mult presupune, calităţile lui principale fiind proprietatea şi conciziunea, calităţi ce caracterizează opera istoricului latin Tacit.

(Al. PIRU, *Literatura romană veche,* E.P.L., Bucureşti, 1961, p. 114-134)

Inamte de a putea afirma ceva despre sistemul asociaţiilor - vorbim de cele intenţionate -, este necesar să înţelegem cărui tip imaginativ aparţine scriitorul, prospectând, pe cât se poate, zonele

atinse de închipuirea lui, în special acelea fără de ştire atinse, pe când se străduia să reproducă onest evenimente.

Imaginaţia sa, constrânsă să se înfrâneze mereu, resimţindu-se de pe urma izbirii numeroaselor praguri şi a multiplelor îngrădiri specifice domeniului exact al istoriografiei, ni se dezvăluie puţin şi poate fi preţuită aproximativ.

Adunate, imaginile presărate ici-colo, la mari distanţe în text, sub chipul modest al comparaţiei (figură intenţionată), ţâşnind, în schimb, la tot pasul, dintre formaţiunile bizare ale limbii timpului, alcătuiesc, cu sprijinul firesc şi compensatoriu al imaginaţiei noastre de cititoti, o lume sătacă de icoane primitive. Imaginile par, toate, inspirate de contactul cu un mediu auster, fără pretenţii, toate poartă amprenta unei ambianţe româneşti rudimentare.

Absenţa tradiţiei literare şi, în general, a celei spirituale, condiţia de deschizător de drum fac imposibilă identificarea vreunei înclinaţii spre abstract. Imaginaţia cronicarului nu poate scăpa de sub impresia persistentă a lucrurilor din jur, de ambianţa concretă a gospodăriei, a faptelor zilnice, nu-şi poate slobozi aripile din strânsoarea limitativă a universului ortodox. Nimic nu probează, sub acest aspect, faima de cărturar a autorului, şi cu atât mai puţin a unui cărturar - cum s-a zis adesea cu exaltare — umanist, căci mult mai convingător ar fi fost, din acest punct de vedere, un univers asociativ subtil şi livresc, decât sărăcăcioasele şi dezolant de puerilele observaţii relative la originile poporului şi ale limbii române, ori cele copiate, foarte probabil, dintr-un atlas geografic, referitoare la Ardeal, la Polonia şi la Turcia. Este poate umanist cronicarul numai cât îl atinge aripa gândirii ortodoxe. In fond, el rămâne un barbar înzestrat cu spirit justiţiar.

Câteva direcţii rămân prioritare şi asociativitatea cronicarului se exersează parcă mereu pe anumite făgaşe. Le ilustrăm mai jos cu câteva exemple, rămânând să verificăm, cu o altă ocazie, într-un studiu care să angajeze cea mai interesantă problemă a cronicii - starea metaforică a cuvintelor - dacă şi cu cât se diversifică universul imagistic al autorului, în care în care exploatăm virtuţile, pentru noi poetice, ale limbajului său obişnuit. Mai înainte, însă, să observăm că felul cum sunt descrise şi povestite unele fapte istorice, relatarea lor adică, trădează un anumit contact uman, prin însăşi alegerea cuvintelor, prin

recurenţa unora dintre ele, printr-un anumit unghi particular de abordare a evenimentelor.

Cavalerii lui Matei Corvin, loviţi prin surprindere, „în toate părţile rătăciia", ca nişte vietăţi golaşe, căzute din cuib, „de-i vâna ţăranii în zăvoaie..." Dacă oamenii săi erau, cum se bagă pe seamă, vânaţi (nu „prinşi"), însuşi craiul „rănit de săgeată foarte tău", hălăduind pe poteci spre Ardeal, e asimilat de autor, în involuntară viziune, cu fiara atinsă, târându-se, beteagă, printre gonaşi.

Urmărirea unui corp de oaste în retragere trezeşte, de Ia sine, imaginea unei goane vânătoreşti. Ureche se află sub dominaţia acestei viziuni - un veritabil etimon imagistic — care îl preface pe Ştefan, pe câmpul obişnuita! relatării, când în cititor priceput al jocului înşelător de urme lăsate de vânat („simţindu deciia Ştefan vodă că craiul n-au luat urma pre unde venise, ci spre codru, îndată au trimis..."), când într-un soi de fiară, primejdioasă sub apatia ei părelnică („Mai apoi socotiră să nu cumva zădărască pre Ştefan vodă, să le fie a strica pacea...").

In acelaşi fel, un domn abil (Despot vodă) pare - în expresia comună, deloc intenţionată a cronicarului - un îmblânzitor de bestii neliniştite: „pre boiari cu cuvinte dulci îi îmblânzia...".

Vânătoarea cu şoimi este sugerată de expedierea în pradă a unor pâlcuri de cavalerie turcă: „aşa au slobozit năvrapii săi de au prădat toată ţara".

Vultur de stâncă, pribegitul Patru Rareş îşi veghează de sus urmăritorii, „lăsându-să ca să poată ceva odihni deasupra mănăstirii, în munte...".

Turcul îşi epuizează victima în felul ursului („că vrăjmaşul lor şi a toată creştinătatea, turcul le stă în spate..."), şi are gesturi de pescar („şi asupra volniciei tuturor întinde mrejile sale ca să-i cuprinză")- Alteori, hultan, el atacă în picaj: „Mai apoi s-au lăsatu la cei laită spuză de i-au snopit şi i-au sfărâmării. De aceea, vigilenţi ca vietăţile duşmănite ale pădurii, „domnii Moldovei pururea să aibă urechi deschise despre turcii...".

Toate aceste exemplificări, la care, în mare parte, am apelat şi »» alte capitole, sunt adunate aici cu intenţia ca, ptiu numărul lor mare, să facă să se deconspire impulsurile dominante, reperele stabile ale imaginaţiei cronicarului.

Exprimarea, în aceste fragmente, este nefigurată, din punctul de vedere al epocii, şi figurată fără intenţie, din punctul nostru de vedere.

Imagini vânătoreşti apar, însă, şi cu intenţie, prin cele câteva comparaţii ale autorului, confirmând precăderea înclinaţiei lui plastice. Plutind în aerul ei aparent convenţional, comparaţia „ca un leu gata spre vânat" poate fi luată totuşi în seamă. Hind pricinuită de temperatura sufletească a lui Ştefan, este plauzibilă şi pertinentă. Pe lângă aceasta, observată în adâncime, comparaţia evocă încordarea de felină în atac, forţa ei plastică aparţinând nu imaginii statice a leului, ci atitudinii de arcuire febrilă de dinaintea saltului. Ar merita ca imaginea să fie adusă aproape de altele referitoare la Ştefan (de exemplu cele care fac din el o fiară ce nu ttebuie zădărâtă), într-un efort de precizare şi revizuire a portretului marelui domnitor, prin consemnarea impresiei lăsate de el urmaşilor.

O a doua comparaţie animalieră („închis-au poarta şi ca nişte lupi într-o turmă fără nici un păstoriţi, au întratu într-înşii, de-i snopiia şi-i giunghia...), este astăzi integral convenţională. Nu tot aşa era pe vremea lui Ureche, când imaginile nu se iveau ca auxiliare expresive ori purtând intenţia unor efecte pur estetice, ci sub imperiul emoţiei, exact ca în folclor; episodul măcelăririi boierilor este narat cu groază alunecată în oroare şi nedumerire.

Comparaţia trădează o zonă imaginativă adiacentă - câmpul vizual domestic. Comparaţia vânătorească înfăţişează, în cronică, faza de exces imagistic, pentru că, de regulă, aici efortul expresiv şi imaginaţia asociativă nu sunt cu nimic diferite de ale povestitorului popular, adică poartă mereu, într-un chip sau altul, amprenta rusticităţii.

Se află la Ureche destule modeste comparaţii - ne vine greu să le socotim ca atare - care divulgă structura psihică şi universul accesibil cronicarului. Iată comparaţia apărută prin simplificarea carnaţiei unei parabole: „Iani socoteşte că supt un copaci bun, câţi să mistuescu, sau câtă laudă îşi adaoge nu numai purtătoriul, ce şi ţara, când năvăliia la dânsul şi la ţară şi domnii cei striini, ca să-i ducă la domnie..."

Câteva evocă implicit obiceiuri, ocupaţii domestice, punctele de sprijin ale imaginaţiei cronicarului în sfera cotidianului: „multă oaste leşască au perit, unii de oştenii, alţii de ţărani, ce le *cuprinsese ca ca o mreajă calea..."*

„Derept aceia îi zic Ţara peste munte, căci iaste încungiurată de toate părţile cu munţi şi cu păduri, *cum ar fi îngrădită.* "

Altele decurg din cutele sufletului colectiv, din spiritualitatea rurală închisă în cicluri, supusă, milenar, riturilor, dominată de ideea patriarhală a familiei: „Ce moldovenii aşa sta cum s-ar fi gătit să moară", „că boiarilor le era părinte, pre carii la cinste mare îi ţinea". [...]

Este, oare, funciarmente populară sintaxa narativă a lui Ureche ori se află ea sub pecetea retoricii umanismului târziu, contactat, în tinereţe, în Polonia ? Chestiunea, pusă în termeni disjunctivi, ni se pare i rezolvabilă, mai ales în faza actuală de cunoaştere a limbii literare, a ceea ce limitează popularul de cult în epocă. In locul soluţiilor tranşante, să facem operaţia înţeleaptă şi incomparabil utilă de a inventaria tipurile de fraze narative.

Trebuie spus de la început că numeroase, foarte numeroase fragmente din cronică recomandă o sintaxă evoluată; maturitatea ei se distinge în flexibilitate, în putinţa adaptării la cadenţele materiei şi în libertatea soluţiilor topice. Şi în primul rând în adaptabilitate, căci este reconfortant să simţi şi apoi să stabileşti diferenţe între fraza ideologică şi cea narativă după cum evoluezi în text de la comentariu la obişnuita expunere de evenimente. Prea puţin din simplitatea frustă, utilitaristă a parataxei populare, foarte departe de somptuoasa desfăşurare a frazei costiniene.

Reiterarea copulativului *şi* al epicii populare, iar, în variantă scrisă, obositoarea reluare a aceluiaşi în proza neculciană nu există în prima cronică a ţării, unde dominantă e eficienţa şi caracteristică e uluitoarea limpezime a expunerii. *Şi* nu este, aici, ticul verbal al povestirii, reminiscenţă a stereotipiei persuasive a basmelor. Pentru că nu este diseminat în tot locul, apariţia lui repetată într-un pasaj posedă un potenţial psihologic, obligă să-l luăm sub observaţie stilistică.

în general, *şi,* în coordonare, aflat la început la nivelul complex al frazei, coborând, apoi, progresiv şi din ce în ce mai rapid, la verigi sintactice inferioare, suportă o interpretare intensiv-cumulativă. Pierderile catastrofale îi suscită cu regularitate stranie o astfel de construcţie cronicarului. Trebuie să revenim la trei exemple remarcabile, fructificate de noi pe alte laturi:

„Iar Ştefan vodă, miercuri 24 de zile a aceştii luni, au dobândit cetatea Dâmboviţa şi au intrat într-însa şi au luat pe doamna Radului vodă şi pe fiică-sa Voichiţa au luat-o şie doamnă şi toată avuţia lui şi visteriile şi veşmintele lui cele scumpe şi toate steagurile lui";

„Au luat Ştefan vodă cetatea Teleajănului şi au tăiat capetele pârcălabilor şi mueriJe lor le-au robit şi mulţi ţigani au luat şi cetatea o au arsu";

„Şi mulţi den boiarii cei mari au picat, şi vitejii cei buni au perit, şi fu scârbă mare a toată ţara şi tuturor domnilor şi crailor de penpregiur, deaca auziră că au căzut moldovenii supt mâna păgânilor."

Intensitatea rezultată se află la acelaşi nivel, însă există nuanţe: în primele două exemple, enumerarea se face cu spaimă crescândă, în al doilea, cu strângere de inimă până la înăbuşire.

Dacă nu poate intra în discuţie asimilarea simplicităţii şi stereotipiei sintatice populare cu tiparul sintactic al cronicii, ne rămâne să constatăm ce grad de rafinament atinge în frazare autorul. Un amănunt neînsemnat de redactare, şi anume o turnură particulară în formularea unui pasaj, ne-a fost suficient pentru a abandona imaginea unui practicant al expunerii oarbe, iresponsabile. A nu-ţi uita, neonoraţi, într-un cotlon al frazei, determinanţii, a constrânge fraza să finalizeze, recurgând, pentru aceasta, la *un repetitio* discursiv, ca şi cum relatarea rarefiată prin dictare ar fi cerut-o, sunt mărturii suficiente pentru atestarea unui anumit grad de vigilenţă compoziţională şi sintatică a cronicarului:

„Ci *pân-a să strânge* oastea lui Ştefan vodă şi pân-a-i veni agiutoriu, că şi Laslău, craiul unguresc, fratele lui Albertu, încă i-au trimis 12 000 de oameni de oaste şi cu dânşii pre Birtoc, voevodul Ardealului, ce era cuscru lui Ştefan vodă, şi de la Radu vodă încă i-au venit agiutotiti oaste muntenească. Ci *până a să strânge* oastea toată la un loc, Albettti crai au purcesu cu oastea de la Coţmani şi au lovit la Şipinţi."

Probând, întâi, existenţa unui anumit scrupul sintactic, suntem slobozi să extindem, din aproape în aproape, investigaţia. Odată demonstrată varietatea în registrul frazelor narative, ea s-at constitui ca argument al conceperii lucide a şirului sintactic. Astfel, exemple de concentrare narativă sprijinită pe puterea de contragere a

gerunziilor, pe scuturarea determinărilor superflue se află în multe locuri. [...]

Sintaxa cronicarului poate fi explicată, mai curând, prin fenomenele obişnuite de autostereotipare în procesul redactării, de adeziune la tipare comode, în fine, admitem chiar că prin anume infiltraţii de subconştient ale stilului istoriografie latin, decât prin cunoştinţele sale retorice asimilate şi aplicate consecvent. Dacă există totuşi, un anume control al sintaxei, turnurile retorice ale frazei sunt înşelătoare, ele sunt egale cu hazardul sau pot fi.motivate, când intervine repetiţia, pur şi simplu, printr-o penurie sinonimică: „Şi cu vrerea lui Dumnezeu pierdură leşii războiul şi fu izbânda lui Ştefan vodă şi *multă* oaste leşască au petit şi pre *mulţi* i-au prinsu în robie. Şi *multă* caznă făcea moldovenii...".

Mult mai profitabilă, în sensul determinării unei tipologii sintactice, ar fi interpretarea psihologică a topicii şi a caracteristicilor frazării. O asemenea interpretare ţine seama de conjunctura momentului, de psihologia redactării. De exemplu, credem că se poate stabili un fel de *regulă a primului impuls.* Cercetată cu ochi profesionist, topica micilor segmente sintactice (care, la scară, reproduce pe cea a marilor unităţi) pare a fi determinată de forma particulară de exprimare a majorităţii povestitorilor şi, în general, a tuturor celor care, formulând iute şi direct, renunţând a-şi mai supune textul unui control riguros, nu operează, constant, retuşuri, nu verifică totdeauna adtesele determinării, pe scurt, *nu elaborează.*

Se revelă, în diverse locuri ale redactării rămase la primul jet, consecinţele topice ale unei puternice tendinţe de grupare din fuga a cuvintelor în propoziţii, după importanţa noţiunilor conţinute, întt-o străduinţă lăuntrică (neconştientizată) de a transmite rapid şi eficient esenţialul.

Cuvintele purtătoare ale informaţiei cheie (nu neapărat importante şi sub raport gramatical) şi, pentru că aparţin unei opere istorice, purtătoare a *ştirii,* sunt împinse de un resort imanent în prima poziţie. Strămutări de cuvinte se produc constant în virtutea acestui „principiu" ordonator intern: „Aşijdereaşi *muntenilor* nu numai *nevoie* şi *groază* le făcea, ce şi *domnii* le schimba şi, *pre cine vrea ei,* primua. *Pre ardeleni* nu-i lăsa să să odihnească, ci *pururea* le făcea nevoie, ş« *cetăţi* câteva, le luase."

Topica aceasta întoarsă, aşezând la vedere avuţia semantică, este cu adevărat topica obişnuită; cea indicată ca obiectivă, astăzi, în gramatici, intervenind prin excepţie la el, constituie, în chip paradoxal, o abatere expresivă.

Obişnuită să alunece în acest tipar specific, fraza poate să ajungă la obscurităţi de felul: „în Ţara Leşască de multe ori au intrat şi multă pradă şi izbândă au făcut (n. n., moldovenii), *den câmpi tătar ăi i-au scos";* ceea ce în transpoziţie modernă înseamnă „i-au scos pe tătari din câmpii". Alteori, în acelaşi fel, se nimeresc ambiguităţi sugestive: „de au slăbit *caii* turcilor *cei gingaşi",* „Iar giudecata *celor* cu sttâmbătăţi *de la margine,* să să facă de îmbe părţile".

Odată pornite, construcţii care se cereau continuate, în accepţia noastră, într-un singur fel, îşi abandonează traiectul obişnuit pentru a continua pe calea laterală, deschisă de cuvântul esenţial, primul venit în minte în clipa de dinaintea formulării: „Deciia Ştefan vodă *gătindu-se* de mai mari lucruri să facă, nu cetea să aşaze ţara."

Parantezele îl fură uneori pe Ureche, dar ele nu au caracterul organizat, metodic, de edificiu supraetajat al profesionistului întru digresiune Costin, ci sunt precizări spontane, contrastând cu lapidatitatea restului, ivite din dorinţa de a spune pe nerăsuflate cât mai mult şi încadrate, de aceea, stângaci:

„Aşa pierzând puşcele, lăsând steagurile, *carile toate le-au adunat Ştefan vodă,* şi ei, cine cum au putut, în toate părţile s-au răşchirat";

Ştefan vodă, lăsând inema cea neprietenească şi întorcându-se către datoriia cea creştinească, s-au înpăcat cu craiul leşăscu şi mare legătură au făcut, *nu că doară s-au temut de puterea lor, care să ispitise şi războia făcuse şi cu turcii, de atâtea ori i-au şi biruit, şi cu alţi megiiaşi de penpregiur având sfadă, niciodată nu s-au plecat,* ci pentru să cunoască toată creştinătatea că n-au fost despre dânsul începătura, că n-au rădicat el armele asupra lui craiu, ce craiul fără cale şi fără ştite au venit asupra lui, *unde şi acolo s-au întorsu cu ruşine,* mai apoi ca să atate că mai mult poate să strice el lui craiu, decât craiul lui Ştefan vodă, au întrat de i-au arsu târgurile şi i-au robit podarii". [...]

In capitolele de istorie propriu-zisă, în care dominantă este transmisia eficientă a ştirilor, redactarea, care este în jet, se face în funcţie de un soi de analizator instantaneu al importanţei fiecărui cuvânt în finalizarea mesajului; acesta din urmă se poate modifica, în

jocul psihic al asociaţiilor, chiar pe parcurs, cu redistribuirea de rigoare a cărămizilor construcţiei, de unde rezultă o topică pentru noi imprevizibilă, care este, de fapt, o topică spontană. Ea este uşor de confundat cu topica latină liberă.

Topica spontană reprezintă şi ea o sursă de suspens epic.

(Eugen NEGRICI, *Naraţiunea în cronicile lui Grigore Ureche şi Miron Costin,* Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 109-113, 139-141, 143-147)

Dat fiind că Simion dascălul îşi declină numele la anumite interpolări mai mari, M. Kogălniceanu, atunci când a publicat cronica lui Ureche, în 1852, a separat toate adăugirile pe care el le socotea ca fiind ale lui Simion dascălul, într-un apendice al letopiseţelor. Textul propriu-zis al cronicii a fost atribuit de editor lui Grigore Ureche. M. Kogălniceanu reia, în fond, teza mai veche a cronicarilor români din generaţiile imediat următoare aceleia a lui Ureche.

Mai târziu însă, pe măsură ce s-au descoperit noi manuscrise şi pe măsură ce ele au început să fie studiate, cronica a fost atribuită întâi lui Nestor Ureche, tatăl cronicarului (de către B.P. Hasdeu, Aron Densuşianu), apoi din nou lui Gr. Ureche (de cătte Ştefan Orăşanu, I. Bogdan, N. Iorga, P.P. Panaitescu etc.).

Spre deosebire de predecesorii săi, Constantin Giurescu consideră ca autor principal pe Simion dascălul. Un amendament aduce acestei teze Constantin C. Giurescu, după apariţia lucrării lui P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin* (Buc, 1925). Constantin C. Giurescu consideră că letopiseţul în chestiune are doi autori: Grigore Ureche şi Simion dascălul, sub numele cărora istoriograful modern chiar publică textul în cele trei ediţii îngrijite de dânsul.

In ciuda atgumentelor lui Constantin C. Giurescu, teza mai veche, după care autor ar fi numai Gr. Ureche, continuă să fie susţinută de un număr mare de specialişti (P.P. Panaitescu, I.C. Chiţimia etc.). Discuţiile cu privire la problema paternităţii cronicii au fost redeschise în timpul din urmă (1960), cu prilejul apariţiei ediţiei a doua a cronicii lui Ureche (1958) sub îngrijirea lui P.P. Panaitescu.

Constantin C. Giurescu îşi reafirmă punctul de vedere mai vechi. Recent însă, întemeindu-se pe studiul aprofundat al izvoarelor externe ale cronicii lui Ureche, I.C. Chiţimia a adus dovezi de netăgăduit în favoarea paternităţii lui Gr. Ureche asupra cronicii. [...]

Dacă analizăm însă conţinutul declaraţiilor personale ale lui Simion Dascălul, caracterul interpolărilor sigure datorate lui şi natura izvoarelor indiscutabile folosite de el, vom constata că problema determinării unor cazuri de limită, adică a unor pasaje cate pot fi atribuite, în egală măsură, lui Simion Dascălul şi lui Grigore Ureche, nu e cazul să se mai pună.

In toate declaraţiile pe care le face la persoana întâi singular, Simion Dascălul se dovedeşte arogant, lăudăros, superficial, un om care vrea să pară mai mult decât este. Aproape de fiecare dată se scoate în evidenţă în opoziţie cu Grigore Ureche. De exemplu, referindu-se la documentarea cronicii, afirmă că Grigore Ureche scrie „mai mult din cărţile streinilor, decât din izvoadele noastre", pe când el, Simion Dascălul, se bazează pe un număr mai mare de izvoare şi va relata „toate pre rând". Grigore Ureche afirmase că „letopiseţul moldovenesc", pe care-1 foloseşte ca izvor, merge până la domnia lui Petru Şchiopul, pe când el, Simion Dascălul, a aflat un „izvod de-nceput" până la domnia lui Vasile Lupu ş.a.m.d.

Interpolările sigure ale lui Simion Dascălul, mai ales cele marcate de el ca atare, sau dublează unele capitole ale textului iniţial, sau conţin relatări cu totul nesemnificative. Astfel, după ce Grigore Ureche arată că „de la Râm ne tragem" şi vorbeşte „de răsipirea ţărâei dintâiti", Simion Dascălul adaugă două capitole succesive: „De ijderăniia moldovenilor..." şi „De descălecarea Maramureşului". Aici, întemeindu-se pe un izvor străin („unguresc", zice autorul interpolării), neidentificat până acum, şi confundând epoci istorice destul de distanţate, Simion Dascălul susţine că românii sunt descendenţii tâlharilor trimişi de împăratul Romei (care anume, nu se precizează) lui Laslău, craiul maghiar, în campania acestuia împotriva tătarilor, tâlhari care s-au stabilit apoi în Maramureş. într-un alt capitol, plasat tot în preambulul letopiseţului („O poveste den predoslovia letopiseţului cestui moldovenescu, ce într-însa spune că iaste făcută ţara den doao limbi, den rumâni şi de rusi..."), Simion Dascălul expune o povestire despre Iaţco prisăcarul, interesantă ca document

de literatură artistică, dar fantezistă sub raportul informației istorice. Capitolul privitor la domnia lui Despot vodă conține de asemenea o declarație a lui Simion Dascălul despre intervenția sa în cursul acestui capitol. Intervenția s-ar întemeia, după spusele lui Simion Dascălul, pe versiunea poloneză a cronicii lui Al. Guagnini datorită lui M. Paszkowski. Analizând textul cronicii în lumina izvoarelor poloneze, I.C. Chițimia arată că, și de data aceasta, avem a face cu un truc al lui Simion Dascălul: „considerăm că Ureche l-a cunoscut pe Gwagnin și foarte probabil Simion Dascălul nu l-a cunoscut, însușindu-și comentariile lui Gr. Ureche". Intervenția lui Simion Dascălul s-ar putea reduce aici la încurcarea expunerii și la introducerea unor afirmații necontrolate.

Dacă analizăm caracterul acestor interpolații mai ample, datorate în mod sigur lui Simion Dascălul, observăm că acesta este lipsit de spirit critic, e de rea-credință și mistifică adevărul istoric. Este foarte probabil ca povestirea de „ijderenia moldovenilor" să plece de la unele evenimente din istoria Ungariei, care însă, prin tradiția orală și prin amplificări ulterioare, să fi ajuns la răstălmăciri grosolane ca aceea din interpolarea lui Simion Dascălul. Pe de altă parte, este cu totul improbabil ca Simion Dascălul să fi cunoscut un letopiseț intern mai dezvoltat decât „letopisețid moldovenesc" folosit de Grigore Ureche, în sensul că mergea până la domnia lui Vasile Lupu. Este aproape imposibil că acest letopiseț, dacă a existat, să nu fi fost cunoscut și să nu fi fost citat de Ureche. Relevăm aci și faptul că pentru perioada 1587-1594, în relatarea căreia Grigore Ureche folosește tradiția orală, nu se întâlnește nici o interpolare sigură a lui Simion Dascălul.

Un ultim argument ni-l furnizează Miron Costin, care, menționând că pentru perioada până la domnia lui Aron vodă există letopisețid lui Grigore Ureche, declară în mod categoric: „iară de la Aron vodă scris nu să află, nici de altul, nici de Ureche vornicul , motivând această lipsă, imediat în continuare, astfel: „ori că l-au împiedicat datoriia omenească, moartea, carea multe lucruri tae si să să obârșască nu lasă, ori că izvoadele lui s-au răsăpitu, ce va hi mai scris și de la Aron vodă încoace". Reținem, din aceste declarații, că la data când s-a apucat Miron Costin să-și scrie cronica, în Moldova, versiunea cunoscută public a cronicii lui Grigore Ureche ajungea pana la a doua domnie a lui Aron vodă. Miron Costin pune însă și ipoteza

întreruperii expunerii lui Ureche prin moartea autorului, dar și posibilitatea existenței unei continuări a cronicii, continuare care, prin risipirea manuscrisului, s-a pierdut.

Dacă acest letopiseț „până la domniia lui Vasilie vodă" nu este o născocire a lui Simion Dascălul, pornită din orgoliu, atunci trebuie să admitem ipoteza mai nouă a lui I.C. Chițimia și mult mai verosimilă că „însuși originalul lui Ureche mergea până la domnia lui Vasile Lupu", dar „mâna copistului a înlemnit înainte de a termina copierea". Copistul - e vorba de Simion Dascălul - a ajuns cu copia la titlul capitolului consacrat lui Lobodă. In felul acesta, afirmația din prefața lui Simion Dascălul că Ureche mergea cu expunerea până la Petru Șchiopul, iar continuarea până la domnia lui Vasile Lupu îi aparține lui, lui Simion Dascălul, constituie o altă inducere în eroare a uzurpatorului paternității lui Ureche asupra cronicii.

Documentarea pe care o folosește Simion Dascălul este, deci, discutabilă. Pe de o parte, pentru domnia lui Despot vodă, nu e sigut că Simion Dascălul consultă cronica lui Guagnini, dar e foarte probabil ca lui să i se datoreze anumite intervenții cate contrazic sau încurcă versiunea lui Grigore Ureche. Pe de altă parte, Simion Dascălul face referiri la izvoare imaginare, născocite de el (letopisețul unguresc), ca să pozeze în cărtutar doct, bine documentat. Toate celelalte adăugiți care au fost atribuite sau pot fi atribuite lui Simion Dascălul sunt de proporții foarte reduse, sunt absolut nesemnificative, lipsite de importanță și nu presupun o documentare specială. E posibil deci ca autorul acestor intervenții să nici nu fie Simion Dascălul. Dacă ne limităm însă numai la interpolările sigure, sărăcia documentații în contradicție cu declarațiile emfatice ale interpolatorului și lipsa de spirit critic a lui Simion Dascălul sunt evidente. [...]

Coroborând declarațiile personale ale lui Simion Dascălul, care însoțesc interpolările sale principale, cu analiza critică a interpolărilor respective, rezultă că, în fond, intervențiile lui Simion Dascălul se reduc numai la texte confuze, care „amestecă" și „turbură" istoria, după expresia adnotatorului anonim, și că de alte intervenții el nu a fost capabil.

Nu este exclus însă ca între aroganța și caracterul de uzurpator al lui Simion Dascălul, pe de o parte, și faptul că la scurt timp după moartea lui Grigore Ureche a dispărut orice urmă a versiunii

originale a cronicii acestuia, să existe o strânsă legătură. E posibil ca Simion Dascălul să fi intrat în posesia manuscrisului cronicii imediat după moartea lui Ureche, în orice caz înainte ca manuscrisul să fi putut fi copiat şi difuzat în afara familiei cronicarului. Punându-şi în aplicare planul său ascuns, Simion Dascălul s-a înarmat cu câteva informaţii suplimentare şi a început să transcrie textid, completându-1 acolo unde considera el că e necesar sau unde dispunea de material în plus. Presupunem că, odată terminată operaţia, Simion Dascălul a avut grijă să distrugă originalul. In orice caz, el a pus în circulaţie numai versiunea interpolată. Simion Dascălul, aşa lipsit de inteligenţă cum era, şi-a dat seama că, dacă un contemporan al său ar fi confruntat versiunea originală a cronicii cu cea interpolată, el, Simion Dascălul, s-ar fi compromis definitiv.

După toate probabilităţile, Simion Dascălul a realizat această versiune a sa între 1654-1660.

Se crede că Simion Dascălul, interpolatorul cronicii lui Ureche, este unul şi acelaşi cu Simion „dascălul" (sau secretarul) boierului Gavril Costache, care era mare spătar şi cumnat al lui Miron Costin. Acest Simion „dascălul" apare într-un act de cumpărare scris la Iaşi, în 1669, alături de Constantin Cantemir, viitorul domn, şi Velicico Costin. Dacă identificatea corespunde realităţii, ttebuie să admitem că Simion Dascălul era cunoscut în familia Costineştilor şi în aceea a Cantemireştilor. In această ipoteză, noi suntem înclinaţi să presupunem că evaluarea intervenţiilor lui Simion Dascălul de către Costineşti ar putea avea la bază şi elemente greu de precizat în prezent, fără documente scrise.

Autograful versiunii lui Simion Dascălul şi primele rânduri de copii după versiunea lui nu se mai păstrează astăzi.

(Liviu ONU, *Critica textuală şi editarea literaturii române vechi,* Editura Minerva, Bucureşti, 197>> p. 151-152,154-158,160-161)

Din constatarea diferenţelor între cronica lui Grigore Ureche şi cea a lui Macarie (pasaje referitoare la aceleaşi evenimente) s-a tras concluzia că Grigore Ureche n-a cunoscut cronica lui Macarie

(P.P. Panaitescu). Mai plauzibil este că a cunoscut-o, dar nu I-a influenţat, pentru că el avea o cu totul altă înţelegere a rostului cronicarului. El nu vrea să se afle doar „scriitoriu de cuvinte deşarte, ce de dreptate". In comparaţie cu Macarie este un putitan (al genului, se înţelege) care vrea să facă istoriografie pilduitoare şi nimic altceva. Ficţiunea („basne şi poveşti") este exclusă programatic, împreună cu vorba poleită inutil. Replica faţă de tradiţia moldoveana este tranşantă şi de aici vine nemulţumirea exprimată la începutul *Letopiseţului'.* „scriitorii dentâiu n-au aflat scrisori, ca de nişte oameni neaşăzaţi şi nemernici, mai mult proşti decât să ştie carte. Ce şi ei ce au scris, mai mult den basne şi den poveşti ce au auzit unul de la altul." Se vede clar deziderațul unei pozitivări a genului, ceea ce impunea şi folosirea codului lingvistic cel mai uşor de mânuit.

Exista, aşadar, o *tradiţie* istoriografică în Moldova (Ureche citează foarte des „letopiseţul moldovenesc"), într-una din limbile considerate sacre în Evul Mediu şi faţă de care cronicarul simte nevoia să ia atitudine. Nu completările informative (masive) sunt principalul aspect al acestei replici, ci schimbarea instrumentului lingvistic. Este cert că scrierea unei istorii a ţării în limba „vulgară" contravenea normelor cărturăreşti din epocă şi autorul se simte dator să dedice un capitol acestei limbi, căreia îi subliniază ilustra înrudire cu latina.

Publicul virtual se testrânge prin renunţarea la o limbă folosită încă, în acea vreme, în tot răsăritul european. Cronicile în slavonă puteau fi citite de la Ţarigrad până la Moscova. Restrângerea ariei de răspândire este compensată de cteştetea numărului real de cititori şi de *influenţa* exercitată. Publicului vittual îi ia locul un public real. Fenomenul este întâlnit şi în culturile celorlalte popoare răsăritene. „Desuniversalizarea" cultutii din Răsăritul Europei a avut drept efect principal vitalizarea tradiţiei existente, prin individualizare naţională. In planul istoriografiei, schimbările au fost vizibile: renunţarea la deschiderea letopiseţului „de la facerea lumii"; renunţarea la clişeele retorice bizantino-slave (s-au creat astfel premisele pentru apariţia altora); creşterea numărului de cititori şi a ecoului stârnit de fiecare scriere; tendinţa naţională, individualizatoare, devine dominantă, în locul tendinţei creştine universalizatoare.

Este posibil ca o compilaţie (nu sinteză) a cronicilor slavone ale Moldovei să se fi făcut înainte de Ureche; argumente s-au adus în

sprijinul ipotezei, care nu poate fi însă acreditată în lipsa probelor documentare. Bazându-ne pe textele de a căror existenţă nu ne îndoim, putem afirma că Grigore Ureche *încununează tradiţia scrierilor nefictive* (Macarie şi urmaşii lui cultivau hiperbola, nu ficţiunea). Consemnarea din primele letopiseţe (lipsită de detalii informative) o întâlnim încă Ia Ureche, la care enumerarea tradiţională, de răboj, revine adeseori, cuantele informative (şi nu comentariul, ca la Miron Costin) fiind dominante. Dar tradiţiei anaiistice i se adaugă paranteza, glosa, digresiunea (toate ţinând fie de tentaţia monografică, fie de finalitatea etică a scrierii), anticiparea, tentaţia anecdotică. îşi fac loc - timid în comparaţie cu Miron Costin sau Ion Neculce - interpretarea faptelor, portretul, caracterizarea. [...]

Inaugurarea tradiţiei istoriografice româneşti de către Ureche este doar aparentă. In realitate, el *revitalizează o tradiţie seculară,* fiind, în cadrul ei, cel mai important inovator. El se raportează în permanenţă la tradiţia existentă, luând atitudine faţă de ea. Este vizibil, de altfel, că în cronica lui *informaţia externă s-a grefat pe un izvor intern,* căruia i se acordă, de regulă, ultimul cuvânt. [...]

Materialul strâns este organizat şi dozat. Grigore Ureche este primul la noi care ştie să renunţe la unele informaţii pe care le posedă şi să se oprească la timp: „Ci de acestea destulu-i". Această dozare a materiei este foarte importantă, pentru că ea duce la conservarea genului tradiţional al istoriografiei. Caracteristic literaturii medievale culte este că fiecare autor vrea să scrie nu o carte, ci Cartea. De aici, caracterul aglutinam, enciclopedic „avânt la lettre" al scrierilor *(Roman de la Rose, învăţăturile lui Neagoe Basarab),* care nu se mai încadrează în limitele unui singur gen. Grigore Ureche se păstrează strict în limitele istoriografiei medievale (este ultimul la noi care o face cu talent), tentaţia monografică apărută deja la el, fiind în general reprimată şi lăsată să se manifeste doar în pasaje puţin şi oarecum parazitare.

în ciuda pecetei medievale, semne ale epocii culturale noi sunt vizibile la Grigore Ureche. EI pune problema *autorităţii cărturăreşti.* Nu mai găsim atitudinea religioasă faţă de cuvântul scris, şi tocmai în pasajele de critică apodictică („iar de au şi însemnat, n-au ştiut ce au scris") trebuie văzut cel mai important simptom de laicitate. El face o critică lucidă a izvoarelor pentru că nu mai crede înrr-o singură carte

(ptin asta s-a detaşat de mentalitatea cărturarului medieval, adoptând atitudinea de sorginte renascentistă). Este vizibilă, de altfel, mândria cu care corectează sau amplifică informaţia oferită de izvoarele consacrate. [...]

Ceea ce frapează la Grigore Ureche este acurateţea genului. In general, el separă pildele de epic, dar detaşarea de hagiografie este evidentă în viziunea asupra lui Ştefan cel Mare. Prin această acurateţe, *Letopiseţul său* îmi pare exemplar pentru tradiţia cronicărească din Moldova. La Miron Costin, tentaţia monografică va fi mult mai des manifestată, iar la Neculce va triumfa subiectivismul autorului. Grigore Ureche este adevăratul clasic al istoriografiei moldovene, care nu începe cu dânsul. La Miron Costin apare conştiinţa separării genurilor, iar la Neculce istoria narată este mult mai proctistian filtrată de povestitor; în ambele cazuri, profitul pentru literatură e cert. Ureche însă rămâne clasicul primului gen laic din cultuta noastră. Meritele-i în această privinţă sunt cu atât mai mari cu cât ele n-au fost evidenţiate de evoluţia urmaşilor, el sintetizând în chip deliberat o tradiţie şi realizând apoi saltul calitativ. [...]

în legătură cu stilul lui Grigore Ureche s-a vorbit insistent despre concizie, precizie, economie de mijloace. Lapidaritatea, spontaneitatea ş.c.l. nu sunt calităţi absolute, ci relative. Stilul lui Grigore Ureche este lapidar în comparaţie cu al lui Miron Costin sau Neculce, dar prolix în comparaţie cu al *Letopiseţului anonim al Moldovei* sau cu al pisaniei bisericii din Războieni. Mai mult chiar, stilul părţii a doua a *Letopiseţului* său este prolix în comparaţie cu acela din prima parte; modificarea cantităţii informaţiei a produs modificări de stil. De aceea, corolarul firesc în analizarea stilului îmi pare un text contemporan *Letopiseţdui,* text în care idealul preciziei este implicat: *Pravila* lui Vasile Lupu *(Carte românească de învăţătură,* 1646).

Cât despre spontaneitatea lui Grigore Ureche, ea este creaţia noastră. Cronicarul ne apare drept spontan deoarece avem impresia că noi nu mai suntem. El folosea cu naturaleţe ceea ce noi supunem rezervei culturale. Numai în acest sens este spontan (cum îl tratează, abuziv, Călinescu). Dar spontaneitatea lui este mult mai îngrădită decât a noastră (o dovadă în acest sens sunt numeroasele repetiţii, şabloane, asociaţii stereotipe etc.) de prejudecăţile vremii şi, în plus, de instrumentul lingvistic nemlădiat îndeajuns. Grigore Ureche

metaforiza mult mai mult decât noi, desigur. Dar cine conceptualiza în Moldova înainte de Cantemir ?

Categoriile amintite fiind rezultatul unei relaţii, în fiecare abordare a unui scriitor trebuie să precizăm termenul de comparaţie. In caztd lui Ureche putem lua, succesiv, mai mulţi referenţi: predecesorii, contemporanii, urmaşii imediaţi (până aici comparăm aproape exclusiv modul de folosire a limbii; mai departe, apărând intenţionalitatea artistică, referentul influenţează serios interpretarea cronicii), proza romantică de inspiraţie istorică, proza modernă. Necesara pozitivare a demonstraţiei este asigurată în acest caz şi confuziile mari evitate. Există însă pericolul ca exegeza să devină o simplă (şi cam facilă) raportare a textului la altceva. Concluziile pot fi obiective, dar numai în cadrul relaţiei amintite.

Un criteriu ceva mai general-obiectiv, produs de Roland Barthes, ar fi prezenţa sau absenţa figuralităţii. Foarte rară la Grigore Ureche, ea devine din ce în ce mai prezentă, mergând spre estetica preţioşilor la Miron Costin şi mai ales la Nicolae Costin şi Dimitrie Cantemir. Gradul zero al scriiturii, teoretizat de criticul francez, este discursul alb, absenţa figuralităţii. Altfel spus, este „scriitura neutră", lipsită de ecouri temperamentale şi de judecăţi (evaluări); o scriitură servind exclusiv ca instrument. Teoria lui Barthes am preluat-o doar vag şi cu precizarea că la Grigore Ureche folosirea stilului „alb" se face în virtutea intenţiei informative, şi nu ca artificiu stilistic (precum în *Ciuma* lui Camus).

La începuturile culturii române culte, Grigore Ureche ocupă un loc paradoxal între limbă şi literatură. Nu este, în cronica sa, numai „harul cuvântului", cum credea Călinescu, dar nici intenţionalitatea literară încă n-a apărut. Se poate vorbi la acest autor de un „clasicism' în modul de folosire a instrumentului lingvistic. Nu depistăm în cronica lui intenţia folosirii cu eleganţă a instrumentului lingvistic, nici prezenţa ornamentului îndelung căutat. Găsim, în schimb, o uluitoare restrângere a funcţiilor limbajului, reduse, practic, la aceea comunicativă. Limbajul are la el o simplă valoare funcţională, spre deosebire de Macarie (care scrie cu „vorbe în aur împletite") şi Miron Costin sau Dosoftei, căutători de ornamente eufonice.

Impresia de lapidaritate vine tocmai din lipsa detaliilor şi a nuanţelor, cărora Ureche nu le acordă niciodată o exagerată

importanţă. Semnalând neconcordanţa între două izvoare informative, Ureche retează scurt discuţia: „Ci oricum au fostu, tot să tocmescu că izbânda tot au fost la Ştefan vodă, iară lui Patru vodă tot să află că i-au tăiat capul". Laconismul este alteori rezultatul implicării cauzalităţii în propoziţia (nu fraza) informativă: „Ci curundu vreme murindu, Jicmontu craiul pre urmă n-au umplut făgăduinţa". Deseori, timp relativ lung este comprimat într-o singură frază: „Şi decii ş-au luat doamnă din ţară şi au făcut pre Ştefan vodă cel Tânăru".

Se pune întrebarea: în ce măsură lapidaritatea este deliberată sau rezultată involuntar ? La Ureche, sobrietatea stilistică este rezultatul austerităţii temperamentale şi, implicit, comunicative. Dar tocmai din lipsa „artei" vine o crâncenă expresivitate. [...] Acestei austerităţi stilistice i se potrivesc, normal (pentru că ea este urmarea unui trai auster), greutăţile neobişnuite, calamităţile naturale în primul rând. Paragraful dedicat secetei din 1585 este antologic. [...] Va fi avut Ureche intenţia literaturizării ? Greu de crezut. Impresia de literatură vine din suprapunerea perfectă a unui stil pe materia de telatat, adaptarea ideală a instrumentului lingvistic la faptele narate. [...]

Din acordarea unei valori funcţionale exclusiv comunicative limbajului decurg caracteristicile stilului lui Grigore Ureche. Departe de a fi rodul unui efort deliberat, sobrietatea stilului (lapidaritatea) este, la el, austeritate lingvistică. [...]

Faptul că îşi reprimă relativ repede comentariul faptelor narate nu indică nicidecum neparticiparea afectivă a autorului. G. Călinescu scria: „Cum Ureche n-a scris cronica vremurilor sale nu putem căuta la el percepţia lumii în care se mişca". Acel *cum* introduce o cauzalitate numai aparent corectă. Căci vocea atictotială este uşot depistabilă în multe pagini (cele cate nu sunt transcrieri sau traduceri ale cronicilor mai vechi), perspectiva fiind dinspre prezent spre trecut.

Estomparea vocii auctoriale se face de către autorul însuşi în virtutea normelor nescrise ale tradiţiei cronicăreşti. Dar această voce - care, urmărită cu fineţe, ar conduce la depistarea interpolărilor — îşi face loc, cu timiditate, e drept. Să urmărim câteva dintre manifestările ei. Cea mai evidentă este obiectivarea oscilaţiilor temperamentale: invectiva, exclamaţia şi mai ales ieşirile pamfletare. Iată rânduri în care putem vedea posibila origine a pamfletului laic românesc: „Albertu craiul uitând prieteşugul tătâne-său ce avea cu Ştefan vodă şi nu făcea

oaste împotriva păgânilor, carii în toate părțile fulgera și tuna cu trăsnetul armelor sale, vărsând sangile creștinilor și stropșindu volniciia tuturora, înmulțindu legea lui Moamet cea spurcată, ci gândi ca să-și arate vitejiia asupra Moldovei, socotindu că pre lesne o va supune, știindu că de multe ori să ajutoriia Moldova de la craii leșăști, ca de la niște vecini de aproape, spre toți vrăjmașii". [...]

Vocea auctorială se manifestă cel mai pregnant în critica izvoarelor (omisiunile fiind uneori polemice: dintre știrile pe care le-a găsit în mod cert în cronicile poloneze, dar *n-a vrut să le citeze,* amintim descendența românilor din tâlharii Romei și îngenuncherea lui Ștefan la Colomeea); este de asemenea implicată în evocarea pilduitoare, tendențioasă deci. O mai depistăm ușor în idealul legislativ (Ureche dovedindu-se un polonofil lucid), ca și în ideologia proboierească sau în manifestările sentimentului național (paginile ilustrative sunt cele dedicate românilor transilvăneni).

O excepție de la propria-i normă narativă face autotul în lunga enclavă informativă așezată după prezentarea domniei marelui Ștefan. Sunt date informații cu privire la originea și obiceiurile popoarelor din jurul Moldovei. Dacă originea etnică este expusă compL lându-se izvoare livrești, prezentarea obiceiurilor popoarelor este rodul *observațiilor directe* ale autotului. Nu mai poate fi vorba în acest caz de lipsă a „percepției lumii în cate se mișca". Trebuie să acceptăm numai că această percepție n-o găsim exclusiv în genul memoralistic. [...]

„Percepția lumii în care se mișca", evidentă în prezentarea obiceiurilor popoarelor de primprejur, este mai clară încă în pasajele de insolită memoralistică din cronică. Despre invaziile tătarilor în Polonia scrie un om care le-a văzut; starostia Rohatinului, pomenită în cronică, fusese arendată de Nestor Ureche, tatăl cronicarului. Aluzii la prezent găsim peste tot, autorul apelând frecvent la cunoștințele cititorilor săi. [...]

O manifestare importantă a vocii auctoriale este *opțiunea* cronicarului (evidentă în ciuda neexprimării): „Au obiceaiu leșii, nu ca grecii, după sfadă și după price, daca-i vor împăca (judecătorii, n.n.), nu va ținiia pizmă, ci la nevoia lui ca direptu un frate să va pune".

Reliefarea vocii auctoriale ajută la sublinierea contribuției personale a lui Grigore Ureche, atrăgătoare cu atât mai mult cu cat

istoria narată făcea oricum textul interesant. Dramatismul unor relatări, precum uciderea de către Lăpușneanu a celor 47 de boieri, nu are nevoie de artificii scriitoricești, dar o cronică n-ar putea trăi din juxtapunerea unor atari relatări, din simplul motiv că nu se întâlnesc la tot pasul.

(Mircea SCARLAT, *Postfață* la Grigore Ureche,
Letopisețid Țării Moldovei, Editura Minerva,
seria „Arcade", București, 1978,
p. 200-204, 208-211, 213-216)

Letopisețul se deschide cu justificarea moralistului, pentru care menirea scrierii „rândului și poveștii țărâlor" este să rămână „feciorilor și nepoților să le fie de învățătură" și continuă sub semnul nemulțumirii provocate de „neașezarea" — cauză, între altele, a perpetuării unei tiranii fără stavilă în această țară unde „nici legile, nici tocmeala pte obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare". Sublinierea că voia domnilor trebuie să placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării, „care obicei până astăzi trăiește", trădează, mai mult decât iritarea marelui vornic, faptul că trecutul îndepărtat e scrutat în aceste pagini din perspectiva prezentului. Interesează, astfel, nu atât caracterul inevitabil fragmentar al reconstituirii — îngăduitor reproșat cronicarului - cât mai cu seamă istoria văzută sub specia exemplarității faptelor sale. Asupra răstimpului 1359—1594 se îndreaptă privirea unui om al veacului al XVII-lea interesat să descifreze semnele devenirii ulterioare a neamului moldovenesc. Departe de a face simplă compilație, Uteche pune ordine în izvoarele utilizate, ca să nu rămână ceva neconsemnat ori „smintit", deoarece prea des scriitorii care au însemnat viața domnilor și lucrurilor lor „nu au știtit ce au scris"; adnotează știrile și impune un punct de vedere, pentru ca să nu se poată spune că „au fost adormit și neînvățat și nestrăbătut cu istoria". Glosând pe marginea domniei scurte a lui Dragoș, reține semnul ce-o arată „fără trai" și generalizează profetic că „între domnia Moldovei multă neașezare va fi". Provizoratul vieții evocate în letopiseț are multiple cauze: țara este așezată în calea răutăților, pământul ei trebuie apărat de „sciți și gothi și di către alți vecini și limbi ce era primprejur", tătarii o pradă, turcii o „stropșesc", bântuie foametea mare și lăcustele multe, în „văzduhul neastâmpărat" se ivesc semne

strălucitoare cu chip de om sau stele cu coadă, iernile sunt „goale şi gheţoase" cu „omeţi mari şi ger", este „multă neîngăduinţă" şi „mare zarvă", cazne groaznice şi vărsări de sânge nevinovat, s-au strâns „o grămadă de răotăţi şi răsipă asupra Moldovei". Intr-o „ţară mişcătoare şi neaşezată" atitudinea firească a oamenilor este lupta iar virtutea esenţială, vitejia. Modelul eroic absolut, impus de cronicar, este Ştefan cel Mare; „înhierbântat de războiţi", acesta nu încearcă să „aşaze" ţara, dar, fapt important, „toate cu noroc i-au venit", încât pentru „lucrurile cele vitejeşti" rămâne unic în istoria Moldovei. Episoadele narate au totdeauna un caracter reprezentativ şi monumental: ele sunt acţiuni răsunătoare, gesturi sau vorbe menite să rămână în amintirea oamenilor. Ştefan cel Mare din cronica lui Ureche întruchipează aspiraţia de libertate a ţării, tot aşa cum ansamblul picturii exterioare a epocii - şi *Cavalcada sfinţilor militari* de la Pătrătiţi (1487) şi *Asediul Constantinopolidui* de la Humor (1535) sau *Judecata de apoi* de la Voroneţ (1547) - reprezintă o simbolică evocate a divinităţii pentru salvarea Moldovei de cotropirea străină. Pandantul literar al acestor teme cu pronunţat substrat aluziv din iconografia vremii este reprezentat de portretul celebru al lui Ştefan cel Mare, adevărată lecţie oferită de autor contemporanilor săi. Ştefan este „purtătorul de biruinţă" căruia urmaşii încearcă să-i semene în strădania de priveghere a ţării. Bogdan, Petru vodă, Alexandru Lăpuşneanu domnesc în conformitate cu testamentul politic al lui Ştefan cel Mare, străjuiesc şi se nevoiesc „ca să lăţească ce au apucat", luptă pentru „pace în toate păţţile şi aşezarea ţării". După moartea marelui voievod, Ureche intercalează în textul cronicii câteva paragrafe dedicate ţărilor vecine. Intenţia acestui lung excurs istoric, geografic şi politic se vădeşte nu peste mult, în 1538, când asupra lui Petru vodă au venit şi Suleiman împăratul tutcesc şi muntenii şi sultanul cu tătarii împreună şi hatmanul Tarnovschi cu oastea leşească şi, peste toate, şi dinlăuntru moldovenii sunt slabi şi plini de vicleşug. Momentul oferă un sugestiv rezumat al situaţiei Moldovei de după Ştefan cel Mate, când nimic din viaţa ţării nu se mai ridică la altitudinea morală a episodului bătăliei de la Valea Albă. Un alt Ştefan domneşte după 1540, dar „cu gheaţă la inima lui"; Iliaş înşală nădejdea tuturor „că dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuţit", în zilele lui, Dumnezeu lasă atâta „certare" încât copacii, viile, pomii „secase de geruri mari"; Ion vodă îi covârşeşte pe toţi cu „vrăjmăşia şi morţi groaznice ce făciia ; domnia se obţine greu, „pre unii cu făgăduinţa umplându-i, pre alţii

cu bani ungându-le ochii", dar se pierde lesne, încheindu-se intempestiv cu mazilirea şi pribegia prin ţări străine. Cronica lui Ureche face parte din familia formelor narative nefictive, dezvoltate adică din documente, punând la contribuţie amănuntele găsite acolo şi accentuând, stilistic vorbind, detaliul caracteristic. Farmecul scrierii este dat, în primul rând, de mulţimea acestor amănunte - opţiuni de lectură prin care scriitorul izbuteşte să învingă complexul netrăirii efective a vremurilor evocate. Din ingenioasa lectură a izvoarelor şi amalgamarea detaliilor găsite acolo, într-un context ce poartă amprenta personalităţii inconfundabile a cronicarului, capătă contur şi atribute de realitate vie, intens colorată, aproape un sfert de mileniu din istoria Moldovei. Luptele vitejeşti ale lui Ştefan cel Mare - „lovit cu o puşcă în gleznă la cetatea Chiliei" - desele amestecături şi neîngăduinţe ale unor oameni ce se „osârbesc" şi, noaptea „taie aţile cortului asupra duşmanilor"; „lucrarea" din zilele domniei de altădată, dintre care unii „blânzi şi cucernici, nici la carte proşti, iubind glumele şi mascările", iar alţii „groaznici şi mari vărsători de sânge", unii extravaganţi şi „de ciudesă", „au fost umblând vata cu sanie de os", alţii „băutori de vin iară straşnici de războaie"; viaţa ţării, pustiită de secetă în timpul lui Petru vodă, covârşită de vrăjmăşia şi morţile cumplite făcute de Ion vodă, împresurată de multă cheltuială şi datorie sub Aron vodă, înseninată la mazilirea acestuia. [...] Constrângerea lucrului pe spaţii mici nu atrage după sine pericolul scufundării în mărunta materialitate a detaliilor. Monotonia, tezultând din simpla înşiruire prin acumulare succesivă, este evitată de cronicar prin introducerea perspectivei. Ureche nu compilează pur şi simplu; în lectura lui, istoria devine prilej de meditaţie: despre orânduiala lumii în care lucrurile sunt astfel tocmite „ca nimica să nu fie stătătoriu, ci toate de răsipă şi trecătoare", dar, deopotrivă, despre obligaţia omului de a opune implacabilei treceri „lucrurile bune", adică paza moşiei, voinţa de „adăogare" a ţării, jertfa de la Valea Albă, râvna cronicarilor şi, totodată, despre datoria lui de a se împotrivi asupririi şi nedreptăţii, sperând. Aici, în paginile letopiseţului, nădăjduind „să se dezbată de supt mâna turcului".

(Doina CURT1CĂPEANU, *Grigore Ureche,* în voi. colectiv *Scriitori români,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, seria „Mic dicţionar", Bucureşti, 1978, p. 456-458)

De o modestie, în ceea ce priveşte propria-i persoană, care îi caracterizează întreaga viaţă şi activitate, Grigore Ureche nu caută câtuşi de puţin să-şi afirme, prin citaţii repetate, numeroasele surse de informaţie pe care le utiliza, încât identificarea completă şi precisă a tuturor acestora întâmpină serioase dificultăţi, mai ales că intervenţiile ulterioare ale adnotatorilor cât şi ale copiştilor au amplificat, voit sau din simplă neştiinţă, lipsa de precizie cu care aceste izvoare fuseseră indicate în manuscrisul original al lui Grigore Ureche.

Munca înverşunată, în foarte multe cazuri deosebit de competentă, a rândurilor succesive de cercetători care şi-au pus priceperea şi cunoştinţele în slujba limpezirii numeroaselor puncte obscure pe care le reprezintă *Letopiseţul,* a condus, în cele din urmă, la clarificarea, în cea mai mare parte, a problemei izvoarelor folosite de Ureche.

Astăzi, în utma tuturor acestor cercetaţi, sursele de informaţie ale cronicarului se pot sistematiza în următorul tablou general:

izvoare interne - în limba slavonă (sau română), aşa-numitul „letopiseţ moldovenesc";

izvoare polone - în limba polonă; în limba latină

izvoare generale - în limba latină;

scrierile bisericeşti - în limba slavonă;

tradiţia internă nescrisă - din surse de familie;

- din diverse alte surse („dzic"). [...]

In ceea ce ne priveşte, opinăm: a) *pentru inexistenţa urnii letopiseţ moldovenesc în limba română înainte de Grigore Ureche* şi b) *pentru folosirea de către cronicar a letopiseţelor în limba slavonă,* puncte de vedere pe care le-am expus şi susţinut încă din 1968 şi 1969[1], cu unele argumente noi, personale, şi pe care le-am reluat în 1976."

Cu privire la problema existenţei - de fapt, a inexistenţei! - „letopiseţului moldovenesc" al lui Eustratie logofătul, fără să mai revenim pentru a sublinia slăbiciunea argumentului „Miron Costin , infirmat de către cronicar, ţinem să adăugăm, la tot ce s-a spus, încă două linii. Mai întâi însuşi P.P. Panaitescu, susţinătorul tezei existenţei acestui letopiseţ, a arătat că Miron Costin obişnuia să citeze, drept izvoare pentru lucrările sale, cărţi pe care nu le văzuse, nu le citise şi le ştia numai din auzite (ex. cronica lui A. Bonfini, despre care ştia numai din discuţiile cu Panaiotaki Nikussios), după cum cea mai mare parte din trimiterile sau citaţiile sale, din diferiţi autori, în *De neamul moldovenilor,* se sprijină pe ceea ce găsise în lucrarea lui Laurenţiu Toppeltin, *Origines et occăsus Transsylvanorum,* Lyon, 1667, fără să fi mers direct la lucrările autorilor respectivi. In al doilea rând, pentru a pune într-o lumină cât mai clară lipsa de garanţie a afirmaţiilor lui Miron Costin, în privinţa lui Eustratie şi a letopiseţului lui, ni se pare suficient să amintim că în faimoasa sa diatribă el alătură celor doi (Eustratie şi Simion), sub aceeaşi gravă învinuire, şi pe... „Misail Călugătul", despre care, indiferent care îi va fi fost adevărata identitate, se poate afirma cu certitudine că nu a avut nici un fel de amestec în această complicată şi confuză chestiune a originilor neamului.

[1] D. Velciu, *Ion Neculce,* Editura Tineretului, col. „Oameni de seamă", Bucureşti, 1968, p. 168; idem, *Marginalii la lucrarea „Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce" de prof Const. C Giurescu,* în *Studii, revistă de istorie,* tom 22, 1969, nr. 5, p. 983.

[2] D. Velciu, *Miron Costin şi Grigore Ureche. Confruntare peste timp,* în *Limbă şi literatură,* 1976, vol. I, p. *72-7A.*

In aceeaşi ordine de idei, socotim, însă, util să reactualizăm părerea noastră cu privire la inconsistenţa unei argumentări „pro Eustratie logofătul" pe seama afirmaţiilor lui Ion Neculce din predoslovia cronicii sale şi din unele menţiuni cuprinse în *O samă de cuvinte,* temeiuri invocate, mai ales, de către I. Şiadbei şi Const. C. Giurescu. Mai întâi un lucru evident: dacă un astfel de letopiseţ, în româneşte, nu fusese cunoscut de Miron Costin, trăitot în Moldova începând din 1652 (la 7 ani, numai, după moartea lui Grigore Ureche), cum l-ar fi putut cunoaşte Neculce, care se putea interesa despre o astfel de lucrare cu circa 60 de ani mai târziu? [...]

Principalul izvor polon folosit de către Grigore Ureche a fost *Kronika Polska* (Cronica Poloniei), a lui Joachim Bielski, publicată în limba polonă, la Cracovia, în 1597, sub numele tatălui său Martin Bielski. Acesta din urmă scrisese o cronică mai largă, *Kronika wszystkiego swiata* (Cronica lumii întregi), apărută, prima dată, în 1550, la Cracovia. Joachim a cules din lucrarea tatălui său toate datele privitoare la Polonia, le-a prelucrat şi îmbogăţit substanţial, mai ales după cronica în limba latină a lui Martin Kromer *(Polonia sive de origine et rebusgestis Polonorum,* Basel, 1558), ducând istoria Poloniei

până la anul 1586; în memoria tatălui, a publicat noua operă sub numele acestuia. Bielski - fără să i se precizeze prenumele - este indicat nominal în cronică de 6 ori, dar utilizarea *Cronicii Poloniei*este mult mai largă, putând fi localizată, în cronica lui Ureche, până la anul 1582.

Primul care a identificat pe Bielski, citat de Ureche, ca fiind Joachim iar lucrarea utilizată - *Kronika Polska,* a fost, încă din 1884, monografistul cronicarului, bucovineanul I.G. Sbiera.[6]

Studiul comparativ detaliat, a scos în evidenţă măsura largă în care Ureche l-a folosit pe Joachim Bielski şi modul în care a preluat de la acesta ştirile privind Moldova, l-a realizat, în 1925, P.P. Panaitescu, care a tradus părţile corespunzătoare din cronica polonă, punând în paralel textele celor doi cronicari.^

Câştigurile certe de informaţie pe care le aduce studiul lui P.P. Panaitescu sunt numeroase şi importante. Se dovedeşte, fără putinţă de tăgadă, că Ureche l-a folosit pe Joachim Bielski şi că nu a luat nimic din opera lui Martin Bielski; că lucrarea a fost cunoscută şi utilizată de Ureche direct în limba polonă, dovadă fiind reminiscenţe certe ale formelor de nume proprii şi ale unor termeni din polonă, precum şi unele greşeli de traducere ce se explică numai prin utilizarea directă a textului polon. Astfel, se găsesc la Ureche nume ca Piotru (nu Petru), Jicmont (nu Sigismund), Mihael (nu Mihail), Micolai (nu Nicolae), Zofia (nu Sofia) etc.; termeni ca podcomon (= cămăraş), comornic (= vameş), podscarbul (= vistiernic), castelanul (= castelan) etc., preluat direct din textul polon al lui Bielski; cuvintele, în polonă, „Grotowie dwa" (= Grot, doi fraţi), din Bielski, Ureche le traduce prin „doi fraţi *Grotovi",* scăpând din vedere că *owie,* la el *ovi,* reprezintă terminaţia de plural în polonă şi nu mai trebuia adăugată numelui propriu Grot, şi altele.[5] Comparaţia strânsă, pe care o îngăduie punerea în paralel a celor două texte, arată că datele din

[3] Ion Sbiera, *Grigoriu Ureche,* p. 41-47.

«P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă,* p. 20-29, 38-47 si anexa I (p. 134-191), în care se pun în paralel pasajele (traduse) din Bielski cu cele dm cronica lui Ureche.

[3] *Ibidem,* p. 41-44; vezi şi acelaşi, *Introducere* la ediţia cronicii, 1958, p. 37-38.

Bielski au constituit izvorul principal extern cu care cronicarul a completat ceea ce lipsea din izvoarele interne; Bielski este, fără îndoială, unul din acei „struni" „carii au fost fierbinţi şi râvnitori, nu numai a sale să scrie ce şi cele striine să însemneze". Deşi a tradus, fără modificări, foarte mult, se constată că Ureche nu se foloseşte servil de izvorul său, operând deseori reduceri dacă pasajul se lungeşte prin date care nu interesează Moldova, dar - ceea ce este deosebit de important - el modifică uneori textul cronicarului polon sau lasă nefolosite date ale acestuia când textul în cauză nu corespunde vederilor sale, afectând prestigiul Moldovei şi demnitatea domnilor ei.

De asemenea, P.P. Panaitescu a demonstrat că textul lui Joachim Bielski a fost folosit în exclusivitate de Grigore Ureche, fiind necunoscut lui Simion Dascălul, care îl citează, totuşi, de două oti !

Lămurirea modului în care cronicarul nostru a utilizat *Kronika Polskă,* a lui Bielski, este una dintre nu prea numeroasele probleme ce se pot considera, în prezent, pe deplin rezolvate, soluţia propusă şi demonstrată de către P.P. Panaitescu fiind, astăzi, unanim acceptată de către toţi cercetătorii de specialitate. Se impune, însă, o rezervă - o singură rezervă — faţă de modalitatea de rezolvare a lui P.P. Panaitescu: „letopiseţul latinesc", sursă sub care apar, în cronică, unele informaţii ce provin, în mod sigur, de la Bielski - afirmă P.P. Panaitescu - reprezintă, în *toate cazurile,* greşeli ale copiştilor de manuscrise, în loc de „letopiseţul leşesc" sub care, în mod normal, această lucrare polonă este numită în cronica lui Ureche. Rezolvarea propusă de P.P. Panaitescu, în aceste cazuri, nu este cea mai sigură şi nici singura posibilă, încât clarificarea acestei dualităţi, *leşesc-latinesc,* existentă în manuscrisele cronicii, a dat ocazia la interpretări numeroase şi contradictorii. [...]

După încheierea ultimului capitol din larga expunere a domniei Iui Ştefan cel Mare, Ureche întrerupe cursul istoriei Moldovei şi introduce un capitol compact în care prezintă popoarele vecine Moldovei. [...]

Grigore Ureche n-a folosit o singură lucrare pentru acest bogat capitol din cronică, ci el - având, probabil, un *vademecum* în *Atlasul* lui Gerhard Mercator - şi-a dezvoltat expunerea, adăugând, la fiecare subcapitol, date din alte lucrări ce abordau tema respectivă. Este posibil ca Ureche să fi avut la îndemână, între altele, un corpus de izvoare

în limba latină de tipul colecției lui Ioannis Pistorius, *Polonicae Historiae Corpus,* apărută la Basel, în 1582, în trei volume, lucrare ce era recomandată şi în şcolile polone ale timpului. [...]

Ca om al timpului său, Grigore Ureche nu poate face abstracţie de literatura bisericii, *Scriptura,* amintită sub numele de „Scrisoare", *Psalmii lui* David proorocul, din care citează de două ori (psalmul al 7-lea şi al 33-lea), viețile sfinților, concret despre *Viața lui loan cel Nou,* ale cărui moaşte au fost aduse de Alexandru cel Bun de Ia Cetatea Albă la Suceava.

Arătam anterior că, după anul 1587 - ultima dată calendaristică completă fiind „7096 [=1587] noembre 23" (lupta lui Petru Şchiopul cu cazacii la Țuțora - cronica se desfăşoară într-un alt „stil", întreaga relatare fiind lipsită, de acum înainte, de precizia izvoarelor scrise pe care cronicarul îşi întemeiase documentarea.

Este evident că, începând de aici şi până la sfârşit, sursa lui Grigore Ureche au constituit-o informațiile directe, transmise, prin *tradiției orală,* până pe vremea cronicarului, punctate, ici şi colo, de datări generale - numai anul - pe care autorul cronicii le putea găsi sau reconstitui din documentele de cancelarie ale timpului.

Pentru că între personajele principale ale acestei ultime etape a cronicii îl aflăm chiar pe tatăl cronicarului, marele logofăt Nistor Uteche, este foarte probabil, aşa cum opinează, în consens, majoritatea cercetătorilor, că de la acesta, martor activ al evenimentelor, din povestirile lui, a reținut şi înscris Ureche, în cronică, partea ultimă a celei de-a treia domnii a lui Petru Şchiopul şi domniile lui Aron Tiranul şi Petru Cazacul. Caracterizarea atât de binevoitoare, ca domn şi ca om, a lui Petru Şchiopul, sub care şi-a început Nistot Ureche cariera dregătorească - poate fi, aici, şi influența letopisețului slavon de curte, pe care l-a putut folosi cronicarul - precum şi amănuntele, singulate prin natura lor, privitoare la ascensiunea şi mai ales la tribulațiile lui „Urechie logofătul cel mare" nu mai lasă nici o îndoiala asupra inspiratorului principal al acestor ultime capitole de cronică.

Deosebit de *tradiția de familie,* în cronica lui Ureche, în textul ce-i aparține cronicarului cu certitudine, distingem, ca sursă de informație, şi *tradiția populară,* sub care socotim că putem încadra legenda privitoare la Dumbrava Roşie, ştirile despre zidirea, de cătie Ştefan cel Mare, a unor mănăstiri şi biserici, ca Badeuți şi Războienn

în legătură cu care nu se găseşte nimic în letopisețele slavone păstrate*, amănunte anecdotice, ca prinderea de către un popă, într-o căpiță de fân, a cneazului Dimitrie Wisnowiecki, pretendent la tronul Moldovei, sau eroice, ca lovitura dată cu sulița de Bogdan al III-lea în poarta Liovului. De asemenea, din aceeaşi sorginte provin, fără îndoială, mențiunile că în lupta de la Râmnic, împotriva muntenilor, moldovenii au fost ajutați de sfântul Procopie iar în cea din Codrul Cosminului de sfântul Dimitrie, precum şi diverse informații introduse de cronicar prin „zic", „zic unii", cum este, de pildă, întreaga relatare privind boala şi călugărirea lui Alexandru Lăpuşneanu, precum şi otrăvirea lui de către doamna Roxanda.

Urmărirea, identificarea şi delimitarea izvoarelor utilizate de Grigore Ureche în cronica sa ne îngăduie să afirmăm - contrar unor opinii, între care şi P.P. Panaitescu, ce căutau să îngusteze orizontul cronicarului - că acesta a fost, realmente, unul din cei mai culți boieri moldoveni ai primei jumătăți a secolului al XVII-lea, că el a stăpânit un bogat şi variat material documentar intern şi, mai ales, străin, de limbă polonă şi latină, pe care l-a utilizat cu un ascuțit discernământ. Având în față, drept *unic obiectiv, constitidrea unei istorii a Moldovei, în spirit național, pentru uzid compatrioților săi,* străin de orgoliul îngust de autor, care îl ridică atât de mult deasupra măruntului Simion Dascălul, neinteresat să-şi evidențieze numele şi cultura prin citatea bogată şi tepetată a autorilor folosiți, el a luat din fiecare atât cât a socotit util pentru scopul urmărit, lăsând deoparte, cu bună ştiință, ceea ce ar fi putut atinge demnitatea țării şi a poporului din care făcea parte şi tot ceea ce i se părea iluzoriu şi superfluu pentru nivelul intelectual, de atunci, al moldovenilor. Punerea față în față a bogăției materialului documentar ce i-a ttecut prin mână, aşa cum a putut fi, pe larg, depistat, cu parcimonia şi sagacitatea cu care acest matetial a fost introdus în cronică, descoperă, alături de marele cărturar, ceva încă mai însemnat: un mare caracter. Omul, aşa cum l-am cunoscut din parcurgerea vieții, se suptapune întru totul cărturarului, scriitorului.

(Dumitru VELCIU, *Grigore Ureche,* Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 271-272, 282-283, 294-295, 301-302,304-307)

* Ştirile despre zidirea celor două biserici putea să le dețină Ureche direct din pisaniile respective, pe care, în peregrinările, oficiale sau pentru treburi personale, prin țară, avea prea bine posibilitatea să le cunoască.

Ca istoric, Ureche are intenţia expresă de a descoperi şi transmite adevărul. In viziunea sa, Moldova fusese o ţară puternică, cu legi şi moravuri bune, a cărei decădere a fost cauzată de nesocotirea vechilor obiceiuri, de abuzurile şi cruzimile celor puternici (autohtoni sau străini). îndurerat, cronicarul se adresează şi direct celor socotiţi vinovaţi, în capitole speciale - *Nacazanie silnîm (Certareaputernicilor)* arătând cauzele răului, condamnând energic trufia şi violenţa. Dincolo de prejudecăţile clasei boiereşti, străbat sentimentele umaniste, dragostea de ţară, de bine şi de adevăr. Relevarea permanentă a pedepselor date de justiţia divină celor care se abat de la regulile dreptăţii ilustrează atitudinea sa moralizatoare.

Ideologia cronicarului este o sinteză de tradiţie boierească şi cultură umanistă. Considerând boierimea drept forţa activă stabilă şi cea mai importantă a ţării, Ureche va judeca istoria în funcţie de acest criteriu. Ceea ce se împotriveşte intereselor clasei sale este criticat, în timp ce referinţele defavorabile acesteia sunt ocolite. Concepţiei teologice despre natura şi etica umană i se vor adăuga ideile umaniste. Plecând de aici, Ureche abordează mai larg materialul istoric, emite consideraţii teoretice care îi permit o petspectivă asupra istoriei Moldovei, superioară cronicarilor anteriori. Umanismul istoriografiei latine şi polone devine model de atitudine faţă de trecut, apreciat şi de cronicarul moldovean ca un tezaur de învăţături. în acest sens, cronica are scopul de eterniza întâmplările trecute şi de a educa generaţiile viitoare.

Scriere istorică, *Letopisețid...* este şi o operă cu virtuţi literare. Exceptând câteva părţi, modul principal de expunere este naraţiunea, o naraţiune simplă, liniară, cu puţine amănunte şi divagaţii, ceea ce o apropie de epicul pur. Ureche izbuteşte astfel să se obiectiveze şi să relateze senin evenimente tulburătoare. In unele locuri, naraţiunea devine mai nuanţată, supusă unei anumite compoziţii, cu scopul stimulării atenţiei cititorului şi al evidenţierii finalului. In acest sens, sunt sesizabile pasaje narative autonome, de interes literar. Totuşi, dominant rămâne caracterul neelaborat al naraţiunii, dar de un neaşteptat efect. Pasajele descriptive lipsesc în cronica propriu-zisă, sobrietatea şi economia exprimării nelăsând loc decât unor termeni cu funcţie de determinanţi. Până şi în realizarea portretelor autorul

foloseşte mai degrabă înşiruirea de trăsături. Portretele domnitorilor, cu lumini şi umbre, sunt acumulări de însuşiri esenţiale, subordonate unei caracteristici definitorii, şi duc la crearea unei adevărate tipologii umane. Intervin şi elemente subiective care fac portretele mai vii, mai pregnante. Reprezentantiv pentru puterea şi modul de caracterizare al lui Ureche este portretul lui Ştefan cel Mare, devenit celebru prin concizia şi forţa lui expresivă. Folosind o topică specială, expresii nude, directe, autorul imprimă imaginilor o deosebită enetgie, creând senzaţia de măreţie şi solemnitate. Construit ascendent, portretul metge spre apoteoză, în final domnitorul crescând uriaş în dimensiuni („să ridica deasupra biruitorilor"). Impresia de covârşitoare personalitate este atenuată de proiectarea sfârşitului pe fundalul tulburărilor sociale şi cosmice care au însoţit dispariţia voievodului. Uteche avea un simţ al excepţionalului, care l-a dus şi la realizarea altor efecte artistice. Caracterul deosebit de elocvent sau memorabil al spuselor vreunui personaj îl face să redea indirect dialoguri sau afirmaţii, apropiind planul acţiunii de timpul prezent. Momentele de mare tensiune psihică, generate de unele evenimente, sunt exploatate cu artă. La acestea se mai adaugă diferitele intervenţii directe - interogaţii, exclamaţii, ironii, diatribe. Ureche nu foloseşte recuzita stilistică obişnuită, cu atât mai puţin retorica de tip Manasses, ceea ce contribuie la caracterul frust, realist al operei sale. Stilul *Letopisețului...* are un farmec specific, sporit şi de coloratura arhaică. Caracterul oral este dat, mai cu seamă, de stereotipia naraţiunii (în genul basmului): folosirea unor clişee explozive şi a anumitor formule fixe, precum şi modalitatea populară de a lega şi explica faptele. Ftazarea şi topica generează o anume ritmicitate şi armonie. Simplitatea generală a frazei, reducerea comunicării la termenii strict necesari conferă stilului concizie şi proprietate. Lexicul folosit este plastic şi exptesiv, determinând şi el caracterul arhaic al formei, devenit un element estetic. Aceste trăsături asigură fluiditatea şi savoarea limbii, a cărei puritate o conservă Ureche, mai puţin influenţat de lexicul şi topica textelor religioase şi istorice. *Letopisețul...* este prima operă originală cu caracter literar scrisă în româneşte, marcând şi începutul istoriografiei în limba română. Prin ea, Ureche contribuie la formarea limbii literare şi se înscrie în istoria culturii între primii istorici şi scriitori români. Cronica sa a fost un model şi un îndemn pentru cărturarii care au urmat:

Miron şi Nicolae Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, stolnicul Constantin Cantacuzino. Răspândită prin numeroase copii şi prelucrări, inclusă în diferite scrieri istoriograflce, opera Iui Ureche reprezintă o însemnată valoare culturală şi literară, care a creat o puternică tradiţie. In literatura noastră modernă influenţa ei s-a manifestat mai cu seamă asupra lui C. Negruzzi şi V. Alecsandri, B. Delavrancea şi M. Sacioveanu.

(Constantin TEODOROVICI, *Grigore Ureche,* în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900,* Editura Academiei, Bucureşti, 1979, p. 874-875)

La Ureche durata nataţiunii, intensitatea tonului, trăsăturile portretistice sunt organizate prin subordonarea lor ritmării, receptaţii unei alternanţe relativ regulate a unor evenimente ca date constituite: acţiunea formatoare a cronicarului e de marcare a timpilor, a stereotipiei faptelor. „Harul cuvântului", automatismul lexical (G. Călinescu) ptovin din automatismul actului însemnării, de tipul plăcerii boierului de a deschide ceaslovul pentru a nota ivirea cometelor, plăcere a cărei manifestare nu se reduce la cuvântul „tare ca aloia". în modul neaşteptat de apariţie a evenimentelot, istoria se repetă. Identitatea repetărilor obligă la consemnarea uniformizantă. Miron Costin „are lunga respiraţie epică, simţul sublim al destinului uman, patericul meşteşug de a se opri din când în când să răsufle de greutatea faptelor şi să le contemple de sus" (G. Călinescu): este comentatorul unor evenimente cate nu există decât prin complicitatea lui. Ritmul presupune evenimentele evidente, comentariul apasă pe constituirea lor.

Există în cronica lui Ureche fragmente în care tirania datării se simte mai mult decât orice altceva în comunicare. Preciziunile *sun^* nu de puţine ori surprinzătoare: Ştefan îşi strânge slujitorii şi în 1470, „fevruarie 27 dni", „au arsu Brăila în săptămâna albă, marţi"; indicaţia ultimă este marca existenţei faptului resimţit numai prin această precizie de jurnal, paradoxală prin îndepărtarea de eveniment. Faptul declarat ca existent ate mai mare greutate decât desfăşurarea lui. Am putea identifica şi fragmente care au alura unui comentariu politic, dar funcţia lor e alta decât aceea de a dezvolta o explicaţie sau

de a remarca subtilităţi politice, cum se întâmplă la Miron Costin. Când sunt mai ample sunt aşezate întotdeauna după un fapt încheiat şi au, fără excepţie, un caracter sentenţios („Nacazanie, adecă învăţătură şi certare celor mari şi puternici" urmează momentul uciderii boierilor de către Lăpuşneanu). Ceea ce rămâne e „cearta" asupra unui fapt împlinit contrariu învăţăturii, a cărei sentenţiozitate nu face decât să rotunjească faptul. înclinarea spre judecata categorică nu este a unui comentator. Sentinţele nu comentează, ci hotărăsc. [...]

Pentru Ureche un fapt se întâmplă de cele mai multe ori din raţiuni foarte evidente, neadmiţând comentariul; uneori este explicabil prin firea morală a omului: că a „intrat zavistiia între Ştefan vodă şi între Radu vodă" se datoreşte faptului că „domnul muntenesc, spre obiceiul firei omeneşti, de ce are, de aceea pofteşte mai mult". Altă dată Ştefan se războieşte „socotindti că şi inimile voinicilor în războaie trăindu să ascut şi truda şi osteneala cu care să diprinsese iaste a doao vitejie"; „Roman vodă, ficiorul lui Iliaş vodă, neputându răbda atâta nedumnezeire a unchi-său, s-au votovitu cu o samă din curtea domnească şi au prinsu pe unchi-său, pre Ştefan vodă, şi i-au tăiat capul şi s-au apucatu Roman de domnie". Ispita tronului e în repetate rânduri cauza menţionată a confruntaţilor. Lapidaritatea însemnaţii este mijlocul prin care evenimentele date, transmise în esenţialitatea lor, detaşează ritmul. Semnul existenţei prădărilor, uciderilor, întronărilor nu e repercusiunea sau desfăşurarea lor, căci faptul este îndepărtat, s-a rispit: ceea ce a mai rămas e semnul datei; puterea cronicarului este una verbală: numirea actului. Astfel se explică accentul verbal şi coordonările, naraţiunea lineară (Eugen Negriei), acestea nerisipind puterea nici unui verb. Grupul declarativ este o secvenţă ritmică. Cronicarul încrustează, dar plăcerea lui e să simtă ritmul încrustaţilor. Cronica lui Ureche sugerează automatismul actelor istorice, repetarea lor aproape identică. El nu scrie atât despre anume domni cât despre persoane care fac automatic ce s-a mai făcut de atâtea ori. Cometa se iveşte mereu la fel. Ureche nu este stăpânit de simţul personalităţii, ci de actele care se întâmplă inevitabil, aproape identic: un domn urmează altuia, un război e primul, al doilea, al treilea etc., incursiunile de prădare s-au mai întâmplat. Astfel, ceea ce constituie farmecul cronicii lui Ureche nu sunt faptele în sine, luate izolat, chiar dacă esenţiale, ci viziunea temporală a succesiunii lor. Fa

degajă pentru timpul de până la a doua domnie a lui Aron vodă un ritm al istoriei noastre.

Anul 1359 este începutul domnilor cu Dragoş, care „dacă au domniţii doi ani, au muritu. [...] Pre urma lui Dragoş vodă, au stătut la domnie fiiu-său, Sas vodă şi au ţinut domniia 4 ani şi au murit. După moartea lui Sas vodă, au ţinut domniia fliu-său, Laţco vodă 8 ani. Pre urma lui Laţco vodă au domnit Bogdan vodă 6 ani. După domnia lui Bogdan vodă au domnit" etc. Rândurile acestea au aspectul consemnării biblice a indivizilor unei spiţe cu menţionarea numărului de ani de viaţă. Chiar domnia de 32 de ani a lui Alexandru cel Bun există numai în câteva rânduri, puţine faţă de numărul anilor de domnie. Cronica lui Ureche începe sub semnul modalităţii din „Cartea Facerii": în locul spiţelor biblice, există spiţele noastre domneşti. Oprirea la un fragment, la un fapt al cronicii e rămânerea pe părţi de timp sau, în cazurile cele mai fericite, pe timpi ai ritmului, de unde nu se mai simte măsura. O astfel de consemnare lapidară nu este rezultatul unui „program": puţinătatea informaţiilor detalitate obligase la aceasta. Există însă într-un loc o mărturisire care ne face să credem că o oarecare asumare a conciziei nu poate fi tăgăduită. Scriind despre prădarea Ţării Secuieşti de către Ştefan cel Mare, cronicarul notează: „ci de această poveste cronicarul cel leşesc nimica nu spune. [...] Iară letopiseţul nostru, măcară că scrie cam pe scurt, însă le însămnează toate". Felul acesta al scrierii ar putea fi deci considerat nu numai o alegere instinctivă a cronicarului în spiritul notaţiilor despre primii domni, Ureche având plăcerea de a urma înşirarea automatică a actelor istorice aşa cum o putea simţi o fire medievală. Ureche receptează istoria, iar nu politica. (Convenţional, să considerăm istoric evenimentul consacrat social, împlinit, iar devenirea, creşterea lui din ostilităţi relativ neînsemnate să o considerăm drept politică.) De la începutul cronicii a fost intuit semnul instabilităţii: după doi ani de domnie, Dragoş moare: „pre acesta semnu dintâiaşi dată ce să arată domniia fără trai, să putea cunoaşte că nu va fi aşezarea bună", domnii „adesea să vor schimba'. Evident că aceasta nu putea fi decât rezultatul viziunii asupra evoluţiei istorice, dar Ureche avea să fixeze semnul deselor schimbări de domnie dintru început, ca un avertisment că el astfel va „citi" istoria

noastră; şi citind *astM* nu se putea să nu observe stereotipia evenimentelor. [...]

La Ureche tronul şi câmpul de luptă sunt esenţiale. Tronul apare nedefinit, pe o scenă în aer liber, unde urcă sau de unde coboară domnii jucând mereu la fel: sunt constrânşi de un principiu preexistent. Principiul dramatic nu e atât al individualităţilor, cât al ritmului. Domnii nu îşi asumă un destin. Ei ies oricum, implacabil, din domnire: furtunos şi imprevizibil ca Ion vodă, printr-o moarte obişnuită ca Alexandru cel Bun, o moarte „cu mare laudă" ca a lui Ştefan cel Mare etc. Realitatea acută pare a fi aceea a ieşirilor din scenă, care încheie bătând tactul. [...] în viziunea lui Ureche, Ştefan Tomşa (lovindu-1 cu buzduganul pe Despot), doamna Ruxandra (care-l otrăveşte pe Lăpuşneanu), turcii (care-l omoară într-acel fel groaznic pe Ion vodă cel Viteaz) etc. împlinesc mersul implacabil al istoriei; ele nu par a fi acte eminamente politice, fiind secvenţele unui dinamism al istoriei, ale unei viziuni omogenizate.

Cu mijloacele conciziei, prin portretizarea din mers (exceptând figura statuară a lui Ştefan cel Mare), cu constituitea, între datarea iniţială şi accentul final pe ieşirea din scenă a personajelor, a unor secvenţe ritmice, cronica lui Ureche bate tactul timpului istoric.

(Ion SIMUŢ, *Grigore Ureche şi Miron Costin. Ritm istoric şi comentariu politic,* în *Diferenţa specifică,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 6-11)

MIRON COSTIN

LETOPISEȚIL ȚĂRÂI MOLDOVEI.

Meritul de a fi trecut cu povestirea dincolo de sfârşitul secolului al XVI-lea, de a fi coborât până la timpurile sale, aparţine lui Miron Costin. Acesta avuse cel dintâi planul mare de a porni de la daci, pentru a se opri numai la cele din urmă evenimente ale istoriei moldovene.

Grijile politicii moldovene de supt Duca-1 împiedicară de a realiza acest proiect vrednic de un cărturar inteligent şi de un patriot luminat. De aceea, în 1677, sau 1675, părăsind, sau mai bine, amânându-şi realizarea gândului, el se hotărî a continua măcar lucrarea predecesorilor săi pe cari el n-o cunoştea altfel decât în amplifîcaţia lui Simion Dascălul, ce i se păţea adevăratul Ureche. Pentru lămurirea epocii mai vechi, el se lăsa asupra lui Ureche şi celor câțiva scriitori străini, pe care-i cunoştea şi ale căror nume le înșira în capul Cronicii sale contemporane. [...]

Informaţiile cele mai multe le avea Miron de la tatăl său. Primise totuşi unele de la alţi „oameni bătrâni de pre acele vremi" sau „boieri bătrâni den zilele noastre". Numele lor nu le pomeneşte de obicei, dar, cum vom vedea, trebuie să fi fost mai ales cei doi Cantacuzineşti, Toma şi Iordachi. Cel dintâi e şi adus martor o dată, pentru unul din cele mai mişcătoare amănunte pe cati le cuprinde cronica în partea ei răzimată pe tradiție. „Mărturisea Toma vornicul, fiind postelnic al doilea la dânsul (la Barnowski), că în multe nopți l-au zărit prin miezul nopţii îngenuncheat înaintea icoanei la rugă, cu mate osârdie".

De la aceşti martori oculari ai istoriei Moldovei în prima jumătate a secolului său ştie Miron Costin mulţimea de amănunte precise, de cea mai mare însemnătate, suma de fapte mărunte de o naivitate atât de colorată sau de un adevăr atât de zguduitor, pe cari le amestecă întruna, nu fără dibăcie şi totdeauna cu măsură, printre ştirile date de conducătorul polon. In această categorie intră spusele lui despre lupta lui Ieremia cu Răzvan în decembrie 1595 - luptă povestită aşa de scurt şi de bine -, despre slujitorii lui Mihai Viteazul, despre locul unde se dă lupta între munteni şi domnul impus lor, Simion: „la o vale ce se cheamă, Milcovul cel Mare, în Ţara Muntenească: are un alt nume grozav, acel pârâu; şi spus de atunce", despre lupta de la Verbia sau Jijia între Mihai, venit din Ardeal, şi Ieremia fugind; despre „domnia" lui Marcu vodă în Moldova, despre cei 40 000 de galbeni şi diresul de domnie veşnică date lui Movilă de sultan pentru a urma războiul contra rebelului muntean al împărăţiei, despre cumpărarea lui Basta cu aceşti bani pentru a ucide pe erou. [...]

Ce urmează, în afară de împrumuturile de la Piasecki, e tratat mai pe scurt sau mai pe larg, în lumina laudei sau în umbra defăimării, după rolul pe cari-1 jucase şi sentimentele ce trebuise să aibă Costin tatăl. [...]

Cu mult mai lesne scrie Miron la evenimentele din 1653: «cu mult mai lesne a scriere de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejit singur". De aci înainte, în adevăr, avem a face cu memorii, cari se deosebesc prin îmbelşugarea amănunţimilor, sinceritatea şi nepărtinirea judecăţii şi căldura discretă a formei. Acest boier de odinioară avea o înaltă idee de meşteşugul său de istoric: persoana sa se pierde aproape în importanţa evenimentelor descrise, sentimentele sale proprii sunt jertfite pentru a ni se da o apreciere fără „faţărie , prietenii şi duşmanii săi sunt prietenii şi duşmanii ţării sale şi ai binelui. Om pasionat, mândru de învăţătura sa, îndărătnic în ideile sale politice, el are conştiiinţa, când ia pana cronicarului, că povestirea sa trebuie să urmărească numai adevărul, iar preţui tea sa trebuie să atârne numai de dreptate. „Letopiseţele nu sunt să le cetească omul, să ştie numai ce-au fost vremurile ttecute, ce mai mult să hie de învăţătura ce este bine şi ce este rău şi de ce să se ferească şi ce va urma fiecine. Ştim astfel mai puţin despre faptele sale mărunte şi despre sentimentele ce se agitau în regiunile inferioare ale sufletului său, dar căpătăm ° înaltă idee despre moralitatea ştiinţifică a acestui străbun al istoriografiei noastre. [...]

Cu mult mai sus decât consideraţiile naive şi confuze ale compilatorilor lui Ureche trebuie puse ideile pe cari asupra originii noastre şi părţii obscure din trecutul românilor le-a exprimat acea lumină a literaturii şi ştiinţei moldoveneşti pe timpul său, care a fost Miron Costin. Prin el, prin acest elev inteligent al şcolilor polone, prin acest cetitor neobosit şi cu dragoste, prin acest ctigetătot serios şi scriitor cu forma limpede, neamul nostru s-a lămurit, pentru întâia oară, nu asupra exodului medieval înfăşurat în legende fără glorie, ci asupra strălucitei descendenţe romane. Ceea ce au întrevăzut alţii, s-a răsfrânt deplin în ochii săi de entuziast, ceea ce îngăimase alţii, a rostit-o el cu convingere, putere şi mândrie, ceea ce sprijineau predecesorii pe câteva argumente schiţate, a întemeiat-o el pe un sistem de dovezi sigure, legate ştiinţific între ele. [...]

De mult timp, învăţatul logofăt însemna în „izvoade" evenimentele ce se desfăşurau înaintea sa şi la cari participa din ce în ce mai mult. Dacă ar fi fost un „izvoditor" oarecare, desigur că n-ar fi stat la îndoială să dea la lumină numai această lucrare a sa, făcând dintr-însa continuarea lui Ureche. Dacă „răposatul Ureche vornicul" lăsase, murind înainte de vreme, „o lucrare neisprăvită", el nu se pricepuse a-i face nici începutul. Acest început, care lega umila Moldovă de mândra Romă, trebuia scris din nou şi apoi, din izvoare nouă şi într-un spirit nou, într-o formă literară superioară, trebuia prefăcută întreaga lucrare a predecesorului, care ar fi devenit astfel vrednică de acea măiastră introducere. Şi, pe urmă numai, ar fi venit izvodul, istoria timpului său, memoriile.

O concepţie mare şi cu totul nouă. Ea nu făcu numai o revoluţie în istoriografia românească întreagă, dar putem zice că dădu naştere unei istoriografii în deplinul înţeles al cuvântului, determinând în acelaşi timp un curent, mărind sufletul poporului care ceti fragmentele operei concepute.

(N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. 1688-1821,* vol. II, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva", Bucureşti, 1901, p. 145, 150-151, 170-172)

Personalitatea lui Miron Costin se dovedeşte a fi total deosebită de a lui Ureche. Nu are principii de stat, nu face fdosofie politică, nu se gândeşte la relaţiile care există sau care trebuie să existe între suveran şi între supuşii lui şi nici nu a meditat asupra misiunii pe care o are, în societatea contemporană, clasa nobilă, căreia îi aparţine. Toate acestea sunt lucruri pe care el le simte, dar nu le spune, pentru că pe dânsul nu-l interesează istoria în sensul Renaşterii celeilalte, cate, târziu, pătrunsese în Polonia şi mai târziu încă la noi; pe dânsul îl preocupă ceea ce se întâmplă cu el şi cu familia lui. [...]

Şi, atunci când scrie povestea vremii sale, Miron Costin caută a spune ce a ştiut el, şi atâta. Câte lucruri nu ar fi putut adăugi din izvoarele polone care-i stăteau la îndemână, aşa precum au făcut Simion Dascălul şi vreun Misail călugărul, care au alcătuit cronica, într-o formă mai amplă, cu o aplecare mai mult spre împrumuturi dese din izvoarele pe care Ureche nu le cunoscuse, izvoare ungureşti şi izvoare polone! Putea să facă şi Miron logofătul o astfel de operă de compilaţie, cum o va face şi fiul lui, Nicolae Costin, care, acesta, se găseşte, într-o altă vreme, în epoca de erudiţie.

Adaug că Miron Costin este mai totdeauna înduioşat; el se simte dator, aproape, să se înduioşeze. Pe când Gtigore Ureche abia tresare de mândrie naţională, în sensul restrâns al mândriei moldoveneşti, după câte o victorie, urmaşul scaldă în lacrimi scena uciderii la Constantinopol a lui vodă Barnovschi, binefăcătorul Costineştilor, de la care el îşi trăgea şi numele. Ceea ce atrage la Miron Costin mai e simpatica dezordine, capricioasa înnodare, şi desfacere, şi împleticire, şi reluare a şirului povestirii. Liberă aleargă fraza lui; începe prin a spune un lucru, pe urmă trece la altul, intercalează o idee, se întoarce înapoi, şi jocul acesta făcut din bucăţele de fraze el îl întrebuinţează pentru a forma un mozaic pe atât de fermecător, pe cât este ele nedisciplinat.

(N. IORGA, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică.* Editura librăriei „Pavel Suru > Bucureşti, 1929, p. 116, 118-119)

Deşi mai învăţat decât Ureche, Miron nu dădea o cronică de erudit. Din tot ce ar fi putut compila pentru epoca de care se ocupă (1594-1661) n-a folosit la partea precedând naşterea lui cu mult mai mult decât *Hronograful leşesc,* adică *Chronica gestorum in Europa singttlarhmi* de Paul Piasecki. De la Alexandru Coconul încolo (1629) îi dau ştiri bătrânii, printre care, fireşte, tată-său („cât am putut înţălege den bătrâni", „ţin minte oamenii bătrâni"), la care se adaugă pentru o parte din domnia lui Vasile Lupu puţine amintiri proprii. Din anul ridicării lui Gheorghe Ştefan, Miron „se prilejeşte" singur la întâmplări. Cronica i se sfârşeşte cu moartea lui Ştefăniţă Lupul (1661), dar a avut totuşi de gând s-o ducă mai departe şi chiar strângea documentele, de vreme ce fiul său Nicolae citează „izvodul lui Miron logofătul" despre domnia lui Dumitraşco Cantacuzino (1674).

Miron are, şi mai clare, o concepţie a istoriei şi o politică. „Letopiseţele ... să hie de învăţătură", „cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare". I se cere cronicarului simţul obiectivitătii, al „direptăţii". El, Costin, măcar că ar fi dator să laude mai multe pe Ştefan Gheorghe de la care a avut „multă milă", nu poate nesocoti meritele lui Vasile Lupu „de la carele multă urgie părinţii noştri au petrecut": „eară direptatea socotind, nu pociu scrie într-alt chip". Izvoarele nesusţinute le respinge („nu ştiu cum s-ar prinde acest lucru"), sprijinindu-se pe argumentele convergente: istorice, filologice, arheologice, antropologice. Are noţiunea cauzalităţii şi pune evenimentele moldovene în cele universale şi circtimvicine, făcând câte un „curs", „ca să se deslege mai bine lucrurile ţărei noastre". Distinge calitativ izvoarele punând mai mult temei pe ştirea de martor ocular, făcând cel dintâi la noi o mică teorie a cunoaşterii:

„...Den cinci simţuri ce are omul, anume: vederea, auzirea, mirosirea, gustul şi pipăitul, mai adevărat de toate simţurile este vederea: că prin auz, câte aude omul nu se poate aşeza deplin cu gândul, este aşa ce se aude au nu este; căci, nu toate sânt adevărate câte vin pren auzul nostru. Aşa şi mirosul, de multe ori înşală, fiind multe mirodenii de întâiu grele, eară apoi mare şi iscusit miros fac. Gustul încă este aşa că multe ne par că sânt dulci, apoi simţim amar; şi împotriva multe amare că sânt ne par, şi sânt dulci. Pipăitul, iarăşi, multe pipăim în chip de unele, şi sânt altele, şi nu le putem cunoaşte pre singur

pipăitul, fără vedere. Eară vederea însăşi dă toate aşezate în adevăr gândului nostru, şi ce se vede cu ochii nu încape să fie îndoială în conştiinţă. Aşa şi nouă, iubite cetitoriule, cu mult mai lesne a scriere de aceste vremi, în cari mai la toate ne-am prilejit singuri."

Deşi providenţialist în istorie, Miron este machiavelist în politică. „De lăudat este foarte domn să hie spre partea creştinească; ... însă, cu înţelăpciune, nu fără socoteală şi fără temei". Voievodul e un simbol al statorniciei şi deci „ori bun, ori rău, la toate primejdiile lui ferit trebuiaşte". Se cuvine să fie român (Miron încondeiază cu furie orice domn străin) şi să asculte „voroavă cu sfat", luând acele hotărâri ce „se mai tocmesc" „încă cu a doi seau a trei socoteală". Domnii să nu vină cu oşti străine să-şi cucerească scaunul. Asemenea greşală a dus ţara „din scădere în scădere".

Darul de scriitor al lui Miron Costin nu se mai nutreşte din concreteţa individuală a cuvintelor. Aceleaşi vechimi în lexic, puse acum în slujba unei mari stilistici se sting. Miron observă sistematic, compune, şi ceea ce iese de sub pana lui, mult mai puţin spontan, este rodul unei arte. El ate lunga respiraţie epică, simţul sublim al destinului uman, meşteşugul patetic de a se opri din când în când să răsune de greutatea faptelor şi să le contemple de sus. Deşi abstractă, materia e împărţită în acte, cu tăieturi savante pe gestul cel mai dramatic. Nu mai avem de-a face cu o cronică ci cu desfăşurarea organică a unei epoce, în valuri mari, vestite şi susţinute cu expresii de popas şi trimitere („precum vei afla", „noi să ne întoarcem la ale noastre"). Lungimea valului epic e simbolizată prin capătul însuşi al frazei puse la nesfârşirea imperfectului. („Nu dormea Ieremia vodă..."; „Era într-o duminică, când..."). Descripţia e atentă, constructivă. [...]

De la sfârşitul domniei Lupului încolo, când Costin participă la evenimente, cronica e un adevărat roman plin de acele amănunte familiare care dau viaţă lucrurilor moarte. Ivirea lui Calga tătarul şi a cazacului Hmil, ascunderea lui vodă „în neşte poeni", arderea Iaşului („într-o mică de ceas cenuşă s-au făcut"), molima ce a urmat, însoţirea Roxandei cu Timus cel cu „numai singur chip de om, eară toată firea de heară", venit cu ruscile lui care cântau, lado lado „pren roate unghiurile", şiretenia lui Gheorghe Ştefan care „cu faţa scornită de mare mâhniciune", când domnul se găteşte să pornească la biserică, cere voie a merge la moşie, la nevasta pe moarte, simplitatea lui vodă, căinând pe logofătul fără grije de giupâneasă, somnul lui Iorgachi visternicul scârbit de osârdirea Ciogoleştilor, fuga lui Vasilie cate singur pe marginea Nistrului pe „un scăueş" priveşte cum i se trec boarfele sale, în vreme ce un oarecine încearcă a-l lovi cu un glonţ dintr-un săcăluş, sunt adevărate gravuri. [...]

însă adevărata contribuţie a lui Costin la scrisul românesc este sintaxa. Cunoscător al frazei latine, el a desfăşurat-o în moldoveneşte în spiritul şi cu ajutorul limbii noastre, păstrându-i toate registrele şi toate fluierele. Cu el sintaxa literară apare începută şi cu desăvârşire încheiată, în stare de a exprima orice gând. Tiptil sintactic al epocii arhaice este coordonarea („După Dragoş vodă au stătut domn fiul său, Sas vodă, şi au domnit patru ani, şi s-au săvârşit; şi au rămas domn fiu-său Laţco vodă, şi au domnit opt ani") în acord cu stilistica graiului vorbit, care o complică mărind volumul emisiunei periodice prin agregări monotone de propoziţii scurte cu ajutorul unui singur fel de conjuncţie (şi, deci). întâi de toate Miron face unităţi de gândire în metri feluriţi de la cei mai scurţi până la cei mai lungi: „Nu dormea Ieremia vodă"; „Tăcut, îţi părea că nu ştie nimica"; „După războiţi, oastea care încotro i-a fost calea s-a risipit"; „A doua zi, mai sumeţ Zamoiskii decât Mihai vodă, au trimis de au cercetat mai sus pre apă, despre munte, şi au aflat vad". Apoi volumul lor este sporit prin paranteze ce devin câteodată un corp sintactic cu totul deosebit reprezentând planul contemplativ al gândirii: „Vasile vodă în ţeara căzăcească văzându-se căzut de domnie, despărţit de doamna sa şi de coconi şi de avere (caută Ia ce aduce roata lumei mari case; că ce poate fi mai greu decât aceste? zic, că nice moartea), şi nice o nădejde nu i-au mai rămas în prieteşugul cazacului, singur s-au tras cu hanul să meargă la Crâm". Combinând coordonarea vorbii orale cu subordonarea frazei latine, spărgând fluviul periodic prin insule parentetice, introducând grupuri de feluriţi metri, Miron creează un corp sintactic cu fraze inegale şi cezuri asimetrice, asemeni unei melodii:

„Vasile vodă văzându-se la grijă şi spaimă ca aceia (că luase tătarii până subt târg hergheliile, şi a slujitorilor cai au apucat), au pornit pre doamna, şi împreună cu casele boierilor prin frânturile codrilor, pre la Căpoteşti spre cetatea Neamţului; / apoi şi singur Vasile vodă n-au ţinut multe zile scaunul, ce s-au mutat den Iaşi în neşte poeni, în codrul Căpoteştilor; / şi s-au aşezat acolo în codru cu curtea, lăsând

în Iaşi puţintei darabani de apărarea curţii; / carii, dacă au văzut mulţimea de tătari den ceas în ceas adăugându-se, şi cu cazacii amestecaţi, au lăsat cu noapte curtea pustie, şi au ieşit aceia. / Şi au ars atunci tot oraşul; / unde şi unde au rămas câte o dugheniţă; / curtea domnească, casele boiereşti, tot oraşul într-o mică de ceas cenuşe s-au făcut; / eară monastirile au hălăduit, că n-au vrut cazacii să dideiască den poronca lui Hmil hatmanul, şi tătarii n-au putut, că erau şi oameni cu sinete închişi pren mănăstiri."

Structura clasică a sintaxei costiniene este învederată şi foarte adesea translaţiunea textului român în limba latină se poate face pe loc. Ordinea firească a cuvintelor în propoziţia română este subiect-verb-complement; la Miron foarte des complement-verb-subiect: „începutul terilor acestora şi al neamului moldovenesc şi muntenesc şi în ţerile ungureşti cu acest nume români până astăzi, de unde sânt veniţi întru aceste părţi de pământ, a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta după atâtea veacuri, de la descălecatul terilor de-ntâiu, de la Traian împăratul Ramului, cu câteva sute de ani preste mine trecute, se spatie gândul". Aşa în fraza ideologică. în cea narativă ordinea poate fi verb-subiect-complement („Fost-au acest domn, Radu vodă, deplin la toate"). Nici acest mod nu-i străin de sintaxa latină, al cărei itinerar se recunoaşte uşor. Imperfectul ori perfectul (erat, aderat, ftiit, fuerunt), la nevoie cu negaţia înainte (neque) aşezate la început, circumstanţialitatea prescurtată gerundival, produsă printr-un demonstrativ („Aceste înţelegând Papa"), legarea a două grupuri sintactice printr-un pronume relativ (catii), începerea cu adverbul „aşa", simetrizarea lui „şi" (»••• ?' deprinzând pe tătari, şi văzând că se tem..."), acestea şi altele sunt ale construcţiei latine.

(G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Fundaţia Regală pentru Literatură şi Arta, Bucureşti, 1941, p. 22-25)

Miron Costin urzise începutul unui letopiseţ de la descălecaiea dintâi, adică de la luptele lui Traian cu dacii şi de la colonizare, dar, din pricina cumplitelor vremi ce veniră asupra moldovenilor - „de nu stăm de scrisoare" - adică războiul turco-polon (1672-1676), a trebuit să-1 părăsească. „începătura letopiseţului", de care vorbeşte în predoslovie, a servit mai târziu ca temei pentru scrierea *De neamul moldovenilor.* Până atunci Miron Costin se mulţumeşte să înfăţişeze contemporanilor săi cronica de unde o lăsase Grigore Ureche:

„Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche vornicul de Ţara de Gios, scos de Miron Costin, vornicul Ţării de Gios, în oraş Iaşi, în anul de la zidirea lumii 7183, iar de la naşterea mântuitorului lumii, lui Iistis Hristos, 1675."

Cronica a fost deci concepută înainte de anul 1675, când autorul ei a dat-o unui copist „s-o isvodească", adică să o copieze pe curat. Evident că, după copiere, Miron a revenit asupra ei completând-o, amplificând-o, corectând-o. [...]

Vremurile pe care Miron Costin ni le înfăţişează, cu un rar talent de povestitor, reprezintă în istotia Moldovei panta de decădere, epoca de agonie a ultimelor rămăşiţe de autonomie. Rareori se petrece în istorie, într-un timp aşa de restrâns şi pe un petec de pământ aşa de mic, mai multă învălmăşeală de evenimente, de oameni, de popoare, ca în Moldova din vremea Iui Miron Costin. [...]

Această epocă furtunatică, pe care cronicarul însuşi o caracterizează: „cumplite vremi, de nu stăm de scrisori, ce de griji şi de suspine... cumpănă mare pământului nostru - şi parcă printr-o tainică presimţire - şi nouă"; această epocă zbuciumată oferea, prin diversitatea aspectelor, prin dramele pe care le scotea la iveală, un material uman din cele mai interesante, - şi Miron Costin, care avea o viziune limpede a lucrurilor, o imaginaţie caldă şi un mare talent de evocare, a ştiut să prindă şi să fixeze în cronica sa, pentru toate vremurile, o frescă istorică plină de viaţă.

Sunt în cronica sa pagini în care, cu toată întorsătura limbii, nuanţată după sintaxa latină, palpită încă până astăzi fiorul tragediilor care zguduiau viaţa tulbure a Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Iată de pildă domnia sângeroasă a lui Ştefan Tomşa care, după ce a decapitat pe toţi boierii şi slugile din casa lui Ieremia Movilă - între care şi pe hatmanul Balica, cumnatul lui Grigore Ureche - n-a vrut să cruţe, cu toată rugămintea boierilor săi, nici măcar pe un biet

diac, „foarte de treabă de scrisoare", ci a răspuns hohotind: „Ha! ha! ha! Mai cărturar decât dracul nu este altul!". După aceste asasinate, nimic nu evocă mai limpede domnia tiranică şi caracterul sângeros al lui Ştefan Tomşa, decât familiaritatea dintre domn şi călău, pe care cu atâta simplitate şi concizie ne-o înfăţişează cronicarul: „Avea un ţigan călău, adică perzător de oameni, gros şi mare de trup. Acela sttiga de multe ori înaintea lui, arătând la boieri: - Doamne, s-au îngrăşat berbecii, buni sunt de înjunghiat? Ştefan vodă, la aceste cuvinte, râdea şi dăruia bani ţiganului."

Risipa şi ruina casei lui Ieremia Movilă este zugrăvită precis, în dramatica scenă de pe câmpul de luptă de la Drăcşani. Neliniştita şi ambiţioasa soţie a decedatului voievod, care avea să-şi încheie zilele într-un harem turcesc, trece cu carul prin tabăra însângerată şi, zărind pe bătrânii sfetnici ai soţului său, cu lacrimi în ochi suspină: „Boieri, boieri, ruşina-tu-m-a păgânul". [...]

Uneori descrierea, în care se vădeşte un deosebit simţ pentru farmecul idilic al naturii, serveşte ca termen de comparaţie pentru rânduieli omeneşti, sugerând astfel intima legătură dintre natură şi viaţă; „precum florile şi pomii şi toată verdeaţa pământului stau ovelite şi împedecate de răceala brumei, căzută fără vreme, şi apoi, după lină căldură a soarelui, vin iară la hire şi frumseţile sale cele dintâiu, aşa şi ţeara, după greutăţile ce erau la Radu vodă ... au venit fără zăbavă ţara la hirea sa şi pană la anul s-au împlut de oameni şi de tot bişugul". [...]

Pe alocurea, naraţiunea cronicarului trece dincolo de hotarele genului istoric şi se apropie, prin gradaţia interesului şi prin puterea dramatică cu care ştie să înfăţişeze lucrurile, de nuvelă şi roman. [...]

A doua operă importantă a lui Miron Costin este scrierea intitulată de Kogălniceanu *Cartea pentru descălecatul dintâi al Ţări? Moldovei si neamidui moldovenesc,* iar de regretatul C. Giurescu, care observă că titlul acesta dat de Kogălniceanu nu concordă cu cel original al autorului: *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor.*

Data când a fost compusă această scriere - chestiune de care este legată o problemă interesantă privitoare la evoluţia personalităţii literare a cronicarului - este nesigură. Originalul lui Miron *Cosu^* s-a pierdut sau [...] nu s-a descoperit până acum. Toate copiile ajunse până la noi, începând cu cea mai veche, din 1712, nu cuprind nici în titlu, nici la sfârşit, nici o indicaţie de dată. Singurele ştiri pe care ni le dă cronicarul însuşi în *Voroavă către cititori,* cu care îşi începe letopiseţul de la Aron vodă înainte, sunt vagi şi dau naştere la interpretări diferite. [...]

Din toată strădania lui au rămas numai două fragmente: letopiseţul ţării de la Aron vodă până la Dabija şi cartea *De neamul moldovenilor.* Această din urmă este însă o lucrare neterminată, după cum se vede bine din analiza internă a textului. într-un loc cronicarul trimite la „capul - adică capitolul - care va scrie de graiul acestor ţări"" şi în care intenţiona „să arate" că şi limba este dovadă că „în graiul nostru până astăzi sunt cuvintele unele latineşti, iar altele italieneşti". Acest capitol la care trimite Miron Costin n-a fost scris şi tot astfel a rămas nescrisă şi încheierea din capitolul al V-lea, în care voia să arate „de legea creştinească, de unde au luat-o". [...]

Ceea ce ne interesează pe noi cei de astăzi, în opera lui Miron Costin, este clătitatea, relieful şi mai ales căldura cu care, pentru întâiaşi dată în cultura noastră, matele boier moldovean pune problema latinităţii neamului.

De la primele rânduri cronicarul izbuteşte să ne prindă şi să ne înlănţuie atenţia prin forma de o rară frumuseţe literară, în care ne înfăţişează motivele care l-au îndemnat să scrie; greutatea problemei şi lupta lăuntrică prin care a trecut până când, în cele din urmă: „biruit-a gândul". [...]

Este de admirat cu câtă artă litetară ştie să înfrângă tiparele obişnuite ale limbii, pentru ca să adapteze ritmul frazei la frământarea sufletească; cum subliniază fiecare nuanţă a cugetării, aşezând înainte, pe primul plan, motivele cumpănirii, lăsând la sfârşit ideea principală („multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru ... se spatie gândul ... este inimii durere", până când izbucneşte deodată, descătuşată, hotărârea: biruit-a gândul).

Miron Costin se vădeşte şi în această operă a lui o fire caldă şi comunicativă, care păstrează necontenit contactul cu cititorul său. Un minunat „causeut", „dintre toţi boierii Moldovei cel mai de treabă la voroavă" - cum ni l-a prezintat Neculce. Scoborându-se la nivelul de înţelegere al cititorilor săi moldoveni, introduce trei capitole iniţiale pentru a-i lămuri unde vine Italia, care a fost întinderea şi puterea

Imperiului roman, cum au fost strămoşii noştri daci. E un tip vizual, care transformă abstracţiunile în imagini concrete. [...]

Ceea ce constituie farmecul literar al operei lui Miron Costin este strălucirea stilului în care se străvede, pe de o parte, sinceritatea adâncă şi convingerea nezdruncinată în adevărul pe care îl expune, iar pe de altă parte duioşia sentimentului naţional, care vibrează la fiecare pagină aproape, aici încălzindu-se de măreţia originii romane: „Caută-te dară acmu, cetitoriule, ca într-o oglindă şi te priveşte de unde eşti, lepădând de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnat de tine, de neştiinţă rătăciţi, alţii de zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsit niceodată...", dincoace revărsându-se într-o simpatie comunicativă, când vorbeşte despre Grigore Ureche, înaintaşul său în ale istoriei. [...]

Ideea originii romane, pe care Miron Costin a susţinut-o cu atâta reliefşi călduţă, a avut un puternic răsunet în cultura noastră veche. Ea a fost reluată cu multă erudiţie, e drept, dar nu şi cu mai multă pasiune, de Nicolae Costin şi Dimitrie Cantemir în Moldova şi de stolnicul Constantin Cantacuzino în Muntenia.

(N. CARTO]AN, *Istoria literaturii române vechi,* vol. II, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942, p. 158-160, 164-165)

Un aspect al scrisului marelui cronicar moldovean, asupra căruia au atras atenţia unii cercetători, este acela al influenţei latine constatate în realizarea lingvistică şi stilistică a operei sale. [...]

în latină, ordinea cuvintelor era liberă. în limbile romanice ordinea cuvintelor a fost în locuită printr-una fixă. Miron Costin, suc influenţa ordinii libere din latină, a depăşit posibilităţile limbii române - în această privinţă - reuşind să ne dea adesea o frază a cărei ţesătură ne pare străină. Din acest punct de vedere nu ne putem opt' de a observa caracterul de artificialitate pe care îl prezintă, uneori, fraza lui Miron Costin.

Influenţa topicii latine apare limpede când e vorba de locul verbului în frază. în majoritatea cazurilor, în latină, verbul este aşezat la sfârşitul frazei. [...]

Aşezarea verbului la sfârşitul frazei se observă şi în scrisul lui Miron Costin: „Ţara Munteniască într-acesta an, vara, la mare răutăţi era de turci, că din doao părţi având oşti împărăţia Turcului asupra crăiei ungureşti, o samă de oşti despre Buda, iară altă oaste asupra Ardealului ave". Sau: „Care locuri nici un fel de vas a trece nu poate", corespunzând exprimării latine: „quoae loca nullum navigii gemis transire potest"; „iară de tot răsipă acestor oarde a face n-au putut"; cf. exprimarea analogă la Toppeltin: „ita latinis characteribus quibus in universum Europaei utimtir pronuriciatio illa vetus venire nou potuit". [...]

De altfel locul final, la fel ca şi cel iniţial - pe care îl ocupă, în mod excepţional, o parte din propoziţitine - nu e indiferent, în sensul că trebuie să vedem în acest fapt un indiciu în ceea ce priveşte valoarea afectivă pe care autorul a voit să o confere acelei părţi din propoziţitine. Această otdine excepţională, cu scopul de a pune în relief un membru al frazei, este obţinută fie prin disjoncţiunea a două cuvinte, care sunt legate gramatical, fie prin inversiunea ordinii obişnuite de exprimare. Ambele proceduri stilistice sunt caracteristice limbii latine dat le întâlnim şi în limba română. Ceea ce ne dă însă un indiciu sigur despre o influenţă latină în felul de exprimare al lui Miron Costin e faptul că acesta, folosindu-se de posibilitatea latinei, care oferă o aşezare mai liberă a cuvintelor, trece dincolo de posibilităţile de exprimare ale limbii române.

Ordinea consacrată: subiect-verb-complement este schimbată adesea. Iată, bunăoară, subiectul atuncat la sfârşitul propoziţiunii: „ce au înduplecat lucrul şi gândul lot ploaia". [...]

Disjoncţiunea atributului de substantivul său sau a verbului de complementul drept, prin intercalarea altor părţi de cuvânt, se întâlneşte adesea: „multe obiceiuri întru acest neam trăiesc a italienilor până astăzi"; „cum pre un ban de aramă galben, iară la acea cetate năruită am aflat, cât un ort de mare".[...]

Alături de procedeul de dizlocare a părţilor frazei, trebuie remarcat şi procedeul inversiunii. Astfel atributul genetival e aşezat

înaintea substantivului său: „Cum au intrat serdariul în visterie s-au văzdut pază de siimeni, s-au spăimântat ştiutoare de vină sa hirea".

Complementul direct sau cel indirect sunt situate înaintea verbului de care depind: „scriptura departe lucruri de ochii noştri ne face de le putem vedea"; „Iară celorlalţi boieri toate gândurile a lui Alexandru vodă au descoperit Constantin Aseni"; „puşcilor apucasă cazacii de le stricase roatele şi straturile".

O idee despre libertatea pe care şi-o lua Miron Costin, în ordinea cuvintelor, ne oferă şi exemplul: „Iară Litvei veniia asupra craiul şvedzăsc Gustav, la Riga".

La fel ca şi ordinea cuvintelor în propoziţiune, dispunerea propoziţiunilor în frază arată o libertate care depăşeşte resursele limbii române, vădind, în felul cum cronicarul caută să conformeze exprimarea sa unor ţipate mai ample, o influenţă a limbii lantine. Dar e greu de precizat întrucât e conştient Miron Costin de tendinţa de adaptare a scrisului său la modelele sintaxei latine, în schimb structura frazei sale, felul de înlănţuire a propoziţiunilor ne permit să întrevedem normele stilistice caracteristice limbii latine.

Iată, bunăoară, câteva perioade construite prin intercalarea mai multor propoziţiuni secundare în propoziţiunea principală: „Şi neamul moldovenilor fiind dintru o ţară care se chiiamă Italiia, de Italiia şi de împărăţie Ramului, a carii împărăţii scaunul, oraşul Ramului în dricul Italiei ieste, a pomeni întâi ne trage rândul". [-]

Limba latină oferea cronicarului mijloace de exprimare mai variate; între altele posibilitatea de a construi perioade lungi, după modelul celor din limba latină: „Holota, ce era strânsură, temându-se de hatmani pentru dobânda, că jecuise multe case în ţară să apuce ei trecătoare la Nistru noaptea, au dat spaima, şi toată oastea aşe greu s-au turburat, cât care cum au putut au apucat cal, sluga stăpânu-său şi pedestraşi şi călăreţi, toţi amestecaţi, unii de lalţi fugând, s-au spârcuit toată tabăra, hatmanii rămaşi singuri, unul într-o parte, altul într-alta".

Sub pana cronicarului, fraza - construită în mod savant - se dezvoltă, devine periodică şi se împodobeşte cu paralelisme, paranteze şi opoziţii:

„Iară nu numai numele acesta, precum ai înţeles că ieste tot unul la toate ţările, şi al tău şi al Italiei, precum vei înţelege şi mai pre laig la capul deosebit de numele acestor ţări, că şi grecii şi turcii ne zic vlah, ce şi dintr-altele te vei cunoaşte: obiceiuri, hire, graiul şi până astăzi, că eşti drept vloh, adecă italiian şi râmlean". [...]

Câteodată fraza capătă o nuanţă retorică, mai ales atunci când, pentru a da nerv stilului, cronicarul recurge la un întreg cortegiu de enumerări, cu scoptd de a insista asupra unor anumite fapte: „Să scrie de acum leşii, ce pojar au purces dentr-aceasta scânteie în multe părţi de lume, ce vărsare de singe, ce pustietate ţărâlor, ce surupare şi slăbiciune puterii Crăiei Leşăşti, ce risipă a mare şi nedobândite cetăţi, ce robii şi plian de creştini în mâniile păgâneşti".

Când vrea să impresioneze mai puternic, cronicarul întrebuinţează gradaţia ascendentă sau reia anumite cuvinte, exprimarea câştigând astfel în intensitate: „Crede neputinţii omeneşti, crede valurilor şi cumplitelor vremi, întreabă pe ce vremi am scris şi cât am scris!", unde cronicarul repetă acelaşi cuvânt înaintea părţilor de propoziţitine, folosind figura numită anaforă.

Uneori, cuvântul e reluat sub diferite forme flexionare şi înlănţuit într-o formă mai savantă (poliptoton): „Că era la mare zburdăciune ţărâle aceste. Şi care ţări se sue pre la mare bivşuguri, zburdează hirea omenească peste măsură şi zburdăciunea naşte păcatul urmadză mânia lui Dumnedzău". [...]

Ar mai fi de menţionat şi de lămurit încă o problemă, în legătură cu stilul lui Miron-Costin: remarcăm în scrisul cronicarului unele propoziţiuni fără predicat. A. Gâdei atribuia această omitere a predicatului (mai precis a copulei) graiului poporului; Ov. Densusianu presupunea o influenţă slavă (rusă).

într-adevăr, în graiul poporului se omite câteodată predicatul (cf. J. Boutiere, *La vie et Voenvre de Ion Creangă,* Paris 1930, p. 212); acest fenomen se poate observa mai ales în proverbe, care, circulând, sunt cunoscute de toţi şi ca atare, predicatul omis - din considerente de economie a limbii - poate fi uşor subînţeles.

Lipsa predicatului se poate însă observa, în scrisul cronicarului, şi în alte cazuri: „Amu, fără nice o grijă, tari şi sămeţi [erau] leşii şi cădzusă la Valea Coboltei". [...]

Elipsa predicatului, în exemplele de mai sus, poate fi interpretată mai curând ca o influenţă a limbii latine, căreia astfel de fraze eliptice de predicat nu-i sunt necunoscute. [...]

Influenţa latină a lăsat urme şi în vocabularul lui Miron Costin. Vom enumera mai jos o serie de neologisme, pe care cronicarul le-a împrumutat din limba latină: alături de acestea sunt de remarcat unele cuvinte introduse în text cu aceeaşi formă pe care o aveau în latină (dominus, consilium etc.). Este necesar să se facă deosebirea între neologismele de origine latină (acomodate sistemului flexionar al limbii române) şi cuvintele latine strecurate în text, pe care Miron Costin le-a folosit pentru a lămuri expunerea sau pentru a o documenta. Cuvintele din cea de-a doua categorie i-au fost impuse cronicarului de natura faptelor pe care le povestea sau la care făcea referinţă. [...]

In privinţa împrumuturilor lexicale e de stabilit frecvenţa întrebuinţării lor, precum şi etimonul. Astfel, între cuvintele enumerate sunt unele de origine greacă (astronom, cometă etc.), pe care Miron Costin probabil că Ie-a împrumutat prin latină, după cum altele se regăsesc şi în polonă. [...] Pe de altă parte, frecvenţa întrebuinţării unui cuvânt ne indică în mod sigur că acel cuvânt făcea parte într-adevăr din vocabularul cronicarului, spre deosebire de alte forme, bunăoară latinismele, care sunt întrebuinţate incidental.

E de relevat că Miron Costin e conştient de faptul că introduce un cuvânt nou în limbă (se poate vorbi, în acest sens, de „conştiinţa lingvistică" a cronicarului); ca atare, el caută să-1 explice cititorului: „gheneral, adecă purtătoriu de oaste". [...]

Influenţa latină apare evidentă dacă ne gândim că Miron Costin scrie în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când, spre deosebire de secolul al XVI-lea, se crease deja o tradiţie literară, iar limba îşi însuşise anumite procedee de exprimare mai mult sau mai puţi» stabile. Din acest punct de vedete, comparaţia dintre limba şi stilul lui Miron Costin şi limba şi stilul lui Ion Neculce e deosebit de instructivă.

în dezvoltarea prozei noastre literare, Miron Costin deschide astfel un capitol nou. Originalitatea cronicarului trebuie căutată, între altele, şi în felul cum prelucrează materialul lingvistic - limba comună - transpunând-o, uneori, în tiparele sintaxei latine; în fraza lui Miron Costin, în ritmul petiodic care apare schiţat, în stilul său, se poate recunoaşte, în unele cazuri, un decalc al frazei şi al perioadei din limba latină.

(Boris CAZACU, *Influenţa latină asupra stilului lui Miron Costin,* în voi. *Studii de limbă literară,* E.S.P.L.A., Bucureşti, I960, p. 83, 96-103, 109)

Problema originii românilor l-a preocupat de la începutul activităţii pe Miron Costin, cum se vede din predoslovia letopisețului, unde mărturiseşte că alcătuise chiar proiectul unei cărţi despre descălicatul dintâi. Dar sosind vremi tulburi, neprielnice scrisului (războiul turco-polon), a trebuit să amâne redactarea cam până în preajma încheierii alianţei dintre poloni şi ruşi împotriva turcilor din 1686 şi a expediţiei ruse în Crimeea (1687).

De neamul moldovenilor din ce ţară au ieşit strămoşii lor a fost scrisă de Miron Costin în ultimii şapte ani ai vieţii sale, după multă ezitare şi numai când cronicarul a socotit că dispune de o suficientă documentaţie, necesară argumentaţii. Cum însă năzuinţa realizării ei a existat din faza iniţială, poetică, putem să ne oprim asupră-i de pe acum.

Intenţia autorului, mărturisită în predoslovie, a fost întâi să suplinească „lipsa de ştiinţă începutului acestei ţări", al doilea să combată „adăosăturile", ocările şi basnele scornite de adnotatorii lui Grigore Ureche, în special de Simion Dascălul, în fine să răspundă teoriilor greşite ale unor istorici ca Aeneas Sylvius şi Szamoskozy Istvan (pe acesta Miron Costin, crezându-1 polon, îl numeşte Iane Zamovschii, în realitate e cronicarul ungur Samosius). [...]

De neamul moldovenilor xu excelează prin erudiţie, informaţia de bază fiind împrumutată din Toppeltin, este însă o operă de judecată matură, respirând sentimente de înaltă demnitate şi cald patriotism. Vibraţia emoţională în faţa obiectului se comunică de la primele rânduri. în toată amplitudinea, într-o pagină de mari cadenţe stilistice: „începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenesc şi muntenesc şi câţi sânt şi în ţătile ungureşti cu acest nume, români şi până astăzi, de unde sânt şi de ce seminţie, de când şi cum au descălecat aceste părţi de pământ, a scrie, multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atâta veci de la discălecatul ţărâlor cel dintâi de Ttaian împăratul Ramului, cu câteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gândul. A lăsa iarăşi nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori ieste inimii durere. Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scoţ lumii la vedere felul neamului, din ce izvor şi seminţie sânt lăcuitorii ţării noastre, Moldovei şi Ţării Munteneşti şi românii din Ţările

Ungureşti, cum s-au pomenit mai sus, că toţi un neam şi o dată discălecaţi sânt..."

De neamul moldovenilor este o scriere polemică, vehementă ici şi colo, când impostori de talia unui Simion Dascălul trebuie puşi la punct, însă motivată, căci „nici iaste şagă a scrie ocară vecinică unui neam. Când ocărăsc într-o zi pe cineva, ieste greu a răbda; dară în veaci?" El, Miron Costin, e indignat de denaturarea adevărului şi socoteşte că a fi obiectiv e condiţia oricărui istoric: „Eu voi da seama de ale mele, câte scriu".

Originalul lucrării *De neamul moldovenilor* nu ni s-a păstrat. Opera există numai în copii din secolul al XVIII-lea, cele mai multe după un arhetip interpolat de Nicolae Costin. Cartea este împărţită în şapte capitole şi n-a fost terminată de autorul ei. [...]

Desigur, *De neamul moldovenilor* conţine unele inexactităţi, dar pentru vremea când a fost scrisă este o operă remarcabilă prin dragostea şi grija cu care este apărată ideea romanităţii poporului român.

In *De neamul moldovenilor* Miron Costin laudă osârdia lui Grigore Ureche, care a avut milă de patria sa să nu rămână în „întunerecul neştiinţei" şi „au făcut de dragostea ţării letopiseţul".

Dintr-o pornire similară şi cu aceleaşi scopuri educative şi-a întocmit şi el *Letopiseţid Ţărâi Moldovei de la Aaron vodă încoace,* când ajunsese la mijlocul vieţii, în jurul vârstei de 40 de ani. Şi el scrie ca „să nu să uite lucrurile şi cursul ţării" şi ca „să hie de învăţătură, ce iaste bine şi ce iaste rău şi de ce-i să să ferească şi ce va urma hie cine". [...]

Prima parte a cronicii conţine câteva greşeli. Aflăm despre doi domnitori, Ştefan Radu şi Bogdan Movilă, care în realitate n-au domnit niciodată; că Sigismund Bathory a abdicat din cauza bătrâneţii, când în realitate era om tânăr; că Andrei Habsburg era totuna cu Andrei Bathory, când în realitate erau două persoane diferite, că Gustav Adolf era unchiul lui Sigismund al Il-lea al Poloniei, când în realitate unchiul regelui polon era Carol de Sudermania, predecesorul lui Gustav Adolf. Erorile provin din lectura grăbită a cronicii lui Piasecki şi din lipsa altor izvoare necesare controlului faptelor. Chiar astăzi, noi nu avem altă sursă internă pentru epoca 1595-1661 decât letopiseţul lui Miron Costin, de o valoare documentară, cu toate micile scăpări, unică.

Valoarea literară a cronicii lui Miron Costin o întrece pe aceea a letopiseţului lui Ureche. Costin este un memorialist atent asupra vieţii şi asupra oamenilor, scriitor în adevăratul înţeles al cuvântului, prozator, zugrav de moravuri şi de caractere. Ultima parte a cronicii, cuprinzând evenimentele dintre 1653-1661, are desfăşurarea epică a unui roman. Surprinzător este faptul că, dotat cu simţul compoziţiei, autorul a ştiut să estompeze limitele dintre expunerea întâmplărilor auzite sau citite şi evocarea împrejurărilor trăite, dând letopiseţului proporţie şi unitate.

(Al. P1RU, *Literatura română veche,* E.P.L., Bucureşti, 1960, p. 135, 138-139, 143, 146-147)

Miron Costin este în mod incontestabil cel mai mare cronicar român din veacul al XVII-lea. Opera lui a fost însă ptegătită, timp de aproape două secole, de o serie de cronici în limba slavă şi română, a căror încununare este *Letopiseţul Ţărâi Moldovei* şi *De neamul moldovenilor,* scrierile capitale ale lui Miron Costin. Istoriografia letopiseţelor moldoveneşti începe în veacul al XV-lea cu cronica slavonă scrisă la curtea lui Ştefan cel Mate. [...] Episcopul Macarie scrie istoria Moldovei din porunca lui Petru Rareş, egumenul Eftimie din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu, călugărul Azarie din a lui Petru Şchiopul. Toţi aceşti cronicari scriu slavoneşte şi lucrările lor au un caracter oficial de curte, fiind alcătuite din porunca domnilor; de aceea aduc laude exagerate stăpânilor feudali, ponegrind pe adversarii lor. In veacul al XVII-lea apar primele cronici moldoveneşti în limba poporului. [...]

Cea dintâi lucrare istorică moldovenească datorită unui boier, deci neprovenind de la curte, şi fiind scrisă în limba poporului, este *Letopiseţul Ţării Moldovei 'A* lui Grigore Ureche.

Miron Costin a fost continuatorul lui Ureche, nu numai pentru că a scris istoria Moldovei, de unde încetează cronica lui Ureche, dar şi pentru că a dezvoltat ideile politice (de independenţă), istorice (despre originea şi unitatea poporului nostru), şi sociale (despre

supremaţia boierimii), aflate în scrierea acestuia, dar cărora el le-a dat o mult mai mare amploare.

Letopiseţid Ţărâi Moldovei de lă Aaron vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche vornicul de Ţara de Gios a fost alcătuit de Miron Costin în vremea când era mare vornic şi terminat la 1675. Această cronică, după cum se vede din titlul de mai sus, este continuarea *Letopiseţului Ţării Moldovei* al lui Grigore Ureche, adică începe povestirea faptelor istorice de la anul 1594, sfârşindu-se la anul 1661, când se întrerupe povestirea istoriei Moldovei. Deşi scrierea aceasta a lui Miron Costin este şi ea o cronică, adică păstrează genul scrierii predecesorului său, deşi, pe de altă parte, are tot un caracter feudal, mărginindu-se la istotia statului feudal al Moldovei şi neridicându-se încă la concepţia unei istorii generale a poporului român, totuşi cronica lui este *scrisă* într-un alt spirit decât cea a lui Ureche. Ureche, nefiind contemporan cu cele mai multe din evenimentele povestite, reproducea informaţiile izvoarelor sale, le compara şi le cântărea, şi în acest fel cronica sa este în cea mai mare parte o compilaţie, o adunare de informaţii din diferite izvoare istorice. In schimb, cronica lui Miron Costin, contemporan cu evenimentele descrise, este o povestire istorică. Foloseşte şi el, pentru prima parte a scrierii, izvoare istorice, în special scrierea lui Paul Piasecki, cronicar polon, care alcătuieşte în latineşte *Cronica faptelor] nai însemnate din Europa,* dar toate aceste informaţii împrumutate le topeşte în stilul său; el nu copiază, ci compune. Pentru epoca mai veche, pe care nu a ctmoscut-o personal, principalele lui informaţii se trag din povestirile boierilor bătrâni, pe care i-a cunoscut în tinereţe şi pe care i-a întrebat cu grijă asupra vremilor trecute. Acest caracter de informaţie orală se resimte fireşte şi în stilul cronicii. Pentru epoca ce merge de la domnia lui Vasile Lupu până la sfârşind cronicii, el consultă însă amintirile lui proprii, deoarece, ca mare boier, a participat, cum am arătat mai sus, la principalele războaie ale vremii, precum şi la cârmuirea Moldovei. Era deci în situaţia de a cunoaşte temeinic evenimentele şi cronica sa dovedeşte că a ştiut să privească şi să înţeleagă faptele istotiei contemporane cu atenţie şi exactitate. De aceea cronica lui Miron Costin ate în mare parte caracterul unor memorii, nu numai pentru că în ea se cuprind amintirile autorului, dar şi pentru ca povestirea lasă să se vadă că autorul este prezent mereu: „Vederea

singură den toate aşadză într-adevăr gândul nostru şi ce să vede cu ochii nu încape să fie îndoială în cunoştinţă", scrie Miron Costin, ridicând cunoştinţa directă la rangul unui adevăt filosofic. El adaugă apoi: „Aşea şi noao, iubite cetitoriule, cu mult mai pre lesne a ne scrie de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejit singuri". [...]

Miron Costin adânceşte preocupările înaintaşului său Ureche. Fireşte, şi pentru el istoria este în primul rând povestirea faptelor stăpânitorilor, ale domnilor şi boierilor, dar în istoria lui îşi fac loc şi alte elemente: el ştie să povestească despre măsurile care s-au luat în vremea domniei lui Miron Barnovschi (1626-1629) în favoarea curtenilor (cete militare ţărăneşti), care îşi pierduseră loturile de pe pământurile marilor feudali, boieri şi mănăstiri, de asemenea de colonizarea prin acordarea de slobozii (scutiri temporare de dări), pentru siliştile (locuri de sate) care rămăseseră pustii. Asemenea preocupări pentru „lucrurile de casă", cum le numeşte el, nu întâlnim în cronica lui Ureche. Miron Costin se interesează de faptele care privesc istoria comerţului: „Plină Ţara Leşească, oi dzice, de aur, la care pre acele vremi curea Moldova cu boi de negoţ, cu cai, cu inhere şi aducea dintr-aceia ţară aur şi argint". De asemenea el scrie, într-o vreme când boierimea Moldovei devenea tot mai mult o clasă nobiliară, care se ocupa cu vânzarea vitelor şi gtâtilui, despre vremile roditoare şi progresele culturilor agricole. In domnia lui Gheorghe Ştefan (1653-1658), „au fost cu mare bivştig ţărâi... în pâine, în vin, în stupi, mare roadă în toate".

Şi Ureche îşi dăduse seama că istoria Moldovei este legată de istoria altor ţări. Dar această convingere el şi-o manifestă în practică într-un chip neîndemânatic, intercalând în mijlocul cronicii, la moartea lui Ştefan cel Mare, o serie de capitole izolate despre ţara şi istotia turcilor, a tătarilor, a Poloniei şi Ungariei, adică despre ţările vecine (dintre care lipseşte însă Ţara Românească, pentru care nu poseda o descriere istorică). Miron Costin procedează cu mai mult simţ istoric. El nu întrerupe istoria Moldovei cu digresiuni fără legătură imediată, privind ţările vecine. Ci, acolo unde înţelegerea faptelor necesită expunerea pe scurt a unor evenimente petrecute în afara graniţelor Moldovei, Miron Costin le introduce, legându-le întotdeauna de istoria ţării sale, de momentul la care a ajuns cu povestirea. Astfel, istoria Moldovei este legată de istoria Ţării Româneşti, a Transilvaniei,

a Poloniei, a Rusiei şi, fireşte, în chip necesar, şi de a Imperiului Otoman. Căci, precum spune Miron Costin, „să se ştie că această ţară fiind mai mică, nice un lucru singură den sine, fără adunare şi amestec cu alte ţări, n-au făcut". Astfel se explică şi expunerea cronicarului despre originea şi dezvoltarea cazacilor din Ucraina, despre ciocnirile lor cu tătarii şi turcii, despre lupta cazacilor împotriva jugului feudal al nobilimii polone. Aceste explicaţii el le-a crezut necesare, şi în adevăr erau, ca să introducă pe cititor în povestirea intervenţiei cazacilor hatmanului Bogdan Hmilniţki în luptele din Moldova şi din Ţara Românească.

(P.P. PANAITESCU, *Prefaţă* la *Letopiseţul Ţării Moldovei. De neaivid Moldovenilor,* E.P.L., colecţia B.P.T., Bucureşti, 1961, p. V-V11.XI-XI11)

Reprezentant al clasei boiereşti, Miron Costin stă în apărarea intereselor acestei clase în lupta cu domnia. Este de notat însă că, exact ca şi Gr. Ureche, nu înţelege atât un stat în care boierii să aibă toate privilegiile şi să facă ce vor, cât un stat cu legi interne, în care domnul să consulte un sfat legal constituit din boieri. Faţă de domnia cu puteri absolute, cu acte adeseori necugetate, crude şi absurde, efectuate la impulsul ambiţiei sau furiei personale, un stat feudal bazat pe o ordine internă legală, însemna, evident, progres. Gândirea politică a lui Miron Costin nu depăşeşte desigur vremurile sale, nu apără interesele maselor populare, dar nu este indiferent la viaţa şi suferinţele lor, notează cu propria lot vorbă, că „blestemul săracilor nu cade pe copaci , variantă veche a proverbului „JIU de lemne (pietre) se leagă blestemul săracilor" şi consideră că cei mari trebuie să aibă „grije de cei mici . Are o concepţie de înţelegere şi ocrorire a mulţimilor, mai ales că existenţa şi puterea lor nu sunt de neglijat în stat: „Adu-ţi aminte - repetă el stăpânului ţării - că pe multe gloate de oameni eşti stăpân". Cronicarul nu trece cu vederea revolta ţăranilor sub domnia lui Alexandru Iliaş (1633), când se ţineau ca o haită de lupi de convoiul domnului alungat şi cereau să li se dea în mâini boieiu exploatatori ca să se răzbune. „Nespusă vrăjmăşia prostime!.' »

exclamă Miron Costin. Pe vornicul Vasile Lupu l-a rănit, iar pe omul lui vodă, Batiste Veveli „l-au făcut fărâme", cu topoarele. Mulţimile nu se puteau stăpâni. Suferinţele lor erau de nedescris. în timp ce boierimea îmbuibată petrecea în chip desfrânat (cronicarul notează şi acest lucru), pe ţărani, îi răpunea deseori foamea, de mâncau papură măcinată, ca de exemplu în 1659, sub domnia lui Ştefăniţă vodă Lupu:

„...că ţara într-acea foamete era într-acel an, cât mânca oamenii papură uscată în loc de pâine, măcinând-o uscată. Şi de pe aceea foamete porecli şi pe Ştefăniţă vodă, de-i zicea Papură vodă...".[...]

Cu toată poziţia şi consideraţiile de clasă, Miron Costin se ridică peste micile patimi omeneşti şi statuie să judece obiectiv pe eroii cronicii sale, acţiunile lor, evenimentele istorice. Cu o formaţie de umanist, având sensul realist istoric al vieţii şi civilizaţiei umane, Miron Costin pune deasupra omul şi umanitatea, caracterul lui, calităţi sau defecte, indiferent dacă i-a fost prieten sau duşman. Astfel, deşi cronicarul moldovean ura în general pe turci pentru că exercitau jaful prin boierii români devotaţi lor, totuşi nu se lasă orbit de ură pentru a nu recunoaşte meritele unora dintre ei. Abaza paşa fusese prigonitorul familiei sale, dar când este sugrumat la Constantinopole de sultan, pentru nerespectatea condiţiilor de pace dintre turci şi poloni, fixate în urma ciocnirii de la Hotin (1621), Miron Costin nu se bucură de căderea adversarului, ci notează imparţial: „Om Abaza paşa, vestit cu războaiele asupra persului şi oştean direpţ". Acest lucru dovedeşte că autorul se intetesa şi de alte fapte ale celot asupra cărora avea să emită judecăţi istorice. El era de principiul afirmat în *De neamul moldovenilor,* că istoricul dă seama, în faţa istotiei, de afirmaţiile sale. De asemenea, Miron Costin apreciază pozitiv domnia lui Vasile Lupu, luată în general, cu toate că tatăl său, hatmanul Costin, fugise în Polonia de teama acestuia şi personal nici nu este de acord cu toate acţiunile voievodului. Laudă vitejia lui Vasile Lupu, care se afla „pururi în fruntea oştii sale" şi blamează pe Gheorghe Ştefan care „în oastea sa de faţă n-au fost ci au stătut departe de la oaste înapoi, măcar că am hi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ştefan vodă, de la carele multă milă am avut, decât lui Vasilie vodă, de la carele multă urgie părinţii noştri au petrecut". Domnia lui Vasile Lupu a fost „cu linişte şi pace", cu bună stare pentru boieri,

dar „zburdăciunea" acestora întrecerea marginile şi însuşi vodă Lupu lua fetele unor boieri, „peste voia părinților, la țietorie". Miron Costin se declară împotriva puterii nelimitate a domnului, ca şi Grigore Ureche. [...]

Cultura bogată, cunoaşterea cărților populare, asimilarea formelor plastice din graiul popular, talentul, în fine, i-au dat posibilitatea lui M. Costin să găsească imaginile cele mai potrivite. Când vorbeşte de înțelepciunea excepțională a pârcălabului de Soroca, Ştefan, se foloseşte de portretul lui Esop, aproape de aceiaşi termeni ca în ***Esopici'.*** „Iar la statul trupului său era gârbov, ghebos şi la cap cucuiat, cât puteai zice că este adevărat Esop la chip". întrebuințează de asemenea vorbirea directă a eroilor, dialogul sau monologul. Nu lipsesc proverbele în variante vechi, ca mijloace plastice de exprimare a unei idei (unele sunt polone): „lupul părul schimbă, iar nu hirea", „cine piere de glonț de tun tot era de fulger să moară", „cela ce se îneacă să apucă de sabie cu mâna goală", „după pagubă leahul înțelept" (ca transpunere a proverbului polon „madry polak po szkodzie!") etc. Locuțiuni din limba populară: „a sta ceva într-un fir de păr" („pe un păr au stătut atuncea viața lui Constantin vodă), „a se oploşi pe lângă cineva", „a unge osia", „a cârpi o treabă" („Că cârpea boierii cum putea trebile țării, iar domniia mai mult îşi petrecea cu Batiste Veveli"). In cronică sunt folosite elemente de folclor şi de etnografie. în solia îngâmfatului Zbaraski, care I-a umilit pe Ştefan Tomşa, încât acesta exclamă: „Lasă, câine, leşe, că te voi putta eu" (ceea ce a şi făcut), cad drept fală potcoavele de argint, de la copitele cailor soliei, pe ulițele Constantinopolului, ca în unele legende populare. La nunta fiicei lui Vasile Lupu, Matia, cu Janusz Radziwill (1645) în prezența unor oaspeți străini s-au produs artişti populari cu „zicături, giocuri de țară etc. La pettecerea organizată de Rakoczi şi Gheorghe Ştefan, dup' înfrângerea răscoalelor seimenilor, în Muntenia, sunt prezenți la fel cântăreți populari: „ciumpoiaşul cu cimpoi de urşinic, la dvorbă de zicături" şi „surlarii".

(I.C. CHIȚIMIA, *Marii cronicari moldoveni: Miron Costin,* în *Istoria literaturii române,* I, Editura Academia> Bucureşti, 1964, p. 401, 402, 405-406)

Cronica lui Gr. Ureche cuprinde istoria Moldovei din perioada 1352-1549 şi un scurt preambul despre originea românilor şi a limbii române.

Având alte mijloace de informare şi un orizont mult mai larg, Miron Costin proiectează un *Letopisețul Țării Moldovei* care să îmbrățişeze trecutul țării de la colonizarea Daciei cu romani până în zilele sale.

în condițiile situației politice agitate şi tulburi a Moldovei şi din cauza vieții zbuciumate şi a sfârşitului tragic al lui însuşi, Miron Costin nu-şi realizează planul decât parțial.-

în prefața cronicii sale arată că „urzise" chiar „începătura letopisețului", care nu e decât scrierea *De neamul moldovenilor.* Cele 7 capitole (în prima redacție: 5) ale lucrării din urmă au în frunte titlul *(De neamul moldovenilor, din ce țără au eşit strămoşii lor),* precedat de indicația: *Cartea dintâi.* Este clar că întreagă această lucrare urma să constituie partea întâi a vastei opere costiniene. Tot atât de clar este că prefața la *De neamul moldovenilor* a fost scrisă mai târziu, cum se scriu de obicei prefețele, şi a fost „lipită" la locul potrivit, fără ca autotul sau copistul, însătcinat de autor, să mai repete titlul lucrării înaintea titlului prefeței.

A doua şi ultima parte realizată a operei capitale a lui Miron Costin este *Letopisețul Moldovei,* în care autorul duce firul povestirii mai departe, de unde îl lăsase Grigore Ureche, până în anul 1661.

Miron Costin, care cunoscuse cronica lui Grigore Ureche în versiunea interpolată de Simion Dascălul, singura versiune care mai putea fi cunoscută, e conştient de faptul că el e continuatorul lui Grigore Ureche: cronica Iui Miron Costin descrie evenimentele dintre 1594-1661.

Animat de o profundă dragoste de patrie, Miron Costin scrie *Letopisețid Țării Moldovei* ca „să nu uite lucrurile şi cursul țărâi". El îşi dă seama că expunerea sa nu e totdeauna prea amănunțită cum s-ar cuveni („cum s-ari cădea", zice autorul). Unul dintre cauzele principale ale acestei situații este desigur lipsa unor izvoare scrise, cu privire la perioada de după 1595 („Şi de loc letopiseță, de muldovan scrisă, nu să află").

Pentru documentare, Miron Costin a apelat în primul rând la tradiția orală („boiari bătrâni") şi la observația directă a evenimentelor, apoi la unele izvoare externe. Dintre izvoarele externe amintim cronica în limba latină a polonezului Paid Piasecki (1579-1649), *Chronicon gestoriun in Europa singularium,* tipărită la Cracovia, pe care Miron Costin o cunoaşte în ediția a Il-a, 1648 (ed. I, 1645), în care se descrie istoria Poloniei dintre 1575-1648 (în ediția I expunerea merge numai până la 1645), în cadrul istoriei generale a Europei. Piasecki, care fusese episcop 22 de ani în sudul Poloniei, în vecinătatea Moldovei, dă, în cronica sa, numeroase informații cu privire la istoria Moldovei (o ed. a LII-a, cu corectările autorului, apare la Amsterdam, 1649). Pentru relațiile româno-polone, Miron Costin găseşte aici informații amănunțite şi sigure.

De asemenea, Miron Costin foloseşte cronica lui Aleksander Gwagnin, în traducerea şi redacția polonă a lui M. Paszkowski, *Opisanie Sarmaciej Europskiej* (Cracovia, 1611); apoi lucrarea versificată a lui Samuel Twardowski (1595-1600), în polonă, *Wojna domowa z Kozaki I Tatary...* („Războiul civil cu cazacii şi tătarii..."; Kalisz, ed. I, 1651-1657; ed. a Il-a revăzută, 1660; ed. a Ill-a, 1665; ed. a IV-a, 1682), unde sunt zugrăvite evenimentele petrecute între 1648-1660.

Datele furnizate de aceste izvoare sunt prelucrate, comentate.

Miron Costin foloseşte în cronica sa şi citate biblice (mai ales în slavoneşte), apoi sentințe morale din alte izvoare. Din *Viețile paralele* de Plutarh, Miron Costin ia sentința: „hărnicia împăraților şi domnilor mai mult se înțelege din cuventele lor şi sfaturi grăite de dânşii... decât den războaie făcute de dânşii" *(Let.,* cap. XI, zac. 2)-

Pentru pattea din cronică privitoare la anii 1648-1661, autorul este martor ocular al evenimentelor.

Cronica a fost terminată în 1675. In transcrierea pe curat, cronicarul a mai adăugat unele pasaje (venirea lăcustelor, o informare despre domnia lui Antonie Ruset etc.), şi, probabil, prefața. Prefața a fost redactată, în orice caz, între 1686-1691, după ce autorul elaborase prima redacție a scrierii *De neamul moldovenilor.*

Letopisețid Țării Moldovei de. Miron Costin se păstrează astăzi in 56 de copii manuscrise, dintre care cele mai vechi datează de la sfârşitul secolului al XVII-lea (mss. rom. **36** şi **169** din B.A.R.), iar cel mai recent - din 1844 (ms. 25/1955 de la Biblioteca Centrală Universitară „Babeş-Bolyai" din Cluj). Cea mai corectă copie pare a fi aceea a lui Axinte Uricariul, din 1710 (ms. rom. **2601** B.A.R.). Cele mai multe manuscrise datează din secolul al XVIII-lea. Tabloul filiației manuscriselor cronicii presupune, în mod obligatoriu, un număr de copii intermediare dispărute, care până în prezent nu a fost stabilit nici măcar cu aproximație. Chiar şi aşa, letopisețul lui Miron Costin este cronica românească originală, care, sub formă de manuscris, a avut în epoca veche cea mai largă circulație.

Letopisețul Țării Moldovei de Miron Costin a fost publicat pentru întâia dată de M. Kogălniceanu, în *Letopisețele Țării Moldovei,* ed. I, tom. I, Iaşi, 1852.

De neamui' moldovenilor este o lucrare de istoriografie, cu caracter polemic în anumite părți ale ei, în care se dezvoltă câteva probleme fundamentale ale istotiei poporului român: problema originii şi a dezvoltării poporului până la cel de-al doilea descălecat. In special problema originii poporului român, prin noutatea şi prin felul cum fusese ea abordată, prezenta o deosebită importanță. Cu aproximație între 1654-1660, cu interpolările pe care le-a adus cronicii lui Grigore Ureche, Simion Dascălul acreditase teza că românii ar fi urmaşii tâlharilor de la Roma, trimişi în Dacia în ajutorul regelui maghiar Laslău. O asemenea mistificare a istoriei trebuia combătută cu toată seriozitatea. De aceea, întemeiat mai ales pe o logică strânsă decât pe o documentare aprofundată, Miron Costin, ca să dovedească netemeinicia „basnei" lui Simion Dascălul, aduce argumente de natură foarte variată pentru demonstrarea adevărului istoric. Astfel, el brodează expunerea pe o descriere geografică, istorică şi etnografică, întâlnim părți întregi de descrieri geografice (Italia, Dacia), combinate cu informații istorice; apoi capitole bazate pe informații arheologice (despre cetățile din Moldova şi Țara Românească) sau în care se descriu obiceiurile la români. Nu lipsesc nici considerațiile cu privire la originea limbii române.

Ca izvoare pentru această lucrare, Miron Costin foloseşte scrierea lui L. Toppeltin, *Origines et occassus Transsylvanorum* (Eyon, 1667), de unde ia teza că saşii sunt urmaşii dacilor, apoi *Culegeri greceşti de 4 monarhii,* scriere neidentificată până acum şi cronica lui Grigore

Ureche în interpolarea lui Simion Dascălul, într-tina din primele copii ale ramurii Misail călugărul, deci având şi interpolările acestuia.

Lucrarea a fost redactată în două versiuni: una de 5 capitole, cealaltă de 7 capitole, ambele elaborate aproximativ între 1686-1691.

Redacţia de 5 capitole nu conţine interpolaţii. Ea se deosebeşte de cealaltă redacţie şi prin faptul că, într-o serie de cazuri, autorul relatează la persoana 1 sg. întâmplări, mărturii, informaţii, fapte-pe care le cunoştea el în mod nemijlocit. In schimb, redacţia cu 7 capitole, aşa cum o cunoaştem azi, pe lângă plusul de capitole, are interpolaţii la fiecare dintre capitolele primei redacţii; de asemenea ea transmite în stil indirect (la pers. 3 sg.) pasajele care dincolo erau la persoana 1 sg. şi conţine o serie de formulări originare sau formulări îmbunătăţite care scot în evidenţă erorile strecurate în copiile primei redacţii.

Autorul interpolaţiilor care cuprind informaţii sau se întemeiază pe izvoare pe care Miron Costin nu le-a cunoscut şi cel care a transpus pasajele de stil direct (la pers. 1 sg.) în stil indirect, folosind formulaţi ca „spunea tată-nostru..."; „Tată-nostru Miron logofătul spunea..."; „cum arată răpousatul Miron logofăt...", „... l-au trecut tată-nostru" etc. este, fără îndoială, fiul lui Miron Costin, Nicolae Costin.

N-avem, în schimb, nici un motiv să considerăm ca autor al celeilalte categorii de formulări şi al plusului de capitole pe Nicolae Costin.

După părerea noastră, Miron Costin a redactat *De neamul moldovenilor* \\\ două versiuni succesive: o redacţie cu 5 capitole şi o altă redacţie, cu un adaos de aproximativ 2 capitole şi 2/5, care completează textul primei redacţii. Atât copia primei redacţii, cât şi textul redacţiei a doua, probabil o copie revizuită, cu completările autorului, s-au păstrat în familie şi au fost puse în circulaţie de-abia după moartea lui Nicolae Costin. După părerea noastră, deci, diferenţa pe care o prezintă redacţia de 5 capitole nu constituie nici o simplă tedacţie cu omisiuni din partea unui copist, şi nici o prescurtare intenţionată din partea unui „orânduitor târziu" al compilaţiei, cum presupune P.P. Panaitescu. Integrată, la scurt timp, în compilaţia corpului de cronici al Moldovei, prin această compilaţie, încă în 1713, *De neamul moldovenilor,* în redacţia de 5 capitole, alături de alte scrieri ale h[11]

Miron Costin, ajunge în Ţara Românească, unde până la începutul secolului al XIX-lea se multiplică în cel puţin şapte exemplare.

Versiunea completă, în schimb, este integrată de Nicolae Costin într-un corp de cronici moldoveneşti, în care un loc important ocupă şi *Letopiseţid Ţării Moldovei* al lui Miron Costin. [...]

In compilaţia lui Nicolae Costin, redacţia a doua din *De neamul moldovenilor* circulă mai ales (sau exclusiv) în Moldova, unde se transmite în numeroase copii. Atât acest fapt, cât şi faptul că Nicolae Costin citează în *Letopiseţul de la zidirea lumii după* redacţia de 7 capitole, constituie motive suficiente să credem că Nicolae Costin aprecia ca versiune bună versiunea dezvoltată. [...]

Cele mai multe copii datează din secolul al XVIII-lea. Cele 12 copii din primele patru decenii ale sec. al XIX-lea, de dinaintea tipăririi lucrărilor istoriografice ale lui Miron Costin, sunt o mărturie a interesului mereu viu al cărturarilor români pentru trecutul istoric al poporului şi pentru cultura românească veche. La cele 46 de copii manuscrise ale textului original, trebuie adăugate şi cele 69 de copii manuscrise ale *Letopiseţului Ţării Moldovei de lă zidirea lumii până lăl60l* al lui Nicolae Costin, în care *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin este integrat într-o formă mai mult sau mai puţin prelucrată.

De neumul moldovenilor a fost publicat prima dată de M. Kogălniceanu, în 1852, împreună cu cealaltă lucrare capitală a lui Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei. [...]*

In luctările sale de istoriografie, Miron Costin foloseşte, în general, puţine izvoare străine. Izvoarele străine sunt consultate mai ales în legătură cu problema originii poporului român şi a limbii române. Miron Costin nu face exces de erudiţie cu informaţiile din istoriografia străină.

Letopiseţul Ţării Moldovei este o cronică boierească, deci neoficială, în care cea mai mare parte a documentării se bazează pe tradiţia orală şi pe observaţia directă a autorului.

Expunerea cronicii este departe de a fi pur istoriografică; ea are adesea caracterul complex al unui reportaj. Autorul găseşte necesar să dea multe amănunte interesante în legătură cu comportamentul personajelor istorice mai importante, cu felul lor de a fi, de a se îmbrăca, de a acţiona, de a vorbi. El ne oferă de asemenea informaţii de reporter

despre curţile domneşti, despre diferite măsuri administrative, despre viaţa economică şi comercială, despre răscoalele ţărăneşti.

Istoria Moldovei este urmărită atât pe plan social local, cât şi în cadrul istoriei generale, în relaţiile cu celelalte provincii româneşti, cu străinii sau cu ţările străine (Imperiul Otoman, Rusia moscovită, Ucraina etc.).

Istoria are, după Miron Costin, un scop educativ. [...]

Miron Constin este perfect conştient de responsabilitatea pe care o are un istoric: „Nici este şagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea iaste un lucru vecinie [...]. Eu oi da samă de ale mele, câte scriu." De aceea, de-a lungul întregii cronici, autorul se străduieşte să fie obiectiv.

Lucrările sale pun în circulaţie la noi o serie de idei valoroase, care alături de ideile susţinute de alţi cărturari ai vremii de atunci şi de mai târziu vor contribui la trezirea conştiinţei naţionale: ideea originii comune a poporului român, ideea unităţii poporului român, ideea originii latine a limbii române. [...]

în predoslovia la *De neamul moldovenilor,* expunând obiectul lucrării sale, Miron Costin zice: „să scot lumii la vedere feliul neamului, din ce izvor şi săminţie sânt lâcuitorii ţării noastre Moldovei şi aşa şi Ţării Munteneşti, cum s-au pomenit mai sus, şi românii din ţările ungureşti, că tot un neam sânt şi o dată descălecaţi".

La Miton Costin nu apate, în schimb, ideea necesităţii unitu românilor într-un stat naţional. Momentul realizat de Mihai Viteazul al primului stat centralizat românesc nu stârneşte la Miron Costin vreo emoţie deosebită. Reflectând limitele gândiţii sociale şi politice a Evului Mediu, cronicarul moldovean nu ridică aici problema necesităţii unificării politice şi administrative a celor trei provincii româneşti. O asemenea concepţie apare, de altfel, extrem de rar la cărturarii Evului Mediu pe plan mondial. De aceea, cuceririle lui Mihai Viteazul sunt considerate rodul unei ambiţii şi sunt asemuite cuceririlor efemere ale unor imperii din trecut. [...]

Poziţia autorului în această direcţie este totuşi estompată de conştiinţa unităţii poporului român pe care am subliniat-o mai înainte şi prin care Miron Costin a devenit unul dintre gânditorii de frunte ai trecutului nostru.

Se cuvine să adăugăm că, pe alocuri, în scrierile cronicarului moldovean se întâlnesc şi aluzii la necesitatea independenţei şi suveranităţii poporului, la necesitatea luptei pentru libertate.

O altă idee avansată pentru acele vremuri, pe care Miron Costin o susţine mai ales în *De neamulmoldovenilor* şi în *Cronica polona,* este originea latină a limbii române. Ideea este dezvoltată în special în *Cronica polonă,* unde autorul prezintă, pentru demonstraţie, o lungă listă de cuvinte. Argumentaţia lingvistică a lui Miron Costin este mult mai bogată şi mai corectă decât cea din cronica lui Grigore Ureche. Erorile de metodă pe care le face autorul sunt, de fapt, erorile „lingvisticii" romanice din acea perioadă.

Tratând o perioadă pentru care în general lipseşte o documentare internă şi externă mai amplă, *Letopisețid Ţării Moldovei* al lui Miron Costin este singurul izvor intern pentru istoria Moldovei dintre 1595-1661.

Lucrările sale istoriografîce şi, în primul rând, *Letopiseţul* şi *De neamul moldovenilor,* deschid noi orizonturi în istoriografia românească şi contribuie la deşteptatea conştiinţei naţionale. [...]

în fond, Miron Costin este optimist, încrezător în viitor: „Puternicul Dumnezeu, cinstite şi iubite cetitoriule, să-ţi dăruiască, după aceste cumplite vremi anilor noştri, cândva, şi mai slobode vacuri, întru care, pre lângă alte trebi, să aibi vreme şi cu cetitul cărţilor a face iscusită zăbavă..." *(De neamul mold.,* Predosl.).[...]

Spre deosebire de opera lui Gr. Ureche, care ne-a fost transmisă numai în versiunea interpolată de Simion Dascălul şi cu sensibile remanieri şi retuşaţi ale copiştilot ulteriori, opera lui Miron Costin în limba română a avut o soartă ceva mai blândă. Lucrarea principală, *Letopiseţul,* se păstrează într-o copie destul de apropiată de versiunea şi de limba originalului, copie executată la un foarte scurt interval după moartea lui Miron Costin: ms. rom. **2601** de la B.A.R. [...]

întocmai ca în operele de literatură artistică, Miron Costin foloseşte şi alte procedee ale artei literare: comparaţia, dialogul, anecdota, portretul psihologic, descrierea naturii.

Iată cum compară domnia îmbelşugată a lui Miron Barnovschi, după domnia de jaf şi secătuire a ţării a lui Radu Mihnea: „Ce, cum floarea şi pomeţii şi toată verdeaţa piUa**;&-i*teiJuL**£ţaii ovilite de brumă cădzută peste vreme şi apoi, după lină căldura soarelui, vin iară la hirea

şi la frâmseţele sale cele împiedicare de răceala brumei, aşea şi ţara, după greutăţile ce era la Radul vodă (care veacurilor de mirat au rămas, cum au putut încăpea întru înţelepciunea acelui domini aceia nemilă de ţară), au venit fără zăbavă ţara la hirea sa şi până la anul s-au împlut de tot bivşugul şi s-au împlut de oameni" *(Letopiseţ,* cap. XII, zaci 4). [...]

Mai ales dialogul apare foarte des. Vorbirea directă e combinată uneori cu vorbirea indirectă sau cu cea indirectă liberă. Monologul, prin anumite elemente retorice, poate avea uneori aspectul unui discurs.

Portretul psihologic al personajului se întâlneşte şi el în mod curent. Cităm portretele lui: Ieremia Movilă, Radu Mihnea, Gheorghe Ştefan, Ştefan pârcălabul de Soroca, Matei Basarab etc. Trăsăturile esenţiale ale personajelor sunt prinse în linii simple, dar în culori foarre vii.

Printre descrierile artistice ale lui Miron Costin este clasică descrierea năvălirii lăcustelor. [...]

Adesea expunerile lui Miron Costin au un caracter oral. Oralitatea se realizează şi prin lexicul popular, şi prin expresiile figurate, prin proverbele populare, ptiu dialog, cât şi prin intervenţia autorului, la pers. I sg., în cursul povestiţii, mai ales atunci când relatează fapte sau situaţii la care a fost martor ocular: „Eram pururea în casă eu la lordachie visternicul..." zice el odată, ca să sublinieze autenticitatea dramatismului unei situaţii.

Prin calităţile lor artistice, scrierile istorice ale lui Miron Costin fac legătura între istoriografie şi literatura artistică propriu-zisă. Dacă am ţine seama şi de scrierile versificate, am putea afirma că Miron Costin a fost preocupat în permanenţă de expresia literară.

Tocmai datorită acestui fapt, *Letopiseţid Ţării Moldovei* al Im Miron Costin a constituit un izvor de inspiraţie pentru scriitorii moderni. Astfel, B.P. Hasdeu, în nuvela *Domniia Arnăutxdid,* pleacă de la expunerea domniei lui Vasile Lupu din cronica lui Miron Costin. La fel Mihail Sadoveanu, în romanul *NeamulŞoimăreştilor,* se referă la epoca lui Ştefan II Tomşa, iar romanul *Nunta domniţei Ruxandra* are în vedere neobişnuita căsătorie a fiicei lui Vasile Lupu cu Tiniuş Hmelniţchi, fiul hatmanului cazacilor.

Având o cultură profundă şi un spirit de observaţie ascuţit, Miron Costin consemnează, în opera pe care a lăsat-o posterităţii, câteva

secvenţe din istoria poporului român şi unele reflecţii pe marginea vieţii zilnice a semenilor săi. Fie că se referă la personaje istorice determinate, fie că îi vizează pe contemporani în general, autorul aşază în centrul atenţiei cititorului omul, pentru ale cărui virtuţi Costin găseşte totdeauna cuvinte de laudă. Atunci însă când personajul are lipsuri, el este criticat, indiferent de poziţia socială a lui. Omul lui Miton Costin acţionează în calitate de cetăţean al patriei sale. Cu o singură rezervă însă: atunci când e vorba de străini care exploatează poporul român sau uneltesc împotriva suveranităţii poporului român, autorul judecă situaţiile prin prisma dragostei proprii de patrie.

Umanismul lui Miron Costin constă tocmai în această apreciere a virtuţilor omului, pe de o parte, şi a virtuţilor trecutului poporului român, pe de altă parte. Dragostea pentru om, care se îmbină cu cea pentru patrie, este un indiciu al optimismului autorului. Aşa că pasajele în care cronicarul îşi exprimă deznădejdea sau pesimismul, nu sunt decât figuri de stil. Scopul final pe care-l urmăreşte scriitorul moldovean este să facă, prin istoria patriei, educaţia generaţiilor următoare. Toate observaţiile, reflecţiile, descrierile şi naraţiunile au la el un scop educativ.

Expunerea lui Miron Costin, fie că foloseşte limba română, fie că se adresează polonezilor în limba polonă, este vie, colorată, cu multe exptesii populare, cu vorbe de haz şi cu numeroase ironii incisive, dând impresia unui text prelucrat artistic. Talentul lui de artist al cuvântului se manifestă atât în opetele în limba română, cât şi în cele în limba polonă, atât în scrierile sale în proză, cât şi în cele versificate.

Miron Costin este unul dintre cărtutatii de seamă ai poporului român. Prin activitatea sa prodigioasă, el contribuie efectiv la dezvoltatea istoriografiei şi a literaturii române din sec. al XVII-lea şi la progresul limbii române literare.

(Liviu ONU, Studiu introductiv la voi. jMiron Costin.
Opere alese, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967,
p. 8-15,20-23, 26,30-33)

Acum 275 de ani pierea de moarte năprasnică cel mai de seamă bărbat al Moldovei timpului său, vel-logofătul Miron Costin. P>a om

în vârstă de abia 58 de ani; învăţase cu spor în şcoalele umaniste ale Poloniei; citea şi vorbea mai multe limbi decât româna, latina şi polona, în care scria; alcătuise în idee un corpus ştiinţific al formării întregului său neam de oameni, fiind în ochii urmaşului Nicolae Iorga, care-l va urma până şi în sângeroasa inutilitate a morţii, „străbunul istoriografiei noastre"; slujise neabătut mai mult ţara Moldovei decât pe voievozii trecători, pe care-i ferise cu înţelepciunea lui de puterea rău sfătuitoare şi cu priceperea diplomatică de impulsiunile împăraţilor şi regilor vecini; şi se afla acum la Bărboşi, ca să-şi înmormânteze „jupâneasa" - dar de unde o roată de călări, sosită în spume de la Iaşi, îl luă pe sus, îl decapita scurt la Roman pe cine ştie ce buturugă întâmplătoare şi-l lăsă să fie îngropat la un loc şi în acelaşi timp cu jupâneasa lui. [...]

Căci chiar dacă nu s-ar şti despre viaţa lui nimic mai mult decât ce se află în cronica preluată de la alţii, dat adusă de el la zi, nu e Miron Costin cel dintâi mare clasic român? Limba Iui scrisă, urmând tiparele sintactice ale latinei culte, dar neduse până la obscuritatea fiului său Nicolae sau a lui Dimitrie Cantemir, e densă, lapidară şi memorabilă în amândouă sensurile acestui cuvânt, adică uşor şi vrednică de memorat. Nici unul dintre clasicii noştri n-a hrănit intelectualitatea ţării cu mai multe sau numai cu tot atâtea formulări sugestive.

Din acest punct de vedere, proza Iui stă pentru noi românii alături de orice operă clasică, din care se citează câte un început de frază, ca să se caracterizeze anumite situaţii noi; şi puterea expresiei îi esre asociabilă îndeosebi cu aceea din operele înţelepţilor antici sau din nenumărate versuri ale lui Virgiliti, cu care lumea cultă îşi clarifică unele idei până şi în zilele noastre. Aşa cum în împrejurări similare, ca să fie mai înţelese, amintim câte un fragment de vers din virgiliana: Una salus victis, Ab Jove principium ... sub tegmine fagi, Quos ego..o fugit irreparabile temptis, Vivit sub pectote vulntis etc., etc., tot astfel, mai degrabă decât să găsim alte împrejurări de cuvinte pentru vechi situaţii, prin care a trecut Miron Costin însuşi, citām din el: „Biruit-au gândul, scrisul nesăbuit e ocară vecinică, nu omul e peste vremi - ci bietul om supt vremi, stă mintea în loc" şi toate celelalte.

Prima din ele *(Biruit-au gândul)* folosită de cronicar doar ca să arate câte dificultăţi trebuise să învingă spre a-şi începe lucrarea, a putut fi chiar desprinsă din context, dându-i-se un sens spiritualist» cum Titu Maiorescu avea să pună meşteri să i-o cresteze pe pragul de deasupra al intrării, întocmai ca Montaigne, căruia grinzile „librăriei" îi fuseseră împodobite cu dictoane de înţelepciune antică. Iar ultima *(stă mintea-n loc),* printr-o uimitoare putere de pătrundere în limba comună a intelectualilor şi orăşenilor, avea să exprime sentimentul de încremenire până azi, deşi asaltată din două părţi în timpul din urmă prin a rămâne tablou şi a se face mască.

Astfel relieful şi densitatea exprimării lui Miron Costin ne-au furnizat, ca să zicem aşa, un număr de proverbe noi pe lângă cele ştiute din popor, un fel de alte zicale provenite de la un autor cunoscut şi nu anonim, a căror clasicitate le dă în ochii lumii noastre cultivate valoare în adevăr paremiologică.

(Vladimir STREINU, *Miron Costin, primul nostru mare clasic,* în *Luceafărul,* an. X, nr. 9, 4 martie 1967)

Capodopera lui Miron Costin rămâne însă mica lucrare *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor,* actul de naştere al „prozei de idei" în limba română şi totodată prima noastră scriere de polemică ştiinţifică. Punctul de plecare al acestei scrieri, compusă după 1685, a fost constatarea că românii culţi din vremea sa nu aveau încă suficient de clare o serie de noţiuni fundamentale asupra originii şi istoriei lor, de unde posibilitatea că atât unii istorici străini ca Jane Zamolski (cunoscut prin intermediul lui Toppeltin), cât şi unii pretinşi istorici autohtoni, ignoranţi dar plini de pretenţii, să vânture legende injurioase, ca acelea adaose la cronica lui Ureche de Simion Dascălul şi Misail Călugărul. Operă de supetbă indignate patriotică, *De neamtd moldovenilor* debutează într-un stil sacadat, vibrant, care vădeşte maturizarea tuturor mijloacelor de scriitor ale cărturarului. [...]

Punând .expunerea ideilor în ecuaţie dialectică, polemistul prevede replica şi-i răspunde pe loc, cu o ploaie de argumente: „Dzice-va neştine: prea târziu iaste; după sutele de ani, cum că vor putea şti poveştile adevărate, de atâtea veacuri? Răspundz: lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minţii omeneşti, scrisoarea dintru care,

dacă va nevoi omul, cele trecute cu multe vremi va putea sti si oblici". [...]

Necesitatea unei asemenea scrieri este imperioasă: „îndemnatu-m-au mai mult lipsa de ştiinţa începutului aceştii ţări, de descălicatul ei cel dintâi, toate alte ţări ştiind începuturile sale."

Autorul pregăteşte osârdia defăimătorilor prin elogiul lui Grigore Ureche, folosind contrastul: „Laud osârdia răposatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea ţărâi letopiseţul său [...] cât poate să zică fieştecine că numai lui de această ţară i-au fost milă, să nu rămâie întru întunericul neştiinţei, că celelalte ce mai sânt scrise adăosături de un Simeon Dascălul şi al doilea, un Misail Călugărul, nu letopiseţe, ce ocări sânt. Care şi acelea nu puţină a doao îndemnare mi-au fost". Afirmaţiile celor în cauză sunt *supuse* examenului critic, controlându-i pe texte, spre a le descoperi reaua-credinţă: „Dacă n-au fost dară dintâi scrisoare în ţară şi nici streinii n-au ştiut şi nimica n-au scris, de unde sânt aceste basne"? [...]

Erudiţia proprie este luată mărturie împotriva scorniturilor: „Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflat nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, şi viiaţa mea, Dumnezeu ştie cu ce dragoste pururea la istorii, iată şi până la această vârstă, acum şi slăbită. De acestea basne să dea seama ei şi de această ocară."

O bătălie câştigată uşor astăzi, cu texte trunchiate sau cu mărturii nesigure este de două oti pierdută mâine, când se descoperă felul cum a fost „potrivită" istoria. Costin intuieşte primul acest adevăr, asigurându-şi cititorul că a lucrat în deplină obiectivitate şi a folosit izvoarele cele mai imparţiale, de necombătut:

„Făcutu-ţ-am izvod dintâiaşi dată de mari şi vestiţi istorici mărturii, a cărora trăiesc şi acum scrisorile în lume şi vor trăi în veci. Şi aşa am nevoit, să nu-mi fie grijă, de-ar cădea această carte ori pre a cui mână şi din streini, carii de-amăruntul cearcă zmintelile istoricilor."

Respingerea „basnei" se însoţeşte în continuare de edificarea, pas cu pas, a noii conştiinţe de sine a poporului român. Ea debutează cu întâia manifestare a unui fenomen definitoriu pentru conştiinţa naţională modernă a românilor: mândria originii lor romane şi afinităţile neolatine, proclamarea dublei rudenii - cu toate implicaţiile ce decurgeau de aci a românilor cu romanii din vechime şi cu neolatinii contemporani. [...]

Sunt relatate războaiele cu dacii, şi pentru întâia oară un istoric român încearcă să-şi reprezinte concret procesul de romanizare a provinciei. Principala teză a lui Costin (colonizarea cu romani aduşi toţi şi dintr-o dată din Italia) este fără îndoială simplistă, dar ea a rămas, în esenţă, timp de peste un secol şi jumătate, concepţia dominantă din istoriografia românească. [...]

în *De neamul moldovenilor* găsim şi cele dintâi informaţii de istorie asupra culturii româneşti: Costin ştie că Grigore Ureche a scris cronica sa adunând istoriile slavone din mănăstiri şi combinându-le cu Bielski, că alfabetul chirilic a fost împrumutat de la sârbi (înţelege: de la slavii sud-dunăreni), „o dată cu cele bisericeşti", şi tot lui îi datorăm menţionarea unui letopiseţ al lui Eustratie logofătul (pe care, e drept, el însuşi mărturiseşte că nu l-a văzut!), în a cărui existenţă vor crede mai târziu şi alţii...

Scriitor divers, poet, istoric, ideolog, polemist, moralist. Miron Costin revoluţionează tipul vechiului cărturar român. Fără prezenţa lui în ambianţa culturală moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir, care-l continuă în mod învederat, ar fi fost de neconceput.

(George IVAŞCU, *Istoria literaturii române,* 1,
Editura Ştiinţifică, Bucureşti,
1969, p. 192-194, 196, 197)

Nu reprezintă nici acest letopiseţ o operă de erudiţie uscată, dar, din primele lui pagini, ne surprind indiciile unui mai modern spirit ştiinţific: o listă cu izvoarele cronicii (s-ar chema, astăzi, bibliografie), dispuse într-o anumită ordine, o *predoslovie,* cuprinzând ceea ce spun, de obicei, în vremea noastră, prefeţele, dar într-un fel mai dramatic, citarea în text a predecesorului Ureche şi a altor istorici şi, mai cu seamă, notele prin care explică autorul cuvintele *dahii, vlahi. Turnul Săverimdid,* folosite în cele câteva stihuri de descălecatul ţărâi.

La aceste mărci neîndoielnic istoriografice, se cade să adăugăm câteva din multele dovezi ale unui spirit ştiinţific evoluat. Cum, la Costin, sunt foarte limpezi o concepţie şi o politică, nu lipsesc teoretizările. I se cere cronicarului imparţialitatea, un simţ al „direptăţii",

„că nemică nu strică credința ase celora ce scriu letopisețele ca fățăriia, când veghe voia iinuie şi coboară lucrul cu hula altuia".

„...Dreptatea socotind, nu poci scrie într-alt chip", zice cronicarul şi, conştient a fi bănuit de mari simpatii pentru poloni, se justifică, uneori, semnificativ: „Şi aceste toate nu-ţi scriu, lăudând vreo parte, ce tocma cum au fost, nu să fac laudă oştii leşăşti, am prea mulţi de ţară martori". Il preocupă - se vede - risipirea neîncrederii cu care se simte privit. Sarcasmul cu care întâmpină erorile leşilor, câte un „nu ştiu cum s-ar prinde acest lucru" aruncat unor ştiri descoperite în izvoarele acestora îşi au tâlcul lor. în orice caz, o anume onestitate profesională nu poate fi contestată. Acelaşi inflexibil criteriu istoriografie îi interzice, acum, lui Costin (Ureche era dispus la concesii) să ia în seamă legendele, basmele şi tot ceea ce ar aduce cu incriminata *Alexandrie:* „Scrie Pliutarh, vestit istoric, la *Viiața lai Alexandru Machidon* care au scris *Alexandriia* cea adevărată, nu basme, cum scrie o *Alexandrie* den grecie ori dintr-altă limbă scoasă pre limba ţării noastre, plină de basme şi scorniturí..."

La capătul opus fabulosului cu aparenţe istorice, ca şi ă informaţiilor nesusţinute ori ilogice, se află istoria vie, trăită şi mai cu seamă văzută. Şi asta pentru că „ce să vede cu ochii nu încape să fie îndoială în cunoştinţă", conchide în consens cu Aristotel, cronicarul, după o mică teorie a cunoaşterii prin simţiri. între aceste situaţii extreme, se aşază informaţiile provenite din cronicile polone (în special P. Piasecki, *Cronicon gestorum in Etiropa singtdarium)* şi din tradiţia orală: „câr am putut a înţelege den boieri bătrâni den dzilele lor". Argumentele convergente sunt prioritate. Izvoarele externe nu sunt reproduse, ci prelucrate din direcţia sferei de interese şi de probleme a Moldovei.

Nu e scutit de greşeli, se înţelege, letopiseţul (Ştefan Radu *şi* Bogdan Movilă n-au domnit, în realitate, niciodată) şi dispunerea cronologică a faptelor, e, pe alocuri, deficitară, dar Costin are scrupulul omului de ştiinţă: omiterea unei informaţii (invazia lăcustelor), e constatată cu durere.

Cronicarul nu mai notează, cu secretă satisfacţie, ignoranţa ori reaua conştiinţă a istoricilor poloni, cum făcea Ureche. Parafrazează în schimb, e adevărat, fără ostilitate, însă îndeajuns de detaşat, ştirile primite de la ei: „Nu ştiu ce vină or hi dat bieţilor târgoveţi de Hoţim a o samă ce au fost mai fruntea, de i-au înpensu din cetate de pe zid, fără de nici o milă, leşii".

Apelând, la vremea potrivită, şi la alte izvoare externe, prelucrându-le şi topindu-le la un loc cu ştirile ce le avea din ţară, Costin a lărgit serios domeniul informaţional şi a modernizat metoda de lucru.

Ureche ţinea la slava vechii Moldove, şi pentru asta era gata să modifice izvoarele şi să schimbe sensul faptelor. Epoca însăşi îl făcea pe Costin sceptic şi, deci, dispus să nu deformeze din patriotism, să laude cu prudenţă. Decadenţa Moldovei determina, aşadar, o poziţie nouă, modernă în spirit, istoricului.

O altă superioară înţelegere dovedeşte şi punetea, teotetizată şi ea, a evenimentelor moldoveneşti în cele universale, „pentru să să dezlege mai bine lucrurile ţărâi". Interpretarea, în ansamblu, a istoriei („Şi aceia să să ştie că această ţară fiind mai mică, nice un lucru sângur den sine, fără adunare şi amestec cu alte ţări n-au făcut") constituie un progres în concepţie şi chiar unul tehnic, întrucât trecerile la istoria altor ţări se execută, acum, firesc, nu mai solicită capitole separate şi nu implică, în consecinţă, discontinuităţi, ca la Ureche.

O lărgire a zonelor de interes ale cronicarului este, de asemenea, clară. Vremea boierimii militate aptisese şi sedentarismul pătutii suprapuse obliga istoricul să se preocupe de „lucruri de casă". Amănunte de vestimentaţie, juridice, bisericeşti, de organizare socială, imposibile la predecesor, îi invadează lui Costin paginile cronicii, alcătuind înfăţişarea civilă a epocii. Circumstanţă, de altfel, utilă: fără evenimentele ţărilor vecine şi fără aceste lucruri de „casă" (casă e folosit, uneoti, în sensul medieval occidental, de familie, clan), decadenţa Moldovei şi vlăguirea potenţialului ei militar l-ar fi pus pe autor în situaţia să nu aibă cu ce acoperi filele cronicii. Economicul şi socialul nu constituie un obiect de observaţie efectivă, dar intră în câmpul istoricului. Căci avem de-a face cu un cărturar setos de deschideri. [...]

Epoca ttatată de Costin era a compromisului politic şi a eroziunii treptate, a personajelor abile care ştiu să menajeze şi să câştige. Eroi ca ai lui Ureche, incomozi, legendari prin gesturi şi cutremur de vorbe, sunt incompatibili cu vremea lui Costin, cu politica pitită a ţării şi, mai ales cu spiritul conciliant şi mediocru ce străbate viziunea istorică a cronicarului.

Replicile nu mai dăltuiesc, cu răsunet, eroi, dar rămân să definească, cu bune izbânzi, oameni obişnuiţi. Ele continuă, cu alte efecte, să fie funcţionale în caracterizările nefericitei doamne a lui Ieremia Movilă ori ale prevăzătorului hatman Potoţchi, care expediază, la vestea răscoalei cazacilor, o oaste de represalii, „dzicând acest cuvânt: «Şerpele, până nu ridică capul din iarbă, să-l loveşti»".

La Costin, fire somptuoasă, degustător şi cunoscut el însuşi prin vorbe de duh, neînchipuit de mult spun cuvintele despre proprietarii lor. Ii datorăm discursului ţinut în faţa hanului putinţa de a intui, sub antipatia cronicarului, caracterul lui Bogdan Hmilniţki.

Cuvântând, după puteri şi ştiinţă, la un sfat de război, Petki Istvan - comandant al secuilor - şi polcovnicul leah Condraţchi se delimitează, limpede, sufleteşte. [...]

Vorbele, adesea tăioase şi totdeauna memorabile, din cronica lui Ureche, lasă locul, la Costin, într-o măsură apreciabilă, vorbelor înţelepte şi, mai cu seamă, vorbelor tipice. [...]

Vorbe înţelepte spun, din loc în loc, feluriţi inşi şi cronica schiţează, astfel, ca într-un roman-frescă, fugar, zeci de eroi de figuraţie. O remarcabilă frază politică spusă unui turc chiar de către cronicar, şi ea, mai târziu, consemnată, va face din Costin un personaj.

Intr-un cuvânt, ca procedeu, limbajul participă, începând cu această cronică, sistematic la nuanţarea caracterelor, care se aşază într-un registru mai larg, de la excepţional la mediocru. în frazele reproduse de Ureche nu avea loc decât eroul excepţional.

Modalitatea principală de caracterizare rămâne, însă, la ambii cronicari, enumerarea. Ea poate fi de fapt, de calităţi (când domnitorii nu s-au ilustrat prin acţiuni), sau de amândouă felurile, în cazul portretelor sintetice din necrolog. însăşi precumpănirea unui anumit tip de enumerare poate avea un tâlc. în cazul celor înclinaţi să făptuiască, să schimbe (în bine sau rău), caracterizările se preschimba în serii de acţiuni întreprinse de erou. [...]

La fiecare domnitor, enumerarea trăsăturilor morale pare a constitui o preocupare statornică în amândouă cronicile. Trăsăturile acestea trec printr-un filtru creştin şi unul politic, de clasă, mult mai riguroase la Costin, şi faptul generează o serie de domnitori nediferenţiaţi.

Convenţia guvernează criteriile de alegere şi de citare a calităţilor, şi aceleaşi adjective calificative se repetă îngrijorător în portrete. Totul se înscrie în sfera eticului şi aici se structurează câteva, puţine, tipuri. Rareori îşi fac loc observaţii asupra fizicului şi temperamentului, care nu-i intră scriitorului în preocupări. Trebuia să moară Radu Mihnea ca să aflăm că fusese „om boleac (...) de mâini şi de picioare, care boală podogra şi hirarga să dzice", trebuia să se justifice nevolnicia fiului, Ion Vodă, „om slab şi deznodat şi de mâini şi de picioare, cum n-ar hi fost feciorul lui Vasile vodă", ca să aflăm că tatăl „era ca un leu şi la hire şi la trup". [...]

Descoperind ideea de durată, Costin, vede personajul de-a lungul faptelor lui, dar poate acum s-o facă şi din perspectiva consecinţelor, a efectelor. Pe vremea lui Barnovschi, ţara „s-au împlut de tot bivşugul şi s-au împlut de oameni", şi vodă „domniia cu mare fericiie ţărâi".

„Oi putea dzice că sătac nu se afla pre acele vremi, doară care nu-şi vrea să aibă", notează cronicarul despre cârmuirea lui Vasile Lupu.

Tehnica aceasta a deplasării obiectivului asupra consecinţelor este frecvent folosită în cronică, dar ea aduce, cel mai adesea, calificări generale în alb-negru şi o îndepărtare de individual şi distinctiv înspre social-politic. [...]

Practicată, nu rareori, calificarea în registru negativ, în tradiţia Ureche, ne obligă să avansăm, suplimentar, supoziţia că scriitorul gândeşte antitetic. O confirmare primim de la numeroasele portrete care par a nu se putea ridica decât sprijinite pe un termen de contrast. Antitetice se întâmplaseră să fie, prima oară în istoriografia română, portretele lui Petru Şchiopul şi ale celui care l-a urmat în tron, Aron vodă, justificând o cugetare despre binele preschimbat în rău. Costin perfecţionează metoda, sporind referirile directe. Portretul sintetic al lui Ieremia se realizează aşezând, în raport invers, datele portretului soţiei sale, figura lui Ion vodă este negativul celei a tatălui său, Vasile Lupu, şi tot în contrast cu personalitatea părintelui apare chipul becisnic al lui Alexandru vodă: „în vestea tătâne-său, care avea la împărţire, i se dideasă domnia, ce, cu cât ceriul de la pământ, cu atâta de hirea tătâne-său departe, om şi de trup şi de hire slab şi boliac". [...]

Când nimerind un procedeu retoric subtil autorul face opozabile trăsăturile aceluiași personaj (Barnovschi - trufașul cu inima blândă), portretul iese neașteptat de apropiat înțelegerii scriitoricești mai noi.

Poate în aceeași măsură cu Ureche, dar nu cu aceeași eficacitate, practică în caracterizări Costin insinuarea și ironia. Dușmanul domnului filopolon Ieremia Movilă, care nu era altcineva decât Mihai Viteazul, este minat prin insinuările infiltrate de-a lungul povestirii. Ni-l imaginăm, apoi, pe cronicar închipuind un zâmbet glacial pe când relatează, fără comentariu, originea țărănească a lui Tomșa, el care va fi dezgustat de căsătoria fetei lui Lupu cu un abia ieșit din „țărani ie".

Ironia, ca și insinuarea, fac de altfel, portretul cronicarului și le vom lua ca atare. In afara perfecționării unor procedee existente și la Ureche, se observă că Miron Costin are unele disponibilități care i se refuzau predecesorului, din motive lesne de dedus. Costin este în măsură să renunțe la unele știri despre domni, descoperind implicarea valorii în cantitatea tratării. Nu și-a dat seama autorul că, ignorând domniile „slabe" (Alexandru Iliaș), evaluându-le sever pe cele mediocre prin comprimarea în capitole scurte, a aflat arma de temut - modernă și ea - a subestimării.

Cărturar cum este, Costin se folosește uneori în caracterizările comandanților la oaste de analogia cu figurile ilustre ale antichității. [...]

Dacă lui Uteche îi reușesc, din câteva tușe doar, portrete imposibil de uitat și dacă are o imaginație mai vie, Miron Costin, deși compune, într-o parte a cronicii, după canoane, reușește în cealaltă parte - fapt inestimabil - să infuzeze personajului ideea de durată și ideea de schimbare. [...]

Din *Predoslovie inel,* scriitorul se străduia să câștige compasiunea aruncându-și în față grele obstacole, invocând acele „cumplite vremi și cumpănă mare pământului nostru". Impresionant ca proporție, letopisețul visat de el, a cărui „începătură" o și „urdzisă", ar fi fost - se plânge Costin - imposibil de conceput și săvârșit în împrejurările contemporane. Cum „la acest fel de scrisoare gând slobod și fără valuri trebuiește", cronicarul consideră că i-a stat în puteri să facă, de aceasta dată, doar atâta „cât să nu se uite lucrurile și cursul țării". Pentru asemenea vremuri de provizorat, nu era posibilă, așadar, decât o opera provizorie. Este, într-un fel, afectată modestia în această *Predoslovie* și se respectă procedura înduioșării cititorului, dar se cade să recunoaștem că vremurile se înăspriseră cu adevărat. E vorba de timpul vieții autorului, dar, în mare măsură, și de epoca tratată de operă. Costin simte arzător că aparține unor vremuri de decadență. Stăpânirea turcească din ce în ce mai cruntă, domnii din ce în ce mai puțin slobozi să cârmuiască. Pentru că trăiesc cu spaima maziliei, aceștia devin hrăpăreți și blestemați. Băjenii în masă încep să fie semnalate; „hierbând în greutăți și netocmele", jefuiți, rând pe rând, de voievozi care se succed vertiginos, țăranii nu-și iubesc stăpânii și, la nevoie, nu-i apără cu inimă, îi părăsesc la cel mai mic semn de instabilitate, profitând, cum se vede în cronică, de asemenea clipe crepusculare spre a-și răzbuna năprasnic împilările. Veacul e crâncen: invazii tătărești, calamități, domni sosiți ca pedepse divine, zurbe, războaie fără sens pentru Moldova, dar duse în hotarele ei aduc după ele întunericul istoriei. Moravurile decad violent, și păcatele domnilor, care țineau altădată de politică și decurgeau din firile lor tiranice, sporesc. Oamenii noi se arată. Principiile creștine n-au putere, codul ierarhic feudal cade. Prea multe lucruri devin permise, prea rapide înălțările și coborârile; domnii încep să aibă biografie.

E extraordinar să constați cât de acut și cât de latin resimte cronicarul decadența epocii. Costin nu tânjește, se înțelege, după gloria trecută, plângându-se, precum Tacit, că faptele povestite sunt mărunte și neînsemnate. Dar are mereu aerul a se jeli cititorului de condiția țării. Ceea ce declara Tacit în *Anale* (Cartea a IV-a), că, spre deosebire de a înaintașilor, „munca mea se desfășoară pe un loc restrâns și lipsit de glorie" are corespondent la Costin într-un presentiment grav al sfârșitului țării, al neputinței în fața unei atât de cutremurătoare vitregii: „Și acela lucru era în putete de a face, iar vremile de aemu nu sânt în putete și nici un sfat nu încape la gteu ca acesta, fără de mărturiia că este sosită peirea". [...]

Vremurile i se arată, în schimb, lui Costin atât de jalnice, Dumnezeu îi dă atâtea vești că a pus „țărâi aceștiia țenchiti și soroc de sfârși re", încât i se pare că deocamdată se poate mulțumi cu truda de a însemna faptele doar cât „să nu să treacă cumva cu uitarea". Apăsătoare e mai ales lipsa unui element de contrapondere. Vie numai în ceea ce aparține sensibilului, istoriografia lui Costin e resemnată, disperat defensivă, nu vădește nici o perspectivă promițătoare. Ii rămân

să fie lăudate personaje şi măsuri care puteau, în cazul fericit, să oprească rostogolirea, să menţină echilibrul precar.

In consens cu veactd mohorât pe care-1 descrie, istorictd ni se oferă în postura înşelătoare a unui moderat, dispreţuitor al hotărârilor politice temerare, în stare să pericliteze un echilibru de supravieţuire. Precauţia pe care o reclamă tuturor, virulenţa cu care amendează orice excese, felul sceptic în care suspectează marile decizii, existenţele aventuroase şi pe oamenii hotărârilor temerare, raţiunea pe care o aşază mereu în locul eroismului inutil, toate aceste lucruri ce divulgă, în fond, doar o viziune politică, se răsfrâng asupra portretului cronicarului. Amăgiţi cu astfel de vederi politice, suntem gata să identificăm în persoana povestitorului un temperament aşezat, închis în gesturi cuminţi. Suntem dispuşi să luăm conformismul pe care i-l dictau analiza circumstanţelor politice externe şi logica apăsătoate a supta vieţuirii statale, tonul dezabuzat al unor fragmente, intimitatea ce o pune cronicarul în confesiunile făcute cititorului drept semne şi consecinţe ale unei firi domoale. Dar nu este, deloc, aşa. Căci scriitorul este o petsonalitate tumultuoasă, accidentată sufleteşte, agitată de idei morale şi deziderate politice. El reprezintă şi apără vehement, mai presus de orice, puterea neatinsă a maţii boierimi, şi formula lui Radu vodă „ochii domnului să fie pre boierin" îl umple de satisfacţie.

Starea socială îl pune adesea în postura conservatoristului inflexibil, sfidător al „grosimei", căruia îi cad greu domnii de extracţie joasă şi îi sunt nesuferite mezalianţele. Poziţia în ierarhia ţării îi îndreptăţeşte atitudinea nuanţată, ferită de resentimentele, de felul celor ce nu puteau fi acoperite de Ureche, faţă de turci, precum şi ţinuta legitimists. în treburile dinlăuntru. O ascendenţă psihologica şi o mai înaltă conştiinţă de sine îi conferă, şi indigenatul polonez, sentimentul că aparţine unei strălucite nobilimi, încuscrite cu nobilimea occidentală. Acest potenţial, reunit cu superioritatea triumfătoare cu care, însuşire tipic intelectuală, învăţatul cronicar priveşte în jur la mulţimea neştiutorilor de slovă, îi alimentează lui Costin conştiinţa că i se cuvine să judece, să preţuiască, să dea verdicte. Trufia aceasta, care nici măcar nu suportă presiunea vreunei disimulări, explică altitudinea de la care tratează cronicarul domniile slabe, răceala şi detaşarea deconcertantă cu care povesteşte

consangvinilor, cu care ţintuieşte de sus defectele neamului („ai noştri moldoveni, pre obicei, îndată au plecat fuga"; „den hirea sa a moldovenilor lacomi la dobândă"). Misiuni providenţiale, merite inestimabile se atribuie, în cronică, oamenilor înţelepţi din speţa sa: „Dumnedzău mai bine ştie, că de nu s-ar hi prileşit o samă de capete să cerce mijloace şi să nu alerge la împărăţie, ar hi fost de perire de istov ţara aceasta în câteva rânduri".

Lasă să se înţeleagă ori îşi atribuie de-a dreptul numeroase, mari şi vrednice acte în slujba ţării povestitorul, din momentul în care îşi face loc ca personaj în cronică. Evident că la propria persoană se gândeşte cronicarul când face teoria utilităţii sfetnicilor, cu care domnii, „vorovind o treabă, să frământe cti voroavă lucru şi unul una, altul alta răspundzind, să lămureşte lucrul...".

încetul cu încetul, pe măsura aşternerii slovelor, Costin lasă referiri autobiografice, scapă, intenţionat, informaţii care ajung repede să compună porttetul unui personaj propulsat de otgoliu, imposibil de bănuit în sfaturile sale oneste şi sub principiile cuminţi de politică. [...]

în raport cu prezenţa directă a autorului în sobra cronică a lui Ureche ca, personaj, Costin e, uneori, o prezenţă neavenită. Ajutat de conduita narativă pregnant subiectivă, servindu-se de privilegiul său de comentator, străjuind neiertător şi justiţiar faptele oamenilor, Miron Costin îşi alcătuieşte portretul său de paznic al veacului, spre a-l dărui, vanitos, posterităţii.

(Eugen NEGRICI, *Naraţiunea în Cronicile lui Gr. Ureche şi Miron Costin,* Editura Minerva, seria „Universitas", Bucureşti, 1972, p. 261-264, 301-307, 321-326)

Nu o dată s-a vorbit - şi pe bună dreptate - despre o adevărată artă a portretului la Miron Costin. închegarea de portrete ale unor personaje istorice, pe linii pozitive sau negative, este, de altfel, o caracteristică, un apanaj al cronicarilor noştri, cu deosebire al celor moldoveni. Ne gândim, desigur, în primul rând, la Grigore Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin, favorizaţi de contactul cu literaturile antice unde, în această direcţie, s-au creat chiar lucrări de sine

stătătoare ca, de pildă, *Vieţile paralele* ale lui Plutarh sau *De viris illustribus* a lui Corneliul Nepos, fără a mai vorbi de numeroasele figuri de conducători de popoare şi comandanţi de armate, romani sau străini, care populează operele marilor istorici latini. Moldoveanul Neculce, care se integrează, şi el, cu note şi nuanţe personale, în această serie, necunoscător al literaturilor clasice, îşi justifică aplecarea către portret, cel puţin în parte, prin influenţa directă a lui Miron Costin, vizibilă şi sub numeroase alte aspecte în opera lui, lucru ce ne propunem să-l dezvoltăm cu altă ocazie.

La Grigore Ureche, portretul priveşte mai ales pe domnitori, este relativ simplu şi - cu excepţia celui a lui Ştefan cel Mare, singular şi realizat cum s-a dovedit, după un anume model străin - se dezvoltă în funcţie de dominanta caracterologică a personajului, pe două direcţii principale: vitejia domnului, în portretele favorabile (Bogdan cel Orb, Ştefan cel Tânăr, Petru Rareş etc.), sau atitudinea duşmănoasă faţă de marea boierime, în cele nefavorabile (Alexandru Lăpuşneanu, Ion vodă Armanul „cel Cumplit", Iancu Sasul, Aron Tiranul etc.).

în ceea ce îl priveşte pe Miron Costin, el manifestă o adevărată predilecţie pentru portrete, făcând să treacă prin faţa cititorilor, distinct individualizate, aproape totalitatea personajelor de o oarecare însemnătate prinse în trepidantul vălmăşag de evenimente al celor 66 de ani de istorie a Moldovei pe care se întinde *letopiseţid,* fie că e vorba de domnii Moldovei, de boieri autohtoni sau de figuri reprezentative ale popoatelor vecine. Dincolo de câmpul mai mult factologic şi de caracterul linear al personajelor lui Ureche, portretul capătă la Miron Costin note noi, se îmbogăţeşte cu trăsături sufleteşti mai complexe, tinzând către realizarea portretului psihologic.

Lăsând la o parte unele caracterizări succinte şi concise, realizate prin comparaţii edificatoare, [...] cu privire la Mihai Viteazul sau Vasile Lupu, portretul la Miron Costin se prezintă, cel mai adesea, m desfăşurări mai largi, simetrice, în cadrul cărora subiectul este privit pe mai multe laturi, din mai multe unghiuri, toate urmărind însă sa verifice şi să confirme nota dominantă sub raport psihologic a personajului, „hirea" sa, un adevărat laitmotiv al portretisticii cronicarului nostru.

Astfel, Ştefan Tomşa era „gros la hire şi prostatec"; Moise Movilă „un miel la hire"; Radu Mihnea, „întreg la hire"; Barnovschi vodă „eia la hirea sa foarte trufaş..."; Vasile Lupu „om cu hire înaltă şi împărătească"; la Ştefăniţă Lupu, „multe se cunoştea într-însul den hirea tătâne-său"; Gheorghe Ştefan, „hire adâncă"; Ştefan pârcălabul de Soroca era „deplin la hire", ca şi comandantul polon Kondracki; Timus, cazacul, ginerele lui Vasile Lupu, era „un om în hirea hierălor".

Pe Miron Costin îl interesează mai puţin fizionomia personajelor, calităţile sau defectele lor fizice; totul se axează pe trăsăturile sufleteşti, întărind nota dominantă pe care o dă „hirea". [...]

O singură dată — reţinem - Miron Costin înţelege să folosească într-un portret date fizice ale unui personaj. Ştefan pârcălabul de Soroca, „om de mirat la întregiia lui de sfaturi şi de înţelepciune, cât pre acele vremi de-abiia de era pementean de potriva lui, cu carile şi Vasile vodă sângur, deosebi de boieri, făcea sfaturi şi cu multe ceasuri voroavă", „la statul trupului său era gârbov, ghebos şi la cap cucuiat, cât puteai dzice că este adevărat Esop la chip". Apelul la aspectul fizic al pârcălabului, atât de apropiat de cel al lui Esop, nu are alt rol aici decât de a pune şi mai mult accentul pe calităţile intelectuale ale personajului portretizat. Din lectura *Esopiei* (viaţa lui Esop şi pildele sale), carte mult citită în epocă, contemporanul moldovean avea întipărită în minte imaginea lui Esop la care se îngemănau fizicul mizer şi strălucirea inteligenţei. Simpla menţionare a aspectului fizic al pârcălabului şi apropierea lui Esop trebuiau să aducă, de la sine, în mintea cititorului, reversul deosebitei lui înţelepciuni.

Uneoti Miron Costin tealizează portrete-elogiu, în genul scriitorilor antici, cum este cel dedicat comandantului polon Kondracki [...] sau cel care elogiază vitejia domnului muntean Matei Basarab: „Matei vodă domnul muntenesc, om fericit preste toate domniile aceii ţări, nemândru, blând, direptu om de ţară, harnic la războaie, aşea neînfrânt şi nespăimat, cât poţi să-l asameni cu mari oşteni a lumii". [...]

Om de atitudine, partizan ferm al punctelor de vedere pe care Ie apără, cronicarul - deşi îşi proclamă programatic obiectivitatea - distinge hotărât între personaje, realizând portrete calde, luminoase, ptedominant pozitive, când e vorba de oameni cu care se situează pe aceeaşi poziţie de interese general-politice sau strict personale şi, invers, portrete predominant negative, în trăsături tăioase, uneori chiar violente, atunci când personajele în cauză contravin principiilor, ideilor sau numai sentimentelor sale.

Din prima categorie fac parte portretele închinate unor domni ca Ieremia Movilă, Moise Movilă, Miron Barnovschi-Movilă, toţi filopoloni şi rude după soţie, fata unui Ion Movilă, ale unor boieri ca fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino, din partea cărora cronicarul a primit un sprijin direct în cariera sa dregătorească. [...]

Este ciudat cum Miron Costin prezintă într-un chip atât de favorabil, cum am văzut, persoana domnului muntean Matei Basarab, adversar politic şi învingător în mai multe rânduri al moldovenilor. Ni se pare că aici a acţionat, împotriva chiar a unor fireşti resentimente patriotic-regionale, structura umanistă a cronicarului, dragostea şi respectul său pentru virtuţile adevărate ale omului, domnul muntean întrunind în persoana lui înţelepciunea bătrâneţii, calmul, echilibrul, modestia, vitejia militară, eroismul, atribute de atâtea ori subliniate de marii clasici ai antichităţii care i-au servit cronicarului ca mentori în scrisul său.

In a doua categorie de portrete se încadrează, printre alţii, Mihnea cel Rău, domnul Ţării Româneşti, omorator de boieri şi mare duşman al marii boierimi, ca şi Ştefan Tomşa, de asemenea omorâtor de boieri, în special al celor filopoloni. [...]

Orice referire la valorile literare ale operei lui Miron Costin nu poate trece cu vederea faptul, mai demult evidenţiat, că, în *Letopiseţ* cronicarul este, cronologic, primul dintre scriitorii noştri care acordă un spaţiu larg descrierii, inclusiv descrierii de natură.

Dotat cu un neobişnuit dat al observaţiei, atent la amănunte şi nuanţe care scapă simţului comun, în măsură să scoată la iveală detaliul pitoresc, elementul care poate contribui la sensibilizarea cititorului, cronicarul a creat şi a introdus în opera sa, ca factori de respiraţie şi de consolidare a naraţiunii, numeroase tablouri descriptive, dintre care unele sunt veritabile bucăţi de antologie.

Dacă asemenea calităţi, ca acele enumerate, ţin de instinct, de înzestrarea naturală a cronicarului, de talentul său, nu se poate contesta că alegerea locului de plasare a descrierilor, obstinaţia în a le asigura neapărat un loc sau efortul evident de stilizare în părţile descriptive, uneori de-a dreptul distonant cu ritmul şi stilul comun al pasajelor narative contingente, sunt urmarea educaţiei litetar-artistice pe care şi-o câştigase, a preocupării conştiente a autorului *Letopiseţului* de a da un caracter cât mai literar descrierii sale.

Unul dintre cele mai reuşite pasaje descriptive din opera cronicarului este cunoscuta şi des citata năvală a lăcustelor, amestec de vizual şi auditiv, „viziune apocaliptică", „măreţ episod dantesc", cum o caracterizează G. Călinescu. [...]

Este de remarcat, spre deosebire de Grigore Ureche, la care descrierea aproape că nu există, sau faţă de cronicarii moldoveni de limbă slavă influenţaţi de retorismul artistic al cronicarului bizantin Manasses că, la Miron Costin - cu excepţia portretelor unde accentul cade, cum am văzut, pe „hire", pe calităţile morale - descrierea are **0** notă concretă, materială, în primul rând vizuală, lipsită de elementul convenţional, atât de abundent la Macarie, Eftimie şi Azarie. [...]

Forţa principală de creator literar a lui Miron Costin stă în naraţiune. *Letopisețid* nu este o simplă sau chiar simplificatoare înşiruire cronologică de evenimente, în genul analiştilor, după cum nu este nici istorie în adevăratul înţeles al cuvântului, în cadrul căreia să avem de-a face cu prezentarea ordonată, obiectivă a faptelor, trecute prin critica izvoarelor, prin confruntarea riguroasă a documentelor. Mai învăţat decât Ureche, el nu creşte totuşi pe linia documentării, nu aglomerează fapte peste fapte - cum va face fiul său Nicolae el nu dă o cronică de erudit. [...]

întreaga desfăşurare a *Letopisețidui* stă sub semnul personalităţii distincte şi puternice a cronicarului, evenimentele şi personajele sunt prezentate din unghiul de vedere al acestuia. Totul este trecut prin *fikml* judecăţilor şi aprecierilor sale personale - chiar dacă, de cele mai multe ori, acest lucru nu se enunţă - totul este văzut prin ochii săi, de la nivelul poziţiei pe care se află. El subliniază, laudă şi dezvoltă ceea ce îi place, reduce, simplifică, ignorează, încondeiază sau înnegreşte ceea ce nu-i convine, pune peste tot culoatea specifică personalităţii şi punctelor sale de vedere.

Pornind de la intenţia de a face istorie, în genul timpului, cronică, letopiseţ, Miron Costin, purtat de condiţia temperamentului său, de calităţile şi darurile natutale în direcţia scrisului şi susţinut de cunoştinţele teoretice acumulate prin şcoli şi prin lecturi, depăşeşte nivelul şi condiţia de cronicar, înscriindu-se în marginile literaturii.

In ultimă instanţă, aşa cum s-a subliniat de numeroşi cercetători ai
j operei costiniene, *Letopisețid său* este de fapt literatură de memorii,
1 un comentariu personal al domniilor moldovene pe care le prezintă.

Sunt cuprinse acolo, într-un stil familiar, cald, apropiat de cititor, alături de evenimentele majore şi întreţesute cu acestea, tot felul de amănunte din viaţa domnilor şi boierilor, din propria sa viaţă şi a familiei sale, scene de curte domnească, întâmplări trafice sau vesele, reproduceri de informaţii din tradiţie orală, culese de la bătrâni sau reţinute din diverse lecturi personale. Prezenţa certă sau presupusă a autorului la cea mai mare parte a faptelor descrise le dă o notă sporită de verosimil şi autenticitate. [...]

O notă specifică a compoziţiei literare a lui Miron Costin, prin care acesta îl anticipează pe Neculce, o constituie deosebita sa preferinţă pentru amănuntul inedit, pitoresc, ieşit din comun, fie tragic, fie vesel, capabil să trezească şi să capteze atenţia şi interesul cititorului, chiar dacă în contextul episodului sau al relatării în care se integrează nu are, uneori, neapărat, o anume semnificaţie de caracterizare sau generalizare. [...]

Important de reţinut, din paralelismele evidenţiate, nu este identitatea temei, ci faptul că Miron Costin, scriitor cult, format, cel puţin într-o anumită măsură, la şcoala clasicismului antic, manifestă o certă înclinaţie pentru genul de istorisiri preferate de Neculce, pentru tipul de anecdotă cultivat cu atâta succes de acesta, îndepărtându-se, astfel, din ce în ce mai mult, de linearitatea şi sobrietatea olimpiană a predecesorului Ureche.

Aşa cum s-a remarcat de unii cercetători anteriori ai operei lui Miron Costin - G. Călinescu, Şerban Cioculescu, P.P. Panaitescu, Al. Piru, I.C. Chiţimia - şi cum se vede şi din cele de mai sus, cronicarul reuşeşte să realizeze, primul în literatura noastră, compoziţii literare miniaturale de sine stătătoare sau schiţe ale unor compoziţii de proporţii mai mari, prefigurând nuvela, drama sau romanul. [...]

Arătam, mai sus, felul în care Miron Costin a orientat de la bun început şi a condus consecvent, până la capăt, domnia lui Vasile Lupu, pe linia fatalistă a căderii iremediabile, sorocită într-un fel chiar de Dumnezeu. Este o dovadă că el nu lucra ca un simplu analist, prin acumulare sau suprapunere de fapte şi date, ci că concepea o anumită linie, o orientare a capitolelor pe care o susţinea de-a lungul dezvoltării. Domnia lui Vasile Lupu este în mare ceea ce fusese cea de-a doua domnie a lui Miron Barnovschi, de la început condamnat pieirii.

Acest fatalism, numit de unii cercetători pesimism politic, este, de altfel, nota generală a *Letopiseţului.* Cronicarul priveşte cu durere prezentul şi nu are încredere în viitorul ţării: „... iară vremile de acmu nu sânt în putere şi nici un sfat nu încape la greu ca acesta, fără de mărturiia că este sosită perirea". [...]

Mulţimea faptelor istorice şi a întâmplărilor de tot felul cuprinse în bogatul *Letopiseţ'A* lui Miron Costin, nota specifică de interes şi atracţie sub care toate acestea sunt prezentate, modul concentrat de redare sau numai enunţurile, uneori, ale unor episoade cu largi posibilităţi de dezvoltare au constituit sugestii şi surse de inspiraţie, teme de lucru pentru generaţiile următoare de scriitori.

Pornind de la domniile lui Ştefan Tomşa a scris Mihail Sadoveanu cunoscutul roman *Neamul Şoimăreştilor,* aceeaşi perioadă fiind reluată, mult mai târziu, de Eugen Boureanul în romanul său *Vijelia.* Domnia lui Vasile Lupu, atât de larg prezentată de Miron Costin, a constituit sursă de inspiraţie pentru numeroase lucrări literare, cum sunt nuvela *Domnia Amăutuliu* de B.P. Hasdeu - sau Al. Hajdeu! [...]

Din aceeaşi etapă istorică se inspiră Dimitrie Bolintineanu în *Ştefan Gheorghe vodă sau Voi face doamnei tale ce ai făcut jupânesei mele* şi G. Baronzi în *Matei Basarab sau dorobanţi şi seimeni,* ambele drame istorice.

Viaţa învolburată şi sfârşitul tragic al fiicei lui Vasile Lupu, domniţa Ruxandra, a făcut obiectul unui număr impresionant de lucrări literare, dintre care amintim: nuvela istorică *Ruxanda Doamna* de Gheorghe Asachi, drama istorică *Domniţa Roxanda,* mai întâi în tuşeşte, apoi în româneşte *(Familia,* Oradea, IV, 1868) de B.P. Hasdeu, nuvela istorică *Domniţa Ruxandra,* de Nicu Gane, romanul *Nunta Domniţei Ruxandra* de Mihail Sadoveanu, [ş.a....]

Una dintre expresiile cele mai limpezi ale preocupării cronicarului de a da ţinută literară *Letopiseţîdui* este tendinţa de a-şi orna naraţiunea, potrivit modelelor mai vechi sau mai noi pe care le cunoştea, cu proverbe, cu citate din Biblie, din unii scriitori laici sau, mai ales, cu un gen caracteristic de cugetări, maxime sau aforisme, cea mai mare parte, după cum se pare, creaţie proprie. In literatura noastră veche, în privinţa modului şi frecvenţei de utilizare a proverbelor, „clasicul" este considerat Neculce, cap de serie într-o suită de paremiologi, care

include, în continuare, pe Costache Negruzzi, Anton Pann şi Ion Creangă.

Cu toate acestea, înainte încă de Neculce, Miron Costin folosea cu dezinvoltură proverbele, autohtone sau străine, introducându-le şi el uneori cu aceleaşi „după cum" sau „precum se dzice", remarcat la Neculce. [...]

Lăsând la o parte unele greşeli şi confuzii ale cronicarului, inerente timpului în cate a scris, ceea ce rămâne deplin valabil şi pentru cititorul de azi, în *De neamul moldovenilor,* sunt limpezimea expunerii, adânca credinţă în adevărurile pe care le prezintă şi, cu deosebire, căldura cu care se adresează cititorului şi care topeşte într-o magmă fierbinte, omogenă, un material inform de date, fapte şi argumente, lipsit, prin el însuşi, de culoare şi capacitate de sensibilizare. [...]

Marile disponibilităţi artistice ale cronicarului se verifică şi în această lucrare. Pe lângă tonul bătrânesc, de familiară sfătoşenie care predomină, apar ici şi colo, în funcţie de reacţiile autorului, accente dure şi chiar violenţe de limbaj, mai ales când ia în discuţie lucrările sau poziţiile unor premergători a căror valoare şi corectitudine o contestă: „... că celelalte ce mai sânt scrise adăosături de un Simeon Dascălul şi al doilea, un Misail Călugărul, nu letopiseţe, ce ocări sânt [...]; pre acest Simeon Dascăl, Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui şi Misail călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot. Şi mult mă mir de unde au luat aceste basne..." [...]

Miron Costin a încercat să creeze şi în domeniul limbii. Pornind de la ideea că limba românească de atunci, aşa cum era vorbită de popor, nu ar **fi** fost în măsură să îmbrace destul de literar conţinutul operelor sale, s-a adresat, şi în această privinţă, principalilor săi maeştri, clasicii literaturii latine.

în acelaşi sens a acţionat asupra limbii operelor sale lectura istoriografiei medievale polone de limbă latină ca şi a altor lucrări istorice contemporane în latineşte, ca cea a lui Laurenţiu Toppeltin, despre care am mai amintit. Cu toate acestea, strâns legat de viaţa ş' limba neamului, el nu s-a îndepărtat cu totul de spiritul limbii romane din vremea sa, nu a creat o limbă cu totul artificială, ca Dimitrie Cantemir, de pildă. Influenţa latină la Miron Costin [...], constatata în sintaxă, topică şi lexic, are totuşi o sferă de aplicaţie relativ restrânsă, este introdusă cu măsură şi cu un evident simţ al limbii încât, cu unele

excepţii, vechea şi bogata limbă românească a cronicarilor nu pierde, în operele sale, aproape nimic din farmecul ei specific. [...]

Cultura clasică şi influenţa lecturilor latine, profunda legătură cu spiritul şi limba poporului, dar mai ales, o anumită notă proprie, care poartă pecetea temperamentului său literar, dau stilului lui Miron Costin aspecte şi caracteristici care îl individualizează în mod clar între cronicari, diferenţiindu-l hotărât de înaintaşul Grigore Ureche pe care îl continua.

Ceea ce este specific lui Ureche, ca scriitor, este sobrietatea, economia verbală, chiar o anumită uscăciune care, în ciuda unor rare, deşi evidente, încercări de a compune, de a realiza portrete mai colorate, imagini vii, dialoguri sau comparaţii în stil clasic, îl apropie totuşi de felul de a scrie al analiştilor. Pe de altă parte, lipsa unei preocupări anume de a comunica direct cu cititorul, de a se apropia de el, conferă paginilor sale o notă întrucâtva distantă, de răceală obiectivă, care nu implică, cel puţin formal, participarea afectivă a autorului. Este, de fapt, produsul unei arte tealizate superior, cu mijloace dintre cele mai greu de mânuit.

Cu totul altfel stau lucrurile la Miron Costin. Arta lui literară are o factură sensibil deosebită de cea a lui Ureche. Fără a cădea în discursiv sau în exces de preţiozitate stilistică, deşi foloseşte cum am văzut, într-o măsură mult mai mare decât predecesorul elementele de compoziţie şi expunere ale retoricii clasice, el acordă în lucrările sale, fie că e vorba de naraţiuni şi descrieri, ca în *Letopiseţ,* fie de prezentarea unei teze ştiinţifice, ca în *De neamtd moldovenilor* - un spaţiu considerabil mai mare amănuntelor interesante şi atractive sau imaginilor pline de pitoresc şi culoare care se integtează expunerilor de cele mai multe ori firesc, organic, fără aparente eforturi de compoziţie. [...]

Cu deosebire caracteristic lui Miron Costin, în opoziţie cu sobrietatea şi răceala lui Ureche, este permanenta lui preocupare de a se întreţine cu cititorul, căruia îi mărturiseşte temerile, bucuriile şi mândriile sale şi pe care, de atâtea ori, îl cheamă alături pentru a se împărtăşi din simţămintele de care el însuşi este cuprins.

Miron Costin scrie tot timpul cu faţa şi cu gândul la cititor, astfel încât *Letopiseţul şl De neamtd moldovenilor* par adevărate colocvii între cronicar şi contemporanii săi moldoveni cărora li se adresează; aşa cum j ni se înfăţişează, am putea spune că aceste lucrări s-au născut şi s-au

dezvoltat dintr-o necesitate de comunicare pe care cronicarul o resimte în mod acut şi pe care o mărturiseşte aproape direct în predosloviile celor două opere ale sale.

(Dumitru VELCIU, *Miron Costin,* Editura Minerva, Bucureşti, 1973, p. 208-212, 221, 222, 224, 234-236, 239, 246-248, 250, 258-262)

Spre deosebire de Ureche şi Neculce, în scrierile cărora omul trăieşte în realitatea imediată, asaltat de vicisitudini fizice, la Costin el se naşte „în realitatea lui morală", cu o acută conştiinţă a răului pricinuită de cumplitele vremi. Cutremurarea în faţa „nestătătoareîor şi niciodată încredinţatelor lucruri a lumii" imprimă paginilor semnate de Costin o amprentă absolut inconfundabilă. Nici o altă scriere din literatura românească veche nu atinge profunzimea acestei opere, apărută într-o epocă despre care autorul spunea: „Ne aflăm cu acest pământ la cumplite vremi, şi Dumnedzău ştie de nu şi peste vacul nostru trăitoare". Fiindcă este aşa, „nime să nu vinuiască sfaturile de acum. Vedzi ce greşele s-au făcut la cei vestiţi svetnici. Şi acela lucru era în putere a se face, iară vremile de acmu nu sânt în putere, şi nici un sfat nu încape la greu ca acesta, fără de mărturiia că este *soskă* peirea. Dzicem că de ar hi cutare şi cutare, acum ar hi într-alt chip. Iară nu sânt vremile supt cârma omului, ce bietul om supt vremi." [...]

Are acoperire istorică pesimismul cronicarului, este el determina de experienţa concret istorică a societăţii şi, dacă da, ce anume generează suferinţa în veacul al XVII-lea? împrejurările exterioare, in primul rând: marile catastrofe, durerea fizică, spectacolul egoismului şi al cruzimii, imprevizibilul şi ilogicul în desfăşurarea evenimentelor, precum şi spaima de moarte. Răul este, de fapt, însăşi existenţa oamenilor - neliniştită, tumultuoasă, furnizând nenumărate motive pentru decepţii şi descumpănire morală.

De altfel, istoricii fixează începutul îndelungatei perioade de destrămare a orânduirii feudale în Moldova în timpul lui Ieremia Movilă (1595-1606), cu a cărui domnie se deschide cronica lui Miron Costin. [..J

Panoramicul vremilor cumplite, desfrânate şi nedirepte foarte, din primele pagini, pune în lumină faptul că pretutindeni în lume stăpâneşte neaşezarea, că peste tot oamenii sunt străbătuţi cu spaime. Leşii au „mari amestecături" cu Moscul; în Ţara Ungurească erau „mari amestecături" între Racoţi şi Betlean; împărăţia lui Osman era şi ea la „mare turburare"; Ţarigradul şi-a închis porţile, străinilor şi solilor li se porunceşte să nu iasă pe uliţe.

în ţară, Simion vodă moare otrăvit de doamna, răpitoare şi de frica lui Dumnezeu depănată, a lui Ieremia vodă; domni mari vărsători de sânge înţeapă şi spânzură fără alegere; oamenii toţi îmbla în tot ceas cu dzilele a mână; celor prinşi „umblând în zarve" li se taie capetele, iar trupurile le sunt „aruncate în ieşitoare". [...]

Este firesc ca în asemenea condiţii oamenii să fie permanent terorizaţi de spaimă, să-şi piardă nădejdea şi să se lase copleşiţi de „mare mâhniciune". Cu toate acestea, cel puţin în prima parte, *Letopiseţul* lui Costin păstrează, spre deosebire de cronica lui Neculce, o impresie de gravitate şi demnitate a vieţii. Oamenii sunt pteocupaţi de propria lor înfăţişare, şi, atent la fastul vestimentar al epocii, cronicarul stăruie îndelung asupta eleganţei darabanilor şi Ştefan vodă, „foare îmbrăcaţi bine, cu haine de feleandrăş, cu nasturi şi cep rage de argint la comanace"; în timpul lui Radu vodă, până şi aprozii cei de divan se purtau cu urşinice şi cu cobaniţe, cu jder şi cu hulpi; Barnovschi vodă era „foarte trufaş şi la portul hainelor foarte mândru". [...]

Sentimentul dominant în aceste pagini este de „mare mâhniciune şi voie rea"; izvorâtă din condiţiile concrete de viaţă, melancolia este potenţată de trăirea imaginată a suferinţei. Angoasa unei întregi epoci este magistral sutprinsă de autorul pentru care, în acele vremi, „omul îmbla ca fără sine".

(Doina CURTICĂPEANU, *Orizonturile vieţii în literatura veche românească,* Editura Minerva, seria „Universitas", Bucureşti, 1975, p. 42-45)

Letopiseţul'lui Miron Costin pare a se înscrie fără efort într-o serie, dacă, din perspectiva celor trei secole care au trecut de la apariţia lui, îl comparăm cu împrejurările ce le-au precedat, l-au creat şi l-au urmat.

Cronica predecesorului său, Grigore Ureche, consemnase evenimentele începând de la 1359 - data întemeierii Moldovei - până la 1595 - domnia lui Aron vodă Tiranul. Ureche murea în 1647, lăsându-şi neterminată lucrarea. După nici 30 de ani, adică în 1675, Miron Costin prelua descrierea istorică din punctul unde o părăsise Ureche şi o ducea până la 1661. La 70 de ani după Miron, Ion Neculce se simţea îndemnat să-1 continue exact de acolo de unde se oprise. Se constituia astfel corpusul cronicilor moldoveneşti - Ureche - Costin - Neculce - monument unic al literaturii noastre vechi, exemplar prin continuitate şi prin sentimentul demnităţii şi datoriei care le prezidează scrisul.

Privite mai îndeaproape, lucrurile nu mai păstrează însă acest aspect de firesc pe care I-l dau îndelungata obişnuinţă cu ele, contactul pretimpuriu în şcoală cu date şi fenomene memorizate înainte de a Ii se percepe şi controla autenticitatea. Miron Costin procedează în fond altfel decât contemporanii, înaintaşii sau succesorii săi. Tocmai de aceea el nu se înscrie doar într-o serie continuă, ci o provoacă şi o determină prin iniţiativă personală. în seria lui, veriga cea mai importantă este el însuşi.

Care sunt punctele de diferenţiere ale acestei iniţiative ce transformă o întreprindere aparent comună epocii, într-un gest de excepţie? Primul constă în hotărârea cronicarului de a aduce la zi letopiseţul lui Ureche, sacrificând astfel autonomia propriei opere în favoarea unui principiu mai înalt, al continuităţii şi eficienţei. Atitudinea nu e frecventă, dacă ne gândim că înaintea lui, Grigore Ureche însuşi rescrisese de fapt cronica lui Eustratie logofătul, pornind de la începuturi. Chiar compilatorii lui Ureche, Simion Dascălul în special, reluând letopiseţul acestuia, o făceau cu sentimentul că-şi scriu cronica personală, pornind-o tot de la întemeiere. Nicolae Costin, fiul lui Miron, va începe de asemenea cu întemeierea - cea dintâi. La fel Dimitrie Cantemir. [...]

Dar iată că Miron, cea mai impozantă personalitate culturală a veacului său, înţelege să se subordoneze, primul, la o disciplină a continuităţii. Exemplului lui i-1 vom datora apoi pe Neculce. Oricare ar fi sursele şi modelele acestei atitudini (istoriografia antichităţi» clasice, istoriografia poloneză din epocă, chiar continuitatea internă, pe spaţii mici, a vechilor cronici slavone), Miron Costin e cel dintâi susţinător al ei la noi.

în al doilea rând, cronica, pe care alţii o scriau la bătrâneţe, după ce îşi încheiaseră cariera politică şi administrativă, cu intenţia de a rememora evenimentele cunoscute, consemnându-le dintr-o perspectivă favorabilă domnului care o poruncea sau partidei boiereşti căreia îi servea, e la Miron Costin o îndeletnicire de maturitate deplină. Când o începea nu avea mai mult de 40 de ani, când o termina nu depăşise vârsta de 44 de ani. Se afla atunci într-o ascensiune socială spectaculoasă, avea să mai trăiască după aceea două decenii de întâmplări frământate şi neprevăzute, continuând să scrie (micile cronici polone sau esenţialul *De neamul moldovenilor),* cu sentimentul însă că opera vieţii lui fusese realizată. [...]

în al treilea rând, Costin se opreşte din voinţă proprie la 1661, deşi de-abia de aici înainte el devenise cu adevărat contemporanul şi martorul evenimentelor politice şi sociale din ţara sa. [...]

Momentul scrierii, punctul de pornire şi cel de încheiere se arată astfel ca tot atâtea aspecte cate diferenţiază *Letopiseţul\u* Miron Costin de celelalte. [...]

Care e raportul dintre om şi istoria-întâmplare, dintre om şi istotia-fatalitate? Omul e într-adevăr o prezenţă numeric copleşitoare în cronica lui Costin. S-a spus că el aduce primul, în cultura românească ideea de subiectivitate şi individualitate, psihologia şi conştiinţa trafica a vieţii. La Costin frecvente sunt însă nu personalităţile individuale, ci mulţimile - tagme, armate, popoare - comportându-se după legile psihologice. unitare ale individului. Individualitatea însăşi e adusă tar în primul plan. [...]

Costin e abstract. Avalanşa ipotezelor şi supoziţiilor care vor să lămurească fiecare tendinţă istorică pulverizează personajele, subordonându-le unor linii de dezvoltare care au în vedere aspecte mult mai generale decât simpla reprezentare a omului însuşi. O preconcepţie asupra istoriei ca model şi exemplaritate, conştient, cultivată, îl determină pe cronicar să anuleze tot ce i se pare superfluu din această perspectivă a esenţialului. Portretele fizice nu-l interesează - au fost numărate numai trei în compactele pagini ale *Letopiseţului.* Nici anecdota fără semnificaţie morală nu-l atrage. Este imposibil, de exemplu, ca Miron Costin să nu fi cunoscut întâmplările

şi tradiţiile referitoare la domnia lui Radu Mihnea, Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan, Gheorghe Ghica, pe care îşi va face o datorie să le evoce în *O samă de cuvinte,* Neculce, completând astfel cronica înaintaşului său. De multe ori Costin însuşi lasă să se înţeleagă că ştie cu mult mai multe decât spune, dar că nu vrea să consemneze toată acea pletoră de concret, pentru el nu numai neînsemnat, dar chiar dăunător caracterului de îndreptar didactic pe care trebuia să-1 aibă o istorie faţă de generaţiile viitoare.

Dacă sub această latură, a concretului şi evenimentului viu, imediat expresiv, cronica lui Costin e în mod conştient lacunară, care e aspectul sub care înţelege el să prezinte omul în raport cu istoria?

Vom porni tot de la un exemplu, luat chiar de la începutul *Letopiseţului.* Răzvan, om de casă al lui Aron vodă, se aşază în fruntea conjuraţiei care îl va răsturna pe tiranul omorâtor de boieri. Costin relatează evenimentul cu o nuanţă aprobativă în ton. Dar câteva pagini mai încolo, când e povestită pierderea şi exectitatea lui Răzvan de către noul voievod, Ieremia Movilă, cronicarul comentează neînduplecat: „Aşa s-ati plătit şi lui Răzvan răul ce făcuse şi el lui Aron vodă". Există aşadar două justiţii: una istorică, legitimându-1 pe boierul care se ridicase împotriva asupritorului castei sale, şi o alta omenească, ce nu îngăduie răul şi violenţa, depăşirea atribuţiilor de tagmă socială, oricât de îndreptăţite at fi ele ptiu evenimente.

Ttebuie să avem în vedere, când judecăm aceste dicotomii, faptul că Miron Costin se conducea după un cod al societăţii ideale, sumar şi rezumativ, din a cărui respectate el credea că ar putea rezulta o ordine stabilă a istoriei. Costin e în fond un imobilist sub raport social Penttu el lumea se împarte definitiv în categorii stricte: masa enormă a subordonaţilor, ţărani sau oşteni, slujbaşii, comandanţii, boierii şi domnii. Fiecare ins e obligat să respecte statutul categoriei sale, observând în acelaşi timp regula sttictă de lealitate faţă de toate păturile subordonate. „Prostimea" trebuie să muncească şi să-şi plătească datoriile, oştirea - să asculte de poruncile comandanţilor ei, boierimea - să fie „cinsteşă" şi bună sfătuitoare a domnilor, domnii - să cunoască tradiţia, să nu pună asupra ţării poveri fiscale mai mari decât pot fi suportate, să fie pioşi, abili în comportamentul diferenţial faţă de tagme, precauţi şi întreprinzători în politica externă.

Calitatea domnului e de altfel unul dintre aspectele cele mai discutate în cronică. Domnitorii ideali - Movileştii, Radu Mihnea, Miron Barnovschi, Gheorghe Ştefan chiar - sunt caracterizaţi tocmai în funcţie de conformarea la acest statut al însuşirilor trebuitoare unui stăpânitor perfect. De aceea portretele lor au toate un aer convenţional şi tezist, decurgând nu din lipsa de perspicacitate psihologică a cronicarului, ci din intenţia de a impune un model.

Este evident că această concepţie nu mai reprezintă doar o spontană mentalitate de clasă, ca la Ureche, ci o ideologie elaborată şi susţinută prin argumente ferme.

Dar istoria prezentă începea, *era,* de fapt, tocmai anomalia care răsturna vechile rânduieli. Imaginea imobilismului social şi ierarhiei feudale în piramidă se cerea astfel întărită, confirmată şi idealizată prin opoziţie cu noua experienţă istorică unde, dacă nu semnele sfârşitului erau sesizabile, cel puţin o agitaţie dezordonată şi primejdioasă făcea nesigure toate vechile repere (religioase, morale, politice). Castele nu-şi mai tespectau conduita stabilită prin contractul social; prostimea înarmându-se împotriva boierilor şi domnului ei, armatele anarhizate prin nerecunoaşterea conducerii supreme, boierii t.rădându-şi voievodul ca să acapareze pentru ei înşişi scaunul, domni care, în loc de a-şi proteja boierii - principalul lor sprijin moral şi material (în concepţia cronicarului) - îi masacrau din impulsuri criminale, în fine, voievozi care nutreau ambiţii crăieşti, ignorând resursele modeste ale ţărilor mici, sunt pentru cronicar tot atâtea dovezi de decadenţă a istoriei, fapte de sălbăticie anunţând o prăbuşire grozavă.

Perioada pe care o descrie Costin e plină de asemenea subtile sau violente mişcări de escaladare a condiţiei contractate prin uz. Ea este şi devine istorie tocmai atunci când contrazice idealul de societate statică. In acest miez conflictual, îşi face apariţia şi individualitatea, insul excepţional şi excentric, care, denunţând prevederile codului social, îşi croieşte un destin după măsura proprie. Modul în care Costin prezintă individualitatea de excepţie e însă cu totul particular. Să urmărim un asemenea destin, mai complet decât toate şi posibil de recunoscut în toate, tocmai datorită caracterului său complex. Este vorba despre personajul central al cronicii lui Miron Costin: Vasile Lupu. Acesta îşi începuse cariera ca boier venetic, înrudit prin alianţă cu una dintre cele mai bogate şi mai vechi familii ale ţării - cea a lui

Bucioc vornicul. Câtăva vreme Vasile Lupu face parte din categoria acelei boierimi „cinsteşe", care îşi sfătuieşte domnul spre bine, şi în această calitate devine o victimă, secret simpatizată de cronicar, a nesăbuitului Graţiani, care-l persecuta pentru fictive greşeli în administrarea visteriei. Mai târziu, când el ajunge unul dintre capii revoltei boiereşti contra lui Alexandru Iliaş, domnitor libertin, spoliator de ţară, înconjurat de o camarilă turcească şi levantină, Vasile Lupu nu şi-a încălcat încă obligaţiile de castă. Boierii au dreptul să se dezică de domnul pe care l-au ales sau le-a fost impus, dacă acesta nu-şi respectă el însuşi atribuţiile asumate, şi dacă acţiunile făcute să îndepărteze sunt făţişe şi îndreptăţite. Vasile Lupu e chiar în această calitate de revoltat - spre binele ţării şi al castei sale (care se confundă pentru cronicari) - impozant şi remarcabil, primind adeziunea postumă a istoricului.

Insă din clipa când toate acţiunile boierului Vasile Lupu sunt orientate în favoarea acaparării domniei pentru sine, portretul se modifică radical, iar atitudinea cronicarului devine şi ea alta. [...]

în tot acest răstimp Vasile Lupu e un personaj care şi-a trădat statutul de boiet leal, intrând în categoria vânătorilor de avantaje personale, a turbulenţilor de istotie, principalii responsabili pentru dezastrele ţării şi, implicit, pentru catastrofa propriilor destine.

Din clipa însă când Vasile Lupu devine domn, atitudinea cronicarului faţă de el se schimbă încă o dată, căci personajul a ieşit acum din tagma trădătorilor şi a devenit un reprezentant învestit al forţei divine, un voievod recunoscut şi acceptat. Descrierea domniei lui se face la început în termenii cei mai elogioşi şi în spiritul celei mai depline obiectivităţi, deşi în acel moment familia Costineştilor a fost nevoită să se retragă în Polonia ca partizană a Movileştilor: „Fericită domniia lui Vasile vodă, în care, de au fost cândva această ţaţă în tot binele şi bivşug şi plină de avuţiie, cu mare fericiie şi trăgănată până la 19 ani, dzilele aceştii domnii au fost".

Vasile Lupu asigură într-adevăr ţării, prin măsuri adecvate, o prosperitate de mult nemaiavută. Dar se întâmplă acum un fenomen frecvent şi caracteristic personajelor lui Costin. Noua situaţie le determină o nouă psihologie şi acelaşi mecanism, care îi propulsase de pe o treaptă inferioară până la culmea supremă a puterii, îi aruncă de aici înainte orbeşte în greşeală. Vanitatea le modifică structura,

puterea le ia minţile, şi oamenii abili, experimentaţi şi pricepuţi în a-şi urmări interesele de până atunci, devin dintr-o dată lamentabili politicieni. [...]

Am spus că acest mecanism al ascensiunii şi decăderii se repetă şi în alte situaţii şi schema explicativă va fi aceeaşi pentru, de exemplu, domnia lui Mihai Viteazul sau Gheorghe Ştefan.

Câteva concluzii se desprind din aceste puţine exemple, cele mai semnificative dintre foarte numeroasele pe care le-am fi putut da:

a) Costin nu descrie oameni. El desfăşoară tipuri de situaţii şi stări prin care personaje variate trec, adaptândti-li-se sau depăşindu-şi condiţia. Doar printr-o coroborare forţată de date vom putea reconstitui, incomplet, adevăratul catacter al lui Vasile Lupu, care, în cronica lui Costin, e pe rând sfetnic de nădejde, trădător de domn, domn glorios, fanatic al ambiţiei devoratoare. Costin nu are în vedere caracterologii, ci roluri minime ca număr, pe care le parcurg unele dintre personajele lui mobile, adoptând de regulă aceeaşi conduită în situaţii similare.

b) Motorul acestei omeniri în permanentă mişcare şi instabilitate e vanitatea. Mobilitatea de la nivelul istoriei mari coboară astfel la nivelul individului, transformându-l până la a-l face de nerecunoscut. Infestate de morbul ascensiunii, personajele se dezic de ele însele, se schimbă, nemaifiind ceea ce fusesetă. Asociată cu orbirea morală, vanitatea îmbolnăveşte personajul istotie care îşi pierde dintr-o dată însuşirile, îşi hipertrofiază părerea de sine, iar gesturile lui disproporţionate nu mai pot fi încăpute de o lume subminată ea însăşi prin nesiguranţa perpetuă. Vanitatea e matele viciu care stă la temelia tuturor celorlalte păcate şi greşeli. Ea îşi primeşte neîntârziat pedeapsa; solul leşesc cate dispreţuise primirea ospitalieră a moldovenilor şi uimise cu fastul lui nebunesc Istanbulul însuşi e gata să-şi piardă acolo viaţa. Numai o promptă inversare a situaţiei îl salvează, cu ajutorul aceloraşi munteni şi moldoveni până atunci dispreţuiţi. De câte ori o oaste, învechită în obişnuinţa de a învinge, porneşte la război cu superioritate şi condescendenţă, va fi umilită ptintr-o inevitabilă înfrângere. Vanitatea, trufia sunt ispitele permanente ale spiritului omenesc; ele reprezintă de fapt chipul pe care-l îmbracă fatalitatea pentru a-i pierde pe oameni. Oricâte avertismente şi exclamaţii premonitoare ar aşeza cronicarul la fiecare cotitută a istoriei,

el ştie că tentaţia puterii va depăşi slavele lui preziceri şi oamenii vor cădea mereu în acelaşi păcat, care se confundă de fapt cu soarta lor.

c) Condamnaţi prin complicatele conjuncturi ale istoriei mari, devoraţi individual de propriile lor greşeli care-i trag spre prăbuşire, oamenii *Letopiseţului* lui Costin ajung toţi, mai devreme sau mai târziu, victime. Abia în acest moment ei se transformă în indivizi concreţi şi simpatia cronicarului trece necondiţionat de partea lor. Miron Costin e din speţa introvertiţilor, el înţelege numai ceea ce îi aparţine. Domeniile pe care le recunoaşte ca ale sale, stările pe care şi le poate reprezenta prin simpatie sunt numai acelea prin care a trecut el însuşi. El nu va descrie psihologii, aşadar, ci momente psihologice. Iar preferinţa şi vocaţia acestei personalităţi obsedate de sfârşit, prăbuşire şi moarte, de umilinţă şi schimbarea sorţii (presentimente confirmate în chip straniu de propriul său destin) se îndreaptă spre clipele de tensiune, constrângere şi teroare. Aici sunt şi punctele de maxim emotiv ale cronicii, care se organizează atunci de la sine în naraţiune şi dramă. Iată-1 pe Ştefan Tomşa, în a doua domnie, silit, după o aspră experienţă de pribegie şi servitute, să-şi atragă simpatiile vechilor adversari şi să ţină seama de vanitatea inferiorilor săi. înconjurat de uri mocnite, acest temperament coleric se constrânge să devină îngăduitor şi ospitalier faţă de infatuatul sol leşesc, răbdând cu dinţii strânşi insolenţele aceluia. Aproape de graniţă, află însă că vizirul care proteja solia a căzut şi atunci impetuosul domn izbucneşte într-o imprecaţie: „Lasă, câine leşe, că te voi purta eu". [...]

Miron Costin percepe şi descrie exact mobilurile de acţiune şi de existenţă ale personalităţii şi individului, dar nu pentru a le glorifica, ci pentru a le condamna sau deplânge. Din individualismul renascentist, care promovase un alt mod de preţuire a omului, cronicarul român reţine o înclinare către milă şi compasiune, un mod de a vedea în cele din urmă dincolo de hecatombele abstracte pe care le sacrifică invaziile şi războaiele, oameni concreţi trăind panica deznădejdii şi a morţii. Acesta e şi sunetul foarte special prin care se defineşte cronica lui Costin compatată cu a altora. Inferioară poate ca putere de evocare talentului unui Cantemir sau Neculce, ea promovează în schimb o atitudine superioară faţă de omenesc, un sentiment de simpatie faţă de victime şi durere. [...]

între caracterul aproape sacru al cronicii lui Ureche şi cel deplin laicizat, secularizat, al cronicii lui Neculce, *Letopiseţul*'lui Miron Costin marchează nu numai un moment de tranziţie, dar şi unul de anticipare, rămas fără continuatori în epocă. Costin scrie pentru a fi citit, în spaţiul singuratic al unei biblioteci, protejat de frământările lumeşti. Cronicarul se adresează mereu unui lector unic, „iubitul cetitoriu", în stare să întârzie asupra paginii abia parcurse, să rămână alături de el în momentele de dubiu, să-1 utmărească pe traiectoria sinuoasă a ezitărilor şi ipotezelor sale, să memoreze, să desluşească, să înveţe. Predicată la antecesori, povestită la urmaşi, cronica trebuie descifrată la Costin în litera ei, fiind făcută pentru lectură şi studiu.

în beneficiul acestui cititor pe care, prestipunându-1, îl creează şi îl educă de fapt, Miron Costin se străruie să fie complet. în primul rând, el vrea să instruiască: indică bibliografii generale, explică etimologii şi cuvinte necunoscute (ce înseamnă istoric - „adecă scriitor de cursul anilor acestor părţi", tractate - „adecă legături de pace", praxis - „adecă ştiinţă", Mare Balticum - „o coadă din Ochean"), dă informaţii suplimentare când i-au fost cerute (despre originea, locul de baştină şi istotia cazacilor zaporojeni), restabileşte adevătul şi cotectează confuzii (la Ţuţora s-au dat două bătălii, una în 1595 şi alta în 1620). Descrierea atribuţiilor de rang, a uniformelor unor categorii boiereşti sau ostăşeşti, cate nu mai erau de actualitate în epoca lui (husarii poloni din vremea Iui Mihai Viteazul, dătăbanii lui Ştefan Tomşa) face parte din acelaşi program instructiv pe care-1 urmăreşte cronicarul în favoarea cititorului său. [...]

Aspectul care ne apare însă cel mai interesant astăzi e acela care inaugurează un mod de cooperare a lectorului la un anume sistem de gândire şi înţelegete. Cronica lui Costin e un abecedar al logicii istorice. Cronicarul nu devine încă tui sistematizator de idei, un creatot de construcţii speculative, cum va fi Cantemir. Dar el formează primul judecăţi, în sensul filosofic al cuvântului, încercând să cuprindă în complexiunea lor toate nuanţele şi determinările complementare ale unei afirmaţii. Unitatea logică cea mai redusă cu care operează Costin e zaceala (paragraful). El îşi organizează materialul în primul rând pe spaţiul restrâns al secvenţei. Fiecare afirmaţie enunţată de o zaceală e dezvoltată în cuprinsul paragrafului respectiv până la ultima ei implicaţie. [...]

Educându-şi cititorul prin funcţiile de instrucţie, moralizare şi meditaţie, Costin îl forma asemenea sieşi. Cronicarul era el însuşi un mare iubitor de lectură, şi ştia că ea poate deschide omului orizonturi nebănuite, subţiindu-i înţelegerea, întărind credinţa şi îmblânzind moravurile. Costin aduce primul elogiu lecturii şi cărţii în cultura românească: „Puternicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitorule, să-şi dăruiască după aceste cumplite vremi anilor noştri, cândva şi mai slobode veacuri întru care, pe lângă alte trebi, să aibi vreme şi cu cetitul cărţilor a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta şi mai frumoasă şi mai de folos în toată viaţa omului zăbavă decât cetitul cărţilor... Scriptura departe lucruri de ochii noştri ne învaţă, cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare. Citeşte cu sănătate această a noastră cu dragoste osteneală" (Predoslovie la *De neamul moldovenilor).*

(Magdalena POPESCU, *Postfaţă* la *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Editura Minerva, seria „Arcade", Bucureşti, 1975, p. 267-269, 280-289, 290-294)

Cu Miron Costin suntem pentru ultima oară într-o stare de relativ echilibru între istorie şi literatură. Pentru el poeţii mai erau „dascăli", „vestiţi istorici" şi adevăratele istorii mai erau citite ca literatură beletristică. După el căile se vor diversifica net: la Neculce cronica va deveni povestire, intrând în domeniul artei literare propriu-zise, pe când stolnicul Cantacuzino va respinge ficţiunea şi tradiţia orală, mergând în direcţia unei pozitivări a cercetării istorice. „Climatul rămâne cel al cronicii, dar se simte mijind gândirea ştiinţifică, se schiţează critica izvoarelor".

Literatului de mai târziu, Miron Costin i-a oferit pretexte epice şi un model stilistic, istoricului - urzeala sintetică şi detalii informative. Pe primul l-a scos din istoriografie, pe al doilea din enciclopedism. [...]

„De unde au părăsit el, începem noi", scrie Costin, lăudând osârdia lui Ureche vornicul. El continuă activitatea începută de Ureche, ridicând-o pe un plan superior în ceea ce priveşte calitatea şi eficienţa. Şi - lucrul cel mai important - diversificând-o. Nedesprins

total de pomelnicele mănăstireşti, Ureche insera uneori câte un capitol - răboj, cum nu găsim la Costin.

Ceea ce acesta aduce nou este studiul de tip monografic. Se face astfel saltul de la consemnarea evenimentelor către istoriografia modernă, care presupune, pe lângă relatarea evenimentelor istorice, şi interpretarea lor. Vocaţia studiului monografic este, pe de o parte, expresia culturii sale enciclopedice, pe de altă parte efectul structurii intelectuale de moralist. [...]

Se poate vorbi de o vocaţie eseistică la Miron Costin; deşi observabilă în toate scrierile sale, numai citind *De neamul moldovenilor* ne putem face o idee clară asupra acestei vocaţii. Aici, odată declanşată discuţia, digresiunile devin din ce în ce mai stufoase, generându-se una pe alta şi luminând din felurite unghiuri ideea de bază. Cultura întinsă şi umblarea prin străinătăţi l-au dus la dobândirea unei extrem de necesare perspective comparative, pe care a utilizat-o cu consecvenţă. De cele mai multe ori, autorul este conştient că face o digresiune, operând-o deliberat: „Ci cât ne trebuie la rândul istorii noastre, ne ajunge de atâta de împărăţia Ramului". Din aceleaşi considerente ţine să-şi justifice alteori digresiunile: „Acestea pomenindu-să pentru deschisul minţii, să se înţeleagă statul lumii, ne întoarcem la istoria noastră". Se observă uşor „conflictul" între aspiraţia la rigoare şi tentaţia de a spune tot.

Tentaţia monografică face ca scrierile istorice ale lui Miron logofătul să câştige în detalii. Dar, din faptul că autorul încearcă să interpreteze evenimentele prin prisma lui şi a epocii sale, scrierea interesează nemijlocit pe literat în aceeaşi măsură în care ea îl interesează pe istoric şi pe filolog. Ceea ce-l face pe Miron Costin foarte interesant pentru literat este structura lui de moralist. [...] Moralismul constituie o primă tteaptă spre literatura artistică, deoarece presupune interpretarea subiectivă a faptelor narate. [...]

Urmărirea conştientă a imprevizibilităţii epice n-o depistăm la Ureche; ea va apare la Costin, fapt ce marchează, alături de altele (dobândirea vieţii, în primul rând), intrarea în domeniul literaturii. Aceasta se vede mai ales în ton. Grigore Ureche îşi permitea un ton vădit personal numai în predoslovie şi cu totul accidental în cronica propriu-zisă; Costin adoptă acest ton în toate scrierile, dar mai ales în *Letopiseţ* şi în *De neamul moldovenilor.* In ultima lucrare, tonul

pamfletar este indiciul cel mai evident în această privinţă. Tirania propriului „eu" îl face pe Costin interesant pentru literat.

Pe de altă parte, saltul estetic de la Gr. Ureche la Miron Costin este vizibil: intenţionalitatea unor anumiţi „factori de tensionare" este la Costin cu mult mai pregnantă decât la Ureche, deşi distincţia între povestirea alertată artificial şi cea dramatizată de istoria însăşi rămâne să se facă aproape tot atât de greu. Esenţial însă este faptul că Miron Costin, într-o măsură mult mai decisă decât Ureche, nu înţelege prin cronică o simplă emisie de ştiri. [...] Scriitorul Costin este, în aceste cazuri, o prezenţă mult mai bine conturată. [...]

Importanţa documentară a efortului monografic întreprins de Costin într-un interval de circa două decenii este, desigur, excepţională. Literaţii studiază aceste lucrări pentru că în ele palpită tot atâta viaţă ca în *Letopiseţ.* Subiectivismul scriitorului este tiranic în *De neamul moldovenilor şi* totul este o pledoarie, pătimaşă uneori, în care imaginaţia este folosită în mare măsură. O dovadă în acest sens este imaginea Italiei.

Ca orice mare artist, Miron Costin transfigurează realul. întâlnim în scrierile sale prima utopie din literatura română cultă: cea a unei ţări paradisiace, localizată geografic în ţara Umanismului şi a Renaşterii. Informaţiile livreşti pe care le poseda scriitorul sunt transfigurate vizibil: ţinutul acesta fabulos (căruia îi creează o climă ideală) este „raiul pământului" şi nimic nu este aici imposibil. Minunăţia este, desigur, unică: „Nu ieste în toată lumea altă parte de lume, pământii ca Italia, de tot bivşugul şi dezmierdaţii, cât bine i-au dzis raiul pământului". Ate şi o stea, care-i dă un nume fabulos: Hesperiia. întemeierea este mitică, „limba îngerească" iar ţara „plină [...] ca o rodie, plină de cetăţi şi oraşă iscusite, mulţime şi desime de oameni, târguri vestite [...] Ceriu blându, voios şi sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grâu, vinuri dulci şi uşoare, untdelemnu, mare bivşug şi de poame de tot felini [...] şi oameni iscusiţi, la cuvinte stătători [...] şi la războaie neînfrânţi într-o vreme". Clima este paradisiacă, iar geografia prielnică: „ţara e situată în dricul (mijlocul - *n.ns.)* pământului". O asemenea ţară şi un asemenea popor au şi o cultură deosebită: „Aceia ţară ieste acum scaunul şi cuibul a toată dascăliia şi învăţătura, cum era într-o vreme la greci Athina". Comparaţia cu Grecia se face la tot pasul, ca un suprem elogiu adus Italiei (Costin cunoscuse în Polonia influenţa barocului italian, ceea ce putea să impresioneze puternic pe moldovean).

Şi informaţiile despre imperiul întemeiat de romani sunt transfigurate artistic. „împărăţia Ramului, căriia putere şi lăţime asemenea nu au fost nici o împărăţie de când ieste lumea", are limite geografice fabuloase (din toate părţile fiind înconjurată de ocean), iar ordinea este desăvârşită în interior. Senatul seamănă cu un „sfat de împăraţi"; la o astfel de putere se cuvenea şi un erou de legendă. El a fost întrupat în persoana lui Traian. în scopul dovedirii superiorităţii romanităţii, Miron Costin transfigurează artistic şi informaţiile pe care le deţinea cu privire la Traian. Asistăm la un proces evident de mitizare, explicabil prin scopul central al lucrării *De neamul moldovenilor.* Traian face o călătorie mitică în jurul lumii şi lasă în urmă-i semne de neşters. Scriitorul nostru respinge ipoteza utilităţii militare (defensive) a şanţului troian, atribuindu-i rostul simbolic pe care-î avea şi Columna din Roma.

Astfel idealizată, împărăţia romană îi părea vel logofătului inegalabilă şi numai analogiile cu acest model desăvâtşit attag admiraţia lui Costin.

Am semnalat această transfigurare a realului pentru a sublinia caracterul vădit litetar al monografiei costiniene. Titlul însuşi al unei scrieri ca *De neamtd moldovenilor* este semnificativ în acest sens: în mintea scriitorului obârşia este importantă deoarece relevă „hirea", fondul neschimbător. Genealogia este întotdeauna o premisă a literaturii, iar monografia citată prezintă tocmai genealogia poporului român. [...]

Grigore Ureche nu reuşise (iar Miron Costin reuşeşte încă destul de rar) să se elibereze de a gândi prin scheme, codificat. Schema cade în momentul în cate scriitorul este biruit de viaţa personajului, relatată destul de fidel. Şi nu-i de mirate, în acest caz, că îi reuşesc mai bine tocmai portretele oamenilor pe care i-a cunoscut în mod nemijlocit. Fenomenul este analog în cazul descrierilor. Virtualităţile descriptive sunt, de o parte, obiectivarea disponibilităţii stilistice a autorului, pe de alta, împlinirea necesităţii (stringente la acest om), de a spune altora ce a văzut. Dacă nu are încă o mare vocaţie de povestitor, are oricum o plăcere, nemaiîntâlnită până la dânsul la un scriitor român, de a

spune celorlalţi ce a făcut cutare domnitor şi cum a fost pedepsit altul, cât de rău a fost un boier şi cât de corupt vodă ş.a.m.d. S-a spus despre dânsul că posedă acel simţ suplimentar al romancierului popular pentru incidentul captivant, precum şi gustul spectacolului, al întâmplaţii anecdotice. Că nu relatează toate evenimentele de care luase cunoştinţă, e clar. El selectează (act creator elementar) din mulţimea de date pe cele care ilustrează o maximă (sau pot genera alta) moralizatoare şi, lucru semnificativ pentru artist, pe cele care conţin o latură anecdotică. E tentant să relateze mereu „maţi şi de mirat lucruri", precum faptele glorioase ale împăraţilor romani, dar şi elemente decorative de pitoresc autohton, cum sunt podoabele vestimentare ale darabanilor. [...] Costin are aplombul omului umblat şi pe deasupra foarte informat din cărţi şi din discuţiile cu oamenii de încredere (şi de vază, ţine deseori să precizeze logofătul). El întreabă despre toate cele şi consemnează numai ceea ce crede că prezintă interes. In ciuda prezentării apologetice pe care i-o face, Neculce îi reproşează la un moment dat că a trecut sub tăcere fapte cunoscute, precum umilirea polonezilor de către moldoveni, la „dumbrăvile roşii": „...şi leşii încă nu tăgăduiesc, că scrie şi în cronică, în letopiseţul lor. Numai mă mir de Miron logofătul, cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris."

Neculce este astfel primul care ridică (vag) problema obiectivităţii acestui cronicar.

Aşadar sciziunea între faptele omului public şi imaginea pe care el şi-o creează în scris este mai interesantă pentru romancier decât pentru criticul literar. Acesta este dator să plece de la realitatea operei şi să-şi justifice în ea afirmaţiile. Mai mult decât sciziunea amintită interesează altceva: difetenţa între modalităţile în care sunt scrise două opere fundamentale ale acestui scriitor *(Letopiseţul* şi *De neamul moldovenilor).* Moralistul e înclinat mai mult să observe şi să contemple, să ironizeze de la distanţă, decât să dea glas revoltei sale. Aşa se întâmplă în *Letopiseţ,* nu însă şi în *De neamul moldovenilor,* unde revolta scriitorului se obiectivizează în primul pamflet laic din istoria literaturii noastre. în *Letopiseţ,* moralistul îşi destăinuie în modul cel mai flagrant ambiţia mărturisită de a fi imparţial. S-a vorbit cu dreptate despre drama căutării unei detaşări în opera lui Costin-Căutare fecundă pentru literat şi generatoare ea însăşi a unei tensiuni

imanente. în paginile cele mai bune, Costin reuşeşte să dea viaţă ideilor morale. Fantezia şi memoria afectivă lucrează din plin şi talentul artistului se relevă încă o dată.

(Mircea SCARl A T , *Introducere în opera lui Miron Costin,* Editura Minerva, Bucureşti, 1976, p. 49, 82-85, 88-96)

Chipul marelui cărturar e întunecat; „Cumplitele vremi" prin care ttece ţara i-au smuls din priviri orice urmă de zâmbet. Spre sfârşitul vieţii, bătrânul închide încă în suflet o taină, de care simte că trebuie să se elibereze. Din anii petrecuţi pe băncile colegiului iezuit din Bat şi apoi din Cameniţa, nutrise un vis neîngăduit de frumos: să tălmăcească - el, cel dintâi - originea neamului său, să aştearnă în slove, „începutul ţărilor acestora şi neamului", dar, atenţie! Nu numai moldovenesc, ci „moldovenesc şi muntenesc şi câţi sânt şi în ţările ungureşti cu acest nume, români şi până astăzi, de unde sânt şi de ce seminţie, de când şi cum au descălecat aceste părţi de pământ". Conştient, însă, de dificultăţile unei asemenea întreprinderi temerare, cronicarul ezitase îndelung: „multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru". Măreţia planului îl inhibă, îl „sparie". Probele, întte timp se acumulau, faptul că toate celelalte ţări „îşi ştiau" începuturile îl ambiţionează. Cercetările febrile îi oferiseră o mare bucurie şi o mare mâhnire. Bucuria: îi dovediseră originea latină, comună, a tuturor românilor - aceasta era, de altfel, şi taina pe care ar fi vrut s-o divulge, acum, cu probe certe. Mâhnirea: Câteva dintre lucrările studiate conţineau erori grosolane, altele calomnii iresponsabile la adresa poporului român. A fost impulsul care a plecat, ferm, cumpăna gândului spre acţiune. Afectat profund de aceste derogări de la adevăr, care-i lezau sentimentele patriotice, Miron Costin îşi asumă cauza poporului ca pe propria-i cauză: „A lăsa iarăşi nescris, cu mare ocară înfrundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii durere". Strigătul său de luptă va răsuna energic în *De neamtd moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor.* Mânia nu-i altetează autotului luciditatea, nu-1 face să-şi trateze preopinenţii în mod nediferenţiat. Când adevărul istoric este „captiv" în plasa unor lacune regretabile,

involuntare, justificate prin lipsa informaţiilor precise şi de imposibilitatea înaintaşilor de a şi le procura, cărturarul îl „eliberează" cu discreţie, cu o caldă înţelegere pentru cei care nu au putut, în mod obiectiv, depăşi anumite obstacole ivite în calea intenţiilor sale nobile. Citez: „Laud osârdiia răposatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea ţărâi letopiseţul său, însă acela de la Dragoş vodă, de discălicatul cel al doilea al ţărâi aceştiia din Maramoroşu scrie. Iară de discălicatul cel dintâi cu români, adecă cu râmleni, nimica nu pomeneşte, numai ameliţă la un loc... Ori că n-au avut cărţi, ori că i-au fostu destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dânsul şi atâta, câtu poate să zică fieştecine că numai lui de această ţară i-au fostu milă..." Când cutare istoric - precum Aeneas Sylvius - „nu aşa greu nepriietin ieste", derivând vlah din Flacus, cronicarul este îngăduitor: „Credem neputinţii omeneşti". In asemenea situaţii, el execută numai operaţii de corijare, de restabilire a exactităţii unor fapte, de revizuire a unor teorii greşite. Iar acolo unde constată pete albe, le completează tacit cu amănunte revelatorii. Când însă mistificarea istorică se dovedeşte o urzeală voluntară şi ignobilă, jignitoare pentru neamul său, replica lui Miron Costin începe printr-o demonstraţie logică şi sfârşeşte printr-o expediţie de pedepsire inclementă, pilduitoare. După circumscrierea „basnelor", prin care interpolatorii lui Ureche, „amăgeii" Simeon dascălul şi Misail călugărul, inspiraţi - se zice - de Evstratie logofătul („pre acest Simeon dascăl, Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui Misail călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestălalt nepot"), încercau să pună în circulaţie ideea că Moldova ar fi fost întemeiată sub Laslo craiul ungur (Vladislav cel Sfânt) şi că strămoşii „ţărâi aceştiia din temniţile Ramului" au venit „daţi întru ajutoriu lui Laslo", Miron Costin conchide, penttu început, că „adăosătutile" acestea „nu letopiseţe, ce ocări sânt". Şi-şi propune, mai întâi, restabilirea adevărului. De remarcat ţinuta cronicarului în timpul disputei. El nu e un impulsiv, nu se aruncă orbeşte în luptă. în mod surprinzător chiar, nu ia atitudine, nu reacţionează afectiv la falsa ipoteză a descălecării sub Laslo; faptul îl supără numai întrucât reprezintă un fals din punct de vedere ştiinţific. (Spre deosebire de el, Cantemir, pus în faţa aceloraşi ipoteze va clocoti de indignare, mai târziu.) Calomnia privitoare Ia originea românilor, însă, îl mobilizează pe toate planurile, pe cronicar. Stăpânirea de sine funcţionează, totuşi» şi acum. Demonstrând netemeinicia afirmaţiilor calomnioase, probând cu argumente de necontestat justeţea aserţiunilor proprii, biv vel logofătul are tactul de a-şi zdrobi adversarii, din umbră, mascându-şi prezenţa sub vălul autorităţii marilor istorici ai lumii. Când cineva „orb năvăleşte, zicând că nu sânt nici moldovenii, nici muntenii din râmleni, [...] vei vedea apoi şi a cuvintelor lui răspunsul şi ocara - atrage atenţia Costin — nu de la mine, ci de la istoricii, povaţile mele, la rândul său". De altfel, marele cărturar nu pare să aibă „viciul" luptei, voluptatea clinchetului de lande îi rămâne străină. Când împrejurările o cer, înţeleptul umanist îşi îmbracă armura cu o nedisimulată tristeţe. Scepticismul lovinescian, de mai târziu, şi-ar putea revendica, în această atitudine, cea mai veche sursă. Dar, dacă i-a lipsit mirajul înfruntărilor, cronicarului nu i-a lipsit, în schimb, vocaţia lor. Miron Costin conduce ostilităţile cu un ton de moralist intransigent, atacă numai după ce a studiat cu grijă poziţiile adversarului, după ce le-a reperat, cu precizie, punctele nevtalgice în direcţia cărora trimite salve de argumente explozive. Uneori, el interceptează din zbor „obuzele" inamice, le demonstrează mecanismul, le rectifică defecţiunile şi le întoarce, bumerang, de unde au plecat. Traian - stabileşte învăţatul - n-a adus, pe aceste meleaguri, oameni din temniţele Ramului, ci „casaşi", „oroşeni", „săteni", „tot din slujitori aşezaţi". Pe timpul lui Laslo? Inadvertenţă flagrantă, care nu putea scăpa cronicarului: „Deci, unde ieste şi cât vac ieste de când au venit Traian pe aicea şi când s-au bătut Laslo, craiul unguresc, cu tătarii? între Traian şi între Laslo craiul 800 de ani sânt." Aritmetica lui Costin suferă de oarecare aproximaţie (distanţa dintre cele două evenimente este, în realitate, mai mare - de 960), dar concluzia lui rămâne justă. De subliniat că matele cronicar moldovean angaja bătălia numai în planul ideilot, că asalturile sale aveau demnitate, stil, chiar dacă, prin frazele de discretă topică latină, otrava amărăciunii sau a indignării aluneca, pe itinerarii întottocheate, dar sigure, către predicatele aflate pe fundul „paharului" cu care-şi „trata" adversarii. Prin obsesia obiectivităţii, ptiu rigoarea, prin distincţia cu care fandează în timpul duelului, Miron Costin este un demn precursor al lui Titu Maiorescu. Dacă Miron Costin nu putea să-i transmită corifeului „Junimii" plăcerea „execuţiei" cu sânge rece — a cărei artă Maiorescu o deprinde din altă parte şi o practică cu rafinament -,

cronicarul îi anticipează, totuşi, câteva din tiparele „finalurilor artistice" de partidă. Astfel, după ce „ajută" victima să-şi dezvăluie, singură, inconsistenţa morală şi intelectuală, Costin (ca şi Maiorescu, ulterior) se va eschiva, la timp - după cum ar spune Ion Barbu, cel mai mare polemist român, alături de Maiorescu şi Lovinescu - în celălalt univers, de curaţii şi semne: al visului pur şi al idealului propriu. Ideal care, la autorul acelui op de fierbinte patriotism intitulat *De neamul moldovenilor...,* se confundă, tulburător, cu idealul neamului. De aici vor porni mesianismul ardent al lui Bălcescu şi viziunile eminesciene, de sublimă apoteoză patriotică, din rama cărora „mişeii" sunt exilaţi cu violenţă: în pamfletele incendiare din „Timpul" şi în satira necruţătoare din *Scrisori.* Revenind la „eschivele" următoare disputei, să precizăm că Miron Costin nu-şi singularizează, în mod absolut, făptura, nu-şi ridică, precum Maiorescu, statuia pe culmile inaccesibilităţii. Costin se aşază, întotdeauna, pe aceeaşi platformă cu toţi cei vrednici sau de bună-credinţă. Distanţarea intervine, desigur, şi la el, însă numai în raport cu „băsnuitorii", cu „pizmaşii", cu „zavistnicii", şi ea exprimă, mai ales, în acea superbă conştiinţă a cronicarului, în acea convingere că, asumându-şi o înaltă misiune patriotică prin scris, îşi asumă, totodată, şi o imensă responsabilitate istorică. In consecinţă, îşi va supune, lucid, examenului, „izvodirile" şi va accepta, calm, „judeţul" timpului: „De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinie. Când ocărăsc într-o zi pre cineva ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da seama de ale mele, câte scriu."

(Nicolae BALTAG, *Polemos,* Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1978, p. 20-24)

NICOLAE COSTIN
LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI...

Acestea erau deci elementele ce stăteau înaintea lui Nicolae Costin pentru compilaţia lui: vechile cronici slavone, compilaţia română a lui Ureche, revizia lui Simion Dascălul, lucrările lui Miron Costin şi izvoade de continuare, dintre care purta un nume izvodul lui Dubău şi Dămian.

Ce a făcut Nicolae Costin cu dânsele? Cum a ales şi cum a prelucrat, înainte ca, la rândul lui, să continue?

Logofătul Nicolae Costin nu putea adopta introducerea istorică a tatălui său. Nu pentru că s-ar fi deosebit în idei de acesta: Nicolae Costin, era fără îndoială un om foarte cetit, un lucrător harnic, dar niciodată el n-ar fi fost în stare să se ridice la înălţimea unor vederi personale în orice materie. Stilul său n-are un caracter propriu: e stilul învăţat în şcoală al umaniştilor, lunga perioadă antică, alcătuită după toate regulele artei; povestirea sa n-are coloare şi nu e interesantă: îşi copie pur şi simplu izvoadele, îmbogăţindu-le unul prin altul; cugetarea sa e sau banală, sau plină de contraziceri, după cum vorbeşte el sau izvoarele disparate pe care le reproduce.

Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea cate există între tată şi fiu. Miron e un poet, un pasionat, un ambiţios, deschizător de cale în cultura neamului său şi făuritor de teorii, iar în politică, un entuziast şi un vizionar. Nicolae e un pedant rece, prudent, măsurat, un compilator prin vocaţie, mândru că merge pe urme străine; iar politica sa e făcută toată din iertare, abdicaţie şi resignareTPe cât e de simpatic

cel dintâi, în greşelile lui chiar, pe arât acesta de-al doilea nu atrage nici prin însuşirile pe care le are. In orice împrejurări, Miron Costin ar fi fost *cineva,* pe când Nicolae Costin datoreşte totul altora: şcoalei, care l-a format, şi părintelui, pe care s-a simţit dator să-1 imite. Spontaneu, fără îndemn şi fără exemplu, el n-ar fi dat nimic.

Ceea ce-l nemulţumeşte în opusculul tatălui său sunt numai proporţiile. E prea puţin acolo. Se va potrivi sau ba - la acest lucru nu era obişnuit să se oprească - el va da publicului mai mult, un letopiseţ mai bogat, cel mai bogat în pagini din câte s-au scris până la dânsul în Moldova. [...]

Izvoarele nouă ale întregitorului de cronici se pot fixa cu greutate numai. E sigur că, puţin critic cum se dovedeşte a fi, Nicolae Costin întrebuinţa adeseori autori după citaţiile de la alţii. Ba încă, acelaşi autor e citat la dânsul, uneori după original, alteori după o citaţie de aiutea. In lista sa de atitotităţi, el înşiră pe Beros, pe Iuliu Capitolin, pe Wapowski, pe loan Magnus, pe Istvanffy, pe Miechowski şi pe W. Bethlen, dar cei mai mulţi dintre aceştia sunt utilizaţi mai departe, la completarea lui Ureche şi nu în introducerea asupra epocii anteromane şi romane.

Această introducere e precedată de o *Prefaţă.* Pe cât e de cuminte, de interesantă, de mişcătoare *Predoslovia* lui Miron Costin, pe atâta aceasta este de seacă şi de artificială. Din rândurile mai numeroase - şi aici! - ale lui Nicolae Costin nu luminează nici o idee, nu respiră nici un sentiment. Pentru tată, *Prefaţa* trebuia să spuie durerea pentru Moldova decăzută şi mândria pentru descendenţa romană; pentru fiu, era un prilej de a se arăta om cu lectură. Banalităţi despre „Ţiţero" şi „Tuchidide", filosofisme goale despre importanţa istoriei... Cartea sa, spune el, - când ctede că trebuie să înceapă a spune ceva, — cartea sa va împodobi letopiseţul ţării cu elemente pe care nu le avea nimeni înainte de dânsul. Va pune în legătură istoria Moldovei cu a altor popoare, „începând de după Potop".

Abia se ocupă de interpolatorii din secolul al XVII-lea, faţă de cari n-are nici o duşmănie, fiindcă moralistul Nicolae Costin pare să nai fi avut duşmani straşnici, nici ca om politic măcar, şi poate nici ca om privat. Pe urmă procesul lor fusese făcut acum de părintele său, *şi* a reveni asupra lui nu i se părea necesar.

Venind la Miron, el nu uită să observe că acesta a scris mai pe scurt, aşa de pe scurt încât fiului i se pare că tatăl nici n-a terminat opera. [...]

Care e meritul lucrării? Nu vedem aproape nici unul. Atâta doar că fixează la două numărul războaielor lui Traian şi că stabileşte mai bine natura năvălitorilor Daciei părăsite. încolo, se reproduc toate greşelile lui Miron. Nu numai atâta, dar Nicolae Costin, luând fără critică de pretutindeni, stăpânit de mania de a acumula, compila, înnădi şi prelungi, cade în contraziceri care nu se întâmpină în cugetarea clară, consecventă şi sigură a bătrânului cronicar. Aşa, după ce reproduce fără obiecţie din Miron rânduri care aşează descălecatul Moldovei în secolul al XI-lea, el face mai departe calcule, bune acestea, care pun acest eveniment în veacul al XIV-Iea. Asupra unor puncte esenţiale, el n-are nici o idee limpede. Penttu Miron Costin, Dacia cuprindea Moldova şi Ţara Românească, locuite numai de colonişti, pe când Ardealul, cuprinzând o populaţie mixtă, de aborigeni şi romani, forma numai o „strajă" a coloniei. Pentru Nicolae Costin, Dacia e într-un loc Moldova şi Ardealul: „Dacia, unde suntem noi moldovenii şi Ţara Ungurească", în altul, „moldovenii şi Ţeara Muntenească".

O inovaţie e la dânsul adaosul istoriei universale, ideea de a face din letopiseţul său şi un înlocuitor al cronografelor. [...]

Ideea introducerii istoriei universale în letopiseţid ţării n-are nimic rău într-însa. Dar pentru a o realiza trebuia agerime, măsură, însuşiri care lipsesc cu totul lui Nicolae Costin. Acesta nu ştie să aleagă, să rezume, să împace. Unde trebuie să prescurteze, el transcrie, unde trebuie să dea o explicaţie numai, el intercalează o povestire, unde trebuie să atingă numai, el insistă. Istotia universală nu lămureşte şi luminează istoria Moldovei, ci o copleşeşte şi o întunecă.

Pe urmă, deprins numai cu cărţile sale leşeşti, Nicolae Costin se adresează prea mult la acestea. Legăturile cu Ungaria sunt aruncate pe al doilea plan, legăturile cu Ţara Românească sunt necercetate. Prin natura şi originea lor, informaţiile subsidiare strică mai mult decât ajută, şi opera capătă un caractet pedant şi monstruos. [...]

In acest letopiseţ, compilatorul nu ajunge niciodată să deosebească elementul naţional de cel străin, ci vede într-insul un tot, absolut original şi neatins de greşeală. Aşa se explică discuţiile zadarnice,

timide, care nu izbutesc la nimic alta decât la concilieri aparente: şi pentru nunta „Voichiţei" ajunge la una din acestea. Aşa se lămureşte respectarea celor mai manifeste încurcături, precum e aceea de la sinodul florentin, în care învăţatul prelucrător nu-şi permite a drege măcar numele Papei, ptefăcut de Ureche din Eugen iu în Cristofor.

Dacă înţelege, critică şi îndreaptă puţin, în schimb, Nicolae Costin adaugă enorm. In acest chip, de altmintrelea, el îşi realiza visul ştiinţific, care fusese, nu acela de a da un adevăr curat, ci un letopiseţ mare, mai mare de cum îl făcuse predecesorii, şi aşa de mare încât să nu-l mai poată creşte nici urmaşii.

Nu întrebuinţează numai izvoarele anunţate, ci recurge şi la altele. Printre acestea trebuie menţionate cronica latină a lui Gaugnini, luată poate în parte după Stryjkowski şi tradusă pe urmă de Paszkowski, un „chronograf scris în Moldova, după 1662 şi tratând despre afacerile ungureşti în secolul al XV-lea şi al XV(XVI)-lea, un „letopiseţ rusesc", un „chronograf grecesc", pentru venirea turcilor în Peninsula Balcanică.

Dat n-are nici o îndreptare în privinţa lucrurilot care trebuie spuse şi izvorului anume - printre acelea ce-i stătea pe masă - din care trebuie cules fiecare lucru.

Neştiind să aleagă faptele, fiindcă nu era în stare să le judece, să le aprecieze, Nicolae Costin face o lucrare monstruoasă, diformă, în care materia străină, în blocuri grosolane, izolează fragmentele subiectului risipit. Acelaşi sctiitot, pe care nu-l jigneşte nimic în naraţiunea lui Ureche despre sinodul din 1439, socoate de datoria sa să deie interminabile notiţe asupta „crijacilor", a teutonilor adecă, numai pentru că un corp auxiliar moldovenesc a participat momentan la lupta regelui Poloniei contra Ordinului. Abia „întors la rândul vorbirii sale", el rătăceşte iarăşi în infinitatea istotiei universale, ispitit de farmecul dramatic al bătăliei de la Varna, în expunerea căreia iută numai ceea ce putea să ne intereseze şi ceea ce se cuvenea să se spine: rolul trupelor româneşti. Ajungând, după multe cotituri, la alegerea succesorului lui loan-Albert, Nicolae Costin simte cu plăcere că aici e locul să vorbească despre ceremoniile întronării unui rege polon, despre „obiceiurile la Crai nou" şi înlătură cu scrupul tardiv cu îndreptăţirea că era dator să scrie acestea „pentru mai deschise lucruri , mai ales că polonii sunt vecinii Moldovei. La Rareş el suprimă ce am văzut pentru a da o lungă, difuză şi confuză istorie a Ungariei în deosebitele timpuri.

De la Despot înainte, mai ales, intercalarea se face pe o scară aşa de largă încât, fără a mai vorbi de proporţii, cronica dobândeşte şi o înfăţişare cu totul alta. Dar dreptatea cere să recunoaştem că aici adausurile sunt foarte adeseori motivate, spuind lucruri ce privesc direct Moldova şi-i îmbogăţesc în chipul cel mai însemnat istoria. Dar între acestea nu sunt, desigur, ştirile atât de amănunţite asupra expediţiei turceşti la Astrahan, care n-are nici un fel de legătură cu Moldova din secolul al XVI-lea, aşa încât rostul lor nu se explică prin nici o sforţare de imaginaţie.

Alegerea izvorului e tot aşa de capricioasă, ca şi alegerea materiei. Pentru partea mai veche, izvorul capital trebuia să fie Dlugosz: o întrebuinţare pricepută şi prudentă a acestui cronicar ar fi reînnoit istoria Moldovei în secolul al XV-lea şi ar fi dat compilaţiei un caracter de zdrobitoate superioritate asupta acelei ce o precedase. Pe Dlugosz l-a cunoscut Nicolae Costin, un om cinstit, care nu se laudă cu lucruri pe care nu le întrebuinţează: aşa numai din Dlugosz putea el să aibă felul morţii lui Alexandrei, numai de la dânsul solia polonă din 1476 la sultanul Mahomed ce venea contra lui Ştefan cel Mare.

Dar, în loc să se încreadă acestui sigur călăuz, Nicolae Costin se adtesează, în dezorientarea sa, pe rând la toată lumea. înainte de a întreba de Dlugosz, citat întâia oară la moartea lui Alexandrei, el se informează la „cronica leşească", la Miechowski, la Guagnini, mai ales la Strykowski şi la Cromer. Neîntrebuinţând curent pe Dlugosz, pierzându-1 necontenit din vedere, Nicolae Costin nu poate spune despre câştigatea Chiliei de moldoveni decât aceea ce se găseşte la Ureche, adecă foarte puţin, şi din aceeaşi cauză el nu pomeneşte măcar cererile turcilor înainte de lupta de la Valea Albă. încărcătura bietului logofăt era aşa de mare între izvoarele de toate limbile ce-l încunjurau, stingându-i priceperea, încât la expediţia lui loan-Albert el discută serios părerile lui Cromer şi chiar Bielski, alăturea cu spusele lui Miechowski. [...]

Pentru criticul literar, Nicolae Costin n-are însemnătate. Fraza sa, mai largă, mai complicată, mai erudită, făcută după fraza cărţilor ce cetise şi studiase, n-are energia scurtă a lui Ureche, nici mlădierea

blândă a lui Miron Costin. După luptătorul cu mâna abia descleştată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec, „viermele de carte", pisarul erudit, cu călimările în brâu şi volumele subţioară. în inima de pergament a acestui erudit nu răsuna nimic din marea, veşnica lume vie, ochii săi reci vedeau numai litere şi forme, iar nu idei şi sentimente; inteligenţa lui fără aripi se târâia în nestrăbătutul tufiş al contrazicerilor mărunte, din care nu se putea descurca. Trecutul îl eticheta, pentru prezent n-avea nici un interes, - iar viitorul nu putea să-1 vadă.

Pentru fdolog, Nicolae Costin e, fireşte, un bogat repertoriu de forme vechi. Iar pentru istoric, cât priveşte această parte din compilaţia sa, recolta e foarte săracă. [...]

Cele mai multe din judecăţile compilatorului aparţin sentinţelor morale. Prelucrătorul *Ceasornicului domnilor,* nazalul propovăduitor de bine, ne întâmpină şi aici. Când citează Scriptura, când recurge la *filosofi păgâni,* ca „Valerie cel jVlare, Clavdie, Seneca, Plutarc, Ţiţero". Când în sfârşit mustră pe principalii actori ai trecutului pentru greşelile şi păcatele lor: aşa la Ştefan Rareş el scuză asasinatul acestui domn stticat, care era blăstămat de Dumnezeu, pentru că „dormia cu muiarea vecinului său", la Ion Vodă cel Cumplit el simte bucurie pentru căderea profanatorului şi ereticului, care s-a căsătorit în postul cel mate şi a băgat spaima-n vlădici.

Despre dânsul şi timpul său nu vorbeşte Nicolae Costin mai niciodată, şi deşi astfel aceste oaze de interes ar fi făcut cu putinţă străbaterea pustiului indiferent al compilaţiei. Rezervat, ştiinţific, corect - cât de deosebit at fi compilat un bătrân sfătos ca Neculce! el spune numai ce spun cărţile lui. Când pare că vorbeşte din experienţa sa personală, el reproduce numai seivil tonul de martor ocular al originalului său. [...]

Se găsesc însă, printre autorii lui Nicolae Cosrin doi cari puteau servi la completarea cronicii lui Miron. E Wolfgang Betblen, folositor mai mult decât oricare pentru epoca lui Mihai Viteazul, fiind o compilaţie generală pentru istoria Ardealului, şi e compilaţia de istorie ungurească a lui Istvanffy.

Fiindcă-i cunoştea, logofătul a prefăcut deci după datele cuprinse în ei o parte din începutul lui Miron Costin.

Cele câteva pagini ale acestuia s-au transformat astfel, după sistemul de lucru al fiului său, într-un tratat aproape asupra acelui timp.

Tratatul cate, de altfel nu ne dă nimic nou, era, desigur, o revoluţie pentru contemporani, cari aflau deodată atât de multe lucruri asupra acelor timpuri de glorie. Cu tot tonul pedant, prolix al compilaţiei, ea trebuia să intereseze pe acei contemporani, trezind în ei sentimente de mândrie pe care, dacă le simţea, Nicolae Costin nu era capabil să le exprime. [...]

Nicolae Costin, care îşi scrisese *Predoslovia* înainte de 1711, care redactase până la această dată cea mai mare parte din cronica sa contemporană, care începuse poate chiar prelucrarea lui Ureche, primi de la Nicolae Mavrocordat invitarea de a grăbi aceste lucrări şi a face dintr-însele o mare cronică domnească. El n-apucă însă să înlăture din ceea ce lucrase atacurile violente contra grecilor, n-apucă să puie în armonie tonul naraţiunii sale cu noua prefaţă cătte domn, pe cate puţini au ctmoscut-o, n-apucă să ajungă la domnia a doua a principelui domnitor. El muri la ţară, unde se dusese „pentru plimbare şi pentru cercetarea moşiilor şi bucatelor lui"; muri după o scurtă boală: „bolnăvindu-se puţine zile", în septembrie 1712. Noul cronicar al Curţii, Axintie Uticarul, îi cercetă hârtiile, le puse în ordine şi, negăsind sfârşitul capitolului despre Mihai Viteazul - dacă a existat acel sfârşit, - însemnă, înainte de a face să urmeze textul lui Miron Costin, raţiunea întreruperii prin versurile asupra „morţii". „I-au părut rău lui Nicolae Vodă", scrie acest succesor literar, „de moartea acelui boier şi au arătat deosebită milă casei lui şi, nelăsând coconi răposatul Nicolai, cu multă nevoinţă pentru pomenirea lui au pus de au scris istoriile ţărei Moldovei, care le scosese cu osteneala lui". Le *scosese şi* le *scrisese.*

(N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. I, Bucureşti, Institutul de Arte grafice şi Editura „Minerva", 1901, p. 77-80, 82, 86-87, 89-93, 96-97)

în locul frazei miezoase din scrierile înaintaşilor săi, cu întorsăturile sintactice pline de efect ale graiului popular, Nicolae Costin introduce acuma perioada măiestrită şi necurgătoare a modelelor sale umaniste, cu eleganţa ei la modă, cu intercalări silite, care fac ca fraza, în loc să se adapteze ideii, să se lungească într-un stil factice, târând după sine şi dizmembrând gândul, pe care îl abate pe căi lăturalnice. Şi aşa cum e stilul său, aşa e şi omul, vecinie preocupat a-şi afişa cu toată ocazia cunoştinţele, care toate sunt culese din cărţi. La el nu întâlnim expresia credinţei sale intime, reflexiuni proprii asupra lucrurilor văzute în viaţă, ci reproducerea a ceea ce a cetit la alţii, începând istotia românească cu Adam şi continuând-o cu istoria universală veche, el îşi cere totuşi iertare de la cititor că a făctit-o „mai scurt de cum ar fi fost datoria să scriem". D-l Iorga - deşi exagerează defectele lui Nicolae Costin, atribuindu-i şi slăbiciuni de caracter pe care nu pare a le fi avut — are dreptate să scrie: „Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată şi fiu. Miton e un poet, un pasionat, un ambiţios, deschizător de cale în cultura neamului său şi făuritor de teorii... Nicolae e un pedant..., un compilator prin vocaţie, mândru că merge pe urme străine... în otice împrejurări, Miron Costin ar fi fost *cineva,* pe când Nicolae Costin datoreşte totul altora: şcoalei, care l-a format, şi părintelui, pe care s-a simţit dator să-1 imite... După luptătorul cu mâna abia descleştată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea largă-i de întrevăzător al viitorului, avem cărturatul sec, «viermele de carte», pisarul erudit, cu călimările în brâu şi volumele subţioară... Trecutul îl eticheta, pentru prezent n-avea nici un interes, iar viitorul nu putea să-1 vadă."

Şi mai evident decât din scrierile sale istorice, felul de a scrie al lui Nicolae Costin reiese din lucrarea sa *Ceasornictd domnilor,* pe care a scris-o între 1710 şi 1712. E o scriere filosofică dintre cele ce erau foarte gustate pe timpul acela. Se adresează domnilor şi societăţii înalte şi conţine multe învăţături despre felul cum are să se poarte domnitorul şi cum să fie crescuţi copiii. Lucrarea e de la început pana la sfârşit un tratat rece, erudit, fără scânteieri artistice, şi autorul ocoleşte consecvent otice pilde, orice digresiuni scoase din experienţa sa sau relative la timpurile sale, care toate ar fi pentru noi atât de

preţioase. Chiat şi acolo unde nu s-ar părea că le găsim, ele sunt traduse după modelul său, *Istoria lui Marc Anreliu* de spaniolul Guevara.

Dar felul acesta de a scrie, atât de depărtat de noi, era apreciat pe vremea sa şi trebuia să-i convie mai ales lui Mavrocord^jc^red însărcină^recimi_am spus, cu scrierea unei cronici oficiale. Când a primit însărcinarea aceasta, N. Costin _ _ajjunşese __cu letopiseţul Moldovei, pe cât se pare, până la domnia lui Ştefan Tomşa; de aci încolo - domnul fiind gtec - în cronica lui nu se mai găsesc cuvinte injurioase la adresa grecilor. Dar prin multele digresiuni ce era obicinuit să le facă, N. Costin înainta cu greu, iar Mavrocordat, căruia nu-i era atâta să se scrie trecutul ţării ce stăpânea, cât mai ales să fie preamărită domnia sa, pare a fi îndemnat pe cronicar să lase deocamdată lucrarea începută şi să scrie istoria Moldovei de când apare el în fruntea ei.

(Sextil PUŞCAR1U, *Istoria literaturii române. Epoca veche,* Sibiu, 1936,p.144-145)

Trebuie să spunem de la început că nu i s-a fixat locul cuvenit în istoria culturii româneşti şi aceasta se datoreşte în primul rând caracterizării sonore, însă exagerate făcute de d-l N. Iorga. După d-sa, portretul lui N. Costin este următorul: „Aşa un logofăt cuminte şi învăţat cum era N. Costin, nu putea luneca pe povârnişul ademenitor al entuziasmului, pe clina emoţiei. în tot ce a scris el, nu se întâlneşte o pagină caldă, precum nu se prea întâlneşte o pagină clară"[1] [...]

Nicolae Costin, cum a schiţat tangenţial d-l P.P. Panaitescu, trebuie privit sub alt aspect, nu ca un luptător, nu ca un visător.[...]

Unii istorici literari şi printre ei C. Giurescu, cel mai de seamă în privinţa cercetării operei lui N. Costin, au afirmat că logofătul Nicolae a scris letopiseţul când era vel logofăt şi că unele aprecieri ne permit să stabilim aproape cu siguranţă că el a început să ttanscrie sub Dimitrie Cantemir şi, că până la începutul lui octombrie 1711, a

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* vol. II, p. 100.

redactat până la domnia lui Ştefan Tomşa.[2] Motivează această siguranţă pe aprecierile batjocoritoare despre greci, care se găsesc în letopiseţ până la domnia lui Tomşa. Desigur că după C. Giurescu s-a luat şi d-l George Pascu, când scrie că: „amândouă bucăţile cronici au fost scrise între 1710-1712. In adevăr, *Predoslovia* este iscălită Neculai Costin vel logofăt, dregătorie îndeplinită de cronicar sub Dimitrie Cantemir şi supt N. Mavrocordat". Suntem îndreptăţiţi să credem şi să susţinem că Nicolae Costin a redactat cea mai mare parte din letopiseţul său, după 1697 şi chiar după 1700, data întoarcerii din refugiu, deoarece undeva adaugă: „Unirea s-a făcut în zilele lui loan al treilea Sobieţki", ceea ce înseamnă că autorul a scris după moartea acestui rege, întâmplată în anul 1697. Am zis chiar 1700, deoarece până atunci era în refugiu în Ţara Muntenească.

Logofătul Nicolae a început să adune şi chiar să redacteze monumentalul său letopiseţ de pe la 1700. Şase ani mai târziu îşi semnează numele pe *Cronika Polska Litewska* a lui Strjkowski; desigur căuta material pentru partea de la Dragoş înainte. D-l Iorga admite acest punct de vedere. Deci *Letopiseţid de la zidirea lumii* este scris de cronicar înainte de Dimitrie Cantemir, care l-a făcut vel logofăt, şi admiţând în parte afitmaţia lui C. Giurescu cu reflecţitmile batjocoritoare la adtesa grecilor, putem să precizăm că până în ianuarie 1710, data venirii lui Nicolae Mavrocordat, care i-a dat însărcinarea să scrie cronica domniei sale, până atunci Nicolae Costin prescrisese letopiseţul până la domnia lui Ştefan Tomşa; în răstimpul 1710-1712 a dus letopiseţul până la 1601, a continuat traducerea *Ceasornicului domnilor* şi între sept. 1711-1712 a redactat cronica domniei lui Nicolae Vodă.

Nu a putut să scrie în doi ani de logofeţie trei lucrări, deoarece cu bună dreptate cronicarul afirmă: „aşa cum am putut, nu cu puţină ostenială, ce câţiva ani am împreunat toate şi din toate unul acesta letopiseţ", iar în altă parte: „măcar cât de puţin de aceste ce am scris noi cu multă ostenială din câteva cărţi străine". Iar despre tatăl său Miron adaugă: „cu multă ostenială şi în oare câţiva ani au început a

[2] C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene (N. Costin, Tudose Dubău, V. Damian).*

scrie descălecare ţării de Traian". Şi lucrul este şi mai greu, fiindcă scriitorul îşi dă seama de rostul scrierii: „Nice să socotiască oricine că iaste puţin lucru a scrie şi a lăsa în veci scrisoare cu faptele stăpânilor." [...]

Costin n-a avut vreme să revadă lucrarea. La o recitire, credinciosul, respectuosul şi moralistul boier ar fi înlăturat aprecierile răutăcioase din letopiseţ, referitoare la neamul domnului său. [...]

în partea a doua a *Predosloviei,* arată astfel planul istoriei sale: „Socotim, iubite cetitorule, că şi aice în ţara noastră mai mult folos va face letopiseţul ţării noastre, arătând descălecarea ţării noastre... ce neam au locuit pre aceste locuri şi ce nume au avut, de unde au nemerit, începând de după Potop". A scris şi tatăl său istorie, însă el va scrie mai pre larg. Va arăta după descălecare: „câtă vreme au trăit romlenii aici, cine au pustiit descălecarea şi de a mai trăit vreun neam". Va scrie şi descălecarea ţării cu Dragoş vodă pe ce vreme s-au tâmplat, încheind şi letopiseţul scris de Ureche vornicul până la domnia lui Aron vodă. „însă mai pre largii vom scrie pomenind şi alte stăpânii megieşe şi ce s-au lucrat în părţile megieşilor noştri. De la Aron de unde au început Miron logofătul, până unde ne va lungi Dumnezeu vremea şi viaţa." A avut intenţia să scrie pe larg istoria Moldovei şi a vecinilor până în zilele sale. La domnia lui Ştefan cel Bun, pomenind cutremurul din 1471, adaugă: „Au însemnat mare vărsare de sânge... până astăzi, precum vom scrie la rândul său", iar la capitolul *Pentru crăia ungurească,* menţionând pe succesorul lui Rakoczy, zice: „De aceasta, cum şi de urmaşii lui, vom scrie, unde vom ajunge la domnia lui Vasilie ce au domnit în ţară la noi". A scris istoria numai până la 1601, fiind răpus de o moarte timpurie şi neaşteptată.

Costin a vrut să sctie o operă monumentală, în care cititorul să găsească de toate: „Şi de vei ceti şi letopiseţile altora şi uitându-te şi la unul şi într-altul, poate vei cunoaşte pre largu ostenială noastră şi ca printr-o oglindă vei privi şi a megieşilor lucturi" sau în altă parte: „Că zăbava cetitorului socotim că de aice ne va agiunge a scrie pre rând mai mult pentru dachi ce neam au fost, că mi se pare că am scris deplin, care nici la un letopiseţ a ţării noastre nimeni n-au ameleţat măcar cât de puţin de aceste, ce am scris noi".

EI scrie pentru luminarea şi cultivarea cititorului: „Atâta ne ajunge pentru mai deschisul minţii" sau „De aicea ne întoarcem la rândul istoriei noastre pentru mai bună deschidere minţii cetitorului, lăsând la alţii să scrie de neamul bulgarilor" şi iar: „Aceste pomenindu-se pentru deschisul minţii să înţeleagă statul lumii". „Iară noi cât am socotit să fie pentru deschisul voroavei şi ştiinţei noastre am scris până aicea".

Intenţia lui, cum am mai scris, a fost să dea o operă monumentală. De aici ideea să dea un letopiseţ mai mare decât al lui Ureche - Simion Dascălul şi al lui Miron Costin. „Insă mai pre largu vom scrie, pomenind şi alte stăpânii megieşe" sau în altă parte afirmă cu mândrie: „Iar răposatul Grigore Ureche, ce au fost vel vornic, scrie că au fost Ia Verbia, însă pre scurt scrie, eară noi din cronice streine am aflat mai pre largu şi scriem mai pre largu" şi aiurea: „Scris-am de aice înainte mai pre larg domniea lui Aron vodă, precum scrie în istorii streine".

Rezultă din citatele de mai sus că intenţia lui Nicolae Costin n-a fost să ne dea imagini „din marea, veşnica lume vie" a d-lui Iorga, ci să scrie o operă mare, la care urmaşii săi să nu mai adauge nimic şi care să servească cititorului pentru luminarea şi cultivarea lui. Şi planul autorului din acest punct de vedere a fost realizat. [...]

Nicolae Costin, deşi transcrie din alţi autori, totuşi nu este un conipîlâRîrTnu'pretinde că a scris o operă originală, deoarece în prefaţă ne spune: „în câţiva ani am împreunat toate şi din toate unul , recunoscând astfel că prescrie operele predecesorilor săi şi "^" cronicarilor străini citaţi.

Prin faptul că înşiră în ordine cronologică - din diferiţi autori părerile istoricilor, şi chiar adesea le discută - spunându-şi uneori părerea sa personală, trebuie să-l vedem ca un istoric şi nu ca un simplu compilator. Materialul istoric adus de Costin din diferite cronici, nu este tocmai aşa de sărac, cum afirmă d-l Iorga.

„Nicolae Costin după modelele istoriografiei polone a căutat sa încadreze originile neamului în istoria universală, începând de la creaţiune şi să determine spiţa poporului său între seminţiile Jumn • începând de la facerea lumii, prin traducerea lui Strjkowski încadrează

N. Cartojan, *Revista istorică română,* anul III, *Ceasornicul domnii*

originea neamului său în istoria popoarelor şi ajunge la daci, unde citează pe Strabon indirect. Din acest izvor, prin etimologiile *dciis*-război şi *ghesim* — paliţă lungă, îi înfăţişează pe daci ca războinici şi enumera cetăţile lor, ce se termină cu *dava,* iar pe geţi mai cunoscuţi decât dacii, pentru incursiunile lor în Dobrogea şi Tracia.

După unii istorici citaţi de logofătul Nicolae, Dacia cuprinde: câmpiile Nistrului, Mesile, Dobrogea şi o parte din Iliria, fapt afirmat şi documentat astăzi de cărturari în frunte cu d-l Iorga, care spune că din opera lui N. Costin nu reies idei.

Tot Nicolae Costin ne prezintă pentru întâia oară în istotiografia noastră părerea istoricilor streini că dacii s-au aşezat pre aceste locuri cu 400 de ani înainte de Hristos, cu vecinii lor geţii şi că aceste neamuri împreunate treceau Dunărea şi făceau multe prăzi şi stricăciuni în părţile stăpânirii Ramului. Iară Ammian Marceliinus cu socoteala tuturor anilor, precum dachii sunt mai vechi decât ungurii veniţi la Ardeal şi în locurile acestea unde suntem noi, că în vreme ce venise dachii, pre aice nu era în Ţara Ungurească nice un ungur...

Iară dachii cu câteva sute de ani mai nainte de Hristos cum am scris mai sus, au ţinut aceste locuri până la Traian împăratul Ramului, precum vom scrie la rândul său." Vedem în aceste rânduri scoase din cronici streine un premergător al şcolii latiniste, care pune sub ochii românilor vechimea strămoşilor daci pre aceste locuri.

Tot pentru Dacia citează şi pe Iordannes: „Dacia, und-i acmu Moldova şi Ţara Munteniască şi Ardialul". „Dacii tot locul au stăpânit, care închide astăzi Ardialul, Ţara Moldovei şi Ţara Munteniască". Din cărţi streine, Costin scrie să ştie românii despre revoltele dacilor, trecerea lor în Dobrogea, războiul lui Domiţian, izbânda lor şi despre birul dat de romani douăzeci de ani. Tot el lămureşte că au fost două tăzboaie ale lui Traian cu Decheval; primul la 103, nu 120, cum scrie Miron.

Descrie Columna lui Traian după Bonfmiu. Copiază istoria împăraţilor romani după Baronie, muncă destul de grea, şi nu din cronografe.

Tot el dă în româneşte primele ştiri despre: goţi, marcomani, gepizi şi bulgari.

Ştie din Bonfin că Moldova a fost descălecată de Bogdan, nu de \ Dragoş. Toate aceste ştiri şi cunoştinţe nouă, pe vremea aceea, despre

istoria românilor şi a altor popoare, sunt acîaose de logofătul Nicolae din cărţi străine numai la descălecatul dintâi.

De la Dragoş la 1601, ştirile introduse în letopiseţul său sunt mai numeroase, iar pentru vecini adaugă chiar capitole speciale cum sunt: *Pentru cnejia Litvei, cum s-au unit la crăia leşească. Pentru crijeci ce neam au fost, Războită Ini Vladislav, craiul leşesc şi unguresc ce au avut sultan Murat la Vama, Obiceiurile leşilor când fac craiu nou, De lucrurile crăiei ungureşti, Pentru ţară şi stăpânirea Astrahanului.* Toată contribuţia lui N. Costin, din cărţi streine, s-a arătat în marele capitol *Izvoarele.*

Recolta pentru istorie nu pare tocmai săracă, cum a afirmat d. Iorga în caracterizarea d-sale.

Erudiţia lui Nicolae Costin provine din cărţile citite, de unde el transcrie ştirile de ordin politic, geografic, istoric etc. Nicolae Costin nu este un simplu copist al izvoarelor, fiindcă vedem de multe ori la el tendinţa de critică a izvoarelor, ce se cere unui istoric. Astfel la descălecatul cu Dragoş vodă: „Iară ce scrie Ureche vornecul că au fost veleatul 6897 la descălecatea ţării cu Dragoş vodă nu să tocmeşte, că încă pe acea vreme era pustiu Ţara Moldovei. Iară Bonfin istoricul ungur carte 10 decada 2 aşa zice de descălecatul ţării de al doilea rând: «în vremea craiului Ludovic s-au ridicat un domn anume Bogdan, ce era lăcuitoriu în Maramoraş, ce au descălecat ţara a doua oară»" sau la domnia lui Petru vodă Muşat, unde îşi exprimă nedumerirea sa: „Aice stau de mă mier, ce Ştefan vodă au fost, că letopiseţele leşeşti pomenescu de Petru vodă în Moldova şi de Mircea vodă în Ţara Munteniască. Poate Ştefan vodă, fratele lui Ştefan vodă, după moartea frăţine-său, că zice Bonfin că acel Ştefan vodă amândouă ţările domnia" sau: „De unde au luat Miron logofătul de scrie în letopiseţul seu de Ştefan Radu vornicul, să-l fie pus domn ţerei în locul lui Aaron vodă, eu nu pociţi afla, nice este alt Ştefan, fără Ştefan Răzvan vodă, că şi cronicarii streini Neculae Istvanfi şi Wolfgang de Bethlen, carii în istoriile sale pomenescu de domniile Moldovei, scriu că pe urma lui Aaron vodă au stătut domn Ştefan Răzvan pus de Bator Jicmond".

Nicolae Costin are adesea o curiozitate dusă la extrem să adune cât mai multe ştiri din cronicarii streini şi uneori mărturiseşte regretul că nu aflâ amănunte în cronica leşească sau ungurească despre vreun fapt. Astfel lupta dintre Petru şi Ştefan: „Ce nu însemnează cronica leşască mai mult, fără cât zice că multă gâlceava pre urmă au fost între Ştefan vodă şi între Patru vodă". Despre Roman, un succesor al lui Alexandru cel Bun, adaugă cu mâhnire: „Nu aflu nimic pentru acest Roman vodă la alte letopiseţe a ţării, precum nici cronicarii leşeşti nu scriu, nici pomeneşte de Iuga vodă, să fie fost domn pre urma lui Petru vodă", iar despre alt Roman, care se lupta cu Alexandru: „ce va mai fi făcut acest Roman vodă, nu se află scris în cronica leşască". Astfel de exemple sunt numeroase în letopiseţul său. Un altul şi anume referitor la o convorbire dintre Motoc vornicul şi Anton Săcuiul, pe malul Prutului, ilustrează şi mai puternic curiozitatea lui Costin: „Ce vor fi vorovit în scurtă votoavă, nu scriu istoricii, fără cât a vorovit amândoi".

D. Iorga îl învinuieşte de unele contraziceri; dacă sunt, ele provin din faptul că transcrie diferite izvoare, care unele conţin ştiri despre aceeaşi chestiune.

Foarte rar istoricul literar găseşte câte o compătimire pentru biata Moldova; cu toate acestea nu poate fi numit inimă de pergament, fiindcă în caracterizările sale întrevedem dragostea pentru ţara sa.

Aşa cu ocazia cutremurului din 1471, Costin adaugă: „Iară pot să zic că semne şi arătare cutremurul vremurilor viitoate iaste, precum şi atuncea au însemnat mare vărsare de sânge şi giugul păgânului în biata Moldova şi în alte părţi creştineşti până astăzi, precum vom scrie la rândul său" sau: „Vezi urâta stăpânire a turcului încă de pe acele vremi, când încă nu se pedepsea de tot, aceste ţări. Socote, dar ce zic creştinii de giugul cest de acum" sau despre loan vodă: „O, Doamne sfinte, se oţereşte condeiul a scrie tiraniile şi mijloacele tirăneşti acestui cumplit tiran domni" Prea puţine faţă de bogatul material istoric!

De asemenea rare sunt aprecierile despre popoarele cu care avem legături. în această privinţă trebuie să fim cu băgare de seamă, deoarece unele din aprecieri sunt numai traduceri şi nu proprii ale autorului. Astfel despre greci citatele: „Pavau de pe jidovie se înţelege amăgitoriu sau viclenitoriu: pentru aceia grecii sunt de neamul lot vicleni şi amăgitori" (cap. 5) şi „după nespusa trufie grecească şi a lui făcându-se de a despoţilor fire. Căci şi aceasta au grecii din firea lor a se face neamuri mari" sunt traduceri - iar: „Caută ce fac streinii, când îi primesc tovarăşi locuitorii ţărilor, precum şi la noi în ţară pe urmă

vei afla de greci la ce stat au dus țara noastră şi boierimea ei". „Iată şi pezevenghii greci". „Aşa petrec domnii cu sfatul şi apropierea străinilor la sine". „Iar după firea cea nestătătoare grecească, care-i tot a supunere pe alții şi a rămânere numai ei nesupuşi" şi „Pedepsit pământul, pe care pun piciorul grecii" sunt aprecieri ale cronicarului.

Despre turci una sau două sunt ale autorului, restul traduceri din diferite cărți. „Niceodată creştinilor drag n-au fost păgânul" şi „Vezi urâta stăpânire a turcilor".

Printre paginile copiate, fie de Ia cronicarii predecesori, fie din cărțile streine, moralistul Nicolae Costin presară reflecțiuni morale, unele luate din Sfânta Scriptură, iar altele din *Ceasornictd domnilor*. Transcriem câteva din primul izvor. La domnia lui Ştefan Rareş din Leviticon, „Cela ce va precurvie cu muiere altuia, şi va face curvie cu muiere vecinului său, cu moarte să moară curvariul şi preacur/ariid". Şi la a doua Lege zice Sfânta Sctiptură: „Blestemat care doarme cu muierea vecinului său şi să zică norodul amin, aşa să fie"; la domnia lui Alexandru Lăpuşneanul, Sf. Scriptură, Iov XXVIII: „Leul răcnind şi ursul flămând, domnul rău asupra norodului".

Desigur din *Ceasornictd domnilor sum* următoarele reflecțiuni: La Petru şi Ştefan: „Blândețile domnilor pătrund inimile norodului". La Ştefan Rareş: „Domnilor buni şi înțelepți oglindă trebuie să fie faptele trecute, trecuților domni; cele bune şi de laudă să urmeze, iară de cele rele şi de hulă departe să fie" şi: „Feciorii buni adaog şi cresc numele părinților săi şi-1 fac fără moarte. Iară cei răi ficiori ocărăscu şi stângu numele părinților buni." La Despot vodă: „Cu anevoie să sufere răul şi necazurile de obşte", iar la Bogdan vodă Lăpuşneanul: „Sfatul copt de bătrân, coapte lucruri aduce domnilor; eară sfatul de tineri, crude şi neamistuitoare lucruri aduce domnilor".

Cele mai multe dintre portretele domnilor sunt din cărțile citite şi copiate. Unul singur este al autorului şi acela reiese din povestire şi din exprimarea sentimentului său de revoltă: „Precum acest loan vodă nice la zioa Paştilor nu s-au înfricoşat de Dumnezeu să nu facă vărsare de sânge". „Ioan vodă însă pte urmă pre toți domnii au covârşit cu vrăjmăşie şi cu morți cumplite. O, Doamne sfinte! se oțeteşte condeiul a scriere tiraniile şi mijloacele ti răneşti acestui cumplit tiran domn! Băgat-au în foc de viu pe vlădică Gheorghe de au ars pentru prepus de avuție. Tot tiranul este lacom. Şi bine au zis oarecine că lacomul nice sie, nice altuia este de folos. Mitropolitul Teofan au fugit pren munți de groaza lui Ion vodă; temnițele era toate pline de călugări şi-i îngropa de vii. Aşijderea den boieri de cinste sabia lui ştia omorându-i cu tot felul de morți; asemănându-se cumpliților tirani lui Nero şi lui Diocletian. Insă de au fost creştin nime nu scrie; că precum nime nu adevereşte neamul lui, aşa nice legea lui de ce lege au fost; nice ctez să fie fost creştin pravoslavnic; că de are fi fost creştin nu s-ar fi însurat în postul mare." [...]

Costin întrebuințează fraza largă a umaniştilor şi, uneori traducând exact din limba latină sau polonă, păstrează în acelaşi timp topica latină, stilul devenind greoi.

Altă dată ate tonul unui povestitor, întrebuințând graiul din vorbirea curentă şi apare ca un unchiaş sfătos. Bunăoară: „In anul de la Hristos 1510, venit-a la Jicmond craiul leşescu sol de la Julie papa Ramului, îndemnând pe craiul cu alți domni creştini asupta turcilor, sfătuindu-1 să aibă pace cu domnii din Moldova şi să aşează Țața Leşască despre Moldova şi Țara Litvei despre Moscu, şi să împreune ostile sale cu ostile lui Vladislav, craiul ungurescu şi să purceadă la turci. Martie 12, după călindarul leşescu, ajuns-au sol la craiul leşescu şi de la Bogdan vodă cu Jicmond craiul, aducând odoarele bisericilor ce luase moldovenii lui Bogdan vodă". [...]

Din cauza stilului şi fiindcă în letopisețul său format din traduceri nu-şi atăta ideile şi convingerile sale, Nicolae Costin nu poate fi considerat cronicar mare, ca Grigore Ureche şi Miron Costin. El poate să intereseze şi pe filolog, care găseşte în opera sa multe forme vrednice de relevat, unele care au dispărut din grai, iar altele care dăinuiesc ici, colo. [...]

închei acest capitol amintind părerea d-lui Panaitescu despre felul cum trebuie înțeles Nicolae Costin, pe care o găsesc îndreptățită: „Pentru a da o icoană întreagă a influenței polone asupra istoriografiei moldovene, ar fi trebuit studiată în aceste ditecții şi opera lui Nicolae Costin, care a fost lăsată la o parte. Dat Nicolae Costin trăieşte în alte împrejurări şi scrie, astfel, într-o epocă, în care în Moldova, curentul polon nu mai era cea mai însemnată înrâurire culturală externă.

El nu mai e în contact direct cu cultura polonă a vremii sale ca Ureche şi Miron; cu noua cultură polonă el nu are nimic comun. Opera sa nu mai este aceea a unui luptător ca aceea a celor doi

înaintaşi, ci a unui erudit. Ca atare, erudiţia lui vastă, care anunţă pe a lui Cantemir, cuprinde şi inspiraţie polonă, dar tot aşa de însemnate sunt în opera lui izvoare latine ungureşti, occidentale şi greceşti. De aceea pentru Nicolae Costin se cere o cercetare a înrâuririlor străine, care să nu se mărginească la cea polonă şi în nici un caz să nu fie punctul de vedere al culturii polone."[4]

In concluzie, după Grigore Ureche, care a afirmat că de la Râm ne tragem şi care ne-a înfăţişat vieţile domnilor Moldovei de la Dragoş la Aron vodă, şi după Miron, care a căutat să adâncească problema romanităţii neamului nostru, dându-ne *De neamul moldovenilor,* Nicolae Costin, încadrând originea neamului său în seminţiile popoarelor din lume, plecând de la începutul sau faptul lumii, a năzuit să completeze prin erudiţia sa pe tatăl său, Miron logofătul, arătând mai puternic vechimea dacilor pe aceste locuri, şi o dată cu întregirea vieţilor de domni ale lui Gr. Ureche - Simion Dascălul, el ne-a înfăţişat cel dintâi pentru luminarea şi cultivarea cititorului şi istoria popoarelor vecine.

Logofătul Nicolae a avut în faţa sa pe masa de lucru *Cronica Polonorum* a lui Cromer şi a vrut să dea o operă asemenea pentru neamul său moldovenesc. în timp ce la cronicarul polon locul central îl ocupă istoria polonilor, la logofătul Nicolae istoria românilor este adesea înăbuşită de excursurile referitoare Ia istoria popoarelor vecine.

Nicolae Costin este Cromer al nostru într-o formă mai puţin reuşită.

(loan Şt. PETRE, *Nicolae Costin. Viaţa si opera,*
Tipografia Românească,
Bucureşti, 1939, p. 264-274)

De la apariţia studiului lui Constantin Giurescu, *Contribupuni la studiul cronicelor moldovene* (1907), până prin 1940, nu s-a mai *sens* nimic însemnat despre Nicolae Costin. Lucrările d-lui loan Şt. Petre,

P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin.* Bucureşti, 1925, p. 2.

dar mai ales studiul dlui N. Cartojan, apărute în ultimul timp,[1] au readus cronicarul moldovean din nou în actualitate. [...]

în paginile care urmează vreau să fixez un moment din evoluţia istoriografiei româneşti, din cronicele lui N. Costin şi Ion Neculce, ale căror opere au apărut cam la 30 de ani distanţă una de alta: a Iui N. Costin pe la 1712, a lui I. Neculce pe la 1743.

Alăturarea acestor două figuri, la prima vedere, ar părea nepotrivită! Cum aş putea să înfăţişez *unitar* şi aplicând punctul de vedere *istoriografie* (deci ştiinţific), pe N. Costin, care a fost mai mult un istoric şi mai puţin un literat, alături de Neculce, care a fost foarte puţin istoric, în schimb un scriitor de mare talent literar?

Se va vedea, totuşi, că sunt puncte comune care îi apropie, făcând din operele lor un aspect nou şi original în evoluţia istoriografiei româneşti. [...]

Cea dintâi şi singura apropiere ce se poate face între Nicolae Costin şi Ion Neculce este, să zicem aşa, de ordin biologic: amândoi au ttăit aceeaşi epocă istorică, pe care apoi au scris-o, au oglindit-o în opetele lot. Cele mai esenţiale şi caracteristice părţi din cronicele lor şi care-i apropie, din acest punct de vedete, sunt domniile lui Nicolae Mavrocordat şi a lui Dimitrie Cantemir (noiemvrie 1709 - septemvrie 1711), adică numai vreo 2 ani din istoria Moldovei, dar aceia cari au pus mai mult în cumpănă viaţa ei, prin apropierea de hotarele noastre a unui nou şi colosal duşman: ruşii sau cum le zic cronicarii, cu un nume mai propriu, moscalii. [...]

Dar sunt şi unele mici deosebiri, foarte explicabile. Nicolae Costin scria la un an după săvârşirea evenimentelor, ale căror urmări erau încă dureros simţite; câtă vreme Neculce le scrie după 32 de ani de la săvârşirea lor, când patimile se potolise în suflete, furtuna trecuse, iar soarele lumina iarăşi surâzătot pe cerul Moldovei, sub domnia

[1] Dr. loan Şt. Petre, *Nicolae Costin. Viaţa şi opera,* Bucureşti (1940), în 8°, 286 p.; Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601,* ediţie îngrijită de loan Şt. Petre, Bucureşti, 1942 (Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă), în 8°, 664 p.; N. Cartojan, *„Ceasornicul domnilor' de N. Costin şi originalul spaniol al lui Guevara,* Bucureşti, 1941, în 8°, 47 p. + 4 planşe.

aducătoare de reforme salutare, a lui Const. Mavrocordat. Nicolae Costin scria la vârsta de 42 ani, când apoi a şi murit (1712), lăsând opera neterminată, iar Neculce la 70 ani, în plinătatea înţelepciunii Iui bătrâneşti. [...]

Amândoi cronicarii arată răul mare pe care-1 făceau străinii ţărilor noastre: grecii, leşii, turcii şi mai târziu ruşii: „Caută ce fac străinii - spune N. Costin - când şi priimăscu tovarăşi locuitori ţărilor, precum şi la noi în ţară pe urmă vei afla de greci, la ce stat au ţara noastră şi boierimea ei".[2] [...]

Acest mediu de decadenţă internă, de ameninţări şi cotropiri continue din afară, constituie partea comună operei istoriografîce a celor 2 cronicari moldoveni. Amândoi, însă, ies curaţi, neînfrânţi, deasupra turpitudinilor umane, dojenind [...] curajos pe cei mari, propovăduind frica de Dumnezeu, opunând lăcomiei de averi şi de putere, vremelnicia vieţii omeneşti [...]

Am spus că sunt şi părţi deosebitoare între operele lui Nicolae Costin şi Neculce. Pe acestea nu le voi mai trata paralel, ci la fiecare în parte. Opera Iui Nicolae Costin a fost ignorată. Până la munca migăloasă şi lăudabilă a d-Jui loan Şt. Petre- a lipsit o ediţie unitară şi completă a acestui letopiseţ, ale cărui pagini trebuia să le găseşti, răsfoind cu răbdare 2 tomuri din colecţia lui Kogălniceanu, când la text, când la note, când la apendice, când printre paginile lui Gr. Ureche sau ale continuatorilor lui Miron Costin! Au mai fost şi alte cauze, decât lipsa unei ediţii, care l-au îndepărtat pe N. Costin din câmpul cercetărilor. Programa analitică, de pildă, l-a scos din manualele învăţământului. Regretatul Iorga, care-i citise opera în ediţia diformă a lui Kogălniceanu, socotea că în mod spontan, fără îndemnurile altora şi fără exemplele înaintaşilor lui, Gr. Ureche şi Miron Costin, N. Costin n-ar fi creat nimic. N-a avut putinţa - continuă N. Iorga - a se ridica vreodată la înălţimea unor idei

' Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. citată a lui loan Şt. Petre, p. 208.

[2] Ediţia citată sub titlul complet la nota 1. Pentru unele neglijenţe şi greşeli de metodă, vezi recenzia lui Constant Grecescu, în *Hrisovul,* II (1942), p. 227.

personale; cugetarea-i este banală şi plină de contraziceri; stilul n-are caracter propriu, iar povestitea n-ate culoare.[4] Astăzi, când avem o ediţie unitară a *Letopiseţului* costinian, trebuie să rectificăm, cel puţin în parte, asprele critici ale regretatului Iorga.

N. Costin introduce în istoriografia română erudiţia vastă şi planul imens al desfăşurărilor istorice. Dacă Miron Costin citise câţiva scriitori poloni, mulţumindu-se pentru cei mai mulţi să le ia informaţia prin mijlocirea lui Toppeltin, izvorul lui principal, Nicolae Costin citeşte şi se informează din foarte multe izvoare străine, latineşti, greceşti, polone şi italieneşti. Este dtept că, în ce ptiveşte metoda de lucru, N. Costin este inferior Iui Miron Costin; mai puţin dotat cu pătrundere critică şi mai înclinat temperamental spre erudiţie, el intercalează în letopiseţul său pasaje întregi din Matei Strykowski, *Kronika Polska Litewska* (Cronica Poloniei şi a Litvaniei), apărută în 1582, precum şi din alţi istorici. Orizontul informaţiei bibliografice în Moldova era mărginit numai de istoriografia polonă. N. Costin lărgeşte acest orizont, adresându-se şi istoricilor unguri contempotani cu el: Wolfgang Bethlen şi Nic. Istvanfy.[5] De asemenea se duce direct la sursele istorice ale italienilor Antonio Bonfini şi Soranus Baronius.[6] *Letopiseţul* care începe, ca în opera medievală a lui Strykowski, cu discutatea părerilor dacă lumea s-a născut din haos, din apă, din foc, sau din alte elemente, puse în circulaţie de filosofii păgâni, sau a fost creată de Dumnezeu, potrivit referatului biblic. Urmăreşte seminţiile de Ia Adam până la Iafet, pe care-1 face strămoşul dacilor. Până aici compilase mai mult după Strykowski.[7]

Urmează istoria noastră în epoca romană, pe care o compilează după Miron Costin, dar îi dă un plan mai vast. Trece la istoria Moldovei de la Dragoş (1359) şi o scrie până la 1595, după Grigore

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* Bucureşti, 1926, vol. II, p. 107-109.

[5] P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă şi rusă în vechea literatura românească.* Curs universitar ţinut la Facultatea de Litere din Bucureşti, 1939-1940, p. 313-317.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem,* p. 317-319.

Ureche, dar cu foarte multe şi importante adaose, cum de pildă la domnia lui Ion Vodă Armeanul. Sursa este tot cronica lui Strykowski, care, într-o solie la Ţarigrad, şezuse la curtea domnitorului moldovean şi apoi scrisese cu multe amănunte domnia lui. De la 1595-1601, domnia lui Ieremia Movilă, compilează pe Miron Costin pentru ştirile moldoveneşti, iar pentru acţiunile militare ale lui Mihai Viteazul, consultă pe cei doi istorici unguri, W. Bethlen şi N. Istvanfy. Cum vedeţi, predomină metoda şi sistemul compilaţiei, nu spiritul creaţiei originale. Contribuţia nouă a lui Nicolae Costin Ia dezvoltarea istoriografiei naţionale, nu putea fi decât: 1. folosirea unor izvoare noi, necunoscute până atunci de istoriografii noştri; 2. corectarea greşelilor înaintaşilor lui, pe baza noilor izvoare; 3. comentarea acestor informaţii.

Cu privire la primul punct, aţi văzut ce autori noi a pus în circulaţie în bibliogtafia istorică a vremii lui. Nu e locul să arăt, cu exemple, câte greşeli ale înaintaşilor a corectat N. Costin. S-ar putea face o foarte utilă lucrare, acum când avem ediţia unitară a letopiseţului costinian, care să arate toată această nouă contribuţie a lui Nicolae Costin, adusă atât epocii romane, cât şi celei moldoveneşti din istoria românilor. [...]

N. Costin dă o cronică mai obiectivă, mai sinceră, în multe privinţe, decât a lui Gr. Ureche, care scrisese o cronică în care apăra demnitatea de neatins a boietilot şi o cronică patriotică.[8] Costin era mai degrabă un spirit democrat, iubitor de dreptate şi cu milă pentru cei de jos: „Fericit domn după a căruia viaţă jăleşte nătodul şi îl numeşte bun, blând şi milostiv".[9]

Istoria trebuie să fie dreaptă, să laude pe domnii cei buni, să hulească pe cei răi şi cumpliţi. [...]

Pasajele în care condamnă pe greci sunt mai rare şi mai atenuate ca la Neculce, totuşi este şi el dintte boierii cari nu vedeau cu ochi buni ridicarea grecilor şi de aceea ia o atitudine în faţa problemei grecismului: „Să prăveşti aicea tăul niam al grecilor şi giudecă de toţi aşea: pedepsit pământul pre care pun piciorul grecii!"[10]

Turcii, spune cronicarul, sunt „de felul lor păgânesc şi neastâmpărat de lăcomie".[11]

[8] P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin,* Bucureşti, 1925.

[9] Nicolae Costin, *Letopiseţul...,* ed. loan Şt. Petre, p. 325.

[10] Nicolae Costin, *Letopiseţul...,* ed. loan Şt. Petre, p. 455.

[11] Nicolae Costin, *Ibidem,* p. 562.

Domnul trebuie să conducă cu bunătate, nu cu tiranie, „că domnii cei buni den cei răi cu aceasta se despartu, că celui rău domn numai ascultare, iară celui bun şi ascultare şi dragoste i să arată".[12]

S-a spus că Nicolae Costin n-are talent literar, că povestirea lui n-are culoare. Această caracterizare nu se poate aplica, total, nici chiar *Letopiseţului* de compilaţie. [...]

Pentru vremea când au apărut, cronicele lui Nicolae Costin şi a lui Neculce au fost desfătarea boierilor şi a cărturarilor; pentru vremea de azi sunt nu numai opere istorice şi literare, dar sunt şi opere de înaltă valoare educativă, un amestec, în spiritul tradiţiei cronicăreşti a secolului al XVII-lea, de ştiri bune şi rele, ca „să rămâie - cum zice înaintaşul lor - feciorilor şi nepoţilor, să le fie de învăţătură, despre cele rele să se păzească şi să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze şi să înveţe şi să se îndirepteze".[13].

(Dan SIMONESCU, *Din începuturile istoriografiei româneşti: Nicolae Costin şi Ion Neculce,*
în vol. *In amintirea lui C. Giurescu,*
Bucureşti, 1944, p. 483-489, 492)

Dintre cei trei fii ai lui Miron Costin, loniţă, Nicolae şi Pătraşcu, Nicolae a fost cel mai învăţat si cel mai însemnat prin rolul pe care l-a jucat în viaţa publică a Moldovei. [...]

Nicolae, mijlociul, s-a născut probabil pe la 1660 şi, după ce şi-a început studiile la Iaşi, sub suptavegherea tatălui, cu iezuitul Renzi - care a fost şi profesorul viitorului domn C. Duca - le-a continuat împreună cu fraţii săi în Polonia, după cum ne încredinţează Dimitrie Cantemir. Astfel a dobândit o instrucţie aleasă şi o cunoştinţă aşa de solidă a limbii latine, încât de copil ţinea discursuri în limba latină, precum şi Ia curtea domnească în zilele de sărbători.[1] Vorbea în acelaşi timp şi limba polonă şi probabil că ştia şi ceva

[12] Nicolae Costin, *Ibidem,* p. 348, reproducând o cugetare a lui Plutarh.

[13] Acest articol, puţin schimbat, a format obiectul unei conferinţe publice la *Universitatea liberă* (sala Dalles), din ciclul *începuturile istoriografiei româneşti,* la 26 martie 1943.

[1] A se vedea discursurile reproduse la V.A. Urechia, *Miron Costin,* vol. II, p. 157-159.

greceşte, căci a fost ttimes în diferite rânduri în solii, la Constanţinopol şi purta corespondenţă cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul."

Nicolae Costin trecuse de 20 de ani, când, în 1684, a însoţit pe tatăl său în exilul polon, dobândind găzduire în castelul regal de vânătoare din Daszow. Din pribegie s-au întors la începutul domniei lui Constantin Cantemir. Neculce ne spune că Miron logofătul venise „din ţara leşească foarte scăpătat" şi că „l-au avut Cantemir Vodă în milă şi cinste", boierindu-i copiii şi logodind pe fiica sa, domniţa Safta, cu Pătraşcu. Nicolae Costin, ajuns în aceste împrejurări logofăt al treilea, urma să se logodească în curând cu fiica lui Constantin Duca, a cărui familie trăia atunci la Constantinopol.

Dar zilele bune nu durară mult, căci în curând se dezlănţui asupra Costineştilor urgia domnească. Nicolae se afla la Bârlad, în drum spre Ţarigrad, unde pornise să-şi ducă logodnica în ţară, când veni, pe negândite, tragedia familiei sale; mama murea la Bărboşi, iar capul tatălui cădea sub toporul călăului.

Din porunca lui Constantin Cantemir, Nicolae Costin, care nu bănuia nimic din toate acestea, este arestat pe drum, adus la Iaşi şi închis în beciul din curtea domnească, împreună cu fraţii săi şi cu alţi boieri bănuiţi a fi implicaţi în presupusul complot al lui Miron şi Velicico Costin.

După ce s-a potolit însă zarva în Moldova, Cantemir a liberat pe feciorii lui Miron Costin, pe chezăşia unor boieri de frunte. Dar dacă au scăpat din temniţă cu viaţă, n-au scăpat de năpăşti. Vrăjmaşul înverşunat al tatălui lor, Iordache Ruset, vistiernicul lui Cantemir, arunca necontenit asupra lor, sub felurite pretexte, biruri peste biruri, încât spune Neculce: „Nu mai puteau prididi". Văzând că n-au altă scăpare, „că se tot învăţase vistiernicul de le cumpăra odoarele şi satele, fără preţ, că-i tot îngreuna cu dăjdiile", se hotărăsc să fugă pe ascuns. Cantemir, care prinsese de veste, repede steaguri de slujitori ca să-i prindă. Dar era prea târziu; feciorii lui Miron Costin izbutiseră să ajungă la cetatea Neamţului, unde se aflau în siguranţă, apăraţi de garnizoana polonă, care străjuia cetatea. De acolo plănuiau să se

[1] Despre o scrisoare a lui Mavrocordat către el, v. în *Neos FJlinomnimon,* III, 1906, p. 452.

furişeze în Polonia, când, în acele zile de restrişte pentru ei, se întâmplă moartea lui Constantin Cantemir.

După domnia scurtă, de o lună de zile, a lui Dimitrie Cantemir, fugarii se întorc la vetrele lor, fiindcă apucase scaunul Moldovei Constantin Duca, pe a cărui soră o ceruse în căsătorie Nicolae Costin. Duca era tânăr, „ca de şeasesprezece, şaptesprezece ani", ne spune Neculce, dar - adaugă cronica anonimă, „măcar că era om tânăr, iar foarte înţelept şi prea învăţat la carte elinească, negrabnic la mânie, nerăstitor".

Constantin Duca primise domnia în primăvara anului 1693 (martie 17) şi, prins în preparativele logodnei sale cu domniţa Maria, fiica lui Brâncoveanu, zăboveşte la Constantinopol mai bine de două luni. La începutul lui iunie intră în Moldova şi îşi alcătuieşte un divan numai din boieri tineri. In acest divan, Nicolae Costin, care înainte de uciderea tatălui său pornise spre Constantinopol, ca să ia în căsătorie pe sora lui Constantin Duca, capătă dregătoria însemnată de hatman al Moldovei. Curând după aceasta, se aduce la îndeplinire şi proiectul, zăbovit prin urgia lui Constantin Cantemir: căsătoria lui Nicolae Costin cu domniţa Elena, sota domnului. Neculce, care pe atunci era şi el tânăr postelnic şi a luat parte la căsătorie, ne spune că „a fost nuntă faimoasă domnească" şi că „a luat parte şi doamna Anastasia, a tăposatului Ducăi Vodă celui bătrân", mama domnului, „cu alte fete mai mici". In toamnă se celebrează şi căsătoria tânărului domn cu fiica lui Brâncoveanu la Iaşi, unde „boierimea a două ţări nuntiră trei săptămâni cu mari pohvăli şi podoabe şi cu feluri de muzice şi cu pehlivanii de mirare în tâtg, în Iaşi". La această nuntă, a luat parte, din partea miresei, alături de mama ei, doamna Marica, şi unchiul, învăţatul stolnic Constantin Cantacuzino. [...]

Miron Costin, întorcându-se în Moldova după vreo 20 de ani de exil, cu sufletul plin de iluzi, urzise planul de a scrie o vastă istorie a ţării Moldovei de la descălecat până în timpurile sale; dar vitregia timpului prin care a trecut - „aceste cumplite vremi de acmu" - nu i-a îngăduit să-şi îndeplinească în întregime planul, şi atunci, în asfinţitul vieţii, văzând că timpul îi scapă, a trebuit să-şi concentreze sforţările către două obiective: cattea *De neamtd moldovenilor din ce ţară au eşitstrămoşii lorşi* continuarea letopiseţului, de unde îl lăsase Ureche, până în timpurile sale. Moartea l-a surprins — am putea zice:

cu pana în mână - muncind la închegarea definitivă a lucrărilor sale. [...]

Opera lui Miron Costin trebuia deci reluată şi ea avea nevoie, în orice caz, de o continuare şi o încheiere. Această sarcină şi-a luat-o cel mai învăţat dintre fiii săi, Nicolae.

Apucându-se de lucru, Nicolae Costin a reluat ideea care muncise pe tatăl său în tinereţe, de a îmbrăţişa istoria neamului de la origine până în timpurile sale, dar în acelaşi timp s-a gândit să lărgească planul, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând - de unde ne-am fi aşteptat mai puţin - de la creaţiunea lumii. Evident că astăzi, după atâtea veacuri de evoluţie a istoriografiei, această uriaşă sforţare a lui Nicolae Costin ne apare stranie. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că cele mai bune modele pe care el şi contemporanii săi le avuseseră dinainte în şcolile umaniste ale Poloniei - cronicile lui Dlugosz, Cromer, Bielski - atât de admirate atunci, începeau istoria Poloniei, după ce determinau mai întâi spiţa poporului între seminţiile lumii de la creaţiune. De altfel, toată istotiografia medievală, scrisă de oamenii Bisericii în limba latină, urmând modelele date de cronografele bizantine, se simţea datoare să lege istoria naţională de istoria sacră.

Nenorocul lui Nicolae Costin a fost că, la două veacuri după ce Renaşterea - întemeindu-se pe cele mai bune modele antice ale genului - împtăştiase erudiţia teologică bizantină şi pe cea a scolasticii medievale, el mai ctedea încă în trăinicia unui sistem care, încorporând istoria naţională în istoria universală, de la zidirea lumii, căuta să fixeze locul pe care îl ocupă poporul respectiv în arborele genealogic al neamurilor de la creaţiune.

Să-1 urmărim deci pe Nicolae Costin în expunetea acestui arbore genealogic luat, şi în bună parte tradus, după Stryjkowski.

începe prin a înfăţişa, în primul capitol, care priveşte zidirea lumii, ideile filosofilor şi poeţilor păgâni: Ovidiu, Thales din Milet, Eraclid, Aristotel, Corneliu Agrippa - din care citează întrebarea: „oare ouăle sau păsările s-au făcut întâiu, de vreme ce nici ouăle fără păsări, nici păsările fără ouă, nu s-au putut naşte?" - pentru ca, trecând prin filosofii theişti, - în frunte cu Plato - să ajungă la Biblie şi să expună creaţiunea lumii după Sfânta Scriptură. Povesteşte Potopul după Biblie, dar cunoaşte şi admite şi alte potopuri, căci pune la contribuţie şi mitologia antică şi se opreşte mai îndelung povestind, după *Metamorfozele* lui Ovidiu, mitul lui Deucalion şi Pira.

După ce, într-un al doilea capitol, se ocupă de „turnul Vavilonului" şi de „împărţirea limbelor", trece la seminţiile celor ttei feciori ai lui Noe: Sim (cap. III), Ham (cap. IV) şi Iafet (cap. V). Din Iafet, prin diferiţi scoborâtori, se trage Iavan „din care sunt ieşiţi tot neamul lor de vicleni şi amăgei", pe de altă parte, dintr-un alt fecior al lui Iafet, din Gomor, se trag sarmaţii, geţii şi dacii, „de unde suntem noi moldovenii". [...]

La acest capitol despre daci, Nicolae Costin împrumută textul tespectiv din opera tatălui său, pe care-1 amplifică însă cu o mulţime de date mărunte, scoase în bună parte din Bonfiniii. Vorbeşte despre geţi; observă că numirile de cetăţi dace se terminau în *daviv,* descrie invaziile dacilor în sudul Dunării; luptele lor cu Domiţian; pomeneşte de Aurelius Fuscus - „Avrilie Fuscu" - şi termină cu condiţiile umilitoare impuse de daci lui Domiţian pentru încheierea păcii.

Capitolul VII, *Pentru împărăţia Ramului şi pentru hotarele ei,* reproduce cuvânt cu cuvânt capitolul II din opera lui Miron Costin. Capitolul VIII, *Pentru Italia, de tinde au ieşit neamul moldovenilor, după risipa dacilor din locurile acestea,* este în întregul său jumătate din capitolul prim al operei lui Miron Costin, pe când cealaltă jumătate alcătuieşte capitolul IX *(Pentru numele moldovenilor şi a muntenilor, după ce au descălecat Traian). [...]*

Trecând, într-un alt capitol - al XI-lea - la cetăţi, Nicolae Costin rezumă şi prescurtează capitolul al V-lea din cartea tatălui său, adăugând doar după Bonfin, istoricul ungur, în cattea X, capitolul II, *De lucru unguribr,* că: „Ludovic, craiul unguresc, ca să poată stăpâni fără de grijă pământenii" a pus de a zidit cetatea Severinului, care era risipită, precum o alta pe Prut, pe care n-o poate identifica.

în cartea lui Nicolae Costin, capitolul respectiv despre cetăţi, din scrierea tatălui său, este în aşa fel rezumat şi prescurtat, încât apare ca ceva străin. într-adevăr, el votbeşte aici de Chilia şi Cafa, care au fost zidite de genovezi; de turnul Neoptolemul, înlăturând identificarea făcută de tatăl său cu Tatar-Bunartil de pe Cogălnic şi care ar fi fost ridicate de Neoptolem, fiul lui Mitridate; aminteşte, în sfârşit, de rezidirea Severinului prin Ludovic al Ungariei, dar înlătură - cel puţin judecând după singura ediţie pe care o avem dinainte, a lui

Kogălniceanu - tocmai partea cea mai importantă: inscripţiile şi monetele romane, găsite în vechile cetăţi şi care toate constituiesc o dovadă palpabilă despre vechimea cetăţilor, ca rămăşiţe ale aşezării şi culturii romane în ţările noastre şi deci despre latinitatea neamului.

Capitolul al V-lea din Miron Costin, *Despre numele neamului acestor ţări şi de port,* până la pasajul unde se vorbeşte despre limbă, a intrat şi el cuvânt de cuvânt în prelucrarea fiului său, dar Nicolae Costin a găsit cu cale ca, după dovezile despre romanitate, scoase de tatăl său din numirile poporului şi din port, să adauge o scurtă istorie a împăraţilor romani de la Traian, - luată după *Analele eclesiastice* ale cardinalului Baronius, un scriitor de mare valoare, care trăise cu un veac înainte (1538-1607). Această parte istorică merge până la Gallian, când Dacia este bântuită cu furie de invazii. Ea nu este însă bine prinsă în osatura operei şi face impresia unor lucruri străine de concepţia fundamentală.

în capitolul următor (al XlII-lea), *Pentru risipa Daciei ce era de Traian descălecată,* cronicarul trece la invaziile barbare în Dacia, vorbeşte mai întâi de goţi, „care au venit din părţile de miazănoapte în câmpii dintre Nipru şi Volga, gonind pe ruşi şi pe poleaţi"; primeşte din cronica ungurească o bizară şi naivă legendă despre descendenţa hunilor din faunii şi satirii pădurilor; povesteşte invazia hunilor, aminteşte pe Attila, „biciul lui Dumnezeu, spaima lumii", şi încheie cu invazia bulgatilor, cu trecerea şi cu aşezarea lor în sudul Dunării şi cu ridicarea zidului de piatră prin porunca împăratului bizantin Anastasie... „şi până astăzi se cunosc tine semne de ale acelui zid". In încheierea capitolului, revine asupra lui Attila, povestind năvălirea hunilor asupra Romei.

în antepenultimul capitol (XIV), revine la textul tatălui său şi, după ce arată retragerea populaţiei romane peste Dunăre, din ordinul lui Autelian, socoteşte timpul cât a trecut de la retragerea populaţiei, până la descălecatul lui Dragoş, răstimp în care ţările noastre ar fi rămas pustii. Capitolul următor (XV) prezintă, după cronicile leşeşti, întemeierea Poloniei, iar ultimul (XVI) povesteşte descălecatul al doilea al ţării Moldovei.

Din expunerea sumară pe care am făcut-o acestei părţi din opera lui Nicolae Costin, se poate vedea şi metoda lui de lucru şi scopul pe care îl urmărea. La problema începuturilor neamului, el ia pe de-a-ntregul textul tatălui său, cuvânt de cuvânt, intervenind însă otdinea capitolelor. [...]

La cele 6 capitole ale lui Miron Costin, Nicolae a mai adăugat încă 9, dintre care primele 5 sunt menite să lege originea poporului român de creaţiunea lumii şi să stabilească locul pe cate, prin strămoşii săi daci şi romani, îl ocupă în arborele genealogic al seminţiilor de la Adam şi Eva. Cele 4 capitole finale se referă la împăraţii romani până la părăsirea Daciei; la invazia barbarilor în Dacia; la descălecarea Poloniei şi la începuturile statului moldovenesc ptiu descălecatul lui Dragoş, adică a vrut să lege cucerirea Daciei de descălecarea Moldovei.

Dar această prezentare a materialului moştenit de la tatăl său într-o nouă orânduire şi mai ales adausele făcute la început şi la sfârşit, ne luminează mai bine năzuinţa lui Nicolae Costin, cu totul deosebită de a tatălui său. Miron Costin, apucându-se să prelticteze începutul letopiseţului său de la Traian, pe care-l urzise în tinereţe, voia să dea, în amurgul vieţii, o operă de caracter polemic, să răstoarne basna lui Simion Dascălul şi să ilustreze contemporanilor din Moldova obârşia strălucită a neamului lor. Nicolae Costin urmărea altceva. El avea ambiţia să scrie, după modelul pe care i-l ofereau cronicele Ungariei şi ale Poloniei, o vastă operă istorică, sortită să fixeze rostul neamului în istoria lumii de la origine, adică de la creaţiune.

Dacă acesta este punctul său de vedere, atunci deosebitile dintre el şi tatăl său în tratarea aceleiaşi probleme sunt fireşti şi explicabile: la Miron Costin materialul este strâns legat în jurul ideii centrale: spulberarea legendei jignitoate pusă în circulaţie de Simion Dascălul; reconstituirea adevărului istoric şi dovedirea originii romane. De aceea din pana lui Miron Costin, zvâcneşte indignarea împotriva bârfitorilor neamului, uneori sub forma unei caustice ironii. La Nicolae Costin, catactertil polemic dispate, iar argumentarea originii romane devine în chip firesc mai dezlânată, prin îngrămădirea materialului menit să lege istoria naţională de istoria universală, căci el urmăreşte o operă de erudiţie. Acest caracter de erudiţie al operei lui se vădeşte şi în mulţimea şi varietatea surselor utilizate. El citează în opera sa o mulţime de izvoare antice, medievale şi moderne - latine, ungare şi polone: Herodot, Ovidiu, Cicero, Berosius (Flavius Josephus), Iulius Capitolinus, Baronius, Bonfînius, Laurentius Toppeltinus, loan

Magnus, arhiepiscop de Upsala, Dlugosz, Bielski, Paszkowski, Stryjkowski, Kromer, Miechowski şi mulţi alţii, pe care de multe ori îi traduce verbal. Citatele sunt la el mai totdeauna indicate precis.

In concepţia lui Nicolae Costin, *Cartea pentru întâiul descălecat* este deci începutul unei mari istorii a neamului - ceva asemănător cu modelele polone, care i-au stat la îndemână. Ea este continuată, în manuscrise, prin istoria Moldovei; dar cum materialul privitor la răstimpul de la al doilea descălecat încoace fusese adunat şi prelucrat de Grigore Ureche şi de Miron Costin, Nicolae Costin se mărgineşte şi aci să copieze numai cronicele predecesorilor săi, amplificându-le însă mult cu ştiri şi capitole noi, luate din izvoare pe care aceia nu le avuseseră la îndemână.

Pentru istoria Moldovei de la întemeiere până la Aron vodă, Nicolae Costin a luat cronica lui Grigore Ureche în compilaţia lui Simion Dascălul, la care însă a făcut adaose, omisiuni sau completări. *AstM* suprimă capitoltd despre descendenţa românilor din tâlharii de la Roma, atacat cu atâta vehemenţă de Miron Costin; adaugă, la domnia lui Alexandru cel Bun, unde se povestea că domnul moldovean a trimis ajutor regelui polon contta ordinului teutonilor, un întreg capitol despre „crijaci", menit să explice ce era ordinul teutonilor. Povestind apoi alegerea succesotului lui loan Albert la tronul Poloniei, Costin introduce un alt capitol nou despre ceremoniile ce se obişnuiau în Polonia la alegetea şi încoronarea regilor, *Obiceiuri la crai nou.* Tipicul acestui original îşi are originea într-o colecţie de texte medievale, *Ordo Romanus,* alcătuită sub auspiciile bisericii papale, şi răspândită în toate ţările catolice, adaptându-se fireşte la tradiţiile şi condiţiile naţionale.

In Polonia textul a fost tradus şi adaptat de ilustrul episcop al secolului al XV-lea Zbigniew Olesniski. Nicolae Costin l-a încorporat în cronica sa după versiunea polonă a cronicii lui Alexandru Gwagnin, eliminând însă unele molitve lungi şi plicticoase.

De la domnia lui Despot vodă înainte, adaosele lui Nicolae Costin sporesc în mod considerabil şi îmbogăţesc - după cum recunosc înşişi istoricii - cu elemente de informaţie nouă şi interesantă, istoria Moldovei.

In acelaşi chip amplifică el şi partea din cronica tatălui său, până la anul 1601, unde se opreşte compilaţia lui Nicolae Costin.

Pentru adaosele sale, Nicolae Costin s-a folosit de izvoare polone netitilizate de predecesorii săi - în primul rând de Miechowski pentru secolul al XV-lea şi de doi compilatori unguri, cari acum erau utilizaţi întâia dată, pentru istoria moldovenească: Wolfgang Bethlen şi Istvanffy.

Adaosele făcute de Nicolae Costin în opera predecesorilor săi nu sunt totdeauna fericite, fiindcă uneori ele nu se îmbină armonic în restul materialului. Cu deosebire excursiile în istoria universală, prea lungi, deviază subiectul şi vădesc etudiţia scriitorului, dar nu dau pe faţă talentul lui literar. Ceea ce scade cu mult valoarea acestei opere istorice a lui Nicolae Costin este faptul că el încorporează în lucrarea sa cronicile lui Ureche, în compilaţia lui Simion Dascălul şi a lui Miron Costin cuvânt de cuvânt. El nu prelucrează materialul predecesorilor săi, ci îl copiază, amplificând numai acolo unde poate. Cu alte cuvinte, el nu este aci un istotie original, ci un compilator. Este drept că pe vremea sa noţiunea de proprietate literară nu avea sensul pe care îl are astăzi. [...] Dar pentru a da judecata definitivă a operei lui trebuie să ţinem seama de faptul că Nicolae Costin n-a avut norocul şi timpul să dea forma definitivă compilaţiei sale, fiindcă viaţa lui a fost destul de zbuciumată, iar moartea l-a surprins înainte de vreme, la vârsta de 50 de ani.

(Nicolae CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi,* vol. III, Fundaţia „Regele Mihai I", Bucureşti, 1945, p. 179-183)

Data la care a început să fie scrisă această operă poate fi stabilită cu ajutorul unor indicaţii interne ale operei, care au în ele şi o doză de vag, ceea ce face deducţia oarecum ipotetică. Neîndoios e faptul că prezenţa în operă a unor pasaje cu aprecieri nefavorabile grecilor în genere[1], sau numai aluzii la unele lipsuri morale, după opinia curentă, caracteristice acestora, impune concluzia că ele au fost scrise

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* vol. II, Bucureşti, 1926, p. 119 şi notele. N. Costin, *Letopiseţid Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 115^{v}, 118^{r}, 118^{v}, 122^{v}.

anterior primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat, deci înainte de 1709. Deoarece ele se găsesc şi în versiunea cu *Predoslovia* adresată către domn[2] e de presupus că şi noua redacţie e anterioară domniei lui N. Mavrocordat şi n-a venit din îndemnul acestuia.

Mergând mai departe în direcţia aceasta, constatăm dintr-un alt pasaj din cronică: anume aluzie la un fapt petrecut „în zilele lui Constantin Duca vodă"[3], că, ulterior primei domnii a lui Duca[4], opera fusese începută chiar de curând, pentru că autorul ajunsese cu tratarea ei numai până la războaiele lui Traian cu dacii.[5] Deci opera aceasta fusese începută de Nicolae Costin după 12 decembrie 1695, în timpul pe care i-l lăsa liber situaţia sa de pribeag în Ţara Românească. Era cunoscut şi chiar rudă prin alianţă cu stolnicul Constantin Cantacuzino, care-şi petrecuse ani de pribegie în Moldova, unde avea

[2] N. Costin, *Letopiseţid Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* ed. I. Şt.Petre, Bucureşti, 1942, p. 80, 269, 438, 455.

° N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 34[v].

[4] Autorul, care citise el singur inscripţia, a precizat data în felul următor: „în dzilele lui Constantin Duca vodă", referi ndu-se la prima domnie a lui Duca, după care a venit aceea a lui Antioh Cantemir, în timpul căreia îşi scrie opera. Dacă ar fi fost vorba despre cea de-a doua domnie a lui Duca, despărţită de cea dintâi printr-o perioadă de aproape cinci ani, şi de domnia lui Antioh, e neîndoios că el ar fi precizat: „la a doua domnie a lui Constantin Duca vodă". La aceeaşi dată a începerii redactării *Letopiseţului Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* duce şi indicaţia referitoare la unele informaţii despre Cetatea Chilia, primite de N. Costin de la Panaiotachi Morona: „Numai înţeleşu de Panaiotachie, ce era postelnic mare aicea la noi în ţară, om ales la trebile Porţii pre atunce, cum den afară de cetatea cea mare a Chiliei, este alta mai mică etc. *{Letopiseţul...,* manuscrisul 238, f. 34[v]). Se ştie că Panaiotachi Morona, ruda prin alianţă a lui N. Costin, a fost postelnic în prima domnie a lui Duca. în 1707, la a doua domnie a lui Mihail Racoviţă, el a fost sugrumat, sub cuvânt că pârăşte pe toţi domnii (I. Neculce, *Letopiseţid,* ed. a II-a, Iordan, p. 183-184). Dacă scrierea *Letopiseţului* ar fi avut loc după uciderea lui Panaiotachi, N. Costin ar fi spus-o în vreun fel.

[5] N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea luvuh* manuscrisul 238, f. 34[r], 34[v].

moşii şi de unde, se pare, era şi soţia sa, jupâneasa Maria.[6] De altfel Constantin Cantacuzino, stolnicul de mai târziu, fiind văr cu Cantacuzinii moldoveni, atât de legaţi de Costineşti, trebuie să presupunem că primul contact al său cu Costineştii va fi avtit loc încă de pe atunci. Este de altfel de presupus că stolnicul a trăit în Moldova şi mai târziu şi că a avut ocazia să aprecieze cunoştinţele şi calităţile lui Nicolae, tânărul fiu al învăţatului mare logofăt Miron Costin. Legăturile dintre ei vor fi reluate şi adâncite în timpul domniei lui Constantin Duca, cu ocazia căsătoriei domnului cu fiica lui Brâncoveanu, pe care o aduce în Moldova unchiul ei. Cunoaşte *Cronica* lui Ureche în versiunea lui Simion Dascălul, şi a şi pus pe cineva s-o transcrie pentru dânsul.[7] La fel ca Miron Costin, vorbeşte şi el cu dispreţ despre „cea Alexandrie, ce-i zic", şi de „alte cărţulii, ce se văd pe la unii şi pe la alţii aici în ţară şi mai multe în Moldova".[8] De altfel, se pot stabili unele corespondenţe între opeta lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor,* şi opera stolnicului muntean, *Istoria Ţării Româneşti.* [...] După cum trebuie dedus că stolnicul Constantin Cantacuzino a cunoscut opera lui Miron Costin *De neamul moldovenilor ş* a urmat-o în linii mari[9], de asemenea trebuie dedus că Nicolae Costin, la rândul său, a fost influenţat de stolnic; începându-şi, în anii petrecuţi în Ţara Românească (1696-1700), opera *letopiseţul Ţării Moldovei de hi zidirea lumii,* se va fi servit într-o

[6] Astfel numită în *Genealogia Cantacuzinilor.* Ar **fi** fost o fiică a lui Alexandru Buhuş hatmanul (vezi Şt. Meteş, *Contribuţii nouă, privitoare la familia Buhuş în Moldova,* în *Analele Academiei Române,* Mem. Secţ. 1st., Seria III, Tom. VII, p. 321-327).

[7] C. Giurescu, *Noui contribuţiuni la studiul cronicilor moldoveneşti,* Bucureşti, 1908, p. 49-50.

[8] *Istoria Ţării Româneşti* de stolnicul Constantin Cantacuzino, în *Cronicarii munteni,* ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 7.

[9] Pentru aceasta se vedea şi studiul mai vechi al lui G. Pascu, *Influenţa cronicarilor moldoveni,* loc. cit. N. Cartojan, comparând într-un cadru larg opera stolnicului cu cea a lui Miron Costin, e preocupat mai ales de amănuntele care deosebesc pe cei doi istorici. El respinge teza lui G. Pascu, fără a analiza argumentele aduse în sprijinul ei (N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* volumul III, Bucureşti, 1945, p. 268—271 şi 272).

largă măsură, dacă nu de opera, cel puţin de unele sugestii ale prietenului şi rudei sale mai vârstnice.

Şi această operă de compilaţie a lui Nicolae Costin a fost supusă unui studiu atent şi foarte adâncit de N. Iorga, în cele două ediţii ale cărţii sale de *Istoria literaturii române vechi.* Ca şi aprecierile făcute asupra unei opere care nu aparţinea lui N. Costin, şi acelea făcute asupra *Letopiseţului Ţării Moldovei de la zidirea lumii* sunt cu totul defavorabile cronicarului. întreaga lucrare este tratată cu o deosebită neîncredere din partea istoricului care merge de la contestarea oricăror calităţi de stil, la persiflarea metodei şi concepţiei care au stat la baza acestei lucrări. Trecându-se cu vederea că opera a fost scrisă cu două secole şi jumătate mai înainte, N. Iorga pretinde autorului o concepţie modernă în ce priveşte atitudinea şi felul de a trata istoria. Şi aici atitudinea acestui istoric modern e dictată de antipatia pe cate i-a provocat-o falsa impresie că întreaga operă a autorului ar fi denotând „renunţate" şi nu ştiu ce obiectivism, cate l-ar pune în situaţia de a-şi silui cele mai legitime sentimente. Altfel - ca şi alte opere ale marelui istoric -, şi aceste capitole de istorie literară, care tratează despre *Letopiseţ,* cuprind multe observaţii de cel mai mare interes, caracterizări sclipitoare, date inedite etc. Trebuie să precizăm că, în mare parte, acestei „antipatii" a lui N. Iorga faţă de N. Costin - antipatie care s-a manifestat prin scrierile citate şi a avut, la vremea lor, o largă influenţă asupra lumii ştiinţifice de la noi - îi urmează faptul că opera lui N. Costin a fost în genere trecută cu vederea ca material informativ, deşi uneori cuprinde şi unele ştiri necunoscute în alte izvoare, sau unele ştiţi scoase din publicaţii mai greu accesibile (foarte probabil aceste aprecieri au avut ca rezultat întârzierea editării operei lui N. Costin o vreme atât de îndelungată). Socotit un compilator lipsit de interes, cronicarul a fost cu totul ignorat. Ceea ce pentru alţi cronicari ai epocii, dacă nu în aceeaşi măsură, dar în mod fatal şi „compiltori", cum au fost Ureche, Miron Costin, Neculce (parţial), Constantin Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir *{Istoria Imperiului Otoman),* Radu Popescu etc., eta un lucru acceptat, operele lor fiind socotite valabile şi în orice caz privire cu toată înţelegerea cerută de epoca şi împrejurările în care au fost elaborate, singur pentru N. Costin, care făcuse opetă similară, însă de mai mari proporţii şi cu o mai accentuată intenţie de a se integra

istoria Moldovei în istoria universală, a fost un lucru neacceptat, privit cu un dispreţ suveran. Şi cât de frumos şi de judicios ştie autorul singur să explice şi să justifice procedeele sale! Când dă relaţii mai largi asupra altor popoare, care nu au o legătură prea strânsă cu epoca tratată, în cazul cuceririi Daciei de către Traian, el spune: „aceasta pomenindu-se pentru deschisul minţii, să să înţăliagă statul lumii"[10].[...] Iată şi cum justifică el faptul de a nu fi utilizat unele izvoare autohtone, arătând în acelaşi timp ce crede despre istorie: „iară a pomeni de nişte letopiseţe scrisă de o samă de boieri de ţară, nu socotesc altă, fără cât ocată li se face la vecii viitori de Laşi pomeni; că şi la istorii, a le scrie deplm şi pre largu, trebuie învăţătură şi ştiinţa altor ţări, cari aceie nu o au avut...", „Aşa ce am putut, nu cu puţină osteneală, ce câţiva ani am împreunat toate şi den toate unul acesta letopiseţ..."; „vei cunoaşte pre larg osteneala noastră şi ca pintr-o oglindă vei ptăvi şi a megieşilor lucruri"[11]. [...]

N. Costin discută originea numelui românilor, dat de alte popoare, acela de vlah, constatând o similitudine de numire de către popoarele străine între români şi italieni - vlah şi vloh;[12] el se ridică apoi contra afirmaţiilor lui Aeneas Silvius Piccolomini, care, interpretând greşit un fragment dintr-o poezie a lui Ovidiu, credea că numele acesta vine de la „Flac, hatmanul tâmlinesc". N. Costin argumentează că această derivaţie nu poate avea loc, deoarece „acel Fliac, de au bătut războaie cu tătari (adică cu sciţii) pre Dunăre, iară la descălecatul ţărilor acestora nici o treabă nu are, că târziu după Fliacu sintu descălecate de Traian, împăratul Ramului den ţările Vlohului, adecă Italiei"[13]. N. Costin combate cu argumente puternice şi cu invective de acelaşi fel ca şi antecesorii şi contemporanii săi cunoscutele aserţiuni puse în circulaţie de Simion Dascălul şi Misail Călugărul, se pare, după izvodul de cronică al lui Isttatie logofătul. Redăm şi pasajele din *Letopiseţ* în care sunt combătute aceste

[10] *Letopiseţid Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 33r.

[11] *Letopiseţul Ţării Moldovei de hi zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 8r.

[12] N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 27v şi 28r.

[13] *Ibidem,* manuscrisul 238, f. 28r.

aserțiuni, pentru a nu mai rămâne nici o îndoială asupra atitudinii pe care a avut-o N. Costin şi în această chestiune: „De ar fi acum Istratie logofătul şi Simion Dascălul şi Misail călugărul, cum s-ar apuca pentru această poveste cu basnele lor ce au scris, că rădăcina acestui neam, care iaste acum pre aceste locuri, au fost den temnițele Ramului de Laslău craiu. Adevărat, că Traian împăratul de la Râm au adus şi casaşi, adică de la Italia; şi aşea iaste, casaşi au adus, iară nu den temnițele Ramului, ce orăşeni, casaşi, săteni şi slujitori aşezați; şi casă de domni au aşezat aicea pre la cetăți".[14]

El combate şi aserțiunea după care acei tâlhari de la Râm să fi fost trimişi în ajutorul lui Laslău craiu, arătând cel dintâi că „între Traian şi între Laslău craiu sunt ani 800. Şi au scris aceşti *istorici mincinoşi* Istratie logofăt, Simion dascăl şi Misail călugărul, că acel Laslău, craiul unguresc, au cerşut de la Râm oameni de oaste într-agiutoriu. Şi neamul românilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroş, ceşti dincoace, iară cei dincolo despre munteni, pre lângă apa Oltului. Vezi aicea basnele lor, ce au scris, ce nu să prinde, cum zic mano ţigăneşte"[15]. [...]

O altă obiecție adusă de N. Iorga operei lui Nicolae Costin e aceea că autorul ei ar fi acceptat informația fără nici o critică; că el nu ştia „să aleagă faptele, fiindcă nu era în stare să le judece, să le aprecieze"[16], şi că „niciodată... n-ar fi fost în stare să se ridice Ia înălțimea unor vederi personale în orice materie"[17]. Nici aceste obiecțiuni ale marelui istoric, confruntate cu opera cronicarului, nu pot rezista. Fără a căuta să facem o cercetare mai adâncită asupra felului în care N. Costin a folosit izvoarele, vom menționa câteva cazuri din care reiese contrariul celor susținute de N. Iotga.

S-a arătat mai sus punctul de vedere al lui N. Costin față de aserțiunile lui Aeneas Silvius Piccolomini, după care numele de „valah"

[14] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovii de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 32r.

[15] N. Costin, manuscrisul 238, f. 32r.

[16] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* II, de la 1688-1750, Bucureşti, 1926, p. 108.

[17] N. Iorga, *istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea;* vol. I, Bucureşti, 1901, p. 78.

ar fi venit de la „Flac hatmanul râmlienesc"; el observă că „târziu după Flac sunt descălecate de Traian împăratul Ramului", țările noastre.[18] Atunci când N. Costin a fost obligat să se pronunțe cu privire la acel pasaj din interpolările lui Simion Dascălul care tratează despre pretinsa origine a moldovenilor din tâlharii scoşi de împăratul Traian din temnițele Ramului şi trimişi în ajutorul lui Laslău craiul, el arată absurditatea afirmației, subliniind între altele şi faptul că „între Traian şi Laslău craiu sunt anii 800"[19].

în continuare este de observat nedumerirea critică a lui N. Costin când a ajuns să se pronunțe asupra pasajului din cronica lui Anton Bonfinius în care este vorba despre războiul lui „Jicmontu, craiul unguresc"... „asupra lui Ştefan vodă domnul muntenesc"[20], care „după moartea lui Ludovic craiu (1382)" „s-au dezbătut de sub crăiia ungurească, împreună cu alte țări"[21]. Pe bună dreptate el se îndoieşte că în acest pasaj at fi altceva decât o confuzie a lui Bonfinius: „aice stau de mă mir ce Ştefan vodă au fost acela, că letopisățile leşeşti pomenescu de Patru vodă în Moldova şi de Mircea vodă în Țara Muntenească"[22]. în fine, el supune unei critici întemeiate şi pasajul din *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace,* al lui Miron Costin, în care se vorbeşte despre un „Ştefan Radul vornicul", cu care Sigismund Bathori ar fi înlocuit pe Aron vodă în domnia Moldovei.[23] Cu toată justețea el spune: „de unde au luat Miron logofătul de scrie în Letopisățul său de Ştefan Radul vornicul, să-l fi pus domn țării în locul lui Aron vodă, eu nu poci afla; nici iaste alt Ştefan, fără Ştefan Răzvan vodă, că şi cronicarii străini, Nicolaie Istfanfii şi Volfgang Betleen, carii în istoriile sale pomenesc de domniile Moldovei, scriu că pe urma lui Aron vodă au stătut Ştefan Răzvan, pus de Bathor

[18] N. Costin, *Letopisețid Țării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, f. 28r.

[19] *Ibidem,* manuscrisul 238, f. 32r.

[20] *Ibidem,* manuscrisul 238, f. 52rv.

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem.*

[23] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace,* ed. P.P. Panaitescu, p. 43-44, 46.

Jicmontti"[24]. Este, credem, îndreptăţită concluzia că Nicolae Costin şi-a privit izvoarele în mod critic şi că, atunci când a crezut că e cazul, a luat atitudine faţă de afirmaţiile care i se păreau că nu corespund realităţii.

(C. STOIDE, I. LÂZĂRESCU, Studiul introductiv la *Operei, Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711,* Editura Junimea, Iaşi, p. LXXXVl-XCIID

Rolul lui Nicolae Costin [...] în contextul epocii sale a fost să păstreze vie flacăra culturii înalte, aşa cum o aprinseseră Milescu, Dosoftei şi tatăl său, Miron Costin, servind de model şi fiind de fapt un precursor ai genialului Cantemir. Când, în 1686, Dosoftei se exilase în Polonia, Miron Costin rămăsese unicul cărturar moldovean din generaţia precedentă capabil să exercite o influenţă directă asupra mediului cult al ţătii. Cinci ani mai târziu, el era ucis, dar opera, astfel întreruptă, încearcă să o continue al doilea fiu al său, Nicolae. Născut prin 1660, acesta primise o instrucţie solidă chiar la Iaşi, unde între timp se reînfiinţase o şcoală iezuită. Vorbea la perfecţie latineşte, ştia slavona, polona şi greaca. în 1690 a fost trimis să primească şi să însoţească pe Philippe Avrii, care venea de la Moscova, unde cunoscuse pe Milescu şi cu care conversează în latineşte. îşi perfecţionase studiile în Polonia, când, în 1683, se refugiase împreună cu tatăl său, şi era la curent cu istoriografia acestei ţări. Cariera i-a fost zbuciumată, conflictul dintre Cantemireşti şi Costineşti obligându-1 în două rânduri să se refugieze în Ţara Românească. în cele din urmă, va urca până la treapta de mare logofăt, ca şi tatăl său, şi se va împăca cu Dimitrie Cantemir, dar acesta nu-1 iniţiază în tainele politicii sale filo-ruse, ceea ce îi permise rămânerea în ţară după exilul fostului domn. Nicolae Mavrocordat îi acordă toată cinstea şi-1 numeşte cronicar oficial, dar în anul turnător Costin se îmbolnăveşte şi moare înainte de a fi împlinit 52 de ani.

[24] N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, p. 159[v].

Prestigiul de mare cărturar a contribuit să accentueze în fiul clasicului Miron dorinţa de a-şi epata conaţionalii printr-o erudiţie „barocă", făcută să-i menţină faima şi să i-o întărească. La erudiţia sa reală, Nicolae adaugă o anumită poză care, în forme hazlii, se va manifesta la Dionisie Eclesiarhul, strămoşul - după Călinescu - al lui Conu Leonida.

Monumentul *aereperenius* pe care, cti un orgoliu neascuns, credea a-l fi ridicat se intitulează *Letopisetid Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 160l*[1]*,* viziune anacronică şi medievală asupra istoriei, concordantă însă, în parte, cu a lui Bossuet, care, în al său *Discurs asupra istoriei universale,* optase pentru acelaşi punct de plecare. De fapt, cronicarul urma operele similare polone şi căuta locul poporului român în spiţa neamurilor după *Biblie.* Primele 6 capitole, de la facerea lumii până la daci, cu o introducere bombastică despre istotie, s-au dovedit a fi traduse în cea mai mare parte după Strykowski, ceea ce autorul nu ne spune lămurit. Dimpotrivă, după ce revarsă ca dintr-un corn al abundenţei o mulţime de nume - Cicero, Xenofon, Berosiu, Tucidide, Ovidiu, Thales din Milet, Homer, Aristotel, Plato, Empedocle, Epicur, Diogene Laertius, Pitagora - toate, aflătoare în textul polon pe care-1 traducea, încheie: „nime n-au meliţat măcar cât de cât de acestea ce am scris noi, cu multă osteneală, de cate câte cărţi streine". De la daci înainte, cronicarul înădeşte opera tatălui său şi letopiseţul lui Ureche, pe care le împănează cu numeroase informaţii noi adunate din Kromer, Strykowski, Matei de Miechow, Bonfinius, Nicolae Istvanffy, Wolfgang Bethlen, din Sinopsisul de la Kiev, din Toppeltin, din Martin Paszkowski. „Pentru contemporanii săi, care nu citeau decât româneşte, greceşte şi slavoneşte, era un mare avantagiu să aibă înaintea lot în limba ţării cuprinsul cronicilor latine şi polone ale vecinilor", scrie N. Iorga. Din păcate, astfel alcătuită, fără talentul de a rezuma originalul, pe care-1 poseda un Radu Popescu, cronica este hibridă, pierzând liniile iniţiale ale componentelor, fără să dobândească o veritabilă unitate, fără să devină o operă nouă cu adevărat.

[1] Editat mai întâi de M. Kogălniceanu, apoi de loan Şt. Petre, Editura Fundaţiilor, Bucureşti, 1942.

Folosul în epocă este însă foarte mare, Nicolae Costin deschizând drumul marilor „corpuri de cronici" în care istoria Ţării Româneşti şi a Moldovei putea fi urmărită de la origini până în veacul al XVIII-lea. Numărul mare de manuscrise (peste 51 cunoscute până în 1939) arată preţuirea de care s-a bucurat. Astăzi, când istoricii recurg la izvoare, lipsa de valoare literară a letopisețului îl împinge în umbră, destinul lui Nicolae Costin contrastând cu faima din timpul vieţii. Valoroasă rămâne, ca izvor istoric, cronica domniei întâi a lui Nicolae Mavrocordat şi povestirea evenimentelor din anul 1711. Şi aici nenorocul l-a urmărit pe Nicolae Costin: cei doi ani au fost incluşi în cronica, infinit superioară din punctul de vedere literar, a lui Ion Neculce.

Opera viabilă prin care Nicolae Costin rămâne în literatură este traducerea, prin intermediul latin al lui Wanckelius, a cărţii lui Guevara, *Libro aareo delgran Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes.* N. Cartojan a arătat că versiunea românească este totodată o prelucrare, în care materia apare uneori mai bine organizată şi unele prolixităţi ale originalului sunt evitate. Opera lui Guevara a fost foarte gustată mai ales în veacul al XVII-lea (deşi este contemporană cu *învăţăturile lui Neagoe),* Nicolae Costin dovedindu-se la curent cu preferinţele literare ale vremii sale. *Ceasornictd domnilor este* primul roman occidental împământenit în cultura română. Ca şi prin erudiţia sa, Nicolae Costin este, cu această traducere, un valoros precursor.

(George IVAŞCU, *Istoria* ***literaturii române,*** Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969 p. 235-236)

Născut la 1660, Nicolae este al doilea dintre fiii lui Miron Costin. A învăţat la şcoala iezuită din Iaşi şi în şcolile din Polonia. Când şi cât a studiat în Polonia nu ştim. Pe la 1684, a însoţit pe tatăl său în Polonia în exil. Când Miron se întoarce în Moldova, împăcat cu Constantin Cantemir, Nicolae e făcut logofăt al treilea. Astfel, Nicolae întâmpină pe Philippe d'Avril, cu care se înţelege probabil în latineşte, însuşi d'Avril ne informează în memorialul său de călătorie despre această întâlnire. Situaţia bună pentru Nicolae şi fraţii săi durează până

în decembrie 1691, când, datorită intrigilor boiereşti, sunt decapitaţi, din ordinul lui C. Cantemir, Velicico şi Miron Costin. închişi în decembrie 1691, apoi eliberaţi, dar prigoniţi cu birurile de visternicul Iordache Ruset, după moartea lui Const. Cantemir (martie 1693), fiii lui Miron fug la curtea lui Brâncoveanu. Nicolae merge la Constantinopol, unde cunoaşte pe Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Brâncoveanu mijloceşte înlăturarea lui D. Cantemir şi confirmarea la tronul Moldovei a lui Constantin Duca, sub care Costineştii pot teveni în Moldova, dar la 1695, când urmează domnia lui Antioh Cantemir, sunt din nou siliţi şă pribegească. între 1695 şi 1700 întâlnim pe Nicolae Costin iarăşi la Brâncoveanu. Constantin Duca reocupând tronul Moldovei, N. Costin, cumnatul său, se întoarce în ţară şi este făcut hatman. In septembrie 1703, vine la domnie M. Racoviţă. Costin se refugiază din nou la curtea munteană şi vine în Moldova la 1705, când Racoviţă e mazilit. Urmează Antioh Cantemir în a doua domnie. La intervenţia cumnatului său, Bogdan hatmanul, Antioh se împacă cu Costineştii, încredinţând lui Nicolae vornicia Ţării de Jos. Este vremea când Costin are cea mai privilegiată situaţie din toată viaţa lui. La 1709, toamna, la mazilirea lui M. Racoviţă, înainte de venirea lui N. Mavrocordat, Costin este ales caimacam, iar după instalarea domnitorului devine sfetnicul lui şi istoriograful curţii. Sub Dimitrie Cantemir, Costin ajunge logofăt, demnitate pe care o păstrează în a doua domnie a lui N. Mavrocordat în Moldova, până în septembrie 1712, când moare pe neaşteptate.

Spirit dogmatic format Ia şcoala iezuiţilor din Iaşi şi în şcolile din Polonia, Nicolae Costin a scris *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601,* operă de compilaţie încărcată cu citate, cu nume de filosofi şi istorici, fără o concepţie unitară.

Scrierea este precedată de o predoslovie, de împrumut şi ea, cu citate din Homer, Ovidiu, Thales din Milet, Empedocle, Epicur, Pitagora, Xenofon, Cicero. Tucidide ş.a. Planul *Letopiseţului* e inspirat din cronografe. Opera cuprinde două părţi. Prima, alcătuită din cincisprezece capitole, începe cu zidirea lumii, a doua tratează despre descălecatul al doilea al Moldovei şi despre evenimentele care au urmat, până la domnia lui Ieremia Movilă inclusiv. N. Costin scoate ştiri din Bonfin şi din *Analele eclesiastice* ale lui Baronius, care a trăit cu un secol înainte. La capitolul al XIII-lea, *Pentru risipa*

Daciei... cronicarul explică, după Bonfin, urâţenia hunilor prin tăierea feţii la copii, ca să pară groaznici. Orientându-se după Kromer *(Polonia sive de origine et rebusgestit Polonarum,* Colonia, 1586), Costin a vrut să găsească şi leşilor o origine îndepărtată ca a moldovenilor. Explică originea leşilor prin doi fraţi, Leh şi Ceh, din neamul sarmaţilor, care au descălecat şi stăpânesc locul. Pentru partea a doua, Costin are ca izvor în special cronica Iui Ureche, interpolată de Simion Dascălul, pe care o copiază aproape cuvânt cu cuvânt, cronica lui Miron Costin şi pe unii istorici străini. Pentru secolul al XIV-lea din Miechovie şi Stryjkovski, iar pentru secolul al XVI-lea utilizează pe Istvanffy, mai ales pentru Despot vodă. Chiar de la începutul capitolului al XVI-lea, unde vorbeşte de al doilea descălecat al Moldovei, comite greşeli. Pune descălecatul ţării la 1352, pe vremea când în Polonia stăpânea Locketec crai. In genere se observă lipsa de spirit critic în utilizarea izvoarelor.

întâlnim în opera lui N. Costin reflecţii care ne dezvăluie mentalitatea sa de clasă. O astfel de reflecţie apare în capitolul despre Alexandru cel Bun, când, după ce înşiră boieriile, Costin deplânge vtemea în care ttăieşte, pentru că boierii nu mai au prestigiu ca în timpul lui Alexandru cel Bun, „însă numai pe aceste vtemi umbra au rămas acelor vechi deregători. Caută, cum strămută vremea, precum se află şi până astăzi aici în ţară la noi." Reflecţia figurează numai în exemplarul redactat pentru domn. Cronicarul voia să atragă discret atenţia domnului despre ce au fost boierii şi ce erau în vremea lui.

Cronograful lui N. Costin e scris între 1700-1712. Nu e terminat şi este cunoscut în două redacţii, una către domn şi alta către cititor.

Unitatea planului este mult inferioară în redacţia către cititor, ceea ce ar duce la concluzia că acesta se datoreşte unui copist.

Din cronograful său, Costin apare ca un cărturar erudit, cu încredere în ceea ce este scris, curios să afle multe lucruri, dar naiv şi fără spirit critic. [...]

Cu *Ceasornictd domnilor,* Nicolae Costin este primul care deschide drumul literaturii moderne a Occidentului în cultura noastră. Dedicată lui Nicolae Mavrocordat, tălmăcirea lui Neculai Costin este actuală prin condamnarea războiului şi apărarea păcu. Scrierea este prelucrarea în limba română a traducerii latine făcută de M. Wanckelius din romanul Antonio de Guevara, *Horologium Principium sive de vita M. Aurelii imperatoris.*

Prin schimbarea ordinei capitolelor romanului spaniol şi prin reducerea numărului lor de la 153 la 81, Costin face dovada unei remarcabile îndemânări stilistice.

(Ion LÂZĂRESCU, *Literatura istorică în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova şi Transilvania,* în *Istoria literaturii române,* vol. 1, Editura Academiei, Bucureşti, 1970, p. 548-549, 551-552)

Ceea ce-şi propusese stolnicul Constantin Cantacuzino în Ţara Românească va încerca înainte de Dimitrie Cantemir în Moldova Nicolae Costin, cel de-al doilea fiu al cronicarului Miron Costin. [...]

Pe urmele părintelui său, Nicolae Costin voia să scrie o istorie completă a Ţării Moldovei, luând-o, dacă s-ar fi putut *ab ovo,* aşa cum procedau modelele ce-i stăteau în faţă, cronografele bizantine traduse în limba română în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi cronicarii polonezi şi unguri medievali. Om foarte instruit şi dornic de a-şi îmbogăţi necontenit cunoştinţele, Nicolae Costin nu era, din păcate, în acelaşi timp şi un om de concepţie, nu avea spiritul sintezei, al organizării datelor, nici talent literar, şi sforţările sale uriaşe, lăudabile, de a scrie o carte de istorie, n-au avut ca rezultat decât alcătuirea unui *corpus* de izvoare.

Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 este în întregime o operă de compilaţie, am zice un enorm plagiat, dacă în vremea când a scris Nicolae Costin ar fi existat noţiunea de proprietate literară. De altfel, autorul nu-şi ascunde sursele, le citează chiar foarte conştiincios, dar în loc de a le prelucra, le ttaduce sau le transcrie pur şi simplu, fără nici o modificare. Astfel, predoslovia şi primele cinci capitole ale letopiseţului sunt traduse cuvânt cu cuvânt din *Kronika litewska,* de Matei Stryjkowski. Nicolae Costin încorporează, conform modelului, istoria naţională în istoria universală de la creaţiune, căutând să fixeze locul pe care poporul român îl ocupă în arborele genealogic al neamurilor după Biblie. Ca şi sarmaţii (în greceşte „ochi

de şopârlă"), geţii şi dacii coboară, crede cronicarul, prin Gomor, din seminţia lui Iafet.

Capitolele 6-14 sunt copiate literal din *De neamul moldovenilor,* de Miron Costin, în altă ordine şi cu adaosuri din *Historiapannonica sive Hungaricorum rerurn,* de Antonio Bonfini, *Origines et Occasus Transylvanorum,* de Laurenţiu Toppeltin, *Synopsis slavonesc sau istoria ruşilor,* de Inochentie Ghizel, *Annales ecclesiastici* de Soranus Baronius (1538-1607), un hronograf tip Danovici (ms. B.A.R. nr. 938) şi *Polonia sive de origine et rebusgestispolonorum,* de Martin Cromer.

Din *Istoriapanonică* a lui Bonfini sunt adause unele ştiri despre daci, date de geograful Strabon. [...]

Tot din Bonfini este scoasă ştirea că primul război al dacilor cu Traian a avut loc la anul 102, precum şi legenda descendenţei hunilor din fauni. [...]

Exceptând unele pasaje de acest fel, neoriginale, fireşte, *letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii* este în prima parte despre origini fastidios, pedant, fără o idee călăuzitoare. Demonstraţia sobră a romanităţii poporului român din *De neamul moldovenilor,* de Miron Costin, se pierde într-un hăţiş inextricabil de fapte, adesea în nici o legătură cu istoria naţională.

De la întemeierea Moldovei, aşezată la anul 1366, Nicolae Costin copiază până la a doua domnie a lui Aron vodă Tiranul *Letopiseţul Ţării Moldovei,* de Grigore Ureche, adăugând pasaje traduse din *Polonia...* lui Cromer, *Chronica Polonorum,* de Al. Miehovius, *Cronica leşească* a lui Stryjkowski şi *Sarmatiae Europae descriptio,* de Al. Guagnini (versiunea poloneză a lui Martin Paszkowski). Pe Dlugosz şi pe Wapowski nu i-a cunoscut direct, ci prin intermediul lui Cromer.

In fine, pentru intervalul 1594-1601, Nicolae Costin transcrie letopiseţul tatălui săti, plus pasaje din *Regni hungarici historia* de Nicolaus Istvanffius şi *Pannonico Dacicarum libri,* de Wolfgang de Bethlen.

începându-şi letopiseţul său după 1700, Nicolae Costin n-a putut să-1 ducă mai departe de anul 1601, căci şi compilaţia, traducerea şi adăugirea diverselor izvoare cereau osteneală. [...]

Letopisețid Țării Moldovei de la zidirea lumii, operă de pură compilaţie, şi scurta *Cronică a domniei dintâi ă lui Nicolae Mavrocordat* n-ar fi introdus singure numele lui Nicolae Costin în istoria literaturii române, dacă el n-ar fi prelucrat în ultimul an al vieţii un roman clasic al Renaşterii spaniole *Relox deprincipes o Marco Aurelio (Orologiul principilor de la Marc Aureliu),* de episcopul de Mondoiîedo Antonio de Guevara, predicatorul lui Carol Quintul.

Cartea lui Guevara a fost scrisă cam în aceeaşi vreme cu *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* şi are la bază *Cyropedia* lui Xenofon, celebră operă de educaţie şi morală din secolul al IV-lea înaintea erei noastre. Apariţia ei în 1528 la Sevilla, după un manuscris incomplet şi rău copiat sub titlul *Libro aureo de Marco Aurelio emperadory eloquentissimo orador,* preceda numai cu patru ani *Principele* lui Machiavelli, care, însă, deşi publicat în 1534, era cunoscut cu cel puţin 15 ani mai înainte, fiind compus tot cam în acelaşi timp cu *Învăţaturile lui Neagoe Basarab.* Opera lui Guevara a fost tradusă mai întâi în italieneşte, apoi în nemţeşte şi în 1606 în limba latină de M. Wanckelius, *Horologii Principium sive de vita M. Aurelii imperatoris,* intermediarul versiunii lui Nicolae Costin. Ttaducătorul român a redus numărul capitolelor originalului de la 153 la 81 şi le-a grupat altfel, în patru cărţi în loc de trei.

Viaţa lui Marc Atireliu este în *Ceasornicul domnilor* un pretext pentru o serie de norme privitoare la conducerea familiei şi a statului. [...]

(Al P1RU, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1977, p. 255, 257-260)

Nicolae Costin este un nedreptăţit în istoria literaturii române. Erudiţia vastă şi opera lui, scrisă în spiritul lui, i-ar da dreptul să fie clasat printre cei mai de seamă oameni de cultură ai românismului de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. El ştia până la atâta limba latină şi poloneză, încât ţine discursuri în aceste limbi şi este întrebuinţat pentru diferite misiuni diplomatice. Cunoştea, de asemenea, bine limba greacă şi slava bisericească. Unii

bănuiesc, fără temei însă, că Nicolae Costin ar fi ştiut şi limba ftanceză şi italiana. Aceste cunoştinţe, ca şi stilul scrierilor lui, precum şi interesul lui pentru istorie, îl plasează pe Nicolae Costin în rândul marilor noştri cărturari înrâuriţi de şcoala umanistă a epocii, cum ati fost Nicolae Milescu spătarul, mitropolitul Dosoftei, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir. Viaţa lui plină de zbucium nu i-a permis să-şi desfăşoare plenitudinea cunoştinţelor lui, să ne dea o operă echivalentă cu intenţiile şi erudiţia lui.

Iar stihii scrierilor lui, de multe ori confuz şi lipsit de claritate, cu înflorituri retorice şi întorsături artificiale - stilul umaniştilor din epoca de decădere a acestui curent - l-a făcut pe profesorul N. Iorga să dea o caracteristică literară pe care Nicolae Costin nu o merită. „Nicolae Costin, - scrie regretatul profesor N. Iorga -, era fără îndoială, un om foarte cetit, un lucrător harnic, dar niciodată el n-ar fi fost în stare să se ridice la înălţimea unor vederi personale în orice materie. Stilul său n-are un caracter propriu: e stilul învăţat în şcoală al umaniştilor, lunga perioadă antică, alcătuită după toate regulele artei; povestirea sa n-are coloare şi nu e interesantă: îşi copie pur şi simplu izvoadele, îmbogăţindu-le unul prin altul; cugetatea sa e sau banală, sau plină de contraziceri..."

In altă parte, acelaşi istoric îl caracterizează în felul următor:

„Fraza sa, mai largă, mai complicată, mai erudită, făcută după fraza cărţilor ce cetise şi studiase, n-are energia scurtă a lui Ureche, nici mlădierea blândă a lui Miron Costin. După luptătorul cu mâna abia descleştată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec «viermele de carte», pisarul erudit, cu călimârile în brâu şi volumele subţioară. In inima de pergament a acestui erudit nu răsuna nimic din marea, veşnica lume vie; ochii săi reci vedeau numai litere şi forme", „Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată şi fiu-Miron e un poet, un pasionat, un ambiţios, deschizător de cale in cultura neamului său şi făuritor de teotii, iar în politică, un entuziast şi un vizionar. Nicolae e un pedant rece, prudent, măsurat, un compilator prin vocaţie, mândru că merge pe urme străine; iar politica sa e făcută toată din iertare, abdicaţie şi resignare."

În multe privinţe N. Iorga are dreptate, dar portretul lui Nicolae Costin este redat în culori prea exagetate. Se uită că Nicolae Costin a fost omul epocii sale, când plagiatul şi compilaţia nu erau socotite ca un păcat mare, iar retorica stilului era la modă. Şcoala umanismului polonez, prin care a trecut Nicolae Costin, ne dă în această privinţă numeroase exemple. Din nefericire, aprecierile profesorului N. Iorga au avut influenţă asupra istoricilor literaturii noastte şi figuta lui Nicolae Costin a rămas în timbtă în galeria scriitorilor noştri vechi.

(Svetlana KOROLEVSKI, în Nicolae Costin, *Scrieri,*
2 vol., ediţie îngrijită de Svetlana Korolevski,
vol. I, Editura Hyperion, Chişinău, 1990, p. 6-7)

ION NECULCE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI.

Cugetarea ascuțită şi puțintel sceptică pe care o găsim în proverbe, expresia colorată şi plastică, alternanța de zâmbet şi tristeță, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, le găsim în cel dintâi povestitor artist al nostru, Ion Neculce - care nu e un mare cărturar, cum au fost Costineştii, şi care vorbeşte ca un răzăş sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuşi. în marginile limbii simple şi înțelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseți artistice. *Letopisețul său* mi-i carte de căpătâi - şi de câte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare. [...]

De la Ion Neculce şi până la Creangă a curs vreme îndelungată: aproape două veacuri. Şi în unul şi în altul simțesc însă sufletul cel veşnic al neamului. Şi la unul şi la altul găsesc caracterele specifice ale poporului nostru. Şi unul şi altul au înflorit pe aceste plaiuri şi au scos la soare vechile comori. Amândoi au făcut parte din acea familie de oameni rari şi ciudați care ies din când în când de pe drumurile obşteşti şi se răzlețesc cântând, cu ochii spre cer. Ca şi ei, odinioară, câte un păstor necărturar se înălța pe aripi de gânduri şi de visuri, cântând sfios frumusețea veşnic schimbătoarelor lucruri şi jalea scurtei şi trecătoarei vieți. Aici e panteonul meu literar, simplu şi rustic, fără podoabe, ca natura, însă măreț ca şi dânsa. Simțindu-mă al acestui popor şi al trecutului şi ucenic al acestor mari înaintaşi, le închin lor

clipa solemnă de acum, în care o adunare aşa de aleasă pe ei îi cinsteşte în umila mea operă.

(Mihail SADOVEANU, *Poezia populară.* Discurs de recepţie rostit în şedinţă solemnă la 9 iunie 1923, publicat în *Analele Academiei Române, Discursuri de recepţiune)*

Tinereţea şi frăgezimea primitivă a literaturii noastre poptdare nu se putea să nu pătrundă în literatura noastră cultă şi să nu-i imprime, prin aceasta, caracter. Din acest izvor a băut Eminescu; din el purcede Creangă; otrava aceasta dulce o constatăm şi într-un scriitor de istorie cum a fost Ion Neculce. Firea noastră balansează între contemplaţie orientală, ironie, entuziasm liric. Lenea noastră, lipsa noastră de tenacitate, de disciplină, avânturile noastre în gol, capacităţile de jertfă, blândeţea şi toleranţa noastră, toate ies din aceeaşi picătură în plus cu care Dumnezeu a dozat seminţia noastră.

Răsfoind paginile lui Ion Neculce, îl vom găsi artist subt acest aspect anumit. [...]

Neculce a trăit exact de la 1672 până la 1745, şi a vorbit în cronica lui, despre un şir de domni, începând de la Dabija vodă şi sfârşind cu loan Mavrocordat. A adăogit la acest *Letopiseţ O samă de cuvinte pentru domni şi pentru ţară, ce nu se află în Letopiseţele Costineştilor.*

Aceste din urmă legende au inspirat pe unii dintre poeţii noştri de la mijlocul secolului trecut. Se cunosc versurile lui Alecsandri despre *Altand Mănăstirii Putna,* aţi recitat şi dv. *Daniil Sihastru* sati *Mamă lin Ştefan cel Mare* ale lui Bolintineanu. La cea dintăi apropiere între poeţii moderni şi *O samă de cuvinte,* se simte deosebirea în favoarea lui Neculce, prin puterea de expresie şi simplicitate. Căci puterea de expresie, naturaleţea şi simplicitatea au fost caracteristicile scriitorului Ion Neculce, biv vel vornic în Ţara de Sus. [...] Foarte de mirare lucru este că opera acestui scriitor vechi, circulând în puţine manuscripte odinioară, însă acum tipărită de multe vreme şi retipărită, a urmat totuşi a şedea închisă în biblioteci, având puţină cercetare. Aceasta minunată operă e totuşi o răcliţă plină de amintiri de preţ, pe care o ţineţi uitată, cu cheia pierdută, într-un fund de scrin. [...]

Aceeaşi simplicitate, aceeaşi naturaleţă, aceeaşi putere de expresie fac din Ion Neculce cel dintăi povestitor artist al nostru. Ca şi poezia populară, opera lui Ion Neculce nu este îndestul de bine cunoscută şi îndeajuns de preţuită. Ca şi poezia populară, paginile frumoase ale lui Neculce trebuie să fie un îndreptar pentru toţi acei care ţin, în ţara noastră, un condei în mână. Istoria trecutului nostru Neculce a avut-o „scrisă în inima lui", cum singur zice.

Ca să fim şi noi, ca el, ai neamului nostru, trebuie să ţinem neîntrerupt legătura cu tot ce-i caracteristic şi frumos în trecutul nostru literar, cu izvoarele vii. Să ne începem ucenicia literară de la popor şi de la dumnealui Ion Neculce, biv vel vornic în Ţara de Sus.

(Mihail SADOVEANU, *Ion Neculce, scriitor artist,* Focşani, 1936)

Când întrebuinţăm, ca şi când cetim numai, cronica lui loan Neculce, trebuie să ne gândim totdeauna că n-avem de-a face cu povestirea pătimaşă a luptătorului care abia a lăsat armele din mână, că într-însa nu răsună nici imnul de triumf al biruitorului, nici plângerea învinsului prigonit sau înstrăinat, ci limpedea, curata, senina şi buna povestire a unui bătrân foarte bătrân, care, privind în urmă, în dunga din ce în ce mai umbrită a trecutului său, vede înşirându-se acelea ce au fost, atât de liniştite, de orânduite şi de frumoase!

loan Neculce şi-a scris foarte târziu, în adevăr, letopiseţul, după ce mântuise cu luptele lui cele mari şi cu suferinţele-i îndelungate, în liniştea unei retrageri aproape continue, Ia ţară mai mult, gândindu-se la viaţa sa din trecut şi aşteptându-şi senin sfârşitul. „Am trăit - scrie el povestindu-şi întoarcerea în ţară - la casa mea până astăzi, - şi înainte cât mi-a mai lungi Dumnezeu viaţa". [...]

Neculce nu era un cărturar: desigur că nu ştia nici o altă limbă decât a ţării, pe care o ştia însă minunat, cu toate măiestrele ei întorsături şi frumseţa şi bogăţia vocabularului ei, şi greceşte. [...]

Pentru învăţătura cetitorilor, când vor avea să răspundă ca în cazurile date de tradiţie, pentru moralizarea lor, înfăţişează Neculce „o samă de cuvinte", pe care fiecine e slobod a nu le crede. „Deci, o seamă de istorii mai alese şi noi nu le-am lăsat să nu le scrim, însă nu

le-am scris la rândul lor, ce s-au pus de o parte; înaintea domniei Dabijei vodă s-au scris".

Mai e nevoie de îndreptăţire? Dar aceste „cuvinte" sunt o comoară! In proza lor puternică şi dulce simţim sufletul trecutului mai bine decât oriunde şi, mulţămită acestui măiestru simplu, care este Neculce, o poartă spre legendă se deschide în zidul sever al cronicii, o poartă prin care vedem perindându-se în lumina supranaturalului eroice chipuri de epopee. [...]

Aceasta e cronica lui loan Neculce: cea mai colorată, mai simplă şi mai fermecătoare în naivitatea ei din povestirile asupra trecutului românesc, opera unui suflet cinstit, unei minţi cumpănite, în care bunul-simţ natural şi înţelepciunea câştigată ajungeau să poată înlocui pe deplin însuşirile ce se capătă prin şcoală şi printr-o întinsă şi aleasă lectură.

(N. IORGA, *Epoca lui Cantemir. VI. Cronica lui loan Neculce,* în *Istoria literaturii româneşti,* vol. II - *de la 1688 la 1780,* Editura Librăriei „Pavel Suru", Bucureşti, 1926, p. 281-282, 284-286, 305)

Când citeşti cronica lui Nictdce, un nume îţi năvăleşte numaidecât în minte: Creangă. într-adevăr, dacă ne-am închipui pe Creangă trăind în veacul al XVIII-lea, el ar fi trebuit să scrie ca Niculce, precum Niculce în epoca eminesciană, nemaifiind acum boierii la cârmă, şi-ar fi scris istoria vieţii lui. în Niculce se înfăptuieşte cu un veac înainte acel amestec de mică cultură de târgoveţ şi de înţelepciune ţărănească. Bineînţeles, Niculce este boier şi chiar arată dispreţ pentru neamul „prost", dar sufletul lui e rural. Cu Creangă, el are împreună ingenuitatea şireată, acel tic de a se socoti neghiob, crezându-se totuşi deştept. („Aşa socotesc eu cu firea mea aceasta proastă"), proverbialitatea, filosofia bătrânească, minunarea, văietătura şi în fine acel lucru învederat, dar inanalizabil ce se cheamă darul de a povesti. Niculce îşi începe letopiseţul, ca şi N. Costin, cu domnia lui Dabija (1661), adăugând până atunci şi *O samă de cuvinte,* adică de anecdote asupra vremilor mai vechi. îşi duce însă naraţiunea până la domnia lui loan Mavrocordat (1743). De la domnia lui Constantin Duca, în care tânăr

de tot era postelnic, este mai tot timpul martor ocular. Experienţa, vârsta înaintată îi dau lui Niculce dezlegarea limbii, tonul bârfitor şi moralizator. Cronicarul e înţepător şi cu un firesc humor popular. [...]

La usturătura cuvintelor se adaugă filosofia proverbelor acumulate ca la Creangă, de astă dată din izvor popular, mai puţin din Biblie: „Paza bună trece primejdia rea"; „meiul blând suge la două mume", „capul plecat nu-l prinde sabia"; „... şi se potriveau amândoi aceşti boieri într-o fire, după cum zice: «calul râios găseşte copacul scorţos»; „cine face face-i-se"; „Nu bat cei mulţi pre cei puţini, nici cei puţini pre cei mulţi; ce numai cum va Dumnezeu", „Nădejdea Domnului este ca seninul cerului şi ca încetul mărei; acum este senin şi se face nour; acum este marea lină şi se face furtună"; „şi s-au plinit atunce un cuvânt prost ce zice: «cu earba cea uscată arde şi cea verde»."

Sunt şi cugetaţi proprii şi mai cu seamă adevăruri de politică naţională, exprimate naiv, dar cu mult parfum arhaic şi într-o adevărată sforţare de construcţie poetică. [...]

Niculce îşi însoţeşte cugetările cu vaiete bătrâneşti ce dau cronicii acel aer de vechime şi inocenţă:

„Oh! oh! oh! Săracă ţeară a Moldovei, ce nenorocire de stăpâni ca acesta ai avut! Ce sorţi de vieaţă ţi-au căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâte spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Moldovă!; oh, oh, oh! Vai, vai, vai de ţeară! Ce vremuri cumplite am ajuns, şi la ce cumpănă am căzut. Doară Dumnezeu de a face milă!..."

Astfel îşi frânge cronicarul mâinile de-a lungul letopiseţului, văietându-se şi creându-se pe sine ca tip al boierului cu jale de ţară. însă jălaniile Iui nu vin din pură sentimentalitate patriotică. Niculce e bârfitor, răutăcios ca bătrânii, încondeietor bufon al lucrutilor, aşa că pagina întteagă e o comedie înaltă alunecând de la reaua cârcotire la patriarhala plângere. Acel „oh, oh, oh" dintâi, atât de citat penttu onestitatea lui, vine după un portret caricatural al lui Dumittaşco vodă, adevărat pamflet.

Această complexitate pamfletară făcută din ciudă şi vaiete, din coloare şi încărcătură se va regăsi în numeroasele portrete de domni. [...]

La Niculce se descoperă o tehnică încheiată a portretului în care intră câteva note tipice: o însuşire sau o anomalie fizică, starea

intelectului, predispoziţia etică; o însuşire sau o scădere morală, un tic, un obicei, totul dozat, ritmic şi rotit în jurul unei virtuţi sau diformităţi substanţiale. Portretul niculcian stă la mijloc, între caricatură şi tablou.

Şi mai neted se arată talentul înnăscut al lui Niculce în fragmentele epice, în scurtele momente în care viaţa unui om e surprinsă în chiar desfăşurarea ei. Duca mazilit, pe când, gospodar, îşi număra oile, Duca mergând cu boierii pe gios „pe lângă împărăţie pe uliţele Iaşului", nunta Catrinei lui Duca (amestec de Delacroix şi Raffet) cu danturi prin ograda curţilor domneşti când un vornic mare purta un cap de danţ şi alt votnic mare purta alt cap de danţ, îmbrăcaţi în „şarvanale domneşti", acestea şi altele sunt neuitate tablouri. Iar în răpirea lui Duca nu e numai coloare, ci şi întâiul fenomen de realism nuvelistic din literatura română, cu transcrierea întocmai a reacţitmilor eroilor. [...]

Şi este, în darul de a caracteriza anecdotic, ceva din limbuţia de mai târziu a lui Ion Ghica. Purtarea pe uliţi a lui iMavrodin paharnicul, călare, însă întors, cu coada calului în mâini, silit a pronunţa corect: „cal murg la fântâna Bordii", care la el sună „AJogo sto funtina Bordi"; acrobaţiile lui Dediul spătariul care sărea peste trei cai o dată; breslaşii care strigă în gura mare lui Mihai Racoviţă: „Vândutu-ne-ai! Vândutu-ne-ai! Vândutu-ne-ai..."; Ilie Cantacuzino, scos noaptea din aşternut şi purtat pe uliţi, mustrat de zapcii cu: „Ţine-te, cerbule, cu coarnele cele boure...!" iată numai câteva specimene de astfel de anecdotică.

Afară de aceasta Niculce are vederea proaspătă, poetică, a omului necărturar, cu apercepţia firesc metaforică. Despre tabăra rusească, în noapte, se spune: „Se vedeau focurile ca stelele". Grozăvia canonadei e evocată cu imagini ţărăneşti: „... şi şi-au aşezat toate pustele cele mari, şi au început a se batere pre vrăjmaş, cât nu se vedeau razele soarelui, şi se întunecase lumea de nu se vedea om cu om, ce numai se vedea para cum eşia din puste ca cum ar arde nişte stuh mare, trestie, pe nişte vânt mare, aşa se vedea focul eşind din puste". Fără să se încurce în detalii, scutit de acea prolixitate caracteristică cronicarilor în genere, obscuri fiindcă nu nimeresc adevăratul raport dintre lucruri, Niculce e viu pretutindeni, familiar, intuind generalul în particular, într-un gest, într-o schimbare a feţei. Turburarea pârâtului şi mazilitului Duca e descrisă fiziognomic: „Eară Duca vodă nu putea nimic să mai răspundă, de ruşine şi de frică; numai ce schimba feţe; uneori se făcea roşu, uneori galbân".

(G. CĂLINESCU, *Cronicarii moldoveni,* în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1941, p. 28-30)

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni. [...]

Aşezându-se să scrie, ca un moşneag înţelept şi sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca „fraţii săi cetitori" să ştie „a se ferire de primejdii", Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospeţimea lor. Timpul ştersese mărunţişurile vieţii, lipsite de interes, dar icoanele şi păţaniile care-l impresionaseră mai puternic se desprind din amintire vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicei lui Miron Costin, înfăţişează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldoveneşti: epoca de prăbuşire a domniilor moldoveneşti şi începuturile domniilor fanariote. In dezlănţuirea războaielor crâncene dintre creştini - germani, poloni şi tuşi - de o parte şi turci de altă, domniile moldoveneşti cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini încordate de intrigi, de decădere naţională, de umilinţă deprimantă, pe care le simţim din tablourile sumbre pe care ni le înfăţişează cronicarul. Iată, bunăoară, într-un loc pe domnul Moldovei şi pe cel al Ţării Româneşti chemaţi la sfat în cortul paşei la Hotin, pentru ca paşa să răcnească la ei şi să „scoată hangerul ca să-i lovească". Iată, într-alt loc, pe Antonie vodă, care a făcut mult bine ţării, închis şi chinuit de turci în temniţă „şi I-au bătut şi l-au căznit în fel de fel de cazne; până şi tulpanuri subţiri îl făcea de înghiţea şi apoi le trăgea înapoi, de-i scotea maţele pe gură. Şi l-au făcut de au dat o mie de pungi" ca să scape. Şi „după ce l-au slobozit turcii şi s-au apropiat de casă, şi numai ce

au văzut că-i arde şi casa". Uneori tragicul se împleteşte cu comicul ca în dramele shakespeariene. [...]

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mişcare, ca, de pildă, aceea a răzvrătirii poporului împotriva grecilor, în care cronicarul vădeşte şi un deosebit simţ pentru psihologia maselor şi un rar dar de a evoca.[...]

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mişcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oştire moldovenească, atent la toate mişcările şi la toate situaţiile, prinzând din învălmăşeala mulţimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur şi coloare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta de la Stănileşti este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaţionale. De la deschiderea ostilităţilor cu răscoala mahalalelor şi a slujitorilor din casele boiereşti împotriva turcilor din Iaşi (tăierea neguţătorilor şi spargerea prăvăliilor: „băcăliile sta vărsate pe uliţe de era sătui şi copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele") până la tragicul act final când moldovenii, văzând din obuzul rusesc tătarii încărcaţi de pradă, se „slobozea asupra lor, ca să-şi scoată robii" şi când „ghinărarul Şeremet" îi împiedica „să se bată cu tătarii, că ei au făcut pace" cu ei, spre deznădejdea moldovenilor („Deci moldovenii au început a strigare şi a-l blăstemare şi a zicere cum n-or merge ei să se bată, că ei îşi văd părinţii şi femeile şi feciorii lor robi la tătari, de-i auzea cu urechile cum îl blestema") - de la început până la capăt, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mişcările şi toată zarva luptei defilează ca într-un film colorat subt ochii cititorului: dispozitivul de bătaie al armatelor creştine, tactica de luptă a ruşilor şi a turcilor, erorile de strategie comise şi viclenia lui Lupu Costachi care se înţelesese pe ascuns cu turcii; desfăşurarea atacului, bravura „ghenararului neamţ Vitman", care a căzut răpus de o „puşcă turcească", pe când îşi îmbărbăta grenadirii la atac; împresurărea armatei creştine; înflămânzirea ruşilor, tatonările păcii; stăruinţele depuse de ghenărarii nemţi, de Dumitraşco vodă şi de boierii moldoveni pe lângă ţar ca să continue lupta; condiţiile păcii, acceptarea lor - şi, în sfârşit, exilul moldovenilor. Lui Neculce nu-i scapă nici unul din acele amănunte care însufleţesc naraţiunea şi câştigă interesul cititorului. [...]

Neculce are un mare talent de povestitor: ştie să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiece situaţie şi să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalităţi pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecţia hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieţii, de care am vorbit mai sus, se vădeşte şi în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calităţi sufleteşti sau trăsături fizice, cât mişcarea. Portretul lui Petru cel Mare capătă viaţă proprie tocmai prin prinderea ticului: „cam arunca câte o dată din cap fluturând", şi prin acţiune: „umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fătă alai, numai cu două, trei slugi... că se tindea cu amândouă manile şi cuprindea pre Dumitraşco vodă de grumaz şi-l săruta pe faţă, pe cap şi pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său".[...]

In această înfăţişare vie, dar senină, a faptelot, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, zvâcneşte adesea în sfaturi înţelepte pe care le oferă cu duioşie comunicativă, din prisosul unei vieţi bogate în experienţe, ori de câte ori se iveşte prilejul „iubiţilor săi cititori tineri" sau „fraţilor săi moldoveni". [...]

Cronica lui Neculce înfăţişează însă un interes deosebit şi din punctul de vedere lingvistic. In evoluţia limbii noastre literare ea croieşte un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin şi după ei Dimitrie Cantemir au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată după tipare latine. Neculce, însă, care n-a avut parte să-şi petreacă copilăria şi tinereţea în şcolile iezuite ale Poloniei, fiindcă, pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeag în Ţara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, uşor influenţată de limba înaintaşilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părţilor, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costineşti şi mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundenţă de determinări adjectivale aşezate înaintea substantivului, acele construcţii brachilogice, acele *syllepse,* acele construcţii *hyperbate* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). In cronica lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu şi la Creangă, obţinând prin simetria părţilor un ritm armonios. [...]

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce şi caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni este mulţimea

expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieții, - „în cumpăna pierii", cum zice el - toate în legătură cu cuvântul *cap.* Lui Duca-vodă boierii stau *să-i mănânce capul.* Boierii se temeau să strice țara că pe urmă *a cădea grea în capetele lor; și-a băgat capiii* pentru voia banilor; *a plăti cu capul; și-a pus capul;* Lupul Vornicul s-a dus cu *capul în mână* în cortul vizirului; un altul *și-a adus căpullăpoala împărăției;* o blană de Mosc neagră *i-a scos capul* lui Duca-vodă, căci împăratul *l-a ertat de cap;* boierii pribegi se duc să-și *prinză capeteleprintr-ălte țări.* Sunt expresiuni din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă. [...]

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. într-adevăr este o afinitate sufletească între boierul cronicar de la începutul veacului al XVIII-lea și între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuși, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepție la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiția lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori care, prin factura lor stilistică și prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor.

(N. CARTOJAN, *Cronicarii moldoveni: Ion Neculce,* în voi. *Istoria literaturii române vechi,* vol. III, Fundația „Regele Mihai I", București, 1945, p. 189, 192, 194-197)

Neculce întrece pe toți autorii din epoca veche a literaturii noastte prin talentul său de scriitor. Să vedem în ce constă acest talent, pe cate i l-au recunoscut tot felul de oameni: istorici și critici literari, poeți și prozatori, simpli cititori ai cronicii lui etc.

Valoarea literară a unei opere științifice, cum sunt, prin natura lor, scrierile istorice, poate izvorî, într-o măsură mai mare ori mai mică, din însuși conținutul ei. Este tocmai cazul cronicii lui Neculce. Dragostea sinceră de țară a autorului, manifestată sub aspecte multiple (ura contra asupritorilor turci, atașamentul față de țara

Moldovei, înțelegerea pentru nevoile și suferințele poporului său etc.), interesul și curiozitatea de a ști ce se întâmplă peste hotarele pattiei, cu scopul de a-și informa cititorii și a le îmbogăți astfel cunoștințele, dorința de a învăța pe oameni, cu ajutorul faptelor istorice, cum să se poarte în viața lor publică și particulară: toate aceste lucruri și multe altele, asemănătoare, contribuie incontestabil la crearea impresiei, pe care ne-o lasă lectura cronicii lui Neculce, că ne găsim în fața unui scriitor și nu a unui istoric propriu-zis.

Dar un astfel de material nu are prin el însuși valoare literară. Dovadă, operele similare ale predecesorilor, contemporanilor și urmașilor, care, în general, nu diferă prea mult de a lui Neculce prin conținutul lor și sunt, cu toate acestea, departe de a produce în noi *n* de ordin estetic. Pentru a deveni literar, materialul faptic și . . i i trebuie văzut cu ochiul unui scriitor autentic și, în consecință, redat cu mijloace scriitoricești. Neculce a avut un astfel de ochi, care l-a ajutat să ttăiască, cu mintea și cu inima sa, tot ce a văzut el însuși și tot ce a auzit de la alții și, în același timp, să pună pe cititori în situația de a trăi și ei cele povestite de dânsul.

Să vedem care sunt elementele măiestriei artistice a cronicarului nostru. Lectura, fie și superficială, a cronicii lui Neculce, impresionează de la primele pagini prin participatea mereu vie, nu numai intelectuală, ci și afectivă, a cronicarului la bogata și variata prezentare a evenimentelor și oamenilor despre care vorbește de-a lungul opetei sale. Rareori povestirea sau descrierea are la el un caracter de simplă relatare, mai mult ori mai puțin rece sau neutrală. Evenimentele și acțiunile de tot felul, el le vede prin oamenii care le săvârșesc, ceea ce îl determină să ia mai totdeauna atitudine, să comenteze, să teflecteze și să-și manifeste sentimentele pe cate i le provoacă atât faptele, cât și autorii lor. Așa se explică marea vioiciune a expunerii și, drept urmare, impresia pe care o avem tot timpul că prin fața noastră se perindă, ca într-un vast caleidoscop, oameni în continuă mișcare. Situațiile și scenele cu ajutorul cărora cronicarul scoate în evidență o anumită trăsătură psihologică sau marchează un moment important în desfășurarea unei acțiuni sunt prinse pe viu cu o rară artă. Deseori ai impresia că Neculce procedează ca un regizor de astăzi, preocupat, în primul rând, de efectul pe care trebuie să-l producă scena înfățișată. Să se compare, în această priyuiță,...întâlnirea dintre vizirul

Chiupriuliul şi Gheorghe Ghica, fostul lui prieten din copilărie (legenda a XXXVII-a din *O samă de cuvinte),* sau organizarea meşteşugită a răfuielii dintre domnul Munteniei (Grigore Ghica) şi adversarii lui (cap. I al cronicii). [...]

La fel de plastice, adesea lapidare, sunt portretele, iarăşi foarte numeroase, în general simple schiţe, dar cu atât mai expresive, datorită, între altele, şi faptului că cronicarul nu-şi ascunde nici simpatia, nici antipatia pe care i-o inspiră personajul respectiv. Trăsăturile fizice se împletesc, de obicei, cu cele psihice, lăsând deseori impresia că corespund pe deplin unele altora. [...]

Neculce se serveşte de procedee stilistice simple şi sobre, la fel cu toţi scriitorii populari. Stilul lui este, de obicei, direct, adică propriu: spune lucrurilor pe nume, aşa cum face masa cea mare a vorbitorilor, neinfluenţaţi de teorii estetice sau de modele literare consacrate. Expresiile figurate, care există totuşi în opera cronicarului, nu sunt sau nu fac impresia a fi creaţii personale, întrucât aparţin limbii întregului popor, unde au intrat pe măsură ce au luat naştere în condiţii determinate, devenind cu timpul, un bun obştesc al colectivităţii lingvistice. Foarte personală, datorită talentului artistic, este numai utilizarea lor, conform cu necesităţile exprimării, dictate de conţinut. Iar atunci când Neculce creează el însuşi procedee stilistice (ipoteză pe care trebuie s-o admitem, chiar dacă nu putem totdeauna s-o dovedim concret), ele nu diferă prin nimic esenţial de cele populare, fiindcă sunt produsul unui om cate s-a identificat, în ce priveşte arta literară, cu poporul. De aceea nu-i posibil, în general, să distingem nici măcar cu o certitudine foarte aproximativă, creaţiile stilistice personale de cele anonime, comune tuturor vorbitorilor. Avem exact aceeaşi situaţie ca la Cteangă, scriitor de asemenea popular în sensul arătat aici şi cu care Neculce seamănă foarte mult. Aceşti doi scriitori sunt cei mai autentic populari din întreaga noastră literatură, tocmai prin faptul că şi-au însuşit, bineînţeles fără intenţie şi fără să-şi dea seama, mijloacele artistice ale povestitorilor populari anonimi, pe care, graţie talentului lor excepţional, îi întrec din punctul de vedere al măiestriei literare [...]

Un loc destul de important în procedeele stilistice ale lui Neculce ocupă sentinţele, maximele şi proverbele. Iarăşi o particularitate a stilului popular, care îl apropie din nou de Creangă.

Potrivit concepţiei sale teologice, cronicarul nostru recutge uneori la textele religioase, ceea ce autorul *Amintirilor din copilărie* nu face. Dar această deosebire este mai mult aparentă. Pentru Neculce, ca şi pentru masele populare, nu prezintă importanţă izvorul înţelepciunii exprimate cu ajutorul formulelor vechi şi consacrate, devenit bun al tuturora: şi experienţa milenară a practicii vieţii şi cărţile aşa-zis sfinte sunt, pentru oamenii care cred, într-un fel sau altul, în prescripţiile bisericii, tot produsul voinţei lui Dumnezeu. [...]

Folosirea înţelepciunii altota sub forma citatelor din cărţile sfinte, din filosofi şi din proverbele populare n-are, în intenţia lui Neculce, scopul pe care putem şi chiar trebuie, în mod obişnuit, să-l presupunem, acela anume, de a împodobi stilul cu flori culese din grădina altuia. Concepţia sa teologică îi serveşte adesea şi ca formă de critică politică şi socială care, dată fiind atmosfera spirituală a epocii, putea duce la rezultatul scontat de dânsul.

Tot aşa cred că trebuie să interpretăm nu numai citatele biblice şi pe cele filosofice (acestea din urmă cu un puternic colorit religios), ci şi maximele, zicalele etc. populare. Neculce simte nevoia de ordin politic (sau dacă vreţi, pedagogic) de a întări cu ajutorul unor autorităţi consacrate, adevărurile la care a ajuns singur, prin simpla observare a oamenilor şi a evenimentelor. în cazul proverbelor, el ţine, uneori, să adauge, cu o ironie uşor maliţioasă, îndreptată contra celor vizaţi de dânsul, că sunt „cuvinte proaste", care trebuie crezute totuşi, aşa cum face el însuşi (cu „firea lui cea proastă"), fiindcă prea se potriveşte conţinutul lor cu faptele şi cu situaţiile înfăţişate în cronică.

Cu proverbele seamănă, atât prin fixitate, cât şi prin caracterul lor sttict popular, formulele cu care Neculce anunţă în mod perifrastic încetarea din viaţă a cuiva: „au plătit datoria ce de opştie", „pân' ş-au plătit şi el datoria lumască, de-au murit", „au plătit datoria, dup-obiceiul aceştii lumi", „şi-au plătit şi el datoria aceştii lumi, cea strămoşească"; „s-au schimbat şi el din viaţa aceasta lumască".

Frecvente sunt şi anticipările: cronicarul cunoaşte toate evenimentele pe care le povesteşte, le vede în desfăşurarea lor până la capăt, şi atunci, la fel cu toţi povestitorii populari, previne pe cititor asupra unor întâmplări viitoare, folosind în acest scop iatăşi anumite procedee stilistice, mai mult ori mai puţin consacrate. [...]

Un loc important printre procedeele artistice ale lui Neculce ocupă ironia, iarăşi o caracteristică a stilului popular de totdeauna şi de pretutindeni. Ea îmbracă forme multiple şi variate, mergând de la simpla glumă, cu toate nuanţele ei, care o apropie, în largă măsură, de umor, până la izbucnirea mai mult ori mai puţin violentă a nemulţumirii: gradaţia este determinată de natura şi forţa sentimentului stârnit de faptele povestite. [...]

Despre arta literară a lui Neculce s-ar mai putea spune unele lucruri. [...] Lectura repetată a cronicii şi studiul întreprins pe baza acestei lecturi m-au dus Ia concluzia, pe care sper că am documentat-o suficient, că Neculce este un scriitor prin excelenţă populat, în sensul larg şi deplin al cuvântului.[...] El este, în ordine cronologică, cel dintâi scriitor artist al literaturii româneşti, precursor al lui Creangă, cu cate prezintă multe şi esenţiale asemănări, cum cred că rezultă destul de clar din analiza limbii şi stilului, precursor, într-un sens diferit, dar deopotrivă de important, al lui Mihail Sadoveanu, care vede în el un adevărat dascăl literar şi dovedeşte aceasta în cele mai frumoase opere cu conţinut istoric ale sale.

(Iorgu IORDAN, *Limba şi stilul lui Ion Neculce,*
în voi. *De la Varlaam la Sadoveanu,*
E.S.P.L.A., Bucureşti, 1958, p. 97-99,
101, 104-105, 110-111,112-113, 116-119)

In ce priveşte vocabularul, limba folosită de cronicarul nostru prezintă puţine elemente specifice moldoveneşti. Aceasta nu însemnează că deosebirile lexicale dintre graiurile celor două principate erau, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, mai mici decât astăzi. Dimpotrivă, putem fi siguri că ele erau mai mari, întrucât, pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre, vorbirea moldovenească şi cea muntenească diferă tot mai puţin una de alta, sub toate aspectele, datorită condiţiilor de viaţă, care, mai ales de la 1859 încoace, nu se mai deosebesc, ca odinioară, de la o provincie la cealaltă. Explicaţia făptuiţii amintit este alta: conţinutul cronicii lui Neculce cerea folosirea unui vocabular asemănător, dacă nu chiar identic, cu acel al operelor similare scrise de către munteni.

Marea majoritate a materialului lexical întrebuinţat de cronicarul nostru (mă refer nu la cantitate, adică la mulţime, ci la circulaţie) aparţine fondului principal de cuvinte al întregii limbi româneşti din timpul acela. La acest material, în cea mai mare parte de origine latină, se adaugă o serie, relativ bogată, de cuvinte împrumutate din diverse limbi (în primul rând slave, apoi turceşti şi maghiare), de asemenea comune vorbirii ambelor principate. Rămân, deci, un număr oarecum redus de elemente lexicale mai mult ori mai puţin specifice pentru graiul moldovenesc şi, îndeosebi, penttu limba lui Neculce.

Aşa stând lucrurile, în discuţia privitoare la vocabular voi urmări nu aspectul regional, care, repet, contează prea puţin, ci anumite trăsături ale lui mai caracteristice.

Cea mai izbitoare dintre toate este aspectul lui arhaic. Un mare număr de cuvinte au încetat de mult să mai circule în limba întregului popor, iar altele, destul de numeroase, care continuă să ttăiască în graiurile populare (de preferinţă moldoveneşti), au mai suferit modificări semantice, unele mai importante, altele mai puţin importante. [...1

Alături de elementele lexicale vechi sau învechite, şi oarecum în opoziţie cu ele, apar la Neculce destul de multe neologisme.

Fătă să fi fost un om cultivat în sensul pretenţios al cuvântului, cronicarul nostru a avut totuşi deseori prilejul să cunoască, prin experienţă personală directă, noţiuni şi obiecte pe cate marea majoritate a contemporanilor lui le ignorau şi să-şi însuşească astfel termenii respectivi. L-a ajutat la aceasta, înainte de toate, şederea lui prelungită în Rusia şi în Polonia. Această din urmă ţară era, cum ştim, catolică, ceea ce, pentru epoca feudală, însemnează cultură teologică şi laică în limba latină. Cât despre Rusia, ea începuse, datotită marelui ţar reformator Petru I, să se iniţieze în cultuta occidentală. De asemenea l-a ajutat pe Neculce să-şi însuşească un număr de neologisme contactul pe cate l-a avut, în calitatea sa de boier mare şi de înalt demnitar al statului, cu unii domni fanarioţi, oameni, în general culţi (mai ales, buni cunoscători ai limbii franceze). O parte dintre neologismele pe care le foloseşte cronicarul nostru trebuie să le fi cunoscut prin intermediul ruşilor, la fel cu românii cultivaţi din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Fac această afirmaţie bazându-mă nu numai pe faptul, amintit deja, că Neculce a trăit doi

ani în Rusia, ci şi pe sensul unora dintre neologisme, care se dovedeşte a fi strâns legat de viaţa publică rusească din vremea lui. [...]

Numeroase sunt cuvintele ruseşti (şi ucrainene) folosite de Neculce. Faptul se explică nu numai aşa cum am arătat deja, adică prin şederea cronicarului în Rusia, ci şi ca rezultat al unei influenţe exercitate pe plan ceva mai larg. O parte dintre ele exprimă noţiuni pur ruseşti, pe care el le-a cunoscut la faţa locului: vorbind despre condiţiile specifice de viaţă din Rusia, trebuia să recutgă la termenii ruseşti respectivi. Altele circulau mai de mult în vorbirea unor pături sociale, întrucât conţinutul lor ajunsese a fi cunoscut moldovenilor printr-un contact mai extins cu regiunile învecinate ale Rusiei (adică ale Ucrainei). Şi aceste cuvinte pot, ba chiar trebuie să fie socotite drept neologisme în sensul etimologic al termenului: cuvinte noi din punctul de vedere al vremii lui Neculce, intrate, deci, relativ de curând în graiul moldovenesc şi simţite ca atare, fie pentru că întrebuinţarea lor era limitată la un număr restrâns de vorbitori, fie pentru că nu se încadraseră încă pe deplin în sistemul lexical moldovenesc. [...]

Foarte numeroase sunt şi cuvintele venite din limba turcă. [...]

Limba folosită în actele oficiale emanate de la Constantinopol, precum şi de către reprezentanţii permanenţi sau întâmplători ai Porţii, era turca, şi tot de această limbă se serveau conducătorii, de toate gradele, ai trupelor în relaţiile lor cu localnicii. Asta înseamnează că divanul domnesc, funcţionarii mai mărunţi ai curţii, şefii autorităţilor din ţinuturi şi târguri etc. îşi însuşeau, prin forţa lucrurilor, terminologia politico-administrativă de origine turcească, pe care n-aveau cum s-o înlocuiască prin una românească.

Afară de aceasta, Neculce vorbeşte adesea, cu lux de amănunte, despre războaiele purtate de turci contra nemţilor, leşilor, ruşilor, războaie la care participau, mai totdeauna, domnii ţărilor noastre împreună cu oştenii lor. In descrierile respective, cronicarul trebuia să recurgă necontenit la cuvinte turceşti, pentru a exprima noţiunile şi obiectele cunoscute numai turcilor. De aceea şi o parte destul de însemnată din terminologia militară întrebuinţată de dânsul este de origine turcească.

în sfârşit, Neculce, atât direct (a făcut o călătorie la Constantinopol), cât şi, mai cu seamă, indirect, prin turci sau prin moldoveni trăiţi vreme îndelungată în capitala împărăţiei turceşti, precum şi prin unii domni fanarioţi, a aflat diverse lucruri privitoare la condiţiile de viaţă din Turcia şi, o dată cu ele, şi-a însuşit cuvintele turceşti respective. [...]

în ce priveşte gramatica, limba folosită de Neculce se caracterizează pe de o parte printr-o serie de particularităţi arhaice şi, foarte puţine, regionale, iar pe de alta prin aspectul ei popular foarte pronunţat. Dată fiind marea forţă de rezistenţă a structurii gramaticale de-a lungul timpului, ne aşteptăm să găsim deosebiri relativ neînsemnate atât faţă de graiul muntenesc din vremea cronicarului, cât şi faţă de limba actuală.[...]

Caracterul popular al limbii folosite de Neculce iese la iveală cu cea mai mare forţă în sintaxă. Se poate spune că, sub acest aspect, ei nu se deosebeşte de un povestitor anonim din vremea lui sau chiar din zilele noastre decât prin atenţia mai mare cu care construieşte fraza, atenţie firească la un cărturar ca dânsul. Dintre scriitorii de mai târziu, el seamănă foarte bine cu Creangă, a cărui sintaxă se conformează şi ea regulilor limbii vorbite de masele populare. Deosebirile de la unul la altul sunt mai mult de amănunt şi se explică cronologic: în cursul celor o sută cincizeci de ani care îi despart, regulile sintactice s-au îmbunătăţit şi s-au ptecizat, aşa că autorul *Amintirilor* şi *Poveştilor* s-a găsit într-o situaţie cu atât mai favorabilă, cu cât perioada veche a limbii noastre, în care a scris Neculce, se terminase definitiv şi de mult în epoca lui Creangă.

O primă caracteristică, cea mai importantă, a sintaxei cronicarului nostru este predominarea frazelor construite prin coordonare faţă de cele construite prin subordonare; în majoritatea cazurilor, el întrebuinţează propoziţii principale, legate prin conjuncţiile coordonatoare obişnuite *(şi, iar, de etc.),* întocmai ca în vorbirea populară şi, adesea, în cea familiară (a oamenilor mai puţin instruiţi). Legătura este mai mult formală: conjuncţia (în special *şi)* poate lipsi, fără ca prin aceasta construcţia ftazei să sufere vreo modificare, fie şi neesenţială. Este adevărat că prezenţa unei conjuncţii (chiar a lui *şi,* cea mai banală, fiindcă-i cea mai răspândită) între două propoziţii coordonate schimbă ceea ce am putea numi ambianţa stilistică a frazei; dovadă, faptul că scriitorii buni cunoscători ai limbii naţionale sub toate aspectele ei (Sadoveanu, de pildă) folosesc amândouă procedeele

sintactice, după împrejurări (dictate de conţinut) şi cu efecte artistice diferite. Vorbirea populară n-a ajuns încă la acest stadiu de dezvoltare stilistică, şi Creangă însuşi, un foarte mare artist al limbii noastre, s-a limitat, de obicei, la fraza populară, chiar dacă i-a dat o mare amploare arhitectonică, fiindcă conţinutul popular al operei sale cerea o formă de exprimare adecvată. In cazul lui Neculce, lucrurile se prezintă şi mai clar în sensul arătat aici: fraza coordonată este Ia el oarecum regula generală. [...]

Am insistat aşa de mult asupra caracterului popular pe care îl manifestă, la tot pasul, sintaxa limbii folosite în cronica lui Neculce, penttti motivul că el constituie trăsătura ei fundamentală. De altfel populare sunt şi celelalte laturi, ale limbii lui Neculce. Căci ce alta însemnează, în realitate, afirmaţia, dovedită cu ajutorul unui bogat material, că cronicarul scrie în graiul provinciei lui natale? Pe vtemea aceea nu exista o limbă literară în sensul de astăzi, adică unitară (măcar relativ) şi îmbunătăţită printr-o practică îndelungată, în ce priveşte regulile ei gramaticale. Intre vorbirea maselor populare şi aceea a clasei conducătoare nu existau aproape deloc deosebiri, nici chiar atunci când boierii erau (ceea ce se întâmplă foarte rar) oameni culţi. Aceştia aveau, desigur, un vocabular mai bogat, construiau fraze mai complexe, dar, considerată în total, limba folosită de ei era, calitativ vorbind, identică cu a ţăranilor. Dovadă, operele scrise de oameni erudiţi în toată puterea cuvântului, cum au fost Miron Costin, stolnicul Cantacuzino sau Dimitrie Cantemir: aparent, limba lor se deosebeşte mult de a maselor populare, dar aceasta din cauză că ei se silesc din răsputeri să imite sintaxa unor modele străine (în primul rând latineşti), ceea ce, în treacăt spus, nu reprezintă un câştig pentru limba noastră, şi întrebuinţează un vocabular bogat şi felurit, impus de conţinutul scrierilor lor. In ce priveşte însă fonetica, morfologia, fondul principal de cuvinte şi chiar majoritatea regulilor sintactice, autorii citaţi nu se deosebesc de contemporanii lor ţărani decât din punct de vedere cantitativ.

La Neculce nu constatăm, cu excepţia vocabularului, nici măcar deosebiri cantitative. El scria cum vorbea, şi vorbea la fel cu întreg poporul moldovenesc din timpul acela. Şi dacă avem mereu impresia că vorbeşte totuşi altfel, faptul se datoreşte talentului său literar. Intervine, deci, o deosebire nu de limbă, adică de stil al limbii, ci de stil individual. [...]

Cronicarul nostru aparţine acestei categorii de vorbitori, pentru motive care sper că rezultă clar din toată discuţia precedentă. Textul cronicii lui prezintă foarte numeroase cazuri de fonetică sintactică, adică de grupuri sintactice scrise întocmai cum erau rostite. Aşa se explică altă trăsătură caracteristică a limbii lui, aceea de limbă vorbită, care este, în realitate, un aspect, aparent deosebit, al caracterului ei popular. Căci limba populară are totdeauna aspect vorbit. [...]

Secolul al XVIII-lea, mai ales către jumătatea lui şi după aceea, trebuie considerat ca o perioadă de trecere de la epoca veche la epoca nouă a limbii noastre şi că această tranziţie, care însemnează, de fapt, lupta între vechi şi nou, se poate constata în cronica lui Neculce, unde şovăirile în redarea aspectului fonetic al cuvintelor, precum şi folosirea a două, eventual a trei elemente gramaticale sau lexicale pentru acelaşi conţinut, şi invers, apariţia unuia singur pentru mai multe conţinuturi, sunt extrem de numeroase. Când şi când trebuie să contăm, probabil, cu transcrieri tradiţionale, necorespunzătoare realităţii lingvistice, sau cu greşeli datorate copiştilor, după cum am văzut de-a lungul discuţiei privitoare la fonetică, dar de cele mai multe ori avem a face, fără îndoială, cu o luptă între aspectul nou şi cel vechi al aceluiaşi cuvânt sau al aceleiaşi forme gramaticale, luptă din care iese învingător aspectul nou.

Stadiul de dezvoltare a elementelor noi diferă de la caz la caz, dar evoluţia ulterioară a limbii noastre, aşa cum o cunoaştem din textele posterioare vremii lui Neculce, cât şi înfăţişarea ei actuală [...] arată lămurit că chiar inovaţiile modeste din punct de vedere cantitativ au izbutit, până la urmă, să se impună.

(lorgu IORDAN, Studiu introductiv la Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte,* ediţia a 11-a, revăzută, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1959, p. LXVIII, LXX-LXXlll, LXXV, LXXLX, LXXX, LXXXVI-LXXX1X)

Prin ce seamănă Neculce cu Creangă sau mai bine zis Creangă cu Neculce? înainte de toate, prin faptul că conţinutul operei lor este,

oricum, popular. Nici la unul, nici la celălalt nu este vorba de probleme propriu-zise, de felul acelora pe care şi le pun scriitorii cu scopul de a le rezolva din punct de vedere literar. Neculce povesteşte evenimente din viaţa Moldovei. La cele mai multe dintre ele a fost martor, şi nu numai martor în sensul obişnuit al termenului, ci şi participant activ. Vreme de circa 40 de ani, prin poziţia lui în societatea moldovenească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Neculce, reprezentant al clasei boiereşti, a avut numeroase funcţii, ajungând până la una dintre cele mai înalte, aceea de vornic al Ţării de Sus. Majoritatea faptelor povestite de el sunt evenimente istorice, întrucât le săvârşesc sau participă într-un fel la ele oameni cu răspundere în viaţa publică a ţării. Cu toate acestea, chiar atunci când consecinţele privesc interesele ei vitale, cronicarul nu le prezintă, în general, altfel decât pe cele obişnuite, nu diferă de un contemporan oarecare al său decât prin talentul literar, care face, bineînţeles, ca povestirea să capete valoare şi să trezească interes.

Situaţia lui Creangă este, din punct de vedere, mult mai clară, în sensul că, prin însuşi conţinutul operei sale, el este un scriitor popular. Dacă lăsăm la o parte povestirile, care sunt prin definiţie producţii poptdare, chiar când au un autor cunoscut, *Amintirile din copilărie* au şi ele acelaşi caracter. Creangă povesteşte lucruri din vremea când el trăia în satul natal şi simţea, gândea, vorbea şi se comporta ca toată lumea din jurul lui. De altminteri, şi aşa-zisele povestiri, de pildă: *Stări Păţitul sau Ivan Turbinca,* sunt tot un fel de poveşti poptdare. Aş putea merge chiar mai departe şi să consider, într-un anumit sens, tot ca poveste şi nuvela, cum i se spune adesea, *Moş Nichifor Coţcariul.*

„Popularitatea" acestor doi scriitori se manifestă însă şi prin modul de a comunica lucrurile văzute şi trăite de dânşii. Afirmaţia aceasta este tautologică, pentru că unui conţinut popular nu-i poate corespunde, cel puţin teoretic, şi în mod just, decât o exprimare populară. Neculce şi Creangă sunt scriitori populari şi din acest punct de vedere. Ei folosesc vorbirea moldovenească din epocile respective. [...]

Altă particularitate, care nu interesează exclusiv pe lingvişti, constă în faptul că, datorită tocmai conţinutului operei lor, aceşti doi scriitori „vorbesc", nu „scriu", atunci când povestesc. Ei nu se gândesc la un viitor cititor, ci au în minte, oarecum, în faţa lor, nişte ascultători, şi de aceea vorbesc cum ar fi vorbit oricare dintre ascultătorii lor, indiferent de talent ş.a.m.d. Bineînţeles, din cauza talentului, felul acesta oricare, banal, sub aspect strict lingvistic, de a se exprima capătă forme artistice pe care le cunoaştem şi le apreciem cu toţii. Pe lingvişti îi interesează oralitatea limbii amândurora în sensul autenticităţii, nu totdeauna perfecte, dar foarte aproape de perfecţiune, a vorbirii folosite de Neculce şi Creangă.

Prin ce mai seamănă aceşti doi scriitori? Prin talentul lor, calitate înnăscută, care le-a creat un loc de frunte în istoria literară românească. Dar şi aici trebuie să invocăm caracterul popular al operei lor. Creaţii stilistice, în sensul strict personal, aproape nu găsim nici la Neculce, nici la Creangă. Amândoi recurg la expresiile, locuţiunile etc. existente de multă vreme în limba de toate zilele folosită de otice vorbitor. Pe ei însă talentul i-a ajutat să le folosească altfel, adică mult mai bine. Se ştie că povestitorul humuleştean apelează foarte des la proverbele şi zicalele atât de numeroase şi de plastice din vorbirea populară. La fel, Neculce, care pune însă destul de des la contribuţie şi cărţile religioase, în primul rând Biblia. Interesant este că, ori de câte ori întrebuinţează citate - aşa le denumeşte George Călinescu, biograful lui Creangă, care vorbeşte chiar de erudiţia acestuia, pornind, evident, de la ideea că citatele constituie o particularitate a filologilor, erudiţi, aş zice, prin definiţie - el se simte obligat să facă trimiterile respective (obicei iarăşi specific al filologilor). Când reproduce un proverb sau o zicală, care se potriveşte fie faptului povestit, fie persoanei în speţă, de ex.: „Pielea rea şi răpănoasă ori o bate ori o lasă", sau „Când e brânză, nu-i bărbânţă", Creangă adaugă „vorba ceea", care este un echivalent al izvorului citat de filologi etc., etc. Neculce procedează la fel, dar întrebuinţează alte formule, aparent mai „savante", „precum dzice", „după cum dzice" „cum ne dzice Scriptura", „cum dzice Christos la Evanghelii", sau „precum mărturiseşte David prorocul". Deosebirea, de ordin mai mult exterior, se explică, în primul rând, prin atmosfera spirituală a epocii în care s-a format şi a trăit fiecare.

în calitatea lor de moldoveni, amândoi cultivă ironia într-o măsură mai mare decât de obicei, dacă ne referim la întreaga noastră literatură. Ironia noastră este o caracteristică a felului de a vorbi popular. Ţăranii, se ştie, folosesc des ironia şi aluziile, cum se vede mai cu seamă din anecdotele şi povestirile populated...] Neculce

întrece pe Creangă, dar nu din cauză că talentul său ar fi mai mare, ci datorită condiţiilor oarecum extra-literare ale cadrului prezentat în cronica sa. Astfel el este şi un excelent portretist. Portretele sale, foarte numeroase, au mai toate o nuanţă moralistă, care ne aminteşte de moraliştii Occidentului din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în sensul că înfăţişează pe oameni dintr-un punct de vedere oarecum critic, bazat pe observaţia atentă a comportării lor, precum şi pe o concepţie etică despre lume, despre viaţă. In expresia propriti-zisă, pasajele corespunzătoare din cronică sunt tot populare, nu diferă prin nimic de povestirea curentă a evenimentelor. [...]

Asemănările multe şi profunde dintre Neculce şi Creangă izvorăsc dintr-o înrudire electivă, de natură individuală şi totodată colectivă, dacă-i pot spune aşa, în sensul că trăsăturile lor psihologice strict personale s-au grefat pe cele specifice ale moldovenilor în general. Cred că pot invoca în sprijinul acestei familii numele celui de-al treilea mare povestitor al literaturii noastre: Mihail Sadoveanu, care seamănă cu Neculce şi cu Cteangă nu pentru că i-a avut ca „învăţători" în activitatea sa scriitoricească, ci din cauza aceleiaşi înrudiţi elective de care am amintit.

Pentru un bun cunoscător al psihologiei moldoveneşti, aceşti trei reprezentanţi străluciţi ai scrisului nostru naţional nu puteau fi judecaţi după opera lor, decât ca moldoveni. întocmai cum I.L. Caragiale, de pildă, nu putea să fie privit din acelaşi punct de vedete, decât ca muntean.

(lorgu IORDAN, *Neculce, precursor a' lui Creangă,* în *Cronica.* nr. 36, Iaşi, 6 septembrie 1974, p. 1,6)

Cronicile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea clin Ţara Românească şi din Moldova, adesea anonime, sunt cronici de Curte scrise în favoarea unui domnitor, ceea ce le coboară, cu unele excepţii, interesul documentar, cât şi pe cel literar. Acela care, reluând tradiţia secolului anterior, a izbutit să ridice istoriografia la cel mai înalt nivel artistic este Ion Neculce, adevăratul continuator al lui Miron Costin. Fără să-şi încerce puterile în literatura propriu-zisă ca Dimitrie Cantemir, Neculce a făcut pentru literatură mai mult decât pentru istorie şi el este întâiul scriitor care a setvit urmaşilor nu numai ca izvor, dar chiar ca model, până în zilele noastre (lui Mihail Sadoveanu, de exemplu). [...]

Ceea ce face farmecul legendelor lui Neculce este conţinutul lor educativ fără ostentaţie sau cumpănit anecdotic, epicul cuminte, bătrânesc, naraţiunea simplă, populară. E lesne de înţeles de ce legendele din *O samă de cuvinte* au fost atât de citite şi prelucrate de scriitorii din secolul următor. Aceştia au găsit fără multă zăbavă subiecte de-a gata, necesitând doar versificaţia pentru a fi transformate în cântece, balade sau poeme. De cele mai multe ori însă, observaţie care nu s-a făcut, legendele lui Neculce pierd din autenticitate în prelucrările poeţilor, păstrându-şi mai departe adevăratul parfum numai în original.

Este interesant că autorul este conştient de caracterul semireal al legendelor sale şi dacă a ţinut să le încredinţeze scrisului n-a făcut-o din motive neapărat istorice, ştiinţifice, cât din plăcerea de a transmite urmaşilor nişte tradiţii care altfel s-at fi pierdut. Legenda întemeierii mănăstirii Putna, când Ştefan cel Mate ar fi ucis un copil de casă cate trăsese cu arcul mai departe decât el, o descifrase Neculce într-o inscripţie pe tm clopot. Versificând-o în *Altarul mănăstirii Putna,* Alecsandri n-a adăugat povestirii nimic deosebit. Alecsandri neglijează a doua parte a legendei, despre paharul de jasp al lui Ştefan, spatt de nişte zlotaşi în a treia domnie a lui Mihai Racoviţă, pe vremea egumenului Mihai Chisăliţă. Motivul a fost tratat de D. Bolintineanu în *Cupa lui Ştefan,* în chip convenţional, retoric. Tot Bolintineanu a scos două poezii: *Mamă lui Ştefan cel Mare* şi *Daniil Sihastru* din legenda neculciană nr. 5. Aici poetul sare peste amănuntul cel mai important, cu neamţul care a alungat pe turci de pe muntele din faţa cetăţii, ochind cu tunul în ţeava unui tun inamic şi în boldul cortului împărătesc. C. Negruzzi a luat ca punct de plecare în poemul său *Aprodul Purice* legenda nr. 6, Alecsandri, în *Movila lui Purcel, Dumbrava Roşie* şi *Visul lui Petru Rareş,* legendele nr. 8, 9 şi 12. In afară de aceste subiecte, *O samă de cuvinte* mai conţin şi altele, mai puţin cunoscute, nu mai puţin demne de reţinut. în legătură cu Petru Rareş se povestesc două anecdote, pe nedrept ignorate de scriitorii de mai târziu. [...]

Un bun subiect de nuvelă oferă legenda nr. 22. Fiica lui Radu (Mihnea) a fugit pe fereastră din curtea domnească de la Hârlău cu o slugă şi s-a ascuns în codru. Voievodul a făcut „năvod" de oameni şi a prins-o la un loc numit Fântâna cerbului. Slugii i-a tăiat capul, iar pe ea a trimis-o la mănăstire, de a călugărit-o. C. Negruzzi reia episodul în *Flora română. [...]*

O legendă despre capriciile lui Ştefăniţă Lupu, care se amuza silind pe boieri să încalece pe cai sălbatici fără frâu, aflată şi în letopiseţul Bălenilor, a servit ca izvor poeziei lui George Coşbuc: *Ştefăniţă vodă.*

Excelente sunt anecdotele despre Gheorghe Ştefan. Rămas văduv, acesta s-a însurat cu o jupâneasa săracă, poprindu-i rădvanul în drum spre Iaşi şi înturnându-1, fără voia ei, spre casa lui. Mai pe urmă, umblând prin ţări străine, o urase şi-o înlocuise cu o slujnică de altă naţionalitate. [...]

Toată arta de povestitor a lui Neculce se relevă în legenda despre Gheorghe Ghica, urmaşul la tron al lui Gheorghe Ştefan. Subiectul e de basm oriental şi de nuvelă. [...]

Biografia lui Nicolae Milescu din legenda nr. 43, beneficiind de acelaşi fabulos oriental, pune totuşi în lumină caracterul aventuros al învăţatului moldovean. Este interesantă metamorfoza numelui eroului: Neculai Milescu Spătarul la început, prins cu vicleşug, se transformă în Neculai Milescul; după pedeapsă i se spunea Nicolai Cârnul, iar la sfârşit numai Cârnul, căci celebritatea lui se datora, cel puţin pentru Neculce, în bună parte semnului ce i se făcuse la nas.

In *O samă de cuvinte,* Neculce se manifestă ca un scriitor propriu-zis, indiferent dacă era conştient sau nu de acest lucru (el credea, desigur, că face operă documentară). în *Letopiseţul Tării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat,* preocuparea de istorie este mai mare, fără ca reconstrucţia, în primul rând literară, să lipsească. Intenţia cronicarului nu a fost să alcătuiască o lucrare de informaţie, ci să scrie o operă personală, bizuită pe fapte trăite. „Nu i-au mai trebuit - mărturiseşte el - istoric străin, să citească şi să scrie, că au fost scrisă în inima sa". Cronica lui Neculce are în cel mai înalt grad caracter memorialistic şi ca atare intră în întregime în sfera literaturii. [...]

Dragostea de ţară a cronicarului străbate letopiseţul şi nu pierde nici un prilej de a se manifesta. Important pentru literatură este că patriotismul lui Neculce nu se rezumă la simple declaraţii, ci la forma unor strigăte de durere, psalmodice:

„Oh! oh! oh! Săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viaţă ţ-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâte spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă!..." [...]

Cu spiritul său acut de observaţie şi cu filosofia vârstei la care scrie, Neculce ştie să aleagă întocmai ca un romancier din mulţimea datelor aspectele esenţiale şi să le înfăţişeze concret, nu cu obiectivitatea mai mult sau mai puţin indiferentă a istoricului, ci cu teacţia sufletească vie, cu comprehensiune sau revoltă, cu duioşie sau ironie, cu ataşament sau sarcasm, într-un comentariu de martor, cele mai adesea ori chiar de actor implicat în desfăşurarea faptelor. Chiar când întâmplările sunt numai auzite de la cineva sau citite, Neculce le povesteşte în aşa fel, încât, ca autorul dramatic, dă iluzia maximă a realităţii şi actualităţii.

Iată scena alegetii lui Dabija ca domnitor. Toma şi Iordache Cantacuzino o aranjaseră mai înainte cu nepotul lor, cupariul Rusăt cel băttân:

„Şi ieşind boierii înaintea vizirului, se ţine cel di cela să-i aleagă la domnie. Iar Dabija vornicul nemică nu ştie, nici în gând nu-i era. Ce cum intrară boierii în casă la vizirul, fiind lucrul tocmit şi aşedzat cu cupariul, şi întrebă vizirul care este Dabije. Şi arătându-1 boierii, l-au şi îmbrăcat cu caftan de domnie. Iar alţi boieri ce trage nedejde domnii au rămas numai cu nădejdea".

S-ar crede că autorul se afla la faţa locului. [...]

Din punct de vedere literar, ceea ce se remarcă în primul rând la Neculce este darul povestirii. Nu numai în *O samă de cuvinte* sunt naraţiuni epice şi anedote, ci şi în letopiseţ. [...]

Alături de darul povestirii, Neculce are, ca nimeni altul până la el, darul portretizării figurilor evocate, însuşire de romancier. Personajele sale istorice sunt în marea lor majoritate eroi de roman. Chiar atunci când aceştia nu sunt personalităţi istorice şi n-au roluri epice, cronicarul ştie să le creioneze fizionomia şi să le sugereze caracterul printr-un gest, o acţiune simplă, o predispoziţie, un obicei, un tic. Când însă eroul e complex, atunci autorul îl relevă sub toate laturile, fizic şi moral, comentându-i fiecare trăsătură, ca

într-o fişă caracterologică labruyeriană. Neculce zugrăveşte figurile celor 14 domnitori de care se ocupă ca Suetoniu în cartea celor *Doisprezece cezari,* făcând loc încă şi altor feţe, în unele cazuri rămase până astăzi exclusiv în caracterizările lui, ca aceea a mitropolitului Dosoftei. [...]

Neculce nu se mulţumeşte să înfăţişeze personaje istorice din afară, indiferent, el ia atitudine nu numai faţă de faptele lor, ci şi de însuşirile lor morale, pe care încearcă să Ie generalizeze, să le reducă la unitate, stabilind astfel o variată galerie de tipuri. Procedeul e mai puţin al istoricului şi mai mult al romancierului, dar, tipizând, cronicarul nu pierde din vedere trăsăturile individuale, concret istorice, ceea ce-l menţine în limitele adevărului şi în acelaşi timp ale artei.

Alte elemente care contribuie la realizarea impresiei de artă în cronica lui Neculce sunt tablourile de epocă, detaliile de decor, indicaţiile ceremoniale, nu lipsite de fast, pitoreşti.

Nunta domniţei Catrina Duca cu Ştefan feciorul cel „grozav la faţă" al Iui Radu vodă, la Iaşi, oferă un tablou memorabil:

„Ş-au veselit 2 săptămâni cu feluri de feluri de muzici, şi de giocuri, şi pelivani, şi de puşci. Şi giuca 2 danturi pen ogtadă şi pe uliţe, cu toţi boierii şi giupânesele împodobiţi, şi toţi neguţătorii, şi tot târgul. Şi un vornic mare purta un cap de danţu şi alt vornic mare alt cap de danţu, îmbrăcaţi cu şarvanale domneşti. Numai mirii şi mireasa, fiind feciori de domnu, nu giuca în danţu pe afară, numai ce giuca cu boierii. Cât nu era nuntă, şi era minune."

Măsurile protocolare stabilite la primirea de către Antioh Cantemir a solului polonez Rafael Lescinski seamănă cu cele de la curtea bogdihanului Chinei, zugrăvite de Nicolae Milescu:

„Deci, aşa s-au aşedzat: să se scoboate Antiohi vodă până la trii scări şi solul să se sue iară până la trii scări. Şi la al şaptili scară, unde este giumătatea, să se închine unul altuia. Şi aşa alături să meargă până în casă. Şi la băut totodată să be amândoi..."

Asemenea amănunte de culoare au servit lui Mihail Sadoveanu în romanul său de reconstrucţie istorică *Zodia Canceridid,* unde soseşte în Moldova secolului al XVII-lea abatele francez Paul de Marenne.

Din punct de vedere stilistic, Neculce se aseamănă cu Ion Cteangă, în sensul că amândoi utilizează modul povestiţii populare, în totală nectinoştinţă de procedeele culte (Creangă, având cunoştinţă de ele, le-a ignorat în chip voluntar). în afară de Biblie, de cronicile anterioare, manuscrise, ale lui Ureche, Costin şi alţii şi în afară de un cronograf pe care l-a copiat parţial (ms. B.A.R., nr. 4793) este puţin probabil ca Neculce să mai fi citit alte cărţi, pretutindeni el preferând tradiţia orală în locul celei scrise. Unele potriviri între letopiseţul său şi alte letopiseţe nu trebuie socotite ca prelucrări de izvoare, ci ca simple reminiscenţe, în cazul că nu exista o tradiţie orală. Prin urmare, la Neculce (ca şi la Creangă) nu poate fi vorba de procedeu artistic conştient, ci de creaţie genuină în spirit popular, liberă de orice canon. Că în expunerea de tip natural, popular, putem descoperi *a posteriori* procedee, e altă chestiune.

Ceea ce caracterizează în primul rând expunerea lui Neculce (ca şi pe aceea a lui Creangă) este hazul provenit de cele mai multe ori din ironie, dintr-o dispoziţie serioasă, menită a atrage fin atenţia asupta unui lucru pe ocolite, cu aerul de a glumi, intenţia fiind de cele mai multe oti de a moraliza, de a satiriza, chiar de a protesta. [...] In majoritatea căzuţilor cronicarul recurge la formulaţi obişnuite în vorbirea curentă, toată străduinţa sa reducându-se la adaptarea cât mai exactă (şi subtilă) a zicerii la o situaţie dată. întocmai ca şi Creangă, Neculce are la îndemână un număr impresionant de construcţii populare, orale, potrivite tuturor împrejurărilor, pe care le plasează fără dificultate unde e nevoie, instinctiv. [...]

Paremiologia, votbitea în pilde, una din caracteristicile stilului popular, cultivată mai târziu de Constantin Negruzzi, Anton Pann şi Ion Cteangă, este o însuşire naturală a artei lui Neculce, ora cu multă experienţă de viaţă la vârsta când şi-a scris cronica, cunoscător al înţelepciunii celor vechi din scriptuti, sentinţe, proverbe şi zicale. [...]

Limba lui Neculce este imaginea scrisă, nu literară, fidelă a limbii moldoveneşti vorbite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din cauza caracterului ei oral, limba lui Neculce se deosebeşte sensibil de limba lui Miron Costin, a stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Dimitrie Cantemir, la care influenţa sintaxei latine are drept urmare o construcţie artificială, adesea fericită din punct de vedere stilistic, cu toată dificultatea înţelegerii, dar menită a rămânea izolată, fără ecou asupta scriitorilor ulteriori. într-adevăr, Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, foarte interesanţi ei înşişi, n-au fost imitaţi de

urmaşi, în schimb Ion Neculce a constituit şi încă mai constituie şi astăzi un model stilistic, ca şi literatura populară în care se încadrează.

Limba literară românească formându-se târziu, mulţi din scriitorii noştri importanţi sunt în creaţia lor artişti ai limbii vorbite, în tradiţie neculciană. Primul şi cel mai însemnat în acest sens este humuleşteanul Ion Creangă, în poveştile şi amintirile lui. Ce e mai valotos în opera lui Ion Creangă vine din reproducerea autentică a modului de expresie popular, în totul corespunzător modului de a fi al eroilor. Nu ştim dacă Ion Creangă citise pe Neculce, probabil că da, dar, aşa cum procedează Neculce însuşi cu autotii pe care-i citise, n-a stăruit pe textul lui, modelul său permanent fiind nu textele, ci tradiţia orală, folclorul. In ceea ce priveşte pe Mihail Sadoveanu, situaţia e mult deosebită, întrucât creaţia acestuia este o sinteză între stilul popular şi cel cult, între limba scrisă (ca imagine a limbii vorbite) şi limba literară. Diferenţa între limba cronicii lui Ion Neculce şi limba unui roman ca *Zodia Cancendui sau Vremea Ducăi vodă,* inspirat de cronica lui Neculce, este mare. Neculce se exprimă în graiul popular moldovenesc al vremii sale, Sadoveanu într-o limbă supusă canoanelor gramaticale şi estetice de un caracter fictiv, dat într-atât de verosimil, încât chiar omul de ştiinţă cunoscător al limbii secolului respectiv rămâne copleşit de impresia de autenticitate. Neculce reproduce artistic realitatea, Sadoveanu creează o realitate proprie care se impune cu aceeaşi putere, făcând concurenţă naturii şi istoriei ca orice operă de geniu.

(Al. P1RU, *Ion Neculce,* în *Istoria literaturii române vechi,* E.P.L., Bucureşti, 1961, p. 419-420, 427-432, 435-436, 439, 444, 448-450, 451, 454, 456-457)

Neculce îşi datorează lui N. Iorga renumele de cronicar nepărtinitor. Noţiunea de obiectivitate nu e formulată expres, dar se impune cititorului, prin numeroasele circumlocuţiuni. [...]

Aşa cum prezintă istoricul literar lucrurile, ele n-ar putea fi conttazise în înşişi termenii dibaci ai raporturilor, ca să-l asimilăm pe Neculce unui cronicar „de partid" sau de curte, ca Stoica Ludescu,

Radu Popescu sau Radu Greceanu. Ultimul mare cronicar moldovean, într-adevăr, nu şi-a pus condeiul în solda vreunui stăpân. Altă întrebare se ridică însă: fost-a Neculce atât de senin, ca să nu-şi filtreze în letopiseţi veninul? N. Iorga răspunde negativ la această posibilă întrebare. [...]

N. Iorga recunoscuse că este, în cronică, şi laudă şi ocară. Ocara precumpăneşte. Domniile rele se vădesc a fi mai numeroase decât cele bune, cu cât se apropie perspectiva povestirii şi pe măsuţă ce letopiseţul se afirmă a fi un adevărat memorial. De la domnia lui Constantin Cantemir, într-adevăr, când îşi începe Neculce viaţa publică, care-s domniile lăudate? Să le parcurgem la rând: aceea a lui Constantin Cantemir, înfăţişată în bilanţul pasiv al intrigilor reciproce, dintre munteni şi moldoveni, un „danţ", o sarabandă care ar fi prăpădit „săracele ţări"; Constantin Duca vodă, adolescent condus de boierii tineri (printre care trei Cantacuzinii) şi de munteni (de Brâncoveanu), sfârşeşte la strâmtoare, judecat cu asprime de boierii ţinuţi deoparte (unul din ei este Bogdan, socrul cronicarului) şi schimbând „fete", spre bucuria lui Neculce, poate martor ocular, care îngână dialectul muntenesc al doamnei, fiica lui Serbau Cantacuzino; întâia domnie a lui Antioh Cantemir, cu care cronicarul se înrudeşte prin alianţă, este integral lăudată, fără nici un fel de rezervă; urmează a doua domnie a lui Constantin Duca, chivernisit de odiosul Panaiotachi Morona, vel postelnic „că se potrivea cu stăpânu-seu la fire"; urmaşul, în prima domnie, Mihai Racoviţă, e condus de o altă bestie neagră a lui Neculce, Iordachi Rusăt, vornicul, pe lângă care chivernisesc „slugile lui cele clin boerie... mari, şi tari, şi obraznici, după cum este firea mojicilor", încât „nu sămăna curtea nimica a domniei, de atâta obrăznicie", în timp ce domnul „precum se arată în boierie, iară atunci îţi păţea că este un om zălud". [...] Nicolae Mavrocordat, succesorul lăudat pentru cultura lui, dar înfăţişat ca mânios şi sever, în politica de supunere a boierimii de ţară, care fuge în Polonia, este încondeiat pentru politica sa în favoarea ţăranilor şi împotriva boierilor; capitolul consacrat celor zece luni de domnie a lui Dimitrie Cantemir, în schimb este disproporţionat, mai mult de dorinţa cronicarului de a-şi pune în lumină propria acţiune, decât calităţile domnului („bun şi blând, că tuturor le era uşile deschise, şi nemăreţ, de vorovea cu toţi copiii"), căruia i se aminteşte însă „numele de om

rău", ieşit cu prilejul primei domnii, de câteva săptămâni, neconfirmată de Poartă; când se întoarce iarăşi în scaun (acum spre „norocul ţării"), Nicolae Mavrocordat, de astă dată înfăţişat în culori luminoase, pentru că domnitorul a încercat să-1 aducă pe vel spătarul din surghiun (se păstrează în acest sens o splendidă scrisoare), dar şi pentru faptul că la mazilirea domnului acesta a fost insultat „cu voroave proaste" de Lupu Costachi din neamul Gavrileştilot, acelaşi care-şi însuşise pe nedrept moşiile lui Neculce, refugiat cu Dimitrie Cantemir în Rusia; în a treia domnie, de zece ani, a lui Mihai Racoviţă, când cronicarul îşi recapătă prin judecata dreaptă a divanului avutul uzurpat, domnul nu mai este prezentat ca zălud, ci ca un „om foarte chivernisitor bun", deşi politica sa fiscală, în ajutorul ţăranilor şi spre paguba boierilor, îi este lui Neculce nesuferită; Grigore Ghica voievod, înfăţişat ca un exemplu de bunătate („Un domn străin, şi câtă milă au arătat!"), îl reprimeşte pe Neculce în divan şi-i face cinstea să-1 viziteze la conacul lui, de la Prigoreni (cronicarul „obiectiv" îi critică însă cu înverşunare politica fiscală şi lasă urmaşilor pomenirea unui „curvar" care „multe ţiitoate fete mari ţine şi apoi le înzestra şi le mărita cu haine, cu odoare, ca pe nişte fete de boieri") [...]; cronica se încheie cu elogiul, care i s-a părut şi lui Iorga suspect, al lui Constantin Mavrocordat, în a doua domnie, pe atât de ideală, pe cât de păcătoasă fusese cea dintâi. Din această nouă domnie datează reformele de sttuctură, care nu-i puteau fi plăcute lui Neculce, dar cronicarul fusese „miluit" de domnul, consultat la întocmirea măsurilor fiscale şi poate şi fiii cronicarului se înfruptaseră din bunăvoinţa voievodului.

Am parcurs domniile zugrăvire de Neculce ca martor. Spaţiul nu ne-a îngăduit să reţinem toate înfricoşatele zugrăviri ale cronicarului, risipitor în osândiri, pe cât de zgârcit în laudă. Dorim ca cititorul sceptic să verifice textele, ca să vadă că am exagerat în minus. [...]

Socotit de Iorga un „bătrân foarte bătrân", când îşi redactează cronica, Neculce este la dreptul vorbind un moşneag viguros, plin de simţiri aprige şi de resentimente vii. S-a dovedit că memoriul fiscal fusese redactat de septuagenar la cererea lui Constantin Mavrocordar, iar nu de către vel vornicul lui Grigore Ghica, cu zece ani înainte. Să fie adevărat că „vremea slăbise contururile, îndulcise colorile, îmblânzise şi poetizase aducerile aminte"? Nimic nu îngăduie să credem în aceste convenţionale cuvinte literare, nepotrivite cu

întunecimea colorilor, din paleta meşterului zugrav. Cronica nu reprezintă „interesele unui partid", ci pe acelea ale unei caste, pe care secolul Luminilor avea s-o disloce de pe unele poziţii privilegiate, şi mai teprezintă reacţiunile subiective ale unei personalităţi, pe cât de simplă în aparenţă, pe atât de complexă şi ascunsă.

Meşterul scriitor, la care nu ne sfiim a admira talentul pamfletăresc, avea o fire ascunsă. Dacă păstrăm termenii caracterizării morale a lui Mihai Racoviţă, cu înlocuirea doar a numelui, obţinem cheia personalităţii cronicarului: „(Neculce) nu este, cum se arăta, blând şi şagaciu (glumeţ) cu toţi şi moale, ce este într-alt chip, că are multe firi, nu numai o fire". Una din ele, şi cea mai înşelătoare, este „firea cea proastă", adică simplitatea cugetului, cate a înşelat posteritatea, de o sută de ani încoace. în redactarea cronicii sale, Neculce a fost atent să nu-şi dezvăluiască politica, acoperind-o sub haina iubirii de ţară. Gestul larg şi interjecţiile patetice i-au cucerit generaţii compacte de naivi duioşi, gata să plângă de suferinţele mulţimii, cu care n-aveau vreo altă atingere. Semănătoriştii şi - ceea ce e de mirare - chiar şi poporaniştii, mai orientaţi în direcţia politicii practice, au văzut într-însul un iubitor al ţărănimii şi duşmanul dezinteresat al domnilor răi, nerecunoscând în unii din aceştia pe cei dintâi sprijinitori ai şerbilor, iar în adversarul lor teatral, pe feudalul ireductibil.

Aceiaşi cititori naivi sau grăbiţi au fost înşelaţi de tonul temperat cate i-a îngăduit cronicarului, fals bonom, să-şi strecoare toate insinuările (ne gândim îndeosebi la zvon utile de otrăviri, puse pe seama Cantacuzinilor şi a altor domni neprieteni), cu o irezistibilă candoare. Până la interpretarea sagace a lui G. Călinescu, nimeni nu adulmecase bârfelile omului lui Dumnezeu.

Rândurile noastre nu se cade a fi privite ca pornire iconoclastă, înconjurând pe attist cu o nesfârşită admiraţie şi cu un nesecat interes faţă de duplicităţile sau pluralităţile psihice ale cronicarului, ne-am socotit însă datori a împărtăşi cititorilor noştri câteva din rezultatele unei lecturi cât se poate de atente. Dacă ne-am înşelat, am fi bucuroşi să ne înclinăm înaintea unor argumente întemeiate.

(Şerban CIOCULESCU, *La bicentenarul lui Neculce,* voi. *Varietăţi critice,*
E.P.L., Bucureşti, 1966, p. 81-85)

Cronica lui Neculce nu este însă - lucru limpede pentru orice cititor - o simplă expunere liniară a faptelor cuprinse în perioada celor 82 de ani de istorie a Moldovei. Fie că adoptă şi prelucrează izvoare scrise sau orale, fie că redă evenimente la care a participat el însuşi - şi aceasta din urmă este situaţia începând cu ultimii ani ai domniei lui Constantin Cantemir (1691-1693) - Neculce prezintă totul printr-o prismă personală, expune lucrurile dintr-un unghi propriu, corespunzând, pe un plan mai larg, intereselor superioare ale ţării şi, pe un plan mai restrâns, propriilor sale interese. De fapt, aşa cum apare din cronică, este vorba de un mobil unic, aspiraţia pentru eliberarea ţării de sub turci, realizarea idealului din 1711, condiţie în care şi-ar găsi şi el locul de dregător de cinste, ce consideră că i se cuvine în divanul ţării.

Desigur că Neculce a fost un ambiţios. A râvnit şi el, ca majoritatea feudalilor contemporani, să atingă ranguri cât mai înalte, ca numele lui să se amestece cât mai des în actele de conducere ale ţării. O dovadă în acest sens sunt menţiunile repetate pe care le face în cronică despre dregătoriile obţinute şi, în ultimă instanţă, pe alt plan, însăşi scrierea cronicii, operă pe care o realizează nu din porunca şi în slujba vreunui domn, ci din râvnă şi ambiţie personală. Se poate afirma însă că dregătorul, cu dragoste de ţară, care şi-a văzut spulberat în două rânduri idealul patriotic al eliberării ţării de sub turci şi, o dată cu el, propriile năzuinţe spre ranguri dregătoreşti cât mai înalte, şi-a fixat în operă nu atât nemulţumirile unei cariere politice insuficient realizate, cât mai ales amărăciunea neîmplinirii marilor sale aspiraţii patriotice. Din această cauză, nota de accentuat subiectivism ce i se atribuie, după care atitudinea sa, pozitivă sau negativă, faţă de unul sau altul dintre domni s-ar datora numai măsurii în care a fost sau nu „miluit" cu dregătorii şi slujbe de către aceştia, reflectarea, deci, a unor inrerese de natură strict personală, nu se poate argumenta şi susţine exclusiv pe această cale. Reacţia lui Neculce faţă de diversele administraţii domneşti, aşa cum reiese din întreaga sa atitudine din cronică, este în primul rând efecttd *poziţiei politice consecvente* pe care s-a situat cronicarul, în raport de interesele majore ale ţării. Atâta vreme cât a trăit Constantin Brâncoveanu, duşman ireductibil al Cantemireştilor, factor hotărâtor, după aprecierea lui Neculce, al înfrângerii de la Stănileşti, domnii ridicaţi de acesta - Constantin Duca şi Mihail Racoviţă, fiecate de câte două ori - sunt duşmanii cronicarului, iar domniile lor sever criticate. înainte de perioada imixtiunii muntene a lui Brâncoveanu, o a treia domnie a lui Racoviţă se bucură de aprecierile cronicarului nu numai pentru serviciile personale ce i le-a făcut domnul, ci şi pentru atitudinea filorusă a acestuia, pentru intenţia lui de a se alătura taberei creştine, cunoscută şi sesizată de cronicar încă de la sfârşitul celei de-a doua domnii a lui Racoviţă. încheierile judecăţilor purtate de Neculce în domnia a treia a lui Racoviţă, soldate cu sancţionarea domnească, în repetate rânduri, a „nevinovăţiei" cronicarului în evenimentele din 1711, [...] evidenţiază o anumită convingere politică intimă a lui Racoviţă, reţinută fără îndoială de finul observator al oamenilor care era Neculce. în continuare, când ţara suferă exploatatea din ce în ce mai nemiloasă a turcilor şi a uneltelor acestora, în acelaşi plan cenuşiu şi sub semnul aceloraşi critici severe se înscriu atât prima domnie a lui Constantin Mavrocordat, când Neculce a fost numai staroste de Putna, cât şi cele două domnii ale lui Grigore Ghica, în care el a deţinut, de fiecare dată, pentru o bucată de vreme, rangul înalt al vorniciei Ţării de Sus.

Abia după încheierea nefavorabilă a celui de-al doilea război ruso-turc din 1735-1739, când cronicarul demobilizat sufleteşte nu mai întrezăreşte perspective de realizare a eliberării ţării de sub turci cu ajutorul Rusiei, slujbele relativ modeste, de judecător în Iaşi şi ispravnic al ţinutului Cârligăturii, primite din partea lui Constantin Mavrocordat, se răsfrâng în comentarii favorabile asupra celei de-a doua domnii a acestuia. Chiar şi aici se poate avea în vedere un anume aspect obiectiv: încercările Iui Mavrocordat de organizare administrativă şi de realizare a unui echilibru stabil în ţaţă, dar fără a atinge, bineînţeles, privilegiile boierilor, puteau fi apreciate de cronicar, sincer interesat de bunul mers al ţării, mai utile decât arbitrarul din domniile lui Grigore Ghica.

Ca *istoric,* Neculce se situează, în cele mai multe privinţe, pe acelaşi plan cu înaintaşii. Cronica lui, scrisă de pe poziţia marelui boier, intră în categoria *letopiseţului nobiliar,* care apără interesele de clasă ale boierimii, deşi uneori ia poziţie şi pentru cei umili şi sătaci. Ca şi Miron Costin, el vede în persoana domnului pe „unsul lui Dumnezeu" şi consideră că boierii trebuie să-i dea ascultare,

manifestândti-şi prin aceasta o anumită înclinare tradiţională, confirmată de încercarea de a actualiza figura lui Ştefan cel Mare în primele nouă povestiri din *O samă de cuvinte* şi de adeziunea totală ce o dă lui Dimitrie Cantemir, în programul căruia intra, printre altele, şi întărirea puterii domneşti. Om al veacului, valoarea sa de istoric este limitată şi de concepţia teologică pe care o pune la baza mersului evenimentelor istorice, după care totul se desfăşoară potrivit voinţei divine, Dumnezeu plătind în cele din urmă după măsura faptelor, bune sau rele. Legat îndeaproape de Cantemireşti şi participant cu trup şi suflet în disputa dintre aceştia şi Brâncoveanu, nu ate suficientă perspectivă - şi nici pregătirea unui Miron Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul sau Dimitrie Cantemir - pentru a vedea limpede legăturile de sânge dintre cele două ţări surori - Moldova şi Muntenia - iar o problemă capitală a istoriografiei noastre feudale, ca originea romană, abia este tangenţial atinsă în *Predoslovie.* Are însă conştiinţa deplinei însemnătăţi a cunoaşterii istoriei ţării şi a scrierii ei şi, în afară de *Predoslovie,* în cuprinsul cronicii apelează în repetate rânduri la contemporani şi la viitorime să ia aminte ca fapte reprobabile ale prezentului să nu se mai tepete.

Document istoric însemnat pentru perioada din istotia Moldovei pe care o prezintă - dar nu unic, aşa cum este cronica lui Miron Costin, pentru că, în acelaşi interval de timp, pe întinderi mai • sau mai mici, avem numeroase alte scrieri istotice contemp cronica lui Neculce se ridică deasupra tuturor lucrărilor de ace. din literatura noastră prin deosebita ei *valoare literară.*

De-a lungul expunerii noastre, am căutat să evidenţiem, fără a ne îndepărta prea mult de scopul ce ni l-am propus - prezentarea, în primul rând, a *vieţii* cronicarului - unele dintre paginile cele mai realizate din opera lui Neculce, ca şi aspecte caracteristice ale artei sale literare. Am remarcat, astfel, marele său dar de povestitor, care face să trăiască din nou în faţa cititorilor fapte şi întâmplări ale trecutului, relatări dintre care unele pot fi considerate nuvele în embrion sau adevărate teme de roman (numirea ca domn a lui Gheorghe Ghica, prin sprijinul fostului prieten turc din copilărie, ajuns vizir; ampla relatare a luptei de la Stănileşti etc.); talentul de reprezentare aproape scenică a unor întâmplări (numirea din nou ca domn a lui Grigore Ghica în Ţara Românească, de către vizir, împotriva dorinţei şi a aşteptărilor boierilor Cantacuzini; neaşteptata ridicare în scaun a lui Iliaş Alexandru, adus la vizir de la înmormântarea tatălui său); deosebita artă de portretist prin care ne-a lăsat, atât pe latura pozitivă, cât şi pe cea negativă, o galerie întreagă de chipuri de contemporani - împăraţi, domni sau boieri; sinceritatea cu care, în repetate rânduri, îşi manifestă dragostea fierbinte de ţară şi ura neţărmurită împotriva împilatorilor turci şi greci; umorul, ironia sau sarcasmul ce punctează adeseoti naraţiunea, scoţând în evidenţă, sugestiv, poziţia cronicarului faţă de obiect; utilizarea cu măiestrie a vorbirii în pilde, care îl situează drept un veritabil înaintaş al lui Anton Pann, Costache Negruzzi sau Ion Creangă; caracterul oral şi limba naturală, lipsită de artificiozităţi, a expunerilor, prin care se alătură literaturii populare.

Prin aceste calităţi, opera lui Neculce s-a impus cititorilor curând după publicarea ei, în 1845, de către Mihail Kogălniceanu. O întreagă generaţie de scriitori, în frunte cu Alecsandri şi Bolintineanu şi-a făcut o datorie din a prelua şi prelucra în versuri, în scopuri patriotice, pentru marele public, în primul rând istorisirile din *O samă de cuvinte,* privitoare la faptele de arme ale lui Ştefan cel Mare, atât de potrivite cu ideile curentului tedeşteptării naţionale, iniţiat în literatură de generaţia patruzecioptistă. Mai târziu, noi rânduri de scriitori - Iorga, Sadoveanu, Ion Etica, Radu Botireanu, Dumitru Almaş şi alţii - şi-au găsit în opera lui Neculce izvorul de inspiraţie, dând la iveală opere ce stau mărturie a marii bogăţii de fapte de viaţă şi de istorie pe care cronicarul nostru a ştiut să le scoată, cu măiestrie, din uitarea trecutului.

Şi acum, la sfârşit de drum, socotim că nu putem oferi cronicarului [...] un omagiu mai cald şi mai cuprinzător decât cuvintele marelui nostru prozator Mihail Sadoveanu care, cu sensibilitate de artist, sintetizându-i valorile literare, îşi revendică *letopiseţid* lui Neculce drept una din cărţile sale de căpătâi:

„Cugetarea ascuţită şi puţintel sceptică, pe care o găsim în proverbe, expresia colorată şi plastică, alternanţa de zâmbet şi tristeţă, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, - le găsim în cel dintâi povestitor al nostru, Ion Neculce - care nu e un mare cărturar, cum au fost Costineştii, şi care vorbeşte ca un răzăş sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove, Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuşi. în marginile limbii simple şi înţelepte, a adunat în

cronica Iui comori de frumuseţi artistice. *Letopiseţul* său mi-i carte de căpătâi, - şi de câte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare."

Prin valorile artistice cu care a îmbogăţit literatura română, încă la începuturile ei, prin dragostea fierbinte de ţară, care răzbate din fiecare filă a cronicii sale, prin nobila ardoare cu care s-a dedicat luptei de eliberare a ţării de sub înrobitoarea suzeranitate turcească, prin simţămintele calde, de înţelegere faţă de nevoile celor săraci, Ion Neculce - scriitorul, istoricul şi patriotul - se înscrie, binemeritat, în rândul oamenilor de seamă ai poporului român.

(Dumitru VELCIU, *Ion Neculce,*
Editura Tineretului,
Bucureşti, 1968, p. 220-224)

Istotia literaturii române ar fi putut înregistra cel de al doilea pătrar al secolului al XVIII-lea ca pe un hiatus, turnând admirabilei înfloriri din etapa anterioară, dacă aptoape de cumpăna veacului ce va deveni curând „al Luminilor" n-ar fi răsărit o operă care umple întregul interval cu un splendid apus de soare. Scrisă între 1733 şi 1743, când strălucita cărturărime de odinioară era, toată, sub pământ (Cantemir murise în 1723, iar Radu Popescu în 1729), *Cronica* lui Ion Neculce este cântecul de lebădă şi totodată apogeul artistic al literaturii române vechi. Ea întrece, nu numai sub raportul artei, dar şi al proporţiilor, tot ce se scrisese până atunci în acest gen. Cele aproape 400 de pagini ale ultimei şi celei mai bune ediţii nu-şi au echivalent decât în operele monumentale ale Iui Cantemir: *Hronicul* şi *Istoria imperiului otoman,* ele însele reprezentând apogeul ideologic şi ştiinţific al aceleiaşi epoci. [...]

Fără a fi un om lipsit de cultură, Neculce n-a fost un erudit şi nici n-a căutat să fie. Ca şi Ion Creangă mai târziu, el a fost însă produsul şi beneficiarul unei mari epoci a culturii naţionale. Opera lui Ion Neculce concretizează relieful original al unui vast proces de acumulare şi stratificate prin sinteză, în care au intrat eforturile de creaţie a peste două veacuri de spiritualitate românească. Aşa cum Creangă nu poate fi imaginat la culmile artei lui mai devreme decât epoca marilor clasici în frunte cu Eminescu, tot astfel Neculce nu

putea lua fiinţă artistică decât după ce cultura română dăduse, în Moldova, pe Varlaam, Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Dosoftei, în sfârşit, pe Cantemir. Fără ei, Neculce ar fi fost un Stoica Ludescu, talentat, colorat, cu amintiţi personale, dar nu o personalitate rotundă şi excepţională, tot aşa de genială, în felul ei, ca şi savantul şi creatorul multilateral ce i-a fost prieten şi domn. Cu un strict necesar de cultură spte a evada din primitivismul frust, „popular", şi a se plasa pe orbita marii arte, Neculce a avut, ca şi Creangă, facultatea osmotică datorită căreia a reuşit să ia, integral, ţinuta clasicilor săi contemporani. Lectura celor trei mari predecesori: Ureche, Miron şi Nicolae Costin i-a fost de ajuns, precum lui Creangă cărţile lui Maiorescu la „Preparandală" şi contactul viu cu Eminescu şi cu cercul Junimii. Instinctul şi înzestrarea de mare creator şi-au spus cuvântul şi este de ajuns să comparăm pe Neculce cu Axinte Uricariul, ştiutor de limbi străine şi copist al tuturor cronicilor muntene şi moldovene, spre a vedea diferenţa uriaşă săpată de acel imponderabil care se cheamă geniu.

Intre limba „populară" a Iui Neculce şi limba populară vorbită în timpul său este distanţa între înregistrarea folclorică de arhivă fonografică şi limba clasicului Ion Creangă, sau a clasicului Sadoveanu. Paralelismul şi identităţile lexicale ori sintactice nu pot estompa ciclul complet parcurs, ciclu trecând prin limba lucrată pe modele latine, slavone, polone ori greceşti, a marilor predecesori. Simplitatea limbii lui Neculce este ea însăşi un triumfal culturii naţionale, la data aceea o solidă realitate. Neculce ne apare astfel ca ultimul scriitor român al epocii vechi în stare să compună la scara unui Miron Costin, într-un moment când istoriografia se redusese, ca orizont, ethos şi mijloace artistice, la toată acea producţie menţionată, pe care *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* avea să o pună, artisticeşte, în umbră. [...]

In fond, mai puţin „ideologic" sau om politic - şi trebuie renunţat la clişeul pedagogic în favoarea realităţii — Neculce este structural un mare *scriitor* al cărui gen a fost tradiţionala „cronică", transformată de el în cele dintâi autentice *memorii* ale literaturii române. Ca mare scriitor şi cel dintâi mate *memorialist* al literaturii române (egalat numai de Ion Ghica), trebuie, deci, citit acest cronicar. El deţine în literatura română locul lui Saint-Simon în

literatura franceză, pe care nimeni nu-l cercetează cu aceleaşi mijloace ca pe Voltaire sau Montesquieu. Nu este un educator, un creator de conştiinţă naţională (tentativa de a face din el aşa ceva l-a compromis de două ori, falsificându-l în două direcţii opuse); el e notarul „balzacian" al unei înttegi epoci, născut şi format într-o vreme tulbure şi în cuprinsul unei clase ce nu mai trăia sub vraja gloriilor stinse, ci în atmosfera de pâră reciprocă la Poartă, de jafuri, războaie, spoliaţie financiară, molime, tâlhării, călcări de oşti străine, năvăliri tătăreşti, ascensiune rapidă a unor puteri noi, curând dovedite la fel de rapace şi cotropitoare, declin rapid al Imperiului Otoman. O epocă de conttaste vii, de sfârşit şi început de ev istoric, mai tulbure încă în Moldova, unde n-a existat un Brâncoveanu să clădească sub furtună până în ceasul al 12-lea. Un ochi de artist, o memorie prodigioasă, o sensibilitate vie, capabilă să reţină şi să coloreze totul în tonuri personale, o pană de mare scriitor puteau scoate din toate acestea o capodoperă *literară,* deci nu direct *ideologică,* şi e ceea ce a reuşit să facă Neculce.

Ca şi contemporanul său francez care scria în aceeaşi vreme (Saint-Simon şi-a redactat memoriile între 1723 şi 1750), Neculce este supravieţuitorul unei mari epoci şi martorul începuturilor unei lumi noi. Cea mai mare parte din cronică înviaza o Atlandidă scufundată sub apele istoriei, dar trăind vie în inima cronicarului, a. o recreează pentru generaţiile viitoare cu magia artei. Lectura acestei cronici în care jumătate de secol este desfăşurată pe 300 de pagini dă senzaţia transpunerii aievea într-o lume de o extremă varietate şi culoare, care nu şi-a pierdut nimic din tonuri şi viaţă, „inima" cronicarului păstrând-o şi fixând-o în dinamismul ei originar. Structura saint-simoniană a geniului neculcian este izbitoare şi uneori suntem înclinaţi să-l caracterizăm aplicându-i fără nici o schimbare formule emise în contul marelui francez. [...]

La baza reuşitei literare excepţionale a cronicarului Neculce stă o tehnică originală a naraţiunii istorice, în care culminează totodată geniul narativ al poporului nostru şi care valorifică pe planul artei faptele acumulate de-a lungul atâtor ani de viaţă. De fapt, întreaga cronică este prefigurată de cele 44 de legende din *O samă de cuvinte,* aşezate ca într-un limb, întrucât autorul nu le conferea suficientă veracitate documentară. Nici când povesteşte legende sau fapte reale,

Neculce nu-şi schimbă tehnica. Ea constă în acumularea de fragmente narative închegate în jurul unui personaj, unei situaţii, unui eveniment, unele epuizându-se în câteva rânduri, altele acoperind zeci de pagini, toate însă având o autonomie artistică petfectă, de „atomi" prin a căror integrare ia naştere întregul. E o artă rară de a face viu evenimentul, ca şi o artă neîntrecută de a zugrăvi portrete. Dar compoziţia prozodică rămâne bazată pe juxtapunere, metalizând fluxul povestirii însăşi, în detaliile ei infinitezimale, ce reconstituie ansamblul. Este un simţ al dramaticului, al „înscenării", extraordinar şi permanent. Cronica poate fi divizată în sute de subiecte de nuvele şi romane, de unde prolificitatea ei în cadrul literaturii moderne. De la marile scene istorice ca apariţia lui Petru cel Mare la Iaşi (Saint-Simon ni-l descrie pe ţar în călătoria sa franceză), pregătirea luptei, bătălia de la Stănileşti, retragerea dramatică, toate decupându-se ca un adevărat roman istoric, la schiţa de nuvelă romantică din episodul evadării cutărui deţinut politic, bine cunoscut ca viteaz, cronica ne trece prin faţă o infinită gamă de mijloace narative, toate legate interior cu mortarul *stihdui* aşa de puternic individualizat, care susţine lectura, o înviorează, o pigmentează mereu cu reflecţii şi proverbe („O adevărată poveste a vorbei", cum arăta Călinescu). Istoricii literari au scos citate numeroase, ca dintr-o mină inepuizabilă, şi nu se poate spune că o nouă lectură nu poate descoperi alte fragmente afară de cele deja celebre.

Saint-simoniană este, la Neculce, tocmai enorma cantitate de fapte de toate felurile extrase dintr-o memorie infinită, unde stau alături domnii şi dregătorii, cărturarii şi obscurele apariţii episodice prinse însă în plasa infailibilă a observaţiei şi puterii de expresie a cronicarului. Că în locul Ctitţii lui Ludovic al XIV-lea, teatrul de observaţie este realitatea românească a ultimelor decenii ale veacului al XVII-lea şi primele din veacul al XVIII-lea (memoriile lui Saint-Simon cuprind perioada 1691-1723) şi că în locul clasicilor francezi avem profilate aici, în contururi deopotrivă de legendă şi documentat, figurile lui Miron Costin, Nicolae Milescu, Dosoftei, Dimitrie Cantemir, acestea nu schimbă tipologia literară în sine, ciudatul paralelism de destine spirituale: ca şi Saint-Simon, Neculce a fost un scriitor „pentru mai târziu",' fără prezenţa şi influenţa în epocă a unui Varlaam, Ureche, Costin (tatăl şi fiul), Cantemir. însuşi stilul său, straniu

amestec de arhaism şi uimitoare modernitate („un style â la fois archaique et tout moderne"), este o apatiţie unică în epocă, şi va rămâne suprema izbândă de această natură a literaturii noastre vechi. Pe Neculce l-au descoperit, l-au admirat şi imitat modernii, generaţia romantică, pentru care a devenit scriitorul de căpătâi, influenţa sa fiind uşor detectabilă la generaţia lui Bolintineanu şi Alecsandri, ca şi a lui Iorga şi Sadoveanu. încheind capitolul Saint-Simon, Lanson scrie: „Entre Voltaire et Montesquieu, il ecrit comme il faut ecrire pour etre admire au temps de Hugo et de Michelet. Quand la premiere edition de ses *Memoires* părut en 1830, nos romantiques lui firent fete; et c'etait justice: le duc de Saint-Simon etait des leurs". Şi Neculce asemeni...

Participant la cea mai mare parte a evenimentelor, Neculce arborează un ton de confesiune lirică, ipostaziind propria sa vibraţie afectivă, convertită într-o suită de exclamaţii şi interogaţii retorice. Ca în mult citatele imprecaţii:

„Oh! oh! oh! Săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viaţă ţ-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâte spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astădzi în tine, Moldovă!".

Dar amprenta memorialistică o dă „cancanul" de curte, în cadrul, de altfel, al unor circumstanţieri de atmosferă şi portretistice. Căci atât de patetic evocata stare a Moldovei se trăgea din incompatibilitatea conduitei morale a domnului cu îndatoririle lui, surpate de uşurătate:

„Dumitraşcu vodă [...] era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad. Şi dup-aceste, după toate, era bătrân şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luase o fată a unei rachieriţe de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie, care o chema Aniţa, ţiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ţine în bruţi, de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand, cu şlic de sobol şi cu multe odoară împodobită. Şi ea tânără şi frumoasă şi plină de suleiman, ca o fată de rachieriţă. Şi o trimite cu carata domnească, cu siimeni şi cu vornici."

Un Filimon nu descrie atât de pregnant pe Keta Duduca romanului său de peste un secol şi ceva. Cât despre portretele lui Neculce, ele sunt adevărate sinteze caracterologice, în care identitatea

personajului sttăbate tot timpul prin forţa trăsătutii fizico-morale încadrată - aceasta - în atmosfera de epocă şi definitorie pentru însăşi situaţia generală în care cel astfel evocat prindea precise linii de contur. Iată-1 pe cel - nu mai puţin celebru - al lui Constantin Cantemir, pe care, de data aceasta, un Sadoveanu nu l-ar fi depăşit cu mai mult decât cu decalajul acumulării de vastă experienţă literară:

„Carte nu ştie, ce numai iscălitura învăţasă de făce. Practică bună ave la voroavă, era sănătos, mânca bine şi be bine. Semne multe ave pe trup de la războae, în cap şi la mâini, de pe cându fusese slujitorii! în Ţara Leşască. La stat nu eta mare; era gros, burduhos, rumăn la fată, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăe bine până la o vreme, pentru că era om de ţară şi-i ştie pe toţi, tot anume, pre careli cum era. Şi nu era mândru, nici făce cheltuială ţării, că era un moşneag fără doamnă. Şi ave doi ficiori, beizadele, pre Antiohii şi pe Dumitraşco, şi era zălog la Poartă şi cu alţi ficiori. "

De notat că în textura portretului moral, memorialistul introduce cu o artă, până la dânsul profilată doar de Ureche, datele de epocă, împrejurările de aspect politic, într-o naraţiune succintă, de o densitate a faptului semnificativ cum încă literatura noastră clasică veche nu înregistrase. *De* aici şi forţa atâtor episoade din letopiseţ devenite memorabile, precum cel cu uciderea Costineştilor, cu moartea, apoi, a lui Cantemir vodă însuşi, cel cu drumul lui Duca vodă prin ţara sărăcită, şi multe altele.

Trăind în circumstanţele istorice ale unui om de stat, observator din vârful piramidei sociale, pe ale cărei înalte trepte adesea a urcat, dar şi de pe care a trebuit adesea să coboare, scriind, deci, cu satisfacţie, dar mai ales cu invidie şi ciudă, privind asupra lucrurilor din jur cu un ochi pătimaş, dar şi filosofând ad-hoc asupra lumii, înscriindu-se pe spirala memorialistică, opera lui Neculce se apropie astfel nu o dată, până la deplina identitate categorială, de stadiul, superior, al *literaturii artistice.*

(George IVAŞCU, *Un Saint-Sivwn moldav,* în *Istoria literaturii române,* vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 269, 272-273, 276-279)

In *Letopisețul Țării Moldovei* Neculce povestește faptele istorice de la Istratie Dabija vodă (1661) - exact de acolo de unde fusese lăsat de către Miron Costin - până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1743). In centrul cărții se află domnia lui Dimitrie Cantemir, care ocupă, oarecum disproporționat, dacă avem în vedere scurtimea ei, cel mai mare număr de pagini. De astă dată valoarea artistică a povestirii covârșește pe cea documentară, importantă și ea pentru istoric, mai ales prin modul cum cronicarul vorbește de lucruri văzute și face dese referiri la propria-i persoană. Din capul locului suntem avertizați că cea mai mare parte din cronică este lucrată fără izvoade, pentru că se afla „în inima mea". Scriind la bătrânețe, având o memorie excelentă și o slobozenie a limbii ferită de complicații cărturărești, Neculce adoptă tonul sfătos, căielnic pe alocuri, bârfitor când se ivește prilejul, totdeauna însoțit de gesturi care te fac să crezi că mai curând a dictat cuiva cele ce a avut a spune.

Venirea lui Petru cel Mare la Iași, banchetul de prietenie oferit de Dimitrie Cantemir cu acest prilej, masa ce a urmat apoi în tabăra rusească, bătălia cu turcii de la Stănilești, pe Prut etc. sunt relatate cu ochiul romancierului, atent mai degrabă la amănuntele semnificative, fără grija neapărată a ansamblului pe care trebuie s-o aibă istoricul. Personajele istorice devin personaje literare, cu gesturi și ticuri caracteristice. Edificator este în această privință portretul lui Pettu cel Mare, prins în mișcare de ochiul observatorului ce trebuie să fi fost neapărat de față. [...]

Bătălia cu turcii este notată bătrânește de către fostul mare hatman, cu puțină grijă față de tactica și strategia militată, dat cu cuvinte și comparații la îndemâna obștească: „Și au început a să bate pre vrăjmaș, cât întunecasă lumea de nu să vede om cu om, și să vede numai pata cum ieșie din pușci. Ca cum arde un stuh mare, trestie, pe niște vânt mare, așa să vede focul ieșind din pușci."

Comentariul personal adresat direct cititorului apare des: „Numai ce voi să dzic, poate fi Dumnedzeu ferește la război, că dintr-o 1000 de sinețe abie să tâmplă de lovește un om. Că de ar hi nimerit cât foc slobodzie, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali, om de poveste."

Bineînțeles, subiectivismul e cu mult mai pronunțat și povestitorul e mult mai personal atunci când are a încondeia pe câte cineva, așa cum se întâmplă în portretul-caricatură făcut lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino. [...]

Evident, zicalele și proverbele se află - dată fiind marea oralitate a debitului verbal - din belșug la Neculce, ca și mai târziu la Creangă, spre a caracteriza personaje sau situații, introduse fiind prin câte o expresie de felul: „precum se dzice", „vorba ceea" etc. [...]

Adevărate schițe și nuvele concentrate sunt cele 44 de anecdote istorice intitulate nimerit *O samă de cuvinte* și puse, cu simț artistic foarte sigur, la începutul *Letopisețului.* Prezentarea lor către cititori uimește prin deplina înțelegere a valorii ficțiunii: „cine le va crede bine va face, iară cine nu le va crede iarăși bine va face, fiecare cum îi va fi voia așa va face." De astă dată, prezența cronicarului în operă e mai puțin vizibilă. El se comportă, până la un punct, ca un culegător de folclor, introducând povestirea prin câte un impersonal „zic" abținându-se de la orice pletoră verbală, concentrând totul la maximum și realizând o sobrietate stilistică și compozițională - mi se pate astăzi - superioară exuberanței romantice (Bolintineanu, de pildă), care i-a reluat temele, tinzând spre un soi de realism istoric parcă, deși altcum, ne aflăm în pură ficțiune. [...]

Altele sunt senzaționale, așa cum este narațiunea cu cei doi copii, un arbănaș și un turc, care merg să-și caute norocul la Țarigrad și - despărțindu-se - se întâlnesc mai târziu: turcul, ajuns mare vizir, îl face domn în Moldova pe Gheorghe Ghica, fostul tovarăș de vagabondaj din copilărie. Senzațională, de un fabulos oriental, este și biografia spătarului Milescu, devenit Cârnul, în urma ciuntirii nasului de către Ștefăniță Lupu, împotriva căruia ar fi uneltit, dres în cele din urmă de către un doctor neamț prin slobozi tea și coagularea succesivă a sângelui. Romantică este apoi povestea de dragoste (mic *Tristan și holda* valah) dintre fiica lui Radu Mihnea și o slugă oarecare. Cei doi fug în codru, vodă face „năvod" de oameni și-i prinde la Fântâna Cerbului. Momentul este sadovenian, însă totul se termină simplu, brutal, realistic: slugii i se taie capul și fata este trimisă la mănăstire.

Continuat spontan de Creangă, în arta de povestitor, primul cronicar artist devine pentru Sadoveanu model și izvor de inspirație,

nu atât în ceea ce priveşte subiectele împrumutate de la el - cum ar fi istorisirea *Orb sărac,* din ciclul *Harm Ancuţei,* sau în *Zodia Cancerului,* referitoare la domnia lui Duca vodă, despre care Neculce rratează pe larg - cât mai ales în ceea ce priveşte limba, în modulaţia ei autentic moldovenească, în gestul narativ elocvent, în plăcerea de a istorisi bătrâneşte întâmplări care au fost de demult.

(Ion ROTARU, *O istorie a literaturii române,* vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 38-41)

Trei secole de la naşterea lui Neculce, iată un prilej pentru exersări mai ales ale istoricilor literari decât ale istoricienilor, sau mai degrabă ale publiciştilor decât ale celor dintâi, mai exact ale îndrăgostiţilor de cuvânt, din moment ce a devenit datină să fie considerat fostul hatman între cronicari drept cel mai de seamă poet al graiului. Odată contribuţia documentară vărsată în marea tratatelor şi manualelor ştiinţifice, osteneala de peste zece ani a omului de condei de pe moşia Prigorenii e izbăvită de rosturile mărunt terestre, viaţa sa continuându-se unde faptele şi plăsmuirile sunt nemijlocite, respectiv la cei ce îşi fac o religie din a scrie „nici de pre un izvod al nemărui" şi al căror cap de serie pentru români - Ienăchiţă Văcărescu - se şi născuse pe când Neculce nu „ş-au plătit şi el datoria aceştii lumi, cea strămoşească" şi încă nu s-au fost „dus către părinţii săi."

Acolo oferă, „lascav şi darnic", la ospeţe bogate, „mai mult din oală roşie decât din pahar de cristal", cotnarul auriu al frazelor lui - de nu se mai satură „pehlivanii măscărici" savurându-i portretele, potrivirile de maxime, tablourile de lupte, farmecul neologismelor, „veseliile cu naiuri şi cu cântece hagimeşti" ale întorsăturilor povestirii, care nu sunt întotdeauna „de oameni vechi şi bătrâni". Sau îi întrece pe toţi în rezumarea cea mai fidelă şi succintă a unei nuvele de Sadoveanu ori de cutare tardiv romantic. [...]

Locul şi l-a ales inspirat, în vecinătatea modernilor, şi prin recunoaşterea deplinei libertăţi de opţiune a cititorului faţă de legendele-adevăruri artistice propuse: „cine le va ceti şi le va crede, bine va fi, iar cine nu le va crede, iară va fi bine". Acestea sunt istorii, nu

basne, neşte cuvinte câteva, trecute din generaţie în generaţie, probabil purtătoare de sensuri latente ca miturile, şi deci trebuiesc captate pentru mai subtile săpături şi tălmăciri din viitor. Ca şi evenimentele trăite sau atestate, ele i-au apărut preţioase unde plutitoare scriitorului seismograf al timpului său şi, cu toate că prin amănuntele relatate urcă doar până la Ştefan vodă cel Bun, îi vor fi răspuns într-un plan mai ferit şi acelei curiozităţi de obârşii care îl face pe Nicolae Costin, colegul de divan din anul premergător Stănileştilor, să împingă hronicul vechimii româno-vlahilor de la veacul XVII până la zidirea lumii. Alegerea ritualică, prin tragere cu săgeata, a locului de înălţare a Mănăstirii Putnei, consultarea sihastrului într-un moment de cumpănă („închina-va ţara la tutei au ba?"), refuzul mamei de a-l primi în cetate pe eroul învins, căderea calului în moatte la vederea tăierii lui Barnovschi, prinderea prizonierilor la plug („de-au şi arat cu dânşii, de au semănat ghindă") - oamenii pământului zic să se fi petrecut aievea toate. Şi nu mai ştii, vine din Neculce, sau din Vechiul Testament sau din mai depărtate tăbliţe arse, acest râs amar: „i-au fost împungând cu strămurările ca pe boi, să tragă. Iar ei se ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuşcile, iar când îi băte cu biciuşcile, ei se ruga să-i împungă."

Din vorbă în vorbă, de la relatare la anecdotă, prin cele vreo 40 de *cuvinte,* Neculce reparcurge în maniera sa, totuşi materia predecesorilor săi, de la Ureche, strălucind prin memorabila caracterizare a lui Ştefan, la Miron Costin al ciumei şi al „bietului om sub vremi". In acest fel începută „după moartea lui Ştefăniţă vodă, feciorul lui Vasilie vodă", întreprinderea istotică de informare în multe privinţe absolută, acoperind o perioadă de 80 de ani din viaţa Moldovei şi în secundar a Ţării Româneşti îşi are asigurată nu numai forţa de iradiaţie în viitorime, ci şi o bază de susţinere proprie, viclean prelungită dincolo de cronologii.

Asemeni lui Creangă lângă Eminescu şi Maiotescu, talentul cronicarului are norocul să se autocontroleze un timp lângă mintea vastă a eruditului Cantemir, iar înţelepciunea-i patcă a veacurilor, prin care parcă se depărtează de noi mai adânc în istorie, este răsplata şansei, deloc roze, de a fi trăit o epocă dintre cele mai neaşezate şi de a-şi fi distrus viaţa de mai multe ori în războaie, silnicii şi pribegii. [...] Memorialist în cea mai întinsă patte a operei, interesant comparat cu

Saint-Simon, el caută să depene „cu adevăr" „câte s-au tâmplat de au fost" în propria-i viață. Nu-1 preocupă „niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit", ci dacă sunt recreate desfășurările, care neprenotate cu minuție într-un jurnal scrupulos ținut, „au fost scrisă în inima sa". Răspunderii patriotice care desigur a prezidat, gândului sacru al aducerii istoriografiei la zi, le este superior complementară voluptatea rostirii bătrânești și cristalizării în imagini epice, satisfacția posturii de căutare a timpului pierdut. Orizontul vast al experienței, cu digresiunile dese într-un spațiu curgând între Țara Frâncească, Dania, Țara Șvedului, Gdanțca, Mosc, Bagdat, Țarigrad, Râm, Luțimburgu, Saxonia, și întoarcerile succesive la „a scrie iar pentru Moldova noastră" unde e profund implicat, servește fericit, în ora calmă a senectuții, filtrării de esențe, intuirii de permanențe menite a lumina scopul principal: de îndrumare politică, morală și estetică; implicit, de salvare națională în linia lui Neagoe Basarab. „Cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopisățu mai mult - se încheie doar *Predoslovia* - cu atât veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave." Omagiind în Neculce nu istoricianul, ci scriitorul, îi înțelegem mereu neliniștea primordială, îi înțelegem vibrația cea mai secretă din dorul de pământul natal, și-1 scoatem cu fața sa cea mai adevărată „la domnii și la noroade de cinste".

(Aurel RÂU, *Neculce, trei secole,* în
Steaua, Cluj, nr. 22,
16-30 noiembrie 1972, p. 8)

Letopisețid lui Neculce nu e lipsit de orice obiectivitate, dar cronicarul nu-și ascunde simpatiile și antipatiile, inspirate de serviciile sau ponoasele de care avusese să se bucute ori să se plângă.

Nu vom mai stărui asupra calității lui de povestitor, pe larg subliniată de toți istoricii noștri literari, nici asupra portretelor lui, superioare acelora ale lui Grigore Ureche, dar nu și acelora ale lui Miron Costin. Interesante sunt faptele curioase din *Letopiseț,* ca reluarea - niciodată citată - despre întâiul nostru proiectant și machetist, modelator în ceară:

„... s-au gătit împărăția Turcului și au purces cu oști să vie asupra Țării Leșești să dobândească vestita cetate Camenița. Și au trimis poruncă la Duca vodă să-i trimită chip și starea cetății Cameniții, să vadză ce loc și ce tărie atu ave. Duca vodă au trimis pe un nemiș [...] anume Gligorie Cornescul ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri, de au făcut chip cetății Cameniții de ceară, cu toate tocmelele ei dinluntru și denafară. Și o au trimis la împărăție, de o au vădzut, și mult s-au mirat de mărimea ei ce era din singură starea locului, cu apă și cu stânci de piatră împregiuriu, minunat locu. Și mai mult aceasta au îndemnat pe împărăție, de au vinit la Cameniță."

Aș mai releva faptul că Neculce, deși nu laudă nicăieri în *Letopiseț* pe Miron Costin ca pe un mare înaintaș, de cultură superioară și de egal talent, îi consemnează în repetate rânduri atitudinile dârze și cuvintele memorabile, material folosit de altfel de cătte romancierii noștri. Compilând însă cronici anterioare, ca aceea numită de C. Giurescu btihușescă, el nu înțelege întotdeauna ce transcrie, ca în cazul când numește „sfat înșelătoriu" îndemnul lui Miron către Duca vodă să nu dea îndărăt față de invadatorii Ieși și moldoveni, ai partizanilor lui Ștefan Petticeicu: „Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și a strămoșilor noștri". Sfatul, primă și splendidă afirmare a patriotismului, trecut astăzi în limbaj ca loc comun, a fost însă suspectat în izvorul folosit de Neculce, cum că Miron nu ar fi fost străin de proiectele lui Sobieski, care i-a rezervat castelul său de vânătoare, pe când s-a puttat neomenos cu voievodul respectiv.

Izvor capital pentru cunoașterea istoriei Moldovei mai ales în partea lui memorialistică, scris cu patimă, dar și cu tot atâta talent, precum și cu surprinzătoare sincronizare de istorie universală, *Letopisețul*lui Neculce este un admirabil monument filologic și literar, nu foarte accesibil oamenilor fără deosebită cultură, monument fără de care nu s-ar fi ivit poate o bună parte din opera sadoveniană de înviere a trecutului Moldovei. Locul bisericii din Prigoreni, reședința lui în apropierea Iașilor, i-a păstrat osemintele. De mirare că locul n-a ajuns obiect de cult și de pelerinaj, ca Ipoteștii și Humuleștii.

(Șerban CIOCULESCU, *La tricentenarul nașterii*
lui Ion Neculce, în *Romania literară,*
anul V, nr. 49, 30 noiembrie 1972, p. 7)

Există adevăruri care, de la prima lor enunţare, par nu numai evidente, ci chiar comune. Că în Neculce putem recunoaşte, considerând lucrurile sub aspectul talentului în sine, pe cel mai mare scriitor român de până la apariţia clasicilor de aur ai literaturii noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Eminescu, Caragiale, Creangă, cărora, de altfel, le poate sta alături, este unul din aceste adevăruri. Neformulat însă vreodată până acum ca atare, „Când citeşti cronica lui Niculce, un nume îţi năvăleşte numaidecât în minte - Creangă", spunea G. Călinescu. într-adevăr, cei doi scriitori sunt înrudiţi în asemenea măsură, încât ei ar putea trece drept manifestările succesive ale aceluiaşi arhetip. E un fenomen rar ca o structură artistică să reapară peste un număr de ani, purtătoare a unei forţe de expresie de intensitate egală. Marii gemeni ai literaturii noastre îl ilustrează. Neculce e un Creangă care lucrează, în loc de întâmplări, cu evenimente. Egal în arta intuitivă a povestirii dublului său de peste veac, îi este superior prin puterea de reprezentate. Sarcasmul şi ironia celui dintâi se dezgheaţă şi se îmblânzesc în umorul succesorului, cu toate că bonomia amândurora este uneori doar aparentă. Pentru a rosti unele din primele ei cuvinte literatura română cultă deschide gura de aur a lui Neculce. Peste un secol şi ceva Creangă o va reprezenta cu nu mai puţină strălucire. Boierul şi „mojâcul" îşi împart astfel gloria verbului naţional.

Cronica lui Neculce constituie nu numai o importantă realizare în sine, ci şi o posibilă monadă a literaturii române. Ea rezumă sau mai bine-zis anticipează un întreg ansamblu de trăsături generale. Printre firele din care, de peste două secole, se ţese literatura română modernă, unul dintre cele mai vizibile este cel al operei lui Neculce. [...]

Cronica lui Neculce nu stifetă de partizanatul facţiunilor boiereşti sau de aservirea completă faţă de punctul de vedere domnesc. Subiectivismul ei, de altă natută, nu este însă mai puţin marcat. In comparaţie cu alţi cronicari făţişi până la naivitate în pătimirile lor, Neculce, mai abil, îşi permite să denatureze uneori lucrurile din motive personale sau de clasă bine camuflate, derutându-şi, ptiu aceasta (încă şi astăzi), cititorii. [...]

Este locul să abordăm aici o problemă esenţială a exegezei neculceene: caracterul naţional al operei, patriotismul autorului (patriotism înţeles, evident, în sensul secolului în care a trăit şi în limitele - de neignorat - ale unei foarte clare concepţii de clasă). Şi unul şi celălalt au fost şi sunt de obicei căutate în cuvintele autorului: profesii de credinţă autohtone, declaraţii antifanariotice, lamentaţii - nu întotdeauna „pure". în ce ne priveşte, ne propunem să le descoperim în structuta mai adâncă a operei, unde, după părerea noastră, se află mai ferm imprimate. Un lucru trebuie de la început subliniat: *Letopiseţul* lui Neculce nu reflectă numai contextul istoric în care autorul a trăit, ci totodată i se opune, îi tezistă. Eliminarea tragicului ar putea fi privită ca un aspect al acestei tendinţe; prin „desamorsarea" mecanismului ei tragic, realitatea ar putea deveni inofensivă. Situat într-o lume ostilă, ameninţătoare, cronica devine pentru Neculce un refugiu. Nu numai şi nu atât în sensul în care condiţiile materiale, de relativă stabilitate şi siguranţă, ale scrierii ei îl pretinde, ci şi (mai ales) în acela că, scriind, autorul domină într-un fel evenimentele la discreţia cărora se aflase. Dacă - după cum spunea alt cronicar - omul este sub vremi, evocându-le, ceea ce înseamnă recreându-le (căci orice reprezentare a realităţii, oricât de exactă, este ficţiune), adică recapitulând, clasificând, ordonând şi într-o anumită măsuţă determinând, vremile rămân sub om, se „depun", *se aşeadză.* Neculce s-a zidit în cronica sa, începută, în planul subconştient al fiinţei, din nevoia de a se apăra.

Groaza, am spune, primordială a cronicarului e *neaşezarea.* Sentimentul exprimă însă nu numai pe boier, căruia haosul, instabilitatea îi periclitau privilegiile, ci şi întreaga comunitate naţională, având nevoie, în aceeaşi măsură, de un cadru al existenţei sociale bine constituit. în acest sens fobia lui Neculce e ancestrală. Or, în raport cu permanenta calamitate a *„vremilor neaşedzate",* cronica reprezintă principiul contrar, salvator, *al aşezării.* Tendinţa *Letopiseţului* lui Neculce rezumă astfel, în mic, una din tendinţele istorice fundamentale ale poporului român, caracterizat printr-o dialectică a aşezării în neaşezare. Cvasimilenara migraţie a popoarelor, apoi formidabilul pericol otoman, în fine, vecinătatea unor mari imperii au creat neamului de la Carpaţi şi Dunăre, în lupta sa pentru supravieţuire, condiţii extrem de dure. Din negura veacurilor, vremile au fost şi au

rămas - până în perioada modernă - *neaşezate.* Generaţie după generaţie, oamenii de aici au găsit însă de fiecare dată resursele şi posibilitatea să se aşeze. *Bovarismul aşezării* la Neculce corespunde aşadar unei seculare aspiraţii naţionale. Omul şi opera prezintă deopotrivă acelaşi caracter „aşedzat", caracter care contrastează cu starea de „neaşedzare" a vremurilor, şi i se opune. Cronica lui Neculce dă cititorului un sentiment de temeinicie, de calmă durată, de permanenţă şi consolidare. Peste blocul pe care-l formează, valul istoriei trece fără să îl clintească. In mult mai mare măsură decât lamentaţiile în „of şi „vai", atât de des citate, cu ceva din automatismul şi convenţionalitatea bocetelor profesionale, tocmai acest aspect de realitate constituită, definită şi definitivă, într-un context fluctuant şi nesigur dă cronicii lui Neculce acel caracter naţional şi acea profundă valoare patriotică ce i-au fost dintru început recunoscute.

Considerată în funcţie de *nucleele* sale *epice,* cronica lui Neculce se pulverizează într-o masă de mici nuvele, istorii comprimate, simple episoade, anecdote, instantanee, dintre care unele de interes deosebit, memorabile pentru cititot, şi credem, foarte sugestive pentru un scriitor, în eventualitatea perfect legitimă că ar dori să se folosească de ele ca de nişte puncte de plecare.

Fragmentul XVII din *O samă de cuvinte* - despre „începerea" impostorului Despot vodă - este o nuvelă veneţiană redusă la liniile ei esenţiale, un fel de scenariu, cu intrigi, documente revelatoare şi substituiri de persoane. Dacă secţiunea numărul XVII conţine substanţa unei posibile nuvele, aceea cti numărul XXXIX poate furniza material chiar pentru un roman. Elementele picareşti, legămintele solemne, coincidenţele, spectaculoasele ascensiuni sociale, loviturile de teatru, momentul suprem al recunoaşterii, epilogul fericit dau o savoare aparte acestei istorii pline de mişcare şi mişcătoare a unui copil sătac purces dintr-un sat albanez spre Ţarigrad şi ajuns mai târziu, graţie ajutorului fostului său tovarăş de drum, devenit mare vizir, domnul Moldovei sub numele de Ghica vodă. Un personaj rocambolesc este Dedul spătarul Arbănaşul care, închis de Constantin Cantemir, evadează spectaculos, „ca-n filme". [...]

Evocarea complotului boieresc îndreptat împotriva lui Constantin Cantemir şi a represaliilor domnului, a uciderii mai întâi a lui Velicico şi apoi a lui Miron Costin, acesta din urmă smuls dintr-un doliu

proaspăt, soţia sa murind chiar atunci, şi a remuscărilor (rare în epocă) ale bătrânului voievod: „Cantemir vodă dup-aceea mult se căie ce-ati făcut şi de multe ori plânge între toată boierimea şi blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat", reprezintă unul dintre cele mai impresionante momente ale cronicii. Câteva aspecte ale acestei mari scene merită subliniate în chip deosebit: logica diabolică, implacabilă cu care sfătuitorii domnului, folosind, în mod perfid, ca premiză faptul că, ieşindu-şi din fire, acesta îl bătuse cu buzduganul pe Velicico, îl aduc, pas cu pas, din aproape în aproape, în situaţia de a otdona cele două crime. [...]

Istoria turcului trimis în Moldova să caute pricină de mazilire lui Vasile Lupu, şi „îndopat" pur şi simplu cu galbeni de către acesta, adevărată capodoperă de psihologie a mituirii, e de o savoare gogoliană. [...]

Excelent observator, Neculce reţine, descriind o scenă, aspecte inedite, surprinzătoare şi în acelaşi timp foarte caracteristice, capabile să insufle sentimentul celui mai acut concret, să actualizeze intens. Martor şi participant la încleştarea decisivă de pe Prut, Neculce evocă pe larg, din interior, într-un chip foarte modern. Descrierea insistă asupta diferitelor manevre, ciocniri, operaţii cu caracter izolat şi bătălia - al cărei ansamblu ne scapă - se încheie mai înainte de a înţelege dacă ea a început cti adevărat şi fără să ni-l desemneze în mod evident pe învingător. în politică, pe plan militar şi ca în literatură, Stănileştii reprezintă un alt Waterloo. în nici un alt moment al „filmului" bătăliei (datorită lui Neculce ne aflăm în posesia unui preţios *documentar* al acesteia), nu ne simţim în mai mare măsură la *Stănileşti* decât atunci când cronicarul aminteşte în tteacăt, dar cu ce puternică sugestie a clipei, de acele dueluri specifice de tiraliori, expresie a surescitării combatanţilor, angajate din obligaţie, dar şi dintr-un spirit de bravadă reciproc incitat între mici grupuri ce se desprind din rândurile celor două armate beligerante. [...]

Neculce nu este numai un artist al cuvântului, ci şi un artist al imaginii; ceea ce el spune desfată auzul şi încântă totodată privirea. Euforia muzicală a lecturii e dublată de euforia uşor melancolică a participării „directe" la întâmplări de mult încheiate, a „introducerii" în imagine. Cronica lui Neculce anulează, în momentele de intensificare a reprezentării, *timpul* cititorului, şi pe cititor însuşi; aceasta

resuscită ca martor ocular, al n + 1-lea personaj al cărţii. Scenele cele mai vii ale letopiseţului nu se lasă completate din afară; ele atrag şi includ irezistibil cititorul, transformat în element component al tabloului.

In *O samă de cuvinte,* episodul VI, vălmăşagul bătăliei se desface ca un val pentru a oferi privirii posibilitatea de a contempla o scenă şi un gest cvasi-ritualice în care raportul de strictă vasalitate, având parcă ceva din caracterul exemplar şi impecabil, din puritatea povestirilor cavalereşti timpurii se îmbină cu umilinţa şi căldura relaţiilor interumane specific orientale.

Prospeţimea unui prezent transparent, etern, atinge intensităţi aproape magice în secţiunea a VIII-a. [...]

Nu vom insista prea mult asupra a ceea ce se numeşte de obicei - cu o oatecare emfază - arta portretului la Neculce; orice referire la scriitor, oricât de sumară, ajunge inevitabil la ea. Fără a valorifica însă întotdeauna ceea ce s-a spus până acum esenţial în această privinţă: „Portretul niculcian stă la mijloc între caricanirăşi tablou" (G. Călinescu); „Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calităţi sufleteşti sau trăsături fizice, cât mişcarea" (N. Cartojan) etc.

In ce ne ptiveşte, ne vom mărgini a sublinia din nou remarcabila capacitate de observaţie a lui Neculce, aplicată de data aceasta oamenilor, şi, ca un fapt credem inedit, pătrunderea sa psihologică - vădită neîndoios în câteva cazuri, sprijinindu-ne pe exemple, după câte ştim, nefolosite până acum. Nu înainte însă de a preciza - iarăşi - că puterea de observaţie a cronicarului este uneori superioară puterii sale de înţelegere. Se întâmplă nu o dată ca Neculce să înregistreze foarte exact aspecte sau trăsături, fără a fi însă (pe deplin) edificat asupra a ceea ce ele semnifică. în acest sens spuneam că el fotografiază cu mare precizie realitatea (în cazul de faţă individualitatea), lăsând patcă altora grija interpretării adecvate şi complete a datelor. [...]

In al IV-lea fragment din *O samă de cuvinte,* Neculce pomeneşte de „paharul" lui Ştefan cel Mare păstrat la mănăstirea Putna până în timpul ultimei domnii a lui Mihai Racoviţă (1715-1726). Atunci, un egumen nevrednic, „vrând să să fălească, au băut la masă cu acel pahar al lui Ştefan vodă, cu nişte slugi boiereşti, ce era zlotaşi. Şi bând mult cu acel pahar, s-au îmbătat şi fiind beţi au stricat un lucru scumpii domnescu şi de minune ca acela." Distrugerea cu atâta uşurătate a preţiosului vestigiu simbolizează parcă o stare de lucruri, o întreagă atitudine de nepăsare faţă de trecutul ţării, risipit şi devalorizat ca ţăndările pocalului. Tristă stare de lucruri, condamnabilă mentalitate pe care, prin cronica sa, Neculce, pe urmele lui Grigore Ureche şi Miron Costin, încearcă şi reuşeşte să o remedieze pe una, să i se opună celeilalte. Ion Neculce e unul din primii mari restaurarori ai trecutului naţional. Cioburile paharului lui Ştefan i-au însângerat şi traumatizat sensibilitatea; pentru a o vindeca sau măcar alina, el a trebuit să le culeagă cu grijă din pulbere şi să refacă din sfărămituri vechea formă pierdută. [...]

Letopiseţid Tării Moldovei prefigurează unele evoluţii ulterioare. în cronica lui Neculce, literatura română, care începea într-un fel o dată cu el, îşi avea fixate pentru multă vreme câteva din datele ei esenţiale.

(Valeriu CRISTEA, *Introducere în opera lui Ion Neculce,* Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 5-6, 120, 148-150, 159-168, 193-194,210)

Neculce este ultimul mare cronicar al Moldovei. El continuă opera - năprasnic întreruptă - a lui Miron Costin, care, la rândul său, o completase pe cea a lui Grigore Ureche. S-au mai interpus şi altele: un Nicolae Costin, câteva cronici anonime (din care unele au fost folosite şi de Neculce), patte din opera lui Cantemir - aceea privitoare la români. Toate, fără excepţie, cronici erudite sau compilaţii, folosesc un stil livresc, un stil căutat, foarte adesea artificial, sub influenţa limbii latine, sau a celei neogreceşti. Singură cronica lui Neculce este scrisă în limba grăită pe ogoarele Moldovei, în limba poveştilor populate, în limba prin care a fost transmisă înţelepciunea neamului din generaţie în generaţie.

Marii predecesori ai lui Neculce, inclusiv Nicolae Costin, au avut norocul să zugrăvească veacurile de aur ale Moldovei, să desprindă din letopiseţele slave interne şi din istoriografia vecinilor zilele de glorie ale voievozilor, despre care nu s-a putut spune că le-a ruginit vreodată spada în teacă. Neculce, în istoria sa de optzeci şi doi de ani,

nu găseşte decât un singur voievod gata să se sacrifice pentru a pune stavilă decadenţei şi umilinţei Moldovei: pe Dimitrie Cantemir. în rest el este martorul conştient şi neputincios al scăderii demnităţii domneşti, al înlocuirii domnilor de ţară cu domni străini trimişi de la Constantinopol, al incapacităţii acestora de-a apăra ţara până şi de incursiunile unor detaşamente de Ieşi sau de tătari ce nu treceau, foarte adesea, de câteva zeci de oameni. Neculce este martorul dezagregării morale a societăţii moldoveneşti (este vorba, bineînţeles, de boierimea moldovenească, al cărei tipic reprezentant a rămas până la sfârşitul zilelor sale), este martorul introducerii unor obiceiuri noi (şi nu întotdeauna de ordin fiscal), contrare bunului-simţ şi spiritului său întru totul conservator. El este chemat să scrie istoria celei mai întunecate epoci din viaţa Moldovei, pe care n-a cunoscut-o numai din lecturi, sau din relatările bătrânilor, ci a trăit-o, în bună parte, zi de zi, umplându-şi sufletul de amărăciunea pe care a lăsat-o, prin paginile *Letopisețului,* moştenire generaţiilor de după el vreme de două sute şi patruzeci de ani.

Neculce subliniază lipsa de unitate a boierilor divaniţi, spiritul de intrigă şi lăcomia fără margini a unora dintre ei. Avea s-o simtă el însuşi, multă vreme după întoarcerea din pribegie. îi înfierează, fără ocol, pe cei mai mulţi dintre ei, străini sau neamuri, deopotrivă. Deplânge zilele de odinioară, când boierii erau mai uniţi, mai puternici şi „se puneau pentru ţară".

Neculce nu se îndepărtează, totuşi, de casta căreia îi aparţine. Ştia exact din ce viţă se trage şi nu puţine vrăjmăşii şi-a creat, inclusiv, în sânul micii boierimi, cu care nu înţelegea să stea la masa de taină a treburilor ţării.

Cronicarul era un paraponisit. Din ftagedă tinereţe şi până la bătrâneţe a cunoscut urcuşuri şi, mai ales, coborâsuri dintr-acelea care lasă urme adânci şi-l acresc pe om.

Şi totuşi, în pofida tuturor încercărilor, care n-au ocolit nici pământul Moldovei - pe care I-a iubit, ca nimeni altul - şi nici pe el ca om, produs al humei moldoveneşti, Neculce găseşte adesea resurse optimiste şi, mai ales, un umor nestăvilit, care îl face pe cititor să uite că în paginile cronicii sale este vorba de vremea Ducăi vodă şi de aceea a lui Dumitraşcu Cantacuzino.

Istoriografia moldovenească din veacul său urmează şi ea spiritul decadent al vremii. Drept este că nici Grigore Ureche şi nici Miron Costin n-au scris pagini de memorii, n-au fost martorii întâmplărilor relatate (ultimul a trăit abia 27 de ani din epoca pe care a descris-o, ceea ce este extrem de puţin). Nimic, în afară de îndemnul interior, nu i-a împins să scrie cronica Moldovei. Contemporanii lui Neculce scriu toţi, sau aproape toţi, din îndemnul sau porunca vreunui domnitor sau mare boier. *Cronica racovițeană-buhuşeuscă (1661-1705),* pe care o va folosi şi Neculce, este plină de osanale la adresa patronilor din ordinul cărora a fost scrisă. Vanitosul Nicolae Mavrocordat se va sluji de mai multe condeie, însărcinate să-i ilustreze domniile din Ţara Moldovei: Nicolae Costin, Axinte Uricariul; o cronică paralelă a domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei a fost scrisă tot din îndemnul său, după cum Radu Popescu din Ţara Românească tot sub oblăduirea sa îşi alcătuieşte cronica. Nicolae Chiparissâ scrie despre „victoriile" din 1716 ale lui Mihail Racoviţă şi Constantin Ipsilanti (viitorul hatman al lui Grigore Ghica din a doua domnie, cel cu piele de iepure la spate) asupra cătanelor ce veniseră în podghiaz până la Hlincea, lângă Iaşi; Vasile Buhăescu, fostul cămăraş, scrie o istorie paralelă a Ţărilor Române din porunca lui Constantin Mavrocordat. Cât priveşte pe Ghiculeşti, aceştia vor avea în Grigorie al Il-lea Ghica pe un atent şi stăruitor reprezentant pentru ilustrarea domniei lor. Din ordinul lui va fi scrisă *Cronica Ghiculeştilor (1695-1754)^* precum şi redacţia grecească a lui *Pseudo Alexandru Amiras.* De altfel partea privitoare la începutul domniei sale din ultima cronică *(Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729)* ocupă aproape jumătate din întregul volum, ceea ce o defineşte ca pe o cronică oficială, ca pe o „producţie de comandă", cum denumeşte D. Russo acest gen de creaţii.[1]

întrebarea se pune: fost-a Ion Neculce cronicarul oficial al vreunuia din cei nouă domni, care s-au perindat pe tronul Moldovei, de la a treia domnie a Ducăi vodă cel bătrân şi până la Constantin Mavrocordat, sub care a trăit, fiind om în toată puterea cuvântului?

[1] Cf. D. Russo, *Cronica Ghicideştilor (1695-1754),* în *Btdetimd Comisiei istorice a României,* voi. 2 (1916), p. 3.

Sau fost-a Ion Neculce cronicarul unei facţiuni boiereşti, legat de aceasta prin interese comune şi ţinut, ca atare, să-i laude faptele şi, mai ales, să-i justifice scăderile şi mâncătoriile (ca să folosim cuvântul său, atât de categoric, când este vorba de abuzuri)? Nu, hotărât nu! Ion Neculce s-a bucurat de aprecierile şi bunăvoinţa Cantemireştilor şi în special de a lui Dumitraşcu, pe care l-a urmat, în mod loial, dincolo de Nistru. Dar Neculce, scriind istoria lui Dimitrie Cantemir, scrie de fapt cea mai fierbinte pagină a memoriilor sale, în care, măsurând cu dreaptă cumpănă, spune tot, plăcut şi mai ales neplăcut, despre tânărul şi învăţatul domn. La data când redactează Neculce aceste capitole ale cronicii, Cantemireştii erau morţi de mult, sau, în orice caz, nu se mai punea problema întoarcerii vreunuia din ei pe tronul Moldovei. Neculce pătimise destul de pe urma lor şi n-avea de ce să le poarte recunoştinţă veşnică. Putea să-şi scrie *Letopiseţul* cu obiectivitate, măcar din acest punct de vedere; n-avea cine să-l tragă la răspundere pentru judecăţile aspre şi nici să-l răsplătească pentru laudele nemeritate.

Cât priveşte apartenenţa lui Neculce la vreo grupare boierească anume, aceasta este încă şi mai mult exclusă. Schiţând biografia sa, vom observa, dimpotrivă, că el nu s-a dat în lături să-şi exprime resentimentele faţă de cele mai apropiate rude, Cantacuzinii, necum să intre cu ei (şi mai puţin cu alţii, străini) în vreo înţelegere. Neculce este boier mare, feudal în toată fiinţa lui şi susţinător al intereselor clasei mari boiereşti. El exprimă punctul de vedere general al acestora, dar nu al unei grupări. Neculce nu este, nici pe departe, întru totul obiectiv, dar cronica lui este produsul exclusiv al observaţiilor sale şi al inimii sale. Nimeni nu i-a comandat-o şi penttu nimeni n-a scris-o. [...]

Letopiseţul Ţării Moldovei, ultima cronică de proporţii scrisă în veacul al XVIII-lea, după aceea a mult învăţatului Nicolae Costin, contemporanul său, a fost privită mai ales ca o creaţie literară - cea mai înaltă a vechii noastre literaturi - şi mai puţin ca un izvor narativ istoric, cum este în realitate. De aici numărul relativ mare de studii critice care au apărut în ultimii douăzeci de ani, scrise, evident, de condeie alese, şi lipsa aproape totală de consideraţiuni privitoare la valoarea documentară a cronicii.

Letopiseţid lui Neculce nu este nici pe departe un izvor narativ singular, pentru perioada istorică la care se referă. In afara izvoadelor, adică a micilor cronici de familii boiereşti, sau de domni, cele mai multe pierdute astăzi sau absorbite de letopiseţe, topite în cuprinsul larg al acestora (cum au fost izvoadele lui Tudosie Dubău, Vasile Demian, Miron logofărul, sau izvodul Costăchesc), constatăm existenţa următoarelor cronici scrise fie înaintea lui Neculce, fie o dată cu el: *Cronicii racoviţeană-buhuşească (1661-1705),* atribuită pe vremuri lui Nicolae Mtiste; *Cronică a Moldovei dintre unii 1661-1709,* atribuită lui Nicolae Costin; *Cronică anonimă a Moldovei de la 1661 până la 1729,* atribuită lui Alexandru Amiras; *Cronica Ghiculeştilor (1695-1754).* Mai pot fi amintite două istorii paralele a Ţării Româneşti şi a Moldovei, precum şi trei cronici oficiale, foarte limitate în timp. Se ştie de mult că între cronica lui Neculce şi celelalte izvoare narative nu există raporturi de dependenţă, cu excepţia *Cronicii racoviţene-buhuşeşti,* pe care a folosit-o drept schelet penttu prima parte a *letopiseţului.* în *Predoslovia* sa, scrisă, cum vom mai avea prilejul să subliniem, după elaborarea întregii opere, introducere care ni s-a păstrat doar în două copii, Neculce mărturiseşte însă că scriind „întru pomenirea domnilor" până la Duca vodă cel bătrân (până la sfârşitul domniilor acestuia!), s-a folosit şi el de „nişte izvoade ce-au aflat la unii şi alţii", adică de mici cronici, pe care nu le precizează. Poate că unele vor fi aparţinut familiei sale (lui Iotdache Cantacuzino, sau lui Gavrilaş Mateiaş), sau vot fi fost scrise de Enache grămăticul, tatăl său vitreg, şi le va fi găsit după moartea acestuia. Alte ştiri, pretinde Neculce, le deţine „din audzitele celor bătrâni boiari". Aceasta ne duce la concluzia că el avea obiceiul să-şi facă însemnări şi că şi-a redactat cronica, foarte probabil, în etape. Bănuielile ne obligă să revizuim ideea pe care a îmbrăţişat-o cvasi-unanimitatea cercetătorilor cu privire la vremea când a fost scrisă opera. [...]

Capitolul dedicat savantului voievod, de mari dimensiuni, care se abate fundamental de la metoda folosită de cronicar în tratarea istoriei domniilor anterioare, nu poate fi urmărit în toată desfăşurarea lui. O mare parte din el am observat-o vizând viaţa lui Neculce, împletită zi de zi cu evenimentele dramatice din vara şi toamna anului 171L Agitaţia, pasiunea, teama, speranţa, acestea şi alte sentimente, greu de definit, care fac parte componentă din trăirile eroilor,

transformă capitolul domniei lui Cantemir într-o tragedie a Moldovei şi a voievodului său. Comentariile sistematice pe marginea acestui capitol ne apar de prisos. Ne vom mărgini să subliniem că Neculce redă întâmplările în stilul reportajelor moderne, pe măsură ce lucrurile se precipitau. Aşa se şi explică întinderea celor nouă luni din domnia lui Dimitrie Cantemir pe zeci de pagini. D. Cantemir este urmărit în acţiunile sale zi de zi. Pana lui Neculce îl surprinde ezitând şi aşteptând semnalul de arestare a lui Constantin Brâncoveanu, pe care dorea, în adâncurile lui, să nu i-l comunice vizirul niciodată. II observăm pe domnul Moldovei obligat să fie propriul său sfetnic într-o problemă crucială pentru viitorul său şi al ţării, de vreme ce nu avea suficientă încredere în loialitatea divanului. îl găsim părăsit de majoritatea boierilor, luptându-se cu privaţiuni de tot felul, inclusiv cu lipsa banilor, încât nu-şi putea plăti nici lefegiii, porniţi din această cauză pe răscoală. Dimitrie Cantemir se decide să cheme ajutorul militar rus exact atunci când i-a venit şi porunca vizirului să-l aresteze pe Constantin Brâncoveanu; prilej pentru cronicar să se justifice în faţa posterităţii că n-a fost el sfetnicul necredincios al domnului, ci dimpotrivă. Este de reţinut această înnăscută artă la Neculce de-a cultiva întâmplările de senzaţie, coincidenţele, patosul. Acestea dau sarea necesară unei plăcute lecturi a *Letopiseţului.*

Zarurile o dată aruncate, domnul se simte descătuşat. Popotul de asemeni. laşul seamănă cu un oraş sud-american în carnaval. Devastarea prăvăliilor turceşti şi jaful asupra turcilor sunt prezentate într-o notă de frenezie şi entuziasm care disimulează realitatea: „Iar băcăliile sta vătsate pre uliţă, de era sătui şi copiii. Strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele". Dar Neculce, om înţelept, ţine să-i amintească domnului, prin condeiul copilului ce ştia turceşte şi ale cărui cunoştinţe sunt puse la încercare, că „nu iaste mai mare blăstămat în lume decât omul cela ce are o fărâmă de pâine în mână şi o leapădă pe aceia şi cearcă să afle alta mai mare".

Moldovenii, chemaţi la oaste şi plătiţi din vistieria ţarului, răspund cu entuziasm. Calfele de croitori, de blănari, de ciubotari, crâşmarii, îşi lasă rostul şi se angajează în armată, iar boierii rămân fără slugile atrase de acelaşi miraj al banului şi al aventurii.

Treptat, paginile de clocot, de agitaţie dispar şi altele ies de sub condeiul lui Neculce. Sunt acelea care descriu armata muscalilor, văzută de el şi urmărită de el în toate acţiunile, până după reversul Stănileştilor. între ele doar momentul vizitei lui Petru cel Mare la Iaşi, larma boierilor la perspectiva eredităţii Cantemireştilor în Moldova şi diversiunea lui Toma Cantacuzino, fugit din Ţara Românească, fac notă aparte. Pe Toma, ruda sa şi asociatul lui Cantemir în politica rusofilă, Neculce nu-l iubeşte. Toma Cantacuzino a plătit dureros spiritul de aventură: „Aşea aduce tinereţele pre om, când au pre mult voie şi dezmierdăciune la un stăpân, precum au avut şi Toma la Brâncoveanul vodă; că la cea de apoi s-au înstreinat de neamul său şi de binele său cel mult şi au murit în ţări streine".

Neculce n-avea aptitudini militare şi nici priceperea specialistului în materie de strategie şi tactică. Luptele la care a luat parte ca observator - şi, foarte probabil, şi direct, împreună cu mica armată de moldoveni, deşi nu o spune nicăieri -, sunt descrise cu naivitate, dar cu o remarcabilă culoare autentică. El este bucuros că moldovenii săi - după ce, ieşiţi în afara taberei pentru luptă, şi rău hăituiţi de turcii mai bine înarmaţi - au fost admişi din nou în tabără şi erau puşi la adăpost. „Deci cum au istovit turcii dovâ (= rugăciunea, *n.n.),* s-au şi apucat a da năvală de trei, patru părţi în obuzul moschicescu. Şi aşea să bătea, câte un ceas şi giumătate ţinea năvala. Iar moldovenii şedea acolo, în mijlocul obuzului, ca cum ar şedea la casele lor, aşea nu avea nici o grijă. Că puşcile turceşti nu le meşteşuguia bine şi trecea preste obuz. Şi arunca şi cumbarele de cele mare; şi suindu-să sus, nu apuca să cadă gios şi să spărgea. Şi deşi cădea vreuna, cădea în lăture, nu nemeriia în obuz. Şi când sta câteodată bătae şi începe trâmbiţile moschiceşti a dzice, pre atâta cunoştem că n-au spartu tutcii obuzul."

Iată cum este descris şi punctul culminant al bătăliei, după care lucrurile se vor domoli treptat, treptat, asemeni unei cumplite furtuni însoţită de grindină: „Iar când au fost marţi dimineaţa, tutcii s-au strâns toţi deopatte, şi acolo ş-au făcut meteredzu şi ş-au aşădzat toate puşcile. Şi au început a să bate prea vrăjmaş, cât întunecasă lumea, de nu să vedea om cu om, şi să vedea numai pata cum eşiia din puşci. Ca cum arde un stuh mare, trestie, pe nişte vânt mare, aşa să vede focul ieşind din puşci. Numai ce voiu să dzic, poate fi Dumnedzău fereşte la războiţi, că dintr-o 1000 de sineţe abiia să tâmplă de loveşte un om. Că de ar hi nemerit cât foc slobodziia, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali, om de poveste. După cum

dzice un cuvânt Miron logofătul: «Mare iaste omul, iar la războiţi prea mică-i iaste ţinta»."

Armistiţiul care s-a încheiat, rezultat mai ales al lipsei de informaţii din tabăra turcească şi al spaimei - zice Neculce - care a intrat în armata otomană, în urma unor contraatacuri ruseşti, deşi n-a durat decât trei zile, a fost mai cumplit decât războiul însuşi, pentru că nu aveau nimic de mâncare. Iar după trei zile, rezervate tratativelor de pace, armata rusă, însoţită de un ceauş turcesc, s-a putut în sfârşit mişca spre nord. Şi de înfometaţi ce erau, mulţi ruşi fugeau la turci, ca să scape cu viaţă.

Interesante sunt concluziile cronicarului despre mersul operaţiunilor şi consecinţele pe care le-ar fi putut avea războiul asupra ambelor părţi. Şi unii şi ceilalţi ar fi putut învinge: ruşii, dacă nu şi-ar fi dispersat forţele, turcii, dacă n-ar fi acceptat propunerile de pace. „Numai ce vom să dzicem, voia lui Dumnedzeu au fost, de nici moscalilor nu le-au dat Dumnezeu chiverniseală ca să biruiască pe turci. Aşijderea şi turcilor le-au dat Dumnezeu mintea, de nu s-au prăpădit moscalii de tot. Nu bat cei mulţi pre cei puţini, nici cei puţini pre cei mulţi, ce numai cum va Dumnedzeu". [...]

Aproape două pagini sunt consacrate sfârşitului tragic al lui Constantin Brâncoveanu şi al familiei sale. Pentru Neculce „mânia lui Dumnezeu" a căzut atunci pe capul domnului muntean şi blestemele celor pe care i-a năpăstuit, şi în primul rând blestemele Moldovei. într-adevăr, Neculce aminteşte şi cu prilejul acestui cumplit spectacol, pe care îl descrie, evident, din relatările altota, unele din relele strălucitei sale rudenii din Ţara Românească, dar sfârşitul sângeros al acestuia nu-l bucură, cum au încercat unii istorici literari să dovedească. Neculce, om ctedincios, nu se putea bucura de acest sfârşit al lui Brâncoveanu, el care nu se manifestă niciodată în paginile sale ca un adept al vătsărilor de sânge. Neculce nu este om blând, fără îndoială, mai ales când îşi judecă adversarii, dar este departe de el bucuria tăzbunării sângeroase. De toate relele care i-au ajuns pe vrăjmaşi se bticută, dar nu de sângele lor vărsat. El înfierează pe Gin Aii paşa, vizirul ucigaş, chiar cu prilejul masacrării familiei domnului, tocmai pentru că era „un păgân rău, turbat şi mare sorbitoriu de sânge asupra creştinilor", în campania de la Petrovaradin. „Acesta au omorât pre Brâncoveanul vodă cu copiii lui... şi pre alţii mulţi", zice

Neculce, începând schiţarea portretului odios al cruntului vizir a cărui intenţie era ca „de a birui pre nemţi, să pue paşi şi în Moldova şi în Ţara Muntenească". [...]

Letopiseţul lui Ion Neculce este precedat de un număr variabil de povestiri - de la manuscris la manuscris - cunoscute sub titlul de *O samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni, şi în letopisăţu nu sânt scrise, ce s-au scris aicea, după domniia lui Ştefăniţă vodă, înaintea domniii Dabijii vodă...*

Este de observat de la bun început - înainte de orice consideraţii privitoare la valoarea istorică a *cuvintelor* - că acestea au fost redactate de autor în legătură directă *cu marile compilaţii de eroinei,* compilaţii realizate adeseori după izvoare narative dispărute de mult[2]. Referindu-ne la cronicile moldoveneşti, vom reaminti cititorului tendinţa ce se observă, Neculce fiind încă în viaţă, de a fi adunată în acelaşi volum, întreaga istorie a ţării, şi de a structura volumele după un cuprins pe care ni-l precizează înseşi manuscrisele reprezentative.

O asemenea compilaţie de cronici ne prezintă Teodor Codrescu în *Uricarul* său, copiată în anul 1807 de către un oarecare Iosaf monahul, pentru Constantin Braşoveanul, după un alt manuscris din 1724, februarie, lucrat de ieromonahul Sawa pentru Atanasie, episcopul de Roman[3]. Aşadar, în anul 1724 existau manuscrise care difuzau întreaga istorie a Moldovei până la anul 1661, până la moartea lui Ştefăniţă Lupu. Dacă n-am fi avut însemnarea lui Teodor

[2] Titlu generic dat de N. Iorga celor mai reprezentative letopiseţe ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Cf. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. I, Bucureşti, 1901, p. 61-272.

[3] Manuscrisul se păstrează astăzi în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj sub cota 1/1924, fondul G. Sion, cf. Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor,* voi. XXIV, Iaşi, 1895, p. 334-381, N. Iorga, în *Istoria literaturii românie în secolul al XVIII-lea,* vol. I, p. 269-272, vorbeşte şi el, folosind *Uricarul,* de manuscrisul din 1724, numindu-l „compilaţie". Vezi şi L. Onu, *Critica textuală şi editarea literaturii române vechi,* Bucureşti, 1973, p. 229 şi 238-243.

Codrescu pentru manuscrisul din 1724, probabil dispărut astăzi, am fi socotit drept cea mai veche compilaţie de cronici păstrată, copia manuscrisului 253, adică manuscrisul corectat de Neculce. Mai mult, l-am fi putut considera pe Neculce drept iniţiatorul compilaţiilor, de vreme ce opera a fost transmisă, în primul rând, prin intermediul unor asemenea manuscrise cumulative. Problema, care nu ne interesează aici decât tangenţial, nu ttebuie tratată însă fără să se ţină seama şi de implicaţiile lui Axinte Uricariul în elaborarea compilaţiilor de cronici.

Neculce, continuând istoria Moldovei, rămasă cu Miron Costin la anul 1661, şi vrând să conexeze *Letopiseţul* său la compilaţiile care circulau în Moldova, pe de altă parte observând omisiunile din cronicile anterioare, s-a simţit obiigat să ie completeze, creând *cuvintele,* pe care le-a aşezat, cum singur precizează înaintea domniei lui Dabija vodă. Mai târziu, după moartea sa, unii copişti zeloşi au repartizat o parte din *cuvinte* în cuprinsul cronicilor lui Ureche sau a Costineştilor, la locul impus de cronologia Moldovei, de obicei la sfârşitul capitolelor despre Ştefan cel Mate, Petru Rareş, Lăpuşneanu etc. Acest fapt a cauzat greutăţi unor cercetători, care au ignorat existenţa *cuvintelor* din unele volume compilaţii de cronici, şi care n-au avut - pe bună dreptate - fantezia să le caute la capitolele respective redactate de predecesorii lui Neculce. Aşezarea de cătte unii copişti a legendelor după cronologia lor ne întăreşte convingerea că ele au fost create, cum spuneam mai sus, pentru completarea cronicilor anterioare şi nu „pentru a inaugura cu ele lucrarea sa", adică letopiseţul, cum pretinde N. Iorga, şi nici „pentru învăţătura cetitorilor, când vor avea să răspundă, ca în cazurile date de tradiţie, pentru moralizarea lor". [...]

Cercetarea cuvintelor este mult păgubită de absenţa lor din manuscrisul 253, cel corectat de Neculce. Acesta ne-ar fi precizat care anume legende au fost elaborate de cătte cronicar şi, implicit, tratamentul la care trebuie să supunem cele câteva legende descoperite în zilele noastre şi care lipsesc din ediţiile anterioare.[4] Titlul dat de cronicar legendelor, în *Pinax-ul* manuscrisului 253, conexat la afirmaţia despre provenienţa lor păstrată în *Predoslovie,* sau în titlurile din alte manuscrise, ne indică sursele de inspiraţie de care s-a folosit Neculce.[5] Acestea au fost adunate, pe de o parte din letopiseţele cele vechi ale ţării, probabil din *letopiseţid* lui Eustratie logofătul[6], unde găsindu-le predecesorii săi (Neculce se referă numai la Miron Costin, când, în realitate, cele mai multe legende ptivesc perioada istorică ttatată de Grigore Ureche) le-au ignorat, pe de altă parte *din auzitele oamenilor vechi.* Titlul din *Pinax: O Samă de cuvinte ce scriu pentru lucrurile domnilor şi pentru ţară, culese din letopiseţele ţării cele vechi, care le-au lepădat Miron logofătul, negăsindu-le scrise în cronicile străine* este întărit, în ideea folosirii legendelor din letopiseţe, de *Predoslovie:* „Mai socotit-au şi din îetopisăţul lui Evstratie logofătul şi a lui Simion dascălului şi a lui Misail călugărului neşte cuvinte câteva, de nu le-au lăsat să nu le sctie, ce le-au scris..."[7] Cât priveşte „auzitele din om în om", transmise ca explicaţie pentru provenienţa cuvintelor, acestea figurează în manuscrisele copiate după textul de bază de către nepotul său, Ioasaf Etica, căruia îi aparţine explicaţia, şi au în vedere întâmplaţi apropiate de zilele lui Neculce: Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan, Ştefăniţă vodă Lupu, Nicolae Milescu, Duca vodă.

Referindu-se la *cuvintele* reţinute de Neculce din lectura letopiseţelor Moldovei, dar din care unele fuseseră consemnate, totuşi, şi de către Grigore Ureche, sau Costineşti (este vorba de legendele privitoare la veacurile vechi), C C . Giurescu socoate, pe bună dreptate, că legenda privitoare la Dragoş vodă este creaţia lui Neculce,

[4] „Descoperite în zilele noastre" esre un fel de a vorbi. Cel puţin trei dintre ele (cea privitoare la Aron vodă şi cele privitoare la Gheorghe Duca) au fost publicate de Teodor Codrescu în *Buciumul român,* Iaşi, anul I (1875), p. 17-18 şi 548-549. Menţiunea şi la N. Iorga, *op. cit,* vol. I, p. 252, nota 2.

[5] O analiză aprofundată sub raport ştiinţific la *O samă de cuvinte* a dat C C . Giurescu: *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Nectdce,* în *Studii de folclor şi literatură,* Bucureşti, 1967, p. 439-495.

[6] Cf. CC Giurescu, *op. cit.,* p. 440. Despre originea tradiţiilor neculcene vorbeşte şi studiul lui I. Şiabdei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene,* I *Evstatie logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce,* Iaşi, 1939, p. 1-10 (capitolul *Izvoarele povestirilor din „O samă de cuvinte" de Ion Nectdce).*

[7] Originalul *Predosloviei* nu s-a păstrat. Aceasta, lipsind şi din manuscrisul 253, a fost transcrisă după copii ce redau textul la persoana a 3-a singular şi nu la persoana 1.

întrucât ea nu este întâlnită schematic în nici un text de cronică, cu excepţia *Letopiseţului* contemporanului său, Nicolae Costin.

încercând o trecere în revistă a principalelor legende şi povestiri, a căror valoare literară a fost unanim recunoscută şi al căror farmec neasemuit le-a impus ca subiecte de inspiraţie pentru mulţi din poeţii reprezentativi ai veacului trecut, vom aminti cititorului că multe din aceste povestiţi nu sunt lipsite de un adevăr istoric, fie că este sau nu atestat documentar în mod riguros. Povestirile privitoare la Ştefan cel Mare, grupate la începutul *cuvintelor,* sunt cele mai numeroase, însemnarea lor, convenţională, cu cifre, nu poate sluji nici măcar trecerii lor în revistă, de vreme ce sub acelaşi număr sunt prinse, în realitate, mai multe legende. Aşa, spre pildă, sub numărul III al ediţiilor precedente consemnăm: Legenda despre clădirea mănăstirii Putna şi ttadiţia - contemporană cronicarului - cu privire la arcul şi paharul rămase, tot acolo, de la marele voievod.

Sub numărul imediat următor, IV, sunt redate trei legende: cea privitoare la refuzul mamei lui Ştefan de a-şi primi feciorul în Cetatea Neamţului, aceea cu privire la precizia tunurilor din cetate, mânuite de un neamţ, şi, în sfârşit, aceea care relatează vizita lui Ştefan la sihastrul Daniil de la Voroneţ. Şi exemplificarea ar putea continua.

A doua dintre povestiri, cu privire la statutul vechi al cetăţilor Chilia şi Cetatea-Albă, precum şi cu privire la prezenţa tătarilor în Bugeac, inexactă din punct de vedere istoric, credem că este o creaţie a lui Neculce, menită să explice cititorilor situaţia politică deosebită a sudului Moldovei. însăşi concluzia: „Şi turcii apoi au adus tătari din Crâm şi i-ati aşezat în Bugiac, *carii stau şi până astăzi, precum au aşezat şi la Hotin lipcani"* (subl. noastră) ne întăreşte bănuiala. Cuvântul are, de altfel, mai degrabă izul unei relatări istorice seci, decât a unei tradiţii transmise din generaţie în generaţie, în care misterul, senzaţionalul, insolitul, dau farmecul povestirilor respective.

Tradiţia privitoare la raportul dintre războaiele puttate şi mănăstirile zidite de Ştefan este o completare a cronicii lui Grigore Ureche, în care se vorbeşte de numărul de mănăstiri, 44, ridicate de voievod. Este evidentă aci reminiscenţa lecturii de cronică.

Legenda mănăstirii Putna poate fi împărţită, dintru început, în două. Cea dintâi, cu un pronunţat caracter folcloric, se referă la stabilirea locului mănăstirii. Jertfirea copilului din casă, care a

îndrăznit să întindă arcul mai mult decât stăpânul său, ar putea fi socotită ca jertfa trebuincioasă pentru ridicarea marilor construcţii, motiv întâlnit în folclorul perimetrului balcanic şi nord-dunărean. Partea a doua, care se referă la înlocuirea candelabrelor şi a sfeşnicelor de argint, de către un domn, nenumit, cu aţele de spije, adică de fontă „care li-am apucat şi noi" şi folosirea acestora din urmă la turnarea unui clopot, amintesc de tradiţii mai noi, demne de încredere. Mai veridice sunt povestirile privitoare la arcul - sau harbaleta cu vârtej - lăsat de Ştefan cel Mare ctitoriei sale şi dispărut în timpul incursiunilor poloneze din timpul domniei lui Constantin Cantemir, ca şi aceea cu privire la paharul de iaspis rămas de la Ştefan şi spart în vremea domniei a treia a lui Mihai Racoviţă de nişte zlotaşi şi de egumenul Misail Chisăliţă. Cu siguranţă că Neculce deţinea aceste detalii, ce nu pot fi puse la îndoială, chiar dacă documente istorice speciale nu le relatează, de la călugării mănăstirii Putna, cu care cronicarul a avut legături foarte strânse (mai mult rele decât bune) toată viaţa.

Lupta de la Războieni (1476), crucială pentru însăşi fiinţa Moldovei şi a voievodului său, a dat naştere la mai multe povestiri din care unele sunt atestate şi de alte izvoare narative, iar altele rămân în cadrul larg al legendelor. Din capul locului trebuie exclusă prezenţa mamei sale, Oltea doamna, moartă la 4 noiembrie 1465 şi îngropată la Pobrata. Nu se verifică, aşadar, dialogul dintre ea şi fiul său sub zidurile Cetăţii Neamţului, cum nu se verifică nici eliberarea de către ea a neamţului din închisoare, atât de meşter în ale balisticii, încât „şi boldul de la cortul împăratului l-au sfărâmat". Legenda, consemnată şi de către Dimitrie Cantemir[8], a circulat însă în Moldova, ca atâtea alte legende despre Ştefan, probabil încă din veacul al XVI-lea.

[8] în *The history of the... Othoman Empire...* I, p. 48. Despre o posibilă influenţă a literaturii medievale occidentale asupra lui D. Cantemir la Constantinopol, să se vadă Laetiţia Cartojan, *Legenda „Mama lui Ştefan cel Mare", D. Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XlXdea,* în *Cercetări literare,* V, (1943), p. 65-95. O menţiune a articolului la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* III, p. 196. Cf. şi punctul de vedere, îndreptăţit, al lui C. C. Giurescu, în *Valoarea tradiţiilor...,* p. 485, nota 86.

Cronica moldo-germană[9] confirmă, în schimb, succesul artileriei moldovene din Cetatea Neamţului, care, distrugând tunul cel mare şi omorând pe comandantul artileriei turceşti, a determinat retragerea lui Mohamed al II-lea. Cât priveşte ultima dintre povestirile legate de lupta de la Războieni, vizita lui Ştefan la Daniil Sihastrul şi îmbărbătarea voievodului de către călugăr îşi găseşte justificarea istorică atât în existenţa reală a lui Daniil, cât şi în ridicarea, la 1488, a mănăstirii cu hramul Sf. Gheorghe, aşa cum a promis domnul.

La una din legende, cea relativă la ajutorul aprodului Purice dat lui Ştefan în lupta de la Şcheia cu Hroiot ungurul, care a ridicat neamul Movileştilor, Neculce se referă direct în *Predoslovie:* „Şi pentru neamul Movileştilor, şi cum li s-au numit acest nume, dintru Ştefan vodă cel Bun, Moghila, iar nu-i basnă". Intuiţia lui Neculce (mai mult decât documentele cunoscute de el) este confirmată de aceeaşi cronică moldo-germană, care relatează cum în focul bătăliei ce a avut loc la 6 martie 6994 < = i486 > la Şcheia, pe Şiret, Ştefan, căzând de pe cal, a stat ascuns printre cadavre de dimineaţa până la amiaz şi cum a fost recunoscut de un boier călare, cu numele Purice, cu care a ieşit domnul de acolo şi şi-a adunat oştirea.

Cuvântul privitor la înzestrarea logofătului Tăutu de cătte regele Poloniei cu 11 sate, după aşezarea păcii cu Ştefan cel Mare, este în realitate o confirmare a unui act istoric bine atestat documentar.[10]

Cuvântul următor, relativ la Purcel, care ara în zi de duminică, „pe apa Vasluiului, cale de patru ceasuri" de târg, este, evident, lipsit de temei istoric. Legenda are menirea să sublinieze spiritul de dreptate al marelui domn.

Legenda Dumbrăvii Roşii a preocupat pe Neculce în mod special, în *Predoslovie aduce* critici lui Miron Costin că a omis cu bună ştiinţă

[9] Descoperită de O. Gorka la Munchen şi publicată mai întâi în limba polonă, în 1931, şi apoi în limba română sub titlul *Cronica epocei lui Ştefan cel Mare (1457-1499),* în *Revista istorică română,* IV (1934), p. 215-279 şi V-VI (1935-1936), p. 1-84 şi republicată în volum, sub aceeaşi traducere a lui Emil Biedrzyski, în 1937, în colecţia *Biblioteca Revistei istorice române,* vol. I.

[10] Cf. Ilie Corfus, *încă un „cuvânt" de-al lui Neculce se dovedeşte a nu fi legenrlă,* în *Studii,* XVII (1964), nr. 3, p. 597-598.

să spună că Dumbrava Roşie a fost arată de „Bogdan vodă cu leşii" (ca şi cum Miron Costin ar fi scris letopiseţul Ţării Moldovei pentru vremea respectivă!), deşi „aceia zicu să nu fie basnă". Relatând legenda şi pomenind cele trei dumbrăvi: Dumbrava Roşie la Botoşani, cea de la Cotnari şi cea din jos de Roman, semănate „pentru pomenite, ca să nu s<ă> mai acolisască <leşii> de Moldova", îl dezaprobă din nou: „Numai mă mier de Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris". Având pentru Miron Costin o deosebită preţuire, manifestată de mai multe ori în cuprinsul cronicii, Neculce este descumpănit de faptul că cel mai mare cronicar poate trece cu vederea asemenea „adevăruti".

Legenda circula în Moldova, împrumutată, probabil, din folclorul rus. Dar o găsim şi în *Letopiseţul lui* Grigore Ureche, la sfârşitul unei incursiuni a regelui Albert din anul 1500, oprită de Ştefan cel Mare, în jurul Botoşanilor: „... şi fu izbânda la Ştefan vodă şi multă oaste leşască au perit şi pe mulţi i-au prins în robie... Au pus Ştefan vodă de au arat cu leşii pe o culme de deal la Botăşani şi au simănatu ghindă şi s-au făcut dumbravă mare, de ieste până astăzi copaci mari". Dimitrie Cantemir pune legenda în legătură cu pădutea de la Cotnari.[11] Menţinerea Dumbrăvii Roşii de la Botoşani trădează la Neculce o amintire de lectură.

Ultimul *cuvânt cu* privire la Ştefan cel Mare este acela în care i se atribuie pe patul de moarte sfatul dat urmaşului său, Bogdan, de a închina ţara turcilor, fiind aceştia „mai înţălepţi şi mai puternici". Ideea închinării o mai întâlnim şi în *Letopiseţ,* unde, relatând pretenţiile polonezilor la pacea de la Catîoviţ (1699), motivează refuzul turcilor de a dispune de Moldova prin aceea că ţara era închinată şi nu cucerită cu sabia: avea, aşadar, o cvasi-independenţă. *Cuvântul* nu corespunde adevărului istoric decât în măsuţa în care Ştefan l-a putut sfătui pe fiul său Bogdan să se bazeze mai mult pe turci decât pe vecinii din jur, nestatornici şi mai slabi. Este o patafrazare a ultimului fragment din domnia lui Ştefan cel Mare, scrisă de Grigore Ureche,

[11] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* tradusă de Gheorghe Adamescu, Bucureşti, 1942, p. 63.

în care voievodul, chemând pe toți sfetnicii, i-a sfătuit să se închine la turci, „arătându-le cum nu vor putea ținea țara, cum au ținut-o el".

In aceeași idee, a închinării, îl întâlnim pe logofătul Tăutu, trimis la Constantinopol de Bogdan al III-lea cel Orb, într-o legendă plină de umor, care separă *cuvintele* despre Ștefan de cele dedicate hu Petru Rareș. Prezența marelui logofăt la Poartă este atestată de *Letopisețul* lui Grigore Ureche, evident, fără detaliile savuroase ale tratării de către vizir cu cafea fierbinte, pe care logofătul, frigându-se la gură, a azvârlit-o cu ceașcă cu tot (cu felegean cu tot - se spune într-o variantă), spre hazul celor prezenți, cafeaua fiind pentru moldoveni o băutură cu totul nouă. Ttadiția aceasta poate avea la bază întâmplări reale, transmise posterității de oameni din suita sa, dată fiind personalitatea logofătului Tăutu.

Prima din cele ttei povestiri despre Petru Rareș, amestec de real și plăsmuire, ni-l prezintă pe fiul nelegitim al marelui Ștefan, negustor de pește, întovărășind carăle pe apa Bârladului, la Docolina, în drum spre Iași și spre Suceava. La un popas de noapte a avut un vis, asemănător cu cel al biblicului Iosif, pe care argații săi l-au interpretat ca pe un semn de bun câștig negustoresc. Dar ceea ce era să se împlinească - și ceea ce Petru Rareș aștepta de mult - s-a împlinit; abia porniți la drum, a fost întâmpinat de popor (de gloată, zice Neculce), care l-a proclamat domn. Printr-un gest de mărinimie el dăruiește catăle cu pește slugilor sale și Ie promite slobozenie de dări. Reală este, probabil, din această povestite, îndeletnicirea cu negoțul cu pește a domnului, în tinerețe, dacă nu cumva amintirile de lectură ale lui Neculce din *Letopisețul lui* Grigore Ureche, privitoare la ajutorul dat de niște pescari lui Petru Rareș, după prima domnie, în timpul fugii sale prin munți, spre cetatea Ciceiului, au fost interpretate de cătte Neculce în sensul unei solidarități de breaslă cu aceștia.

Și al doilea *cuvânt,* privitor la trecerea domnului prin târgul Piatra <Neamț>, în drum spre Ardeal, și atitudinea dușmănoasă față de el a orășenilor, și mai ales a unui popă, are o parte de atestare în *Letopisețid lui* Ureche. Se spune acolo că după ce a trecut Petru Rareș prin Piatra și a ajuns la mănăstirea Bistrița (care este așezată abia la câțiva kilometri de oraș, *n.n.)* și vrând să se odihnească, a văzut lume multă înconjurând mănăstirea și vrând să-l prindă, Domnul, încălecând degrabă, a fugit singur în munți. Atunci, după legendă, a fost urmărit de un popă, pe care vodă l-a trimis, o dată cu o săgeată bine trasă, să-și continue liturghia, să n-o lase neterminată. Inapoindu-se în a doua domnie, Petru Rareș i-a plătit și popii și pietrenilor.

Cea de a treia legendă, împărțită în două părți în manuscrisul după care a fost copiată (ms. 53), trebuie privită ca atare. Prima parte este o relatare după *Letopisețul* lui Ureche, a măsurilor întreprinse de Petru Rareș pentru a scăpa de captivitatea ungurească de la Ciceiu: scrisoarea scrisă, în sârbește, de soția sa, ce era din neamul Despoților; slobozirea scrisorii pe fereastră, din turnul cetății și transmiterea ei, prin intermediul unei slugi, la Poartă și, în sfârșit intervenția sultanului pe lângă unguri pentru eliberarea domnului, ca să poată merge la Constantinopol.

Partea a doua, evident, legendă, ni-l prezintă pe domn iertat de sultan, la intervenția marelui vizir, dar nu înainte ca padișahul să-și împlinească jurământul de a trece cu calul peste el, jurământ făcut atunci când domnul, prin actele sale de vitejie, potrivnice Porții, arătase că este fiul marelui Ștefan. Vizitiii a rezolvat scrupulele de credință ale sultanului: l-a scos pe Rareș la câmp și, culcat fiind, sultanul a sărit cu calul peste el (după legendă ar fi fost băgat sub un pod și sultanul ar fi trecut peste pot de ttei ori), după care Petru Rareș și-a reluat scaunul Moldovei.

Domnia lui Despot vodă, printre cele mai contradictorii din întreaga istorie a Moldovei, n-a rămas nici ea în afara *cuvintelor.* Despot, urgisit de țară, nu putea să fie, după Neculce, decât un impostor, care, furând actele stăpânului său și declatându-se nepot al acestuia, a ajuns în scaunul Moldovei. Adevătul istotie, subliniat de C C . Giutescu[12], este altul: Despot vodă deținea, într-adevăr, o diplomă de principe de Păros și de stăpân al Samosultii, dată lui de Catol Quintul la 22 octombrie 1555. Cu aceasta și cu inteligența sa a izbutit să ajungă domn.

Ultima tradiție din veacul al XVI-lea la care ne referim este aceea, mai puțin cunoscută — de vreme ce n-a fost inclusă în nici o ediție anterioară -, relativă la raporturile dintre Aron vodă și unchiul său, mitropolitul Nicanor. Provenind din mediul călugăresc, probabil de

[12] în *Valoarea tradițiilor...,* p. 474.

la mănăstirea Agapia, povestirea este amplă şi intriga ei bine legată. Aron vodă, tânăr, îl însoţea pe unchiul său la Agapia cea veche, unde acesta, ctitor fiind, obişnuia să meargă pentru treburi gospodăreşti. Fătă ştirea mitropolitului, el se ducea la plimbare la un schit, Hilioara, unde se avea în dragoste cu o călugăriţă (precizarea finală se găseşte în manuscrisul D, cu cota 112). într-o zi, întorcându-se Aron vodă de la Hilioara, s-a întâlnit într-un loc strâmt din munte, „tăiat cu ciocanul", cu unchiul său, care, bănuind de unde vine, l-a bătut. Nepottil a fugit prin munţi, s-a dus la Ţarigrad şi, cu vremea, ajungând domnul Moldovei, l-a prins pe unchiul său şi, drept răzbunate, l-a scopit. Iar în locul unde s-a întâlnit cu mitropolitul Nicanor - devenit schimnicul Nil - a pus să se sape într-o stâncă povestea acelei întâmplări; stânca este cunoscută sub numele de Piatra lui Aron vodă.

Cuvintele privitoare la domnii şi la evenimentele din secolul al XVII-lea sunt cele mai numeroase. Valoarea lor creşte din punct de vedete istoric, atât prin timpul relativ scutt care s-a scurs de la întâmplările respective şi data când au putut fi receptate de către cronicar (cu mult înainte de a le fi aşternut pe hârtie!), cât mai ales prin sursele de unde le deţinea, cele mai multe parvenindu-i din mediul familial, sau din unul foarte apropiat lui. [...]

In fruntea operei este aşezată o *Predoslovie,* o trecere în revistă a istoriografiei în limba română, privitoare la Moldova, anterioară lui, însoţită de o mărturisire explozivă a dragostei sale de neam.

Predoslovia lipseşte din textul de bază. Mai mult, ea nu este inclusă nici în *Pinax,* ceea ce pledează, evident, pentru o târzie redactare a ei, postetioară revizuirii făcute de Neculce cronicii şi adăugirilor sale autografe. Este de presupus că a existat o redacţie autonomă a *Predosloviei* de celelalte texte, lucrată de Neculce cu puţin înainte de moarte, reluată de către Ioasaf Etica şi inclusă în cele două manuscrise, singurele care ne-au transmis-o: ms. 53 şi 254. în amândouă, *Predoslovia* este aşezată în fruntea volumelor şi a fost supusă, în parte, modificărilor gramaticale de persoană: uneori se vorbeşte la persoana a treia singular, în loc de persoana întâi.

înainte de a încheia, se cete, dacă nu elucidată deplin, măcar enunţată, o problemă dintre cele mai interesante, cate a preocupat majoritatea istoricilor noştri, şi anume, când şi-a scris Neculce opera?!

Pentru N. Iorga, Sextil Puşcariu, N. Cartojan, ca şi pentru alţi istorici literari, lucrurile sunt limpezi: Neculce şi-a scris opera la bătrâneţe, indiferent de părţile componente ale acesteia, „aşteptându-şi sfârşitul". Cel care a stabilit acest adevăr, în mare parte valabil şi astăzi, mai ales pentru partea de sfârşit a *Letopiseţului,* a fost N. Iorga. La ideile sale vor adera şi ceilalţi istorici amintiţi. [...]

în ceea ce ne priveşte, după sumarele observaţii pe care le-am putut înregistra în timpul zecilor de lecturi ale operei lui Neculce şi analizând, pe cât posibil, ideile foarte interesante şi demne de reţinut ale predecesorilor noştri, suntem de părere că Ion Neculce a avut cel puţin două redacţii ale operei sale. Pe cea dintâi a scris-o în mai multe reprize, începând cu anii de pribegie şi până în jurul anului 1730. Cea de a doua, la care se vor adăuga intervenţiile sale autografe, a fost scrisă după anul 1733.

Socotim că *O samă de cuvinte* au fost redactate încă fiind în exil, şi că tot acolo a fost concepută istoria primei domnii a lui N. Mavrocordat, ca şi aceea a lui Dimitrie Cantemir. Credem că partea din *Letopiseţ* consacrată anilor 1661-1709 a fost redactată după întoarcerea din exil şi că este tributară *Cronicii racoviţene-buhuşeşti.* Istoria domniilor lui Gtigote Ghica şi Constantin Mavrocordat a fost elaborată aproape concomitent cu desfăşutatea evenimentelor şi n-a cunoscut decât o singură tedacţie. Cât priveşte *Predoslovia,* cum menţionam mai sus, aceasta a fost sctisă în anii 1743-1744, aptoape de moarte.

(Gabriel ŞTREMPEL, Studiu introductiv la Ion Neculce,
Opere. Letopiseţid Ţării Moldovei şi *O samă
de cuvinte,* Editura Minerva, Bucureşti, 1982,
p. 8-11,47-49, 87-89,91, 103-112, 118-120)

Lăsând la o parte *O samă de cuvinte,* care prezintă faţete predominant beletristice, *Letopiseţul Ţării Moldovei* trebuie considerat ca o scriere aparţinând literaturii istorice, cel puţin dacă se are în vedere scopul pentru care a fost concepută. în acest sens, exigenţele cu care este judecată lucrarea includ corectitudinea relatărilor, însemnătatea documentară a informaţiilor, ineditul acestora, precizia în succesiunea faptelor, redarea cadrului politic, social şi economic al Moldovei, ca

şi oglindirea interdependenţei dintre evenimentele de pe teritoriul acestuia şi cele din ţările învecinate. Astfel de aspecte impun scrupule de ordin ştiinţific, dar în prezent se discută tot mai mult despre relatarea istorică aşa cum s-ar vorbi despre o specie apropiată literaturii, iar în cazul unor cronici - între care *Letopiseţul lui* Neculce este în primul rând supus observaţiei - apartenenţa la beletristică nu mai este pusă la îndoială, ceea ce nu exclude obligativitatea respectării cerinţelor ştiinţifice.

încă din „predoslovie", Neculce se declară a fi un continuator al lui Ureche şi al lui Miron Costin, îşi dezvăluie sursele de informaţie şi îşi clarifică poziţia. In ceea ce priveşte izvoarele, precizează un lucru de care trebuie să ţinem seama atât atunci când e vorba despre istoricul Nectdce, cât şi când se vorbeşte despre valoarea literară a *Letopiseţului.* Astfel, vorbind despre el la persoana a treia, precizează că „până la Duca vodă cel bătrân l-am scris de pe neşte izvoade ce au aflat la unii şi alţii şi din audzitele celor bătrâni boiari; iară de la Duca vodă cel bătrân înainte, până unde s-a vide la domnia lui Ion vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemărui, ce au scris singur, dintru a sa ştiinţă, câte s-au tâmplat de au fost în viaţa sa". Adaosul că „nu i-au mai trebuit istoric strein să citească şi să scrie, că au fost scrisă în inima sa" are darul să ne prevină că avem de-a face cu o istorie la care a fost martor, cu o istotie filtrată de simţurile proprii, o lucrare ce ţine, cel puţin în patte de memorialistică. Totuşi, el dă numeroase dovezi de obiectivitate pe parcursul naraţiunii. N. Iorga îl suspectează totuşi de părtinite când este votba de domnii ce au fost favorabili boieriei sale, iar Şerban Cioculescu pune în evidenţă această remarcă. Oricum, subiectivitatea sa face ca *Letopiseţul să* încline şi mai mult spre beletristică. Obiectivitatea lui, potrivit unor opinii, capătă astfel o notă de relativism.

Cu toate acestea, lecturând *Letopiseţul,* citito tul îşi poate uşor da seama că respectul pentru adevăr este un principiu ce l-a condus pe cronicar pe parcursul travaliului său, dovedind că are conştiinţa responsabilităţii în faţa istoriei pentru respectatea veridicităţii sau pentru încălcarea ei.

El atrage atenţia asupra necinstei şi versatilităţii veneticilor şi în special a celor veniţi la noi după căpătuială, ori de câte ori un eveniment sau un personaj prezent poate să ilustreze ideea. Merge până

la a se adresa direct cititorilor, ca un dascăl al lor: „Căutaţi, fraţi iubiţi cititori, de videţi ce este omenia şi curvia grecească!" scrie el în cap. III când este vorba despre severitatea lui Dumitraşcu vodă Cantacuzino, fanariot de origine. El face loc, în cronică, glasului răzbunător al poporului, care se manifestă năprasnic, la căderea acestuia din domnie, împotriva elementelor ce se întreceau în spolierea populaţiei autohtone („au burzuluit tot târgul şi slujitorimea asupra grecilor, tot cu pietri şi cu beţe, de era curtea domnească plină de oameni. Şi pe ziduri sta oamenii, iar grecii tot în casă şide, lângă Dumitraşcu vodă şi să ascunde care pe unde pute"). Atunci când vorbeşte de greci, Neculce îi are în vedere pe fanarioţi. Otomanii şi fanarioţii sugrumau fiinţa naţională. Cronicarul împărtăşea durerea în aceeaşi măsură cu poporul de rând: „Aşa socotescu eu cu firea me această proastă; când o vre Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, şi turci în Ţarigrad să nu fie, şi lupi să nu mănânce oile în lume, attince poate nu vor fi nici greci în Moldova şi Ţara Muntenească, nici ot fi boieri, nici or pute mânca aceste doao ţări, cum le mănâncă". Despre Grigore vodă Ghica spune că fanarioţi „mulţi adusese în ţară, de mânca lefe tot din visterie. Şi câte dregătorii la margine, tot grecii le ţine, iar boierii de ţară erau numai cu numele, că la nimica nu-i mai întreba." Despre Constantin vodă Mavrocordat scrie că „venit-au şi cu acest domnii şi mai mulţi greci decât la Grigorie vodă" şi „ei toate boieriile şi pârcălăbiile şi vămăşiile celi di pi margini, cu agonisit, tot ei le cuprinseseră de le-au luat, iar boierii de ţară nu pute încape nimica". (De adăugat că aceşti domni i-au fost favorabili cronicarului în mai multe ocazii.) Faţă de tutcii mercantili, Neculce nu avea sentimente mai blânde. In plus, le tezerva un dispreţ permanent din motive religioase („păgâni necredincioşi" şi de vasalitate - umilinţă la care erau condamnate ţările române. Uneori, deplângând situaţia nenorocită a acestor ţări, jecmănite de străini, pârjolite de tătari şi poghiazuri polone, cronicarul, după ce enumera birurile mult majotate ce se îndreptau spre Poartă în timpul lui Constantin Mavrocordat, se lamentează astfel: „Oh, oh, oh! vai, vai vai di ţaţă! Ce vtemi cumplite au ajunsu şi la ce cumpănă au căzut! Doat Dumnedzeu di a faci milă, precum au făcut cu izrailitenii, cu Moisei proorocii, de-au despicat Marea Roşie. Ase să facă şi cu tini, săracă ţară! La ce obiceiuri

ai agiiinsu, ca să scapi dintr-aceste obiceiuri spurcaţi!" (Expresia „obiceiuri" desemnează noile pretenţii şi biruri impuse de Poartă.)

Insă ura lui împotriva otomanilor nu l-a făcut să nu consemneze actele de dreptate săvârşite de Poartă, consultarea voinţei boierilor pământeni (atunci când era respectată această obligaţie) şi când anumiţi domni (de pildă, Antioh Cantemir) au ajuns pe scaunul Moldovei fără peşcheşuri sau când Poarta a scutit Moldova de bir. După ce lupta de la Stănileşti a fost pierdută, turcii au dat iertare multor boieri („au scos din robia tătărască mulţi moldoveni") şi i-au asctdtat în vederea instalării unui nou domn („iar vizirul au trimis de scote robii de la tătari", iar unde-i găse, tot îi aduce de-i întreba la care domnii le-au fost mai bine, la Neculai vodă sau la Mihai vodă"). Iar grecului Neculai Mavrocordat, domn al Moldovei care nu ştia româneşte, îi recunoaşte spiritul de dreptate faţă de ţărani („mojici"), deoarece îi obliga pe zlotaşi (boierii agenţi fiscali) să le restituie acestora, chiar cu pedeapsa bătăii, banii luaţi abuziv. [...]

Neculce avea un dezvoltat simţ al conciziunii (pe care nu-1 poseda contemporanul său şi colegul său de divan Nicolae Costin). De multe oti o frază sau două sintetizează o situaţie dificilă. Despre viaţa economică din timpul domniei din 1733-1734 a lui Constantin Mavrocordat scrie: „Intr-aceşti 2 ani pol ce au fost la Constantin vodă, bişuguri n-au fost nici în pâne, nici în stupi, nici vândzare în nimic. Şi moartea în viti încă eta, di mure vitele, şi văcăritu pe vitele moarte lua. Numai la mazilia lui viile au rodit bini."

In expunerea situaţiilor mai complexe, Neculce dovedeşte logică, judecată limpede şi înţelepciune - ceea ce stă bine unui bătrân scrutător de istorie, cum era el când a scris *Letopisețid* (60-70 ani). Atunci când astfel de însuşiri aparţin vreunui personaj, el nu ezită să le pună în evidenţă. Astfel, la Stănileşti, i s-a propus să asigure, ca hatman ce era, scoaterea din împresurare a ţarului Petru cel Mare. El nu a fost cuprins de trufie datorită cinstei ce i se făcea, ci a cumpănit bine situaţia şi a arătat că nu-şi poate lua răspunderea să plece în zori de zi cu o mână de oameni şi să lase grosul armatei. „De ar fi un om mai de gios, de s-ar întâmpla şi primejdie, n-ar fi lucru mare. Deci împăratul audzind aceste cuvinte ale mele, au socotit şi el că-i dzic bine, şi nu s-au cutedzat." Iar atunci când dorinţa vizirului a fost ca suedezii să trimită un om de ispravă cu care să stea de vorbă despre

„ce feliu de oameni sânt moscalii" şi când acesta vine şi-i spune că „sânt nişte proşti şi blăstămaţi de tot", Neculce face loc remarcii căpeteniei turceşti: „Dar de vreme că dzici tu că sânt ase de blăstămaţi moscalii, dar voi aseşi nu sânteţi de nemic, că ei v-au bătut pre voi" (Cap XIX). Uneori cronicarul invocă şi raţiuni divine: „Nu bat cei mulţi pre cei puţini, nici cei puţini pre cei mulţi, ce numa cum va da Dumnedzeu" (Cap XIX).

Atunci când găseşte că e locul potrivit, Neculce oferă adevărate lecţii moralizatoare, scoţând tâlcuri noi din fiecare domnie cercetată. Astfel, în capitolul XII, rezervat domniei lui Constantin vodă (Duculeţ), fiul lui Duca vodă, el inserează o scenă petrecută pe marginea Dunării, în care protagoniştii sunt sultanul şi Constantin Brâncoveanu. După ce împăratul otoman constată talentul sttategic al vasalului său muntean, înainte de despărţire, îi îmbracă din nou caftanul pentru domnie „de s-au întots înapoi la Bucureşti". Cronicarul reflectează: „Cându-i mila lui Dumnedzeu, slujeşte şi mila omului, şi banii folosăscu, iar cându-i mânie de la Dumnedzeu, nici mintea nu slujeşte, nice prietenii, nici banii". Când Duculeţ pune să cânte surlele, semn prematur de succes, într-o cursă întinsă lui Antioh, şi când chiar în acel moment îi vine ordin de scoatere din domnie, cronicarul conchide: „Deci îndată se schimbă bucuria în scârbă, că să strâcă giucăriea", apoi adaugă: „După cum dzice Scriptura: «Cine sapă groapa altuia dă într-însa»." [...]

O primă virtute a prozei lui Neculce o constituie preferinţa pentru legendă şi chiar tendinţa lui de a transfera unele figuri din istorie în legendă. Legendele, îndeobşte, sunt un produs folcloric şi de aici întrebarea în ce măsură ele constituie sau nu un izvor documentar pentru istorie şi istoriografie. La Neculce - şi nu numai la el - legenda conţine germenii a ceea ce se va constitui mai târziu în curentul romantic, elementele pe cate le simţea ca necesare şi tonice, având în vedere succesiunea domniilor înstrăinate de ţară sub cate a trăit. Evocarea marilor personalităţi, ca, de exemplu, Ştefan cel Mare, îi părea mai mult decât oportună, iar aceste reactualizări căpătau ton de legendă. N. Iorga respingea romantismul legendelor şi nu acorda acestota credit nici sub aspect documentat, deşi în discursul său de recepţie la Academie, el acceptă ideea *posibilității* interferenţei legendei cu realitatea. Dar, după el, istoricul Gh. I. Brătianu

reconsideră tradiţia (populară şi cultă) atribuind legendei un rol demn de luat în seamă.

Ion Neculce şi-a pus probabil problema veridicităţii faptelor conţinute de legendele populare, dar a fost şi fascinat de poezia lor. Procedând cu înţelepciune, el alcătuieşte o mică antologie de legende, istorioare şi anecdote pigmentate cu umor „ce sântu audzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni, şi în letopiseţu nu sânt scrise (...), cine va ceti şi le va crede, bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia, aşa va face". Aderenţa sa la acest gen ne determină să-i recunoaştem meritul de a fi introdus legenda populară în literatura cultă. De la el, subiectele au fost preluate apoi de Bolintineanu, Delavrancea, Negruzzi, Alecsandri, Sadoveanu, constituind unul din elementele de rezistenţă ale romantismului românesc.

In molcomul şi catifelatul său stil athaic, ce căuta parcă să nu altereze particularităţile moralităţii moldoveneşti, legendele culese de el ne redau mai întâi figura voievodului Ştefan, pe care îl numeşte „cel Bun", după faptele sale de vitejie şi de bunătate devenite legendare: eliberarea de sub turci a Chiliei şi Cetăţii Albe, ridicarea câte unei biserici sau mănăstiri pentru fiecare victorie repurtată pe câmpul de bătaie, istoria amplasării mănăstirii Putna, reorganizarea oastei după refuzul mamei sale de a-l primi în Cetatea Neamţului în urma insuccesului de la Războieni, ajutorul dat domnului de aprodul Purice devenit apoi Movilă etc. Insereazǎ şi legenda pădurii Dumbrava Roşie, loc arat de prizonieri poloni, şi face remarca: „mă mier că Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris". Dar Miron Costin, care-l întrece pe Neculce în tact politic, era un filopolon şi nu găsea că notorietatea unei povestiri care-i umilea pe vecinii de la nord e potrivită cu interesele Moldovei şi cu poziţia lui faţă de Ieşi.

Ar fi interesantă o istorie a ţării noastre alcătuită din legende. Neculce pune la dispoziţie câteva privitoare la Ştefan cel Mare, Bogdan vodă, logofătul Tătit, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, Despot vodă, Ieremia Movilă, Barnovschi, Vasile Lupu ş.a., personaje de legendă pe care Neculce le redă cu o voluptate din care reiese apetenţa sa pentru trecutul istoric al Moldovei, pentru preamărirea virtuţilot româneşti tocmai în zilele sale când ţara era umilită de străini şi se simţea nevoia unor voievozi demni, de provenienţă românească. [...l

Letopiseţul lui Neculce conţine, în acelaşi timp, o pinacotecă realizată prin arta cuvântului, expoziţie a cărei amploare nu este întâlnită la nimeni până la el şi mult timp încă după el. Fizionomiile creionate (uneori caricatural), comportamentul, vârsta, calităţile morale, nuanţele groteşti, vitejia, frica, îndrăzneala, avariţia şi alte trăsături caracterologice i-au oferit lui Neculce o largă şi variată paletă cu ajutorul căreia a compus figuri omeneşti veridice. Trebuie subliniate tocmai elementele ce conferă autenticitate portretelor sale. El îşi caracterizează personajele prin faptele lor, le face „vii", le înzes-trează cu sentimente şi resentimente şi prin asta capătă viaţă întregul spaţiu în care ele evoluează. Grigore vodă, domnul muntean, „era un om harnic şi tare, şi sămăţu, şi gata la răspunsu la toate socotelile, şi să pârâie, faţă la faţă înaintea divanului împărătesei! cu Poşteiniceştii, cu Saitaniceşti, cărora le dzicu şi Cantacuzineştii". Iar contemporanul său moldovean „Petriceico vodă era un om bun şi slabu, prost"; Dumitraşco vodă Cantacuzino „era un om bătrân, grec, ţarigrădean de neamul lui (...) nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad (...) bătrân şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice-şi luasă o fată a unei rachieriţe de pe Podul Vechi (...) ţiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ţine în braţi, de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haini de sahmarand, cu şlic de sobol şi cu multe odoară împodobită." De un grotesc deosebit ni se par accesoriile de soiul: „de bătrân, dinţi în gută n-ave. Dimineaţa îi înclie, de-i pune în gură, iar seara îi desclie cu încrop şi-i pune pe masă". Asemenea domni îi dădeau impulsuri nu numai spre prezentări hazlii, dar şi spre sincere deploraţii: „Oh! Oh! Săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viiaţa ţ-au cădzut!" (Cap X). Constantin vodă Cantemir ne este înfăţişat astfel: „Căite nu ştie, ce numai iscălitura învăţasă de o făce. Practică bună ave la voroavă, era sănătos, mânca bine şi be bine. Semne multe ave pe trup de la războaie, în cap şi la mâni, de pe cându fusese slujitoriu în Ţara Leşască. La stat nu era mare; era gros, burduhănos, rumăn la faţă, buzat. Barba îi era albă ca zăpada (...) Şi nu era mândru, nici făce cheltuială ţării, că era un moşneag fără doamnă...". Completând profilul lui Constantin Cantemir, realizează un alt portret de om curajos, viteaz. Este vorba de spătarul Dedul, un albanez închis în turnul clopotniţei de la Trei Ierarhi, care, neavând

cu ce să-şi răscumpere libertatea, evadează într-o noapte. înţelegător, bătrânul voievod „au poruncim să nu-1 mai caute nime, nice să-1 gonească. Că devreme c-au încălecat, nu-i era nimeni harnic să-i ste împotrivă sau să-1 prindză pe om ca cela. Că-1 ştie el ce viteaz bun este, c-au fostu cu dânsul la războiţi. Că, când alerga pe cal cât pute, sătie de pe un cal pe altul, şi pune trei cai alăture şi de pe gios să repedzie să-i sărie tustrei sus" (Cap XI). Pe mitropolitul Dosoftei îl înfăţişează astfel: „Acestu Dosofteiu nu era om prostii de felul lui. Şi era neam de mazâî: pre învăţat, multe limbi ştie: elineşte, latineşte, sloveneşte şi de altă adâncă carte şi-nvăţătură, deplin călugăt şi cucernic, şi blând ca un miel. în ţara noastră pe-această vreme nu este om ca acela." [...]

Moravurile politice ale timpului se află şi ele reflectate în *Letopiseţul \u* Neculce. El pune în evidenţă, mai întâi, cupiditatea boierilor, avatiţia fanarioţilor, intrigile boierilor şi domnilor, ploconelile în faţa căpeteniilor otomane, jecmănirea populaţiei în scopul înavuţirii şi menţinerii la domnie, recurgerea la maltratări şi schilodiri. Neculce ne înfăţişează o perioadă întunecată a Moldovei, iar atunci când se iveşte şi câte o domnie mai blândă, el o pune pe seama norocului, şi atâta timp cât schimbatea domnilor se petrece după arbitrajul interesat al Porţii, cronicarul nu lasă să se întrevadă nici o perspectivă încurajatoare.

Căftănirea şi mazilirea domnilor se făceau cu un anume ceremonial. Voievozii în primele trei zile de domnie procedau la „boierirea" preferaţilor, protocol care se repeta în fiecare an. Astfel de ceremonii sunt mai în amănunt descrise de Miron Costin şi Dimitrie Cantemir - dar Neculce semnalează intrigile ce se ţeseau în jurul acestor evenimente. De reţinut este petrecerea domnilor mazilіţi cu huiduieli şi vorbe de ocară, de unde probabil a rămas şi zicătoarea: „schimbarea domnilor, bucutia nebunilor". în fragmentul următor se văd asemenea porniri, care nu etan numai ale oamenilor de jos. Totodată, mai reiese obiceiul îndatorării pretendenţilor la domnie faţă de „bancherii" turci şi greci sau chiar faţă de boierii români. La plecarea din domnie, pentru a treia oară, a lui Mihai Racoviţă (1716, Cap XXI): „Vrut-au atunce o samă de mazili să-i facă gâlceava, să lege ştubeie deşerte, să le spânzure pre lângă drum pre unde a trece Mihai vodă, pentru căci le-au rămas de la dânsul obiceiu de desetină de

stângerea caselor. Numai caimacamii n-au lăsat să-i facă ace ocară, scriind Grigore vodă de la Ţarigrad."

De la astfel de moravuri ale vremii pornesc şi numeroasele *reflecţii* pe care le face Neculce. Astfel, când vorbeşte despre a doua domnie a lui Antioh Cantemir (1705, Cap XVI), el remarcă faptul că „mai toţi domnii sunt buni", dar sunt înrăiţi de cei ce-i înconjoară, iar „dacă se întâmplă boierul chivernisitorul de-i înţelept şi bun, măcar de-i şi domnul rău, îl îmblânzeşte şi-l întoarce cu blândeţe, de-l face bun".

în reflecţiile lui întâlneşti nu numai înţelepciunea sa de dregător experimentat şi animat de sentimente patriotice, ci şi exprimări ale unei filosofii pragmatice în exclamaţii, ca: „de vreme că cei mari nu-ş ţânie giurământul, ce încă-ş aduc peire, dar proştii cum le-or ţine?" Uneori citează din Biblie, din Miron Costin sau din filosofi vestiţi, ca atunci când e vorba de sfatul dat de cronicar lui Dimitrie Cantemir „să lasă pizma Brâncoveanului şi să nu-şi răşchire oastea. Că pre urmă mult se va căi şi nemic nu va pute folosi precum dzice filosoful: «Căinţele cele de apoi întru nemica sânt»." Tot în sensul reflecţiilor înţelepte sunt utilizate şi maximele populare, atunci când nu sunt doat procedee stilistice.

Nu rareori Neculce invocă puterea dumnezeiască pentru a desemna o răsplată a faptelor (bune sau rele) sau nădejdea ca unic mijloc de a suporta vitregiile vieţii. Astfel, într-o iarnă aspră, armata polonă, tiecând prin Moldova, a îndurat mari suferinţe: „pe la Ropcea, aşe i-au lovit o ploaie cu ninsoare, de i-au ţinut acel viscol vro trei, patru dzili, de-au murit oastea mai bine de giumătate, îngheţată şi leşinată", „caii le-au murit toţi din obuz, nice craiul mai n-au fostu având cal să-ncalece că i-au lovitu mânia lui Dumnedzeu, de nu era numai viscolul, ce-i lovisă şi o boală, de murie şi oameni şi cai". Decăderea lui Iordache Rusăt şi a hatmanului Bogdan este socotită drept „osândă pe casăle lor penttu vărsarea sângelui lui Miron şi-a lui Velicico ce făcusă Cantemir vodă acelor boieri pribegi". Nenorocirile ţării sunt interpretate uneori în sensul că „Dumnedzăti nu va să ierte păcatul şi greşala acestei ţări". Celor răi le ia „diavolul sufletul", dar în cazul morţii celor buni îşi plătesc şi ei „datoria acestei lumi" către Dumnedzeu. Neculce nu este condus de principii teologice, dar le acceptă în cadrul tradiţiei româneşti.

Dialogul este des utilizat, dar numai acolo unde are posibilitatea de a înlocui o largă relatare, de a caracteriza un personaj, de a marca o atitudine sau hotărâre deosebită. Schimbul de replici la Neculce este încărcat de semnificaţii şi uneori nu lipsesc subtilităţile. Citabil este schimbul de păreri dintre Dimitrie Cantemir şi boieri, atunci când Moldova s-a aliat cu ruşii în bătălia de la Stănileşti. Cantemir le-a comunicat boierilor că „au chiemat pe moscali" (Cap XIX). „Bine ai făcut, măria ta - i-au răspuns boierii cu bucurie - că noi ne temiem că te-i duce la turci, şi aşe avem de gând că, de te-om vede că mergi la turci, te-om părăsi şi ne-om duce de ne-om închina la moscali." Numai Iordache Ruset i-a zis: „Te-ai cam grăbit, măria ta, cu chiernatul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măria ta, pân' li s-ar fi vădzut puterea, cum le merge." La care Cantemir a replicat: „Nu mai era vreme a mă chivernisi, temându-mă că să nu mă apuce turcii." (Brâncoveanu a avut această ezitare.)

Fiecare capitol este astfel construit ca el să constituie o naraţiune de sine stătătoare, dar, în acelaşi timp, conţine premisele capitolului următor. De remarcat că, potrivit preceptelor clasice, naraţiunile lui aplică procedeele „introducerii", expunerii şi clarificării conflictului, ale conturării personajelor în angrenajul intereselor şi interlegăturilor, dozează intriga şi fixează un punct culminant ca un deznodământ logic, firesc, în raport cu împrejurările determinate. Concluzia este moralizatoare, ca o lecţie de viaţă, cu învăţăminte potrivit scopului enunţat în Predoslovie: „Cu cât veţi îndemna a ceti pre acest letopiseţu mai mult, cu atât veţi şti a vă feri de primejdii şi veţi fi mai învăţaţi a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oştire, ori de voroave la domni şi la noroade de cinste". E limpede că Neculce a scris *Letopiseţid* pentru contemporani, dar mai ales pentru posteritate, ca un îndreptar al viitorimii. In acelaşi capitol XXIII - nefiind, de asemenea, un exemplu singular - ne oferă o ţesătură de intrigi în jurul schimbărilor domnilor ca şi în jurul intereselor mercantile greceşti. De altfel subiectul construit este unitar, în sensul că fiecare capitol are un personaj principal, iar descrierea este concentrică. Toate elementele ce se adaugă osaturii clasice (intrigă, detalii, personaje episodice) sunt realizate în scopul redării unei măsuri nelipsite de tensiune şi chiat de surprize. Tertipurile abundă mai ales în intriga încorporată în Cap XIX, vastă relatare a luptei de la Stănileşti.

Surprizele, aşa cum am mai spus, pigmentează proza şi o fac mai atractivă. De pildă (în cadrul aceleiaşi lupte), moartea generalului Wietmann, iniţiatorul unei tactici, e urmată de rănirea gravă a celui ce trebuia să-1 înlocuiască, generalul Volvovschi. Leşinul ţarului nu numai că provoacă uimire, dar generează o tensiune dramatică. [...]

O componentă a scrisului lui Neculce, demnă de subliniat pe lângă altele, o constituie nuanţele umoristice care dau un farmec particular operei sale şi se integrează organic în subiectele pe care le dezvoltă, cât şi în stilul adoptat.

Se poate afirma că Neculce este cel care a dat la noi forma scrisă anecdotei istorice. Acest lucru reiese în primul rând din mica antologie de proze scurte numită *O samă de cuvinte.* Anecdotele lui au spirit caustic, înţelepciune, situaţii comice şi replici spirituale. [...]

Dar nu numai această mică antologie populară *O samă de cuvinte* îl prezintă pe Neculce ca umorist. In *Letopiseţul Ţării Moldovei* descoperim, de asemenea, o varietate de specii ce lătgesc registrul comic al cronicarului. Apetenţa lui pentru farsă este evidentă când telatează fuga lui Dimitrie Cantemir ascuns într-o trăsură, sau când Grigore vodă evită lupta cu polonii, alături de turci, printr-un tertip magistral, amestec de ingeniozitate şi pricepere militară (Cap VII). Aprinderea unot focuri, noaptea, pentru a face inamicul să creadă că are în faţă o oaste numeroasă şi atâtea alte scene din *Letopiseţ* îl atată pe Neculce un om cu simţul umorului, priceput în a valorifica, pe plan literar, faptele cu aspecte de farsă.

Tot *Letopiseţul* ni-1 arată ca un fin ironist. El vorbeşte despre o „pace sulemenită" între Cantemireşti şi Brâncoveni; despre ridicarea cuiva în domnie spune că „să face a nu-i place să primească domnia ca şi fata cie ce dzâsă unui voinic: «Fă-te tu a mă trage şi eu oi merge plângând»"; o pace „aşa au ţinut de bine (...) precum ţin câinii vinerile"; o împerechere domnească este caracterizată, de asemenea, printr-o zicală populară: „calul râios îşi găseşte copacul scorţos" etc. Memorabilă, datorită ironiei pe care o conţine, este relatarea unei recepţii date de ţar, când o doamnă din şleahta polonă, vrând să-i vorbească despre slăbiciunea ruşilor în război şi lăudăroşenia căpeteniilor militare, îi reproşează ţarului că nu respectă promisiunile făcute faţă de femei: „Mult mă mir de voi împăraţii şi craii cum de nu vă ţineţi de cuvânt şi ne amăgiţi pre noi". Că mai „anţerţu"

împăratul suedez le-a spus „să ne gătim cu toții să mergem să iernăm în stofița moschicească", dar le-a dus să ierneze la Țarigrad, iar acum țarul le-a zis „să ne gătim să mergem la Țarigrad (...) și când noi ne gătiem, măria ta n-ai vrut și te-ai întors înapoi".

Neculce recurge şi la comicul de situaţie. Astfel el relatează că un fanariot, Mavrodin, a fost aşezat pe un cal cu faţa spre coadă şi silit să pronunţe nişte fraze româneşti cu rezonanţe destul de hilare în vorbirea lui.

Mai e de relevat talentul său de pamfletar. Chiar în episodul de mai sus, pronunţia grecească ce poceşte limba română vrea să arate cât de străini erau conducătorii Moldovei faţă de popor; episodul despre domnul ce-şi încleia şi-şi descleia proteza dentară şi atâtea alte amănunte utilizate pentru portretizarea unor domni şi boieri sau pentru creionarea unor caractere, precum şi la relatarea vrajbelor boieriilor valahe şi moldovene îl arată pe Neculce ca un precursor al pamfletului literar. Iar toate aceste crâmpeie ale modalităţilor comice ale cronicarului îşi sporesc farmecul o dată cu sonorităţile arhaice ale limbajului.

(Ion DIANU, Prefaţă la Ion Neculce, *„Letopiseţul Ţării Moldovei", precedat de „O samă de cuvinte",* Editura Albatros, Bucureşti, 1984, p. XXIII-XXV1, XXVII1-XXIX, XXXV-XXXVII, XXXIX-XLI, XLIII-XLVI, XLVIII-L1)

CUPRINSUL

Studiu introductiv

GR1GORE URECHE

LETOPISEŢUL TÂRÂI MOLDOVEI, DE CÂND S-A U DESCĂLECA T TARA ŞI DE CURSUL ANILOR ŞI DE VII A ŢA DOMNILOR CARE A SCRIE DE LA DRAGOŞ VODĂ PÂNĂ LA ARON VODĂ

Predoslaviia descălicării a Ţării Moldovei dinceputul ei. Carea iaste însemnată de Ureche vornicul din letopiseţul cel latinescu izvodită . . . .
Pentru limba noastră moldovenească . . . .
De răsipirea ţărâi dentâi . . . .
Pentru discălicatul ţării al doilea rând . . . .
Dinceputul domnilor, vă leatul 6867 <=1359> . . . .
De însemnarea anilor . . . .
Domniia feciorilor lui Ştefan vodă . . . .

Domniia lugăi vodă, carele mai întrece cu toate pre domnii cei recuţi mai denainte . . . 10
Domniia lui Alexandru vodă cel Bătrân şi Bun . . . 11
Cându s-au făcut săbor al optulea . . . 15
Pentru pacea aşăzată ce au făcut Alexandru vodă cu craiul leşesc . . . 16
Domniia lui Uiiaş vodă şi a lui Ştefan vodă, ficiorii lui Alixandru vodă cel Bătrân . . . 17
De războaiele acestor 2 fraţi . . . 17
Al doilea război . . . 17
Al treilea războiţi . . . 17
Al patrulea război . . . 18
Al cincilea războiţi . . . 18
De împăcarea fraţilor . . . 18
De nişte tătati ce au prădat ţara în doao rânduri . . . 20
De orbirea lui Iliiaş vodă . . . 20
Domniia lui Roman vodă, ficiorul lui Iliaş vodă . . . 20
De domniia lui Patru vodă . . . 21
De moartea lui Roman vodă . . . 21
De un Ştefan vodă şi de Ciubăr vodă . . . 22
Domniia lui Alexandru vodă tij ficior lui Iii laş vodă, vă leat 6956 <=1448> . . . 22
De domniia lui Bogdan vodă şi de viiaţa lui, ce războaie au făcut cu tată-său, cu Alixandru vodă, vă leatul 6962 <=1454>, avgust 22 . . . 22
Războiul lui Bogdan vodă cu leşii . . . 24
Domniia lui Patru vodă, pre carile l-au poreclit Aron . . . 26
Războiul lui Alexandru vodă cu al lui Patru vodă la Movile . . . 26

Domniia lui Ştefan vodă, ce-i zic cel Bun, ficiorul lui Bogdan vodă, şi de multe războaie minunate ce au făcut. Cându s-au domniţii, fost-au cursul anilor 6965 <=1457>, aprilie 12, joi . . . 27
Cându s-au strânsu ţara la Direptate . . . 27
Cându au prădatu Ştefan vodă Ţara Săcuiască . . . 28
Cându au luat Ştefan vodă Chiliia şi Cetatea Albă de la păgâni . . . 28
Războiul ce au făcut Ştefan vodă cu Mateiaş crai ungurescu laBae . . . 29
De prădarea săcuilor . . . 31
Cându s-au împăcaţii Ştefan vodă cu Matiiaş crai ungurescu . . . 31
De nişte tătari ce au întrat în ţară să prade . . . 32
Când au sfinţit Ştefan vodă mănăstirea Putna . . . 32
Cându a întrat zavistiia între Ştefan vodă şi între Radul vodă şi de arderea Brăilii . . . 33
De tăiatea capetilor a nişte boiari, 6979 <1471>, ghenuarie 16 zile . . . 33
Războiul de la Soci, cându s-au bătut Ştefan vodă cu Radul vodă, domnul muntenescu, 6979 <=1471>, martie 7dni . . . 33
De un cutremur . . . 3
Al doilea războiţi a lui Ştefan vodă cu al Radului vodă la Izvorul Apei, leatul 6981 <=1473>, noemvrie 8 . . . 3
Aicea să socotim . . . 3
Războiul Radului vodă cu al lui Basarab vodă . . . 3
Cându au luat Ştefan vodă cetatea Teleajănul şi cându s-au bătut cu Ţăpăluş şi cu ungurii, mai apoi şi cu Basarabă, leat 6982 <=1474>, octomvrie 1 . . . 3
Războiul lui Ştefan vodă cându s-au bătut la Podul Inaltu cu tutcii, 6983 <=1475> . . . 1
întorsul lui Ştefan vodă cu ostile . . .

Pentru neşte cazaci ce au vinit în ţară să prade 40
Războiul lui Ştefan vodă, cându s-au bătut cu Mehmet beg împăratul turcescu şi cu muntenii ia Valea Albă 41
Răspunsul altor semne 43
Războiul de la Râmnic, când s-au bătut Ştefan vodă cu Ţăpăluşi vodă, vă leatul 6989 <=1481 >, iulie 8 43
Când au luat Baiazit împăratul turcescu Chilia şi Cetatea Albă, leat 6992 <=1484> 44
Războiul cându s-au bătut Ştefan vodă cu Malcociu şi cu turcii la Catiabuga 46
Războiul când s-au bătut Ştefan vodă cu Hroiot pre Şiret la Schiiai, 6994 <=l486>, martie 6 46
Războiul lui Ştefan vodă, când au bătut pre Albrehtu craiul leşescu la Codrul Cozminului, leat 7005 <=1497> 47
Cându s-au întotsu craiul înapoi 51
Nacazanie silnim, adecă certarea celor puternici 53
De capetele cele de frunte ale leşilor ce s-au aflat periţi 53
Cându au prădat Malcociu Ţara Leşească, 7006 <=l498> . . 54
Cându au prădat Ştefan vodă Ţara Leşască,7006 <=1498>, iunie 22 zile 55
Vă leato 7008 <=1500>, martie 11, cându au venitu oastea leşască de iznoavă în ţară să prade, văzându stricăciunea ce le-au făcut Ştefan vodă 55
Cându s-au împăcat Ştefan vodă cu craiul leşescu 56
De un Patru vodă, ce i-au tăiat capul craiul leşescu vă leato 7009 <= 1501 > 57
De moartea lui Olbrihtu craiul leşăscu, 7009 <=150l> 58
Cându au luat Ştefan vodă Pocutiia de la leaşi 59
De moartea lui Ştefan vodă celui Bun, vă leato 7012 <=1504> 59

Povestea şi tocmala altor ţări, ce sântu pin prejur, cum nu să cade să nu pomenim, fiindu-ne vecini de aproape. întâi, cumii-i Ţara Leşască 60
De împărăţiia Tătărască şi de obiceiul lor şi cât loc coprinde Ţara Tătărască 63
Dă împărăţiia turcilor şi de începutul lor şi de adaosul lor, în ce chip s-au început şi s-au înmulţitu şi s-au lăţitu la atâta mărire şi cinste şi tărie 66
Pentru Ţara Ungurească de jos şi Ardealul de sus vom să arătăm, fiindu-ne vecini de aproape şi cum au avut şi ei ctăie mare ca şi leşii 72
De domniia lui Bogdan vodă cel Orbii şi Grozav, feciorul lui Ştefan vodă celui Bun, vă leato 7012 <=1504>, iulie . . . 75
Cându au prădat Bogdan vodă Pocutiia 76
Cându au prădaţii leşii Ţara Moldovii 76
A treia solie, cându au trimis Bogdan vodă la craiul leşăscu . 76
Cându au prădat Radul vodă domnul muntenescu Putna . . 77
Cându au mersu Bogdan vodă la Ţara Muntenească asupra Radului vodă 77
De moartea Radului vodă şi de moartea lui David mitropolitul şi de domniia Mihnii vodă 78
Cându au prădat Bogdan vodă Ţara Leşască, ajungându până la Liov 78
Cându au prădaţii leşii Ţara Moldovii, 7017 <=1509>, iulie 15 79
Cându au prădat Beti Ghirei sultan cu tătarii Ţara Moldovii, leatul 7018 <=1510> 80
Vă leato 7019 <= 1511>, fevruarie 81
Cându au prădat Mendi Ghirei hanul cu tătarii Litva şi Beri Ghirei, ficiorul hanului, au prădat Moldova 81

Aşijderea de nişte tătari ce au mai prădat de iznoavă Ţara Moldovei . . . 82
Cându au venit Trifăilă cu oaste ungurească asupra lui Bogdan vodă . . . 82
De moartea lui Bogdan vodă cel Grozavii . . . 83
De domniia lui Ştefan vodă cel Tânăr, ficiorul lui Bogdan vodă, nepotul lui Ştefan vodă cel Bun, 7025 <=1517>, aprilie . . . 83
Cându au întrat în ţară Albu sultanii cu tătarii şi l-au bătut Ştefan vodă, leatul 7026 <=1518>, avgust 8 . . . 83
De moartea lui Basarabă vodă domnul muntenescu . . . 84
Cându au perit Arbure hatmanul cu ficiorii lui . . . 85
Cându s-au rădicaţii boiarii Moldovei asupra domnn-său, Ştefan vodă cel Tânăr, 7031 <=1523>, septemvrie 7 zile . . . 85
De o oaste turcească . . . 86
Pentru legătura păcilor ce au tocmit Ştefan vodă cu ctaiul leşescu . . . 86
Cându au prădat Ştefan vodă cel Tânăr Ţara Muntenească, până la Târgşor, 7034 <=1526>, fevruarie 5 dni . . . 86
De moartea lui Ştefan vodă cel Tânăr, 7035 <=1527>, ghenarie 14 . . . 87
De domniia lui Patru vodă Rateş, ficiorul lui Ştefan vodă cel Bun, vă leatul 7035 <=1527>, ghenuarie 20 . . . 87
Cându au prădat Patru vodă întâi Ţara Săcuiască, vă leatul 7036 <=1528> . . . 88
Al doilea războiţi ce au făcut Patru vodă cu săcuii la Ţara Ungurească, din sus de Braşov, 7036 <=1528>, iunie . . 88
Cându au prădat Patru vodă al tteia oară Ţara Săcuiască . . . 90
Cându au prădat Patru vodă Pocutiia în Ţara Leşască, 7037 <=1529>, avgust . . . 90

Războiul dintâi ce au făcut Patru vodă cu leşii la Pocutiia . . 91
Al doilea războiţi, cându s-au bătut moldovenii cu leşii 91
Al treilea războiţi al moldovenilor cu leşii . . . 92
Cându au prădat leşii la Moldova şi moldovenii la Ieşi . . . 92
Al patrulea războiţi ce au avut moldovenii cu leşii . . . 92
Cându au venit asupra lui Patru vodă Suleiman împăratul tiifcescu cu toată puterea sa şi muntenii cu domnii său şi sultanul cu tătarii dimpreună şi Tarnovschii hatmanul cu oastea leşască, va leato 7046 <=1538>, septevrie 20 93
Cându au pribegit Patru vodă de multe nevoi în Ţara Ungurească . . . 94
De domniia lui Ştefan vodă ce l-au poreclit Lăcustă, 7047 <=1538>, septemvrie . . . 96
De multe nevoi ce au petrecut Patru vodă la Ardeal de unguri în cetatea Ciceului, după ce au scăpat şi s-au închis acolo . . . 97
Cându au trimis Patru vodă din Ciceu catte pte ascunşii la Suleiman împăratul turcesc, cu rugăminte să-1 iarte, 7049 <=154l> . . . 98
Cându au purces Patru vodă din Ciceu la împărăţie la Ţarigrad . . . 100
Cându au omotât pre Ştefan vodă boiarii ţării, Găneştii cu Arbureştii, în târgu în Suceava . . . 100
De domniia lui Alexandru vodă Cornea . . . 101
De moartea lui Alexandru vodă Cornea . . . 102
Când s-au aşezat Patru vodă de a doao domnie la scaunul său, 7049 <=154l>, fevruarie 19 zile . . . 103
Cându au perit Mihul hatmanul şi Trotuşanul logofătul şi Crasneş şi Cozma . . . 103
învăţătură şi certare . . . 103

Când au venit Elena, doamna lui Patru vodă şi cu fiii săi din Ţara Ungurească . . . 104
Cându s-au bătut Patru vodă cu Maelat voevodul Ardealului, în Ţara Ungurească, cu ungurii, 7049 <=1541 > . . . 105
Cându au prădat Patru vodă a cincea oară Ţara Ungurească, 7050 <=1542>, septevrie în 12 dni . . . 105
Cându au muritu Patru vodă, vleat 7054 <=1546> . . . 107
De domniia lui Iliiaş vodă, Piciorul lui Patru vodă Rareş, carele mai apoi s-au turcit, 7055 <=1546>, septevrie . . . 107
De domniia lui Ştefan vodă, ficiorul lui Patru vodă, fratele lui Iliiaşu vodă, 7059 <=1551>, iunie 15 zile . . . 109
De moartea lui Ştefan vodă, ficiorul lui Patru vodă, fratele lui 1liaş vodă, care au perit la Ţuţora, v leato 7060 <-1552>, septevrie . . . 109
Certare şi învăţătură . . . 110
Domniia lui Joldea vodă, carile au domnit 3 zile, vă leatul 7060 <=1552>, septemvrie . . . 110
De domniia lui Alexandru vodă Lăpuşneanul, cându s-au aşezat în scaun Ia Suceava, vă leato 7060 <=1552> . . . 112
De mănăstirea Slatina şi de Pângăraţi . . . 112
Cându s-au aşezat la scaun Ştefan craiul ungurescu, ficiorul lui lanoşu craiul . . . 113
De domniia lui Dispot vodă ereticul, vă leatul 7069 <=156l>, noemvrie 18 . . . 113
Războiul lui Alixandru vodă Lăpuşneanul, cându s-au bătut cu Dispot vodă la Verbie, noemvrie 18, 7069 <=156l> 114
învăţătură şi certare . . . 114
Cându s-au dus Alixandru vodă Lăpuşneanul la Ţarigrad, vă leatul 7069 <= 1561 >, noemvrie . . . 115
Când au trimis Dispot vodă la împărăţie pentru steag . . . 115
Cându s-au aşezat Dispot vodă la scaun la Ţara Moldovei . . 116
Pentru acest Dispot vodă, de unde s-au ijdărât şi în ce chip ş-au scos nume de domnie . . .
Martin Paşcovschii . . .
Când au otrăvit Alexandru vodă pre Dispot . . .
Când au purces Dispot şi cu Laschii întâi spre Ţara Moldovei cu oaste . . .
Cându au venit veste la Alexandru vodă, cum că au murit Dispot . . .
Cându au mersu al doilea rându Laschii cu Dispot cu oaste spre Ţara Moldovei, asupra lui Alixandru vodă şi ş-au dat războiţi la Verbiia, 7069 <=156l>, noemvrie 18 . . .
Pentru izvodul amânduror cronicarilor leşăşti şi de tocmeala lor . . .
Cându s-au sfătuit Laschii ca să scoată pre Dispot vodă din domnie . . .
Cându s-au sfătuit boiarii Ţării Moldovei să scoată pre Dispot vodă din domnie . . .
Cându au prinşii de veste Dispot vodă că vine Vişnoveţschii asupra lui . . .
Cându au trimis Dispot vodă la Vişnoveţschi pentru pace . . .
Cându au trimis Dispot vodă să facă pace cu Laschii . . .
Cându au viclenit Tomşa hatmanul pre domnu-său, Dispot vodă şi oastea i-au răsipit. De această poveste scrie Bielschi cronicariul leşescu . . .
Cându au perit nemţii lui Dispot . . .
Bielschii cronicariul leşescu această poveste ce scrie mai sus pentru moartea acestor nemţi nu o scrie aşa precum o scrie Martin Paşcovschii, ce scrie într-alt chip, de să tocmeşte cu letopiseţul cestu moldovenescu, cum vei vedea, cetindu înainte . . .

De domniia lui Ştefan vodă Tomşea, 7071 <=1563>, avgust . . . 128

Bielschi şi Martin Paşcovschii amândoi cronicarii leşăşti scriu . . . 129

De moartea lui Dumitraşco Vişnovețschii . . . 129

Cându au mersu Ştefan vodă Tomşa asupra domnului său, Dispot vodă . . . 130

De moartea lui Dispot vodă ereticul . . . 130

Cându au trimis Ştefan vodă Tomşa la I.aşchii voevoda Siraschii să să întoarcă înapoi. Martin Paşcovschie cronicariul scrie . . . 131

Războiul lui Ştefan vodă Tomşa, cându s-au bătut cu Mircea vodă, domnul muntenescu, la Milcov, vă leatul 7072 <=1564> . . . 132

A doa domnie a lui Alixandru vodă Lăpuşneanul, carile apoi au tăiat 47 de boiari, 7072 <=1564> . . . 133

După ce s-au aşezat Alixandru vodă al doilea rându la scaun şi de moartea lui Ştefan vodă Tomşa . . . 134

Cându au omorât Alixandru vodă 47 de boiari . . . 134

Nacazanie, adecă învățătură şi certare celor mari şi puternici . . . 135

Când au răsipit Alexandru vodă cetățile din Țara Moldovei . . . 135

învățătură şi certare . . . 136

De moartea lui Suleiman împăratul turcescu, 7075 <= 1566>, septevrie 26 . . . 136

De moartea lui Alixandru vodă Lăpuşneanul, 7076 < = 1568> . . . 137

De domniia lui Bogdan vodă, ficiorul lui Alixandru vodă Lăpuşneanul, 7076 <=1568>, mart . . . 138

Cându au clevetit pre Bogdan vodă vrăjmaşii săi la împărăție, de l-au mazilit împăratul . . .

De domniia lui Ion vodă, ce-i zic Armeanul, carile mai apoi turcii l-au rupt cu doao cămile, 7078 <= 1570> . . .

Războiul lui Ion vodă cu Bogdan vodă . . .

Cându s-au aşezat Ion vodă la scaun . . .

Cându au venit veste lui Ion vodă că l-au mazilit împăratul şi au dat domniia lui Patru vodă Şchiopul şi când s-au sfătuit şi Ion vodă cu țara să să rădice asupra turcilor, 7081 <=1573> . . .

Cându s-au gătit Ion vodă cu oaste să iasă înaintea turcilor . . .

Cându au bătut straja lui Ion vodă pre straja lui Patru vodă şi a lui Alixandru vodă . . .

Războiul dintâi, cându au bătut Ion vodă pe Patru vodă Şchiopul . . .

Cându au prădat Ion vodă Țara Muntenească şi au pusu acolo domnu pre Vi utilă vodă . . .

Cându au arsu târgul Brăila Ion vodă . . .

Al doilea războiți, cându au bătut Ion vodă pre oastea turcească şi tătărască . . .

Cându au arsu Ion vodă Tighinea şi Cetatea Albă . . .

Al tteilea războiri, cându au bătut oastea lui Ion vodă pre o samă de oaste turcească . . .

Al patrulea războiți, cându s-au bătut Ion vodă cu turcii la cahul, unde i s-au prilejit moarte, şi groaznică, nu ca altor creştini, 7082 <=1574>, iunie . . .

Cându s-au lovit ostile . . .

De moartea lui Ion vodă . . .

De prada tătarilor . . .

De domniia lui Patru vodă Şchiopul, ficiorul Mircii vodă, 7082 <=1574>, iunie 25 dni 149
De Ivan Potcoavă, de l-au poreclit şi Creţul, care ş-au pus nume de domnie Ion vodă, vă leato 7085 <=1577> ... 150
Cându au purces întâi Creţul Potcoavă cu oaste căzăcească spre Ţara Moldovei 150
Cându au mersu ponoslu de la Patru vodă la craiul leşescu pentru zarva ce face Potcoavă Creţul cu cazacii şi cându au mersu Creţul al doilea rându la Ţara Moldovei cu oaste căzăcească şi au apucat scaunul 151
Războiul lui Patru vodă, cându s-au bătut cu Potcoavă Creţul, carile venise cu cazacii 152
Războiul al doilea, cându s-au bătut Patru vodă cu Creţul la Docolina 153
Cându s-au întorşii Creţul în Ţara Leşască şi au părăsit scaunul şi de moartea lui 154
Cându s-au aşezat al doilea rându Patru vodă Şchiopul la scaun, 7086 <=1578>, ghenarie 1 dni 154
De un Alixandru vodă, fratile Creţului, care au apucat scaunul la Iaşi şi au domnit o lună 155
De nişte domnişori ce venisă iar cu cazaci 155
Cându au mazilit împăratul pre Patru vodă Şchiopul, vă leatul 7088 < 1579>, dechevrie 2 156
De domniia lui lancul vodă, ce-i zic Sasul, 7088 <=1 580>, fevruar 17, vineri 156
De un domnişor ce-i zic Ion vodă Lungul, 7089 <=1581> .. 156
Cându au pribegit boiarii Moldovei prin ţări streine de nevoia Iancului vodă 157
Când au pribegit lancul vodă şi de moartea lui, 7091 <=1583> 158

A doao domnie a lui Patru vodă Şchiopul, 7092 <^1583>, octovrie 17 158
De nişte cazaci ce veniia să apuce scaunul Moldovei, vă leat 7092 <=1583>, octovrie 27 159
De nişte cazaci ce au prădat nişte sate din sus de Tighinea 159
Când au zidit Patru vodă Galata din deal 159
Când au prădat cazacii Tighinea şi o au arsu, 7092 <=1584>, avgust 7 zile 160
De o secită mare ce au fostu în zilele acestui Patru vodă, de au perit toată roadă, vă leato 7093 <=1585> 160
Când s-au împreunat Patru vodă cu Mihnea vodă, domnul muntenescu, leat 7094 <=1586>, avgust 15 160
Războiul Pârvului pârcălabului de Soroca, când s-au bătut cu cazacii la Perieslav, în zilele lui Patru vodă, 7095 <=1587>, ghenarS 161
Când au făcut nuntă Patru vodă, de au însurat pre nepotu-său, Vladul vodă, 7095 <=1587>, iunie 10 161
De nişte cazaci ce au prădat Daşovul, iunii 161
Războiul lui Patru vodă, când s-au bătut la Ţuţora cu nişte cazaci ce venise cu un domnişor, ce-i zicea Ivan, 7096 <=1587>, noemvrie 23 162
Cându au lăsat domniia şi scaunul de bunăvoie Patru vodă Şchiopul şi s-au dus în Ţara Nemtască 162
De domniia lui Aron vodă cel Cumplit, care multă greotate au adusţărâi, 7099 <= 1591 > 163
Războiul lui Aron vodă, cându s-au bătut la Răut cu un domnişor Bogdan vodă îi zicea, la anii 7100 <=1592> şi cându au perit Bucium vornicul şi Bârlădeanul logofătul şi Paos vornicul 164
De maziliia lui Aron vodă 165

A doa domnie a lui Aron vodă cel Cumplit 166
Cându au trimis Aron vodă înainte la scaun pre Oprea armaşul să prinză pre o samă de boiari 166
Când au pribegit Ureche logofătul cel mare 167
De domniia lui Petru vodă Cazacul, v leato 7101 <=1592> 168
Când s-au aşezat Aron vodă al doilea rând la scaun, v leato 7101 <=1592>, meseţa 168
Cându au venitu Lobodă cu oste căzăcească şi au gonitu pre Aron vodă den scaun şi au arsu târgul Iaşii v leato 7103 <=1594> 169

MIRON COSTIN

LETOPISEŢUL ŢĂRÂI MOLDOVEI DE LA AARON VODĂ ÎNCOACE...

Predoslovie, adecă voroavă cătră cititotiul 173
Stihuri de descălecatul tărâi 174
Letopiseţul Ţărâi Moldovei de la Aron vodă încoace
Cap. I 175
Captd al doilea 180
Capul a l treile 184
Capul al patrulea 189
Capul 5 . . . . • • 192
Capul al şaselea 194
Capul al şeaptele 201
Captd al optul<ea> 204
Capul al noaălea 216
Capul al dziacile 229

Capul al unsprădzecile 233
Capul al doisprădzece 238
Capul al treisprădzece 241
Capul al patrusprădzece 247
Capul al cincisprădzece 252
Capul al şiasesprădzece 257
Captd al şiaptesprădzece 276
Capul al optusprădzece 300
Capul al noosprădzecele 318
Capul al doodzecile 330
Capul doaodzeci şi uiuilu 351
Capul al doodzăci şi 2 369

MIRON COSTIN

DE NEAMUL MOLDOVENILOR, DIN CE ŢARĂ AU ESLT STRĂMOŞII LOR

Predoslovie, adecă cuvântare dintâi de descălecatul ţărâi cel dintâi şi a neamului moldovenescu 383
Cap 1 Carte dintâi de neamul moldovenilor, din ce ţară au eşit strămoşii lor 387
Capul al doilea. Pentru împărăţiia Ramului 393
Capul al treilea. De Dachiia 398
începutul al doilea 398
Capul al patrulea. De Traian împăratul 399
Capul al cincilea. Aicea vine rândul să pomenim de cetăţile ce să află aicea în ţară la noi 410

Capul al şeaselea. De numerile neamului acestor ţări şi de port şi de limba graiului, de unde au luat, aşijderea şi de tunsura, cărei să află şi acmu la prostime pe supt munte, lăcuitorii ce sântu şi de lege creştinească, de unde au luat . . . 413

Cap al şeaptilea şi cel mai de pre urmă. Vini rândul a arăta cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian cu romanii de la Italiia . . . 419

NICOIAE COSTIN

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI DE IA ZIDIREA LUMII PÂNĂ LA 1601

Predoslovie Letopiseţului . . . 423

Izvodire de istorici . . . 430

Pentru zidirea lumii. Cap I . . . 430

Pentru împărţirea limbilor când să zidiia turnul la Vavilon şi de înmulţirea a multe năroade den trei ficiori a lui Noe, anul de la Potop 131 pre mărturiia lui Berosie, iară de la zidirea lumii după cum numără jidovii 1787; iară alţii scriu, aducând... Cap II . . . 444

Pentru săminţiia şi niamul lui Sim şi de cinci ficiori a lui. Capiii . . . 447

Pentru săminţiia lui Ham. Cap IV . . . 449

Niamul lui Afet. Cap V . . . 451

Pentru daţi. Cap VI . . . 459

Pentru Impărăţiia Ramului şi pentru hotarăli ei. Cap VII . . 464

Pentru Italiia de unde au eşit niamul moldovenescu după râsipa dachilor den locurili acestea. Cap VIII . . . 469

Pentru numele moldovenilor şi a muntenilor după ce au descălecat Traian. Cap IX . . . 471

Pentru Traian împăratul Ramului şi pentru ostili lui ce-au venit asupra lui Decheval craiul dachilor şi la ce vreme. CapX . . . 474

Războiul lui Traian împăratul Ramului cu Decheval craiul daţilor . . . 475

De numerele ce-au avut apele acestea şi de patru părţi a lumii: Aziia, Africa, Evropa şi America . . . 483

Pentru Traian împărat câte părţi de lume au îmbiat cu ostile sali după ce au descălecat locurile acestea cu oamenii săi şi pentru Troianul cel pe din sus de Galaţi de cine s-au făcut . . . 485

Aice ne vine rândul să pomenim şi pentru cetăţile ce să află aice în ţară la noi. Cap XI . . . 487

Pentru numele niamului acestor ţări şi pentru portul lor şi pentru graiul sau limba lor. Cap XII . . . 489

Pentru răsipa Daţiei ce era de Traian descălecată. Cap XIII . . . 504

Aicea vom mai pomeni pentru Atila care au eşit cu ungurii în Panonia cum am scris mai sus . . . 508

Aicea arată câţi ani au trăit pre aceste locuri aşezarea românilor ce i-au aşezat Traian şi câţi ani au trecut până la vremea lui Laslou craiul unguresc şi pre urmă câţi ani au stătut locul pustiiţi, până la descălecarea lui Dragoş vodă. Cap XIV . . . 509

Pentru descălecarea Ţărâi Leşăşti. Cap XV . . . 511

Descălecatul al doile a Ţărâi Moldovii la ce velet s-au tâmplar. Cap XVI . . . 513

Domniia lui Dragoş vodă . . . 516

Pentru cneziia Litvei cum s-au unit cătră crăiia leşască . . . 521

Aicea ne caută a mai trăgăna condeiul nostru până vom vini la rândul de unde am părăsit 527
Domniia lui Alexandru vodă cel Bun şi Bătrân. Cap XVII . . 528
Pentru crijeci ce niam au fostu şi de unde s-au izvodit în Ţara Leşască tij. Cap XVII <*sic*> 532
Pre ce vreme s-au arătat aceşti crijeci nepriiatini leşilor şi cându le-au trimis agiutoriu Alexandru vodă 538
Pentru doi ficiori a lui Alexandru vodă şi pentru războaele lor. Cap XVIII 540
Războiul lui Vladislav craiul leşăscu şi unguresc ce-au avut cu sultan Mutat la Varna şi au perit Vladislav craiu în războiţi 545
De ficiorii lui Alexandru vodă 548
Domniia lui Roman vodă, ficiorul lui Iliiaş vodă şi războaele ce-au avut cu Patru vodă, ficiorul lui Ştefan vodă. Cap XIX 549
Aicea am socotit să ne întoarcem puţin iar înnapoi 550
Domniia lui Patru vodă Aron. Cap XIX <*sio* 557
Domniia lui Ştefan vodă cel Bun, feciorul lui Bogdan vodă. Cap XX 560
Războiul lui Matiiaş craiul unguresc cu Ştefan vodă 562
Războiul lui Ştefan vodă cu Radul vodă 567
Al doile războiţi ce-au avut Radul vodă cu Ştefan vodă domnul Moldovei la Izvorul Apei în anul 6981 <=1473>. Cap XXII <sic> 569
De vestită izbândă a lui Ştefan vodă ce-au bătut pre turci . . . 571
Războiul lui Ştefan vodă cu sultan Mehmet când s-au bătut la Valea Albă. Cap XXIV <sic> 579
Războiul lui Ştefan vodă cu Malcoci la Catlabuga 585

Războiul lui Ştefan vodă cu Olbreht craiul leşăscu 586
Aicea am socotit de am scris obiceiale leşilor când fac craiu nou . . . . K m y
De moartea lui Ştefan vodă 611
Domniia lui Bogdan vodă, feciorul lui Ştefan vodă. CapXXI<sic> 612
în anul 7015 <=1507> mers-au Bogdan vodă în Ţara Munteniască asupra Radului vodă 616
De moartea Radului vodă 617
Aicea Bogdan vodă au prădat Ţaţa Leşască până la Liov . . . 618
De moartea lui Bogdan vodă 624
Domniia lui Ştefan vodă, feciorul lui Bogdan vodă. Cap XXII 625
De peltea lui Arbure hatmanul cu ficiorii săi 626
Pentru oaste turcească 628
Pentru legături de pace ce au tocmit Ştefan vodă cu Jicmontu craiu 628
Domniia lui Patru vodă Rareş ficiorul, lui Ştefan vodă cel Bun. Cap XXIII 630
Când au prădat Patru vodă Ţara Săcuiască 630
Războiul lui Patru vodă ce-au avut cu leşii la Pocutiia 633
De vinirea lui sultan Suleiman, împăratul turcescu, asupta lui Patru vodă Rareş şi de pribegiia lui în Ţara Unguriască în anul 7046 <=1538> . . . . 6^6
Domniia lui Ştefan vodă. Cap XXIV 642
Aicea scrie de lucrurile crăiei ungureşti şi cum au cuprinşii turcii Ţara Unguriască. Cap XXV 646
Moartea lui Ştefan vodă 669
A doa domnie a lui Patru vodă Rareş. Cap XXVI 671

Domniia lui Iliiaş vodă, feciorul lui Patru vodă Rareş. Cap XXVII 674

Domniia lui Ştefan vodă, feciorul lui Patru vodă. - Cap XXVIII 676

Domniia lui Alexandru vodă ce i-au zis Lăpuşnianul. Cap XXIX 679

Pentru Dispot cu ce îmblete au eşit la domniia ţărâi vom să arătăm 681

Domniia lui Dispot vodă. Cap XXX 691

Domniia lui Ştefan Tomşa. Cap XXXI 701

Războiul Tomşii cu Mircea vodă domnul muntenescu 707

Aice vom mai scrie de lucruri streine 709

A doa domnie a lui Alexandru vodă Lăpuşnianul. Cap XXXII 710

Domniia lui Bogdan vodă, ficiorul lui Alexandru vodă Lăpuşnianul. Cap XXXIII 715

Pentru ţara şi stăpânirea Astrahanului. Cap XXXIV 718

Domniia lui Ion vodă. Cap XXXV 726

Domniia lui Patru vodă şchiopul în anul 7081 <=1573>. Cap XXXVI 745

Domniia Iancului vodă ce-i zic Sasul. Cap XXXVII 753

Pentru Ion Lungul ce s-au râdicat donmu 753

Pribegirea boiarilor de răul Iancului vodă 754

A doa domnie a lui Patru vodă Şchiopul. Cap XXXVIII 755

Pentru nişte cazaci ce veniia în ţară 755

Domniia lui Aron vodă cel Cumplit. Cap XXXIX 759

Pentru mazilie 761

Intorsu-s-au Aron vodă de pre cale cu domnie noaă 762

Pribegit-au Ureche logofătul de grija lui Aron vodă 763

Aicea să vedem şi svârşitul lui Aron vodă 768

Ponturile şi legăturile între Mihai vodă şi între Bator Jicmont craiul unguresc 770

Domniia Ierimiii Moghila vodă. Cap XL 787

ION NECULCE

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI DE LA DABIJA VODĂ PÂNĂ LA A DOUA DOMNIE A LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

ŞI

O SAMĂ DE CUVINTE

<Predoslovie> 809

Domniia Dabijii vodă. Cap 78 839

Domniia lu Iliiaş vodă, ficioriul lui Alexandru vodă. Cap 77 846

Domniia a dooa a Ducăi celui Bătrânii. Cap 78 848

Domniia lui Ştefan Petriceico vodă. Cap 78 <sic> 854

Domniia lui Dumitraşco vodă Cantacozino leat 7182 <= 1674>. Cap 79 861

Domniia lui Antonie vodă Rusăt, vleato 7184 <= 1676>. Cap 80 868

Domniia Ducăi vodă celui Bătrân, a trie, în Ţara Moldovei 874

Domniia a doa a lui Dumitraşco vodă Cantacozino, la velet 7192 <= 1684>. Cap 82 890

Domniia lui Costantin Cantemir voevodă, în anul 7193 <= 1685>, iunie 10. Cap 83 899

Domniia lui Costantin sân Ducăi vodă celui Bătrân, leat 7199 <= 1691> mart 17. Cap 84 923

Domniia lui Antiohi vodă, sân Cantimir vodă, leat 7204 <=1696>. Cap 85 938

Domniia a doo a lui Costantin Duca vodă, leat 7209 <= 1700>, săptemvrie 14. Cap 86 959

Domniia întâiu a lui Mihai Racoviță vodă, leat 7211 <= 1703>. Cap 87 976

Domniia a doa a lui Antiohi vodă, sân Cantemir, leat 7213 <= 1705>. Cap 88 982

Domniia a doa a lui Mihai vodă, la velet 7215 <=1707>. Cap 89 989

Domniia întâiu a lui Neculaiti vodă Mavrocordat, ficiorul lui Alecsandru Exapărât, vleato 7218 <=1710>. Cap 90 1000

Domniia lui Dumitrașco Cantemit voevoda, în anul 7219 <=1711>. Cap 91 1011

A doa domnie a lui Neculai voevoda Mavrocordatu, fecior <lui> Alexandru vodă Icsaporito. Cap 92. vleat 7220 <= 1712> 1075

A treia domnie a lui Mihai Racoviță voevoda, vleat 7224 <=1716>. Cap 93 1091

Domniia lui Grigorie vodă, nepot de fiiu lui Grigorașco vodă, domnul muntenesc, strănepot Ghicăi vodă ce-au fost la noi. Cap 94. văleat 7234 <= 1726> 1113

Domniia lui Costantin vodă, fiiul lui Neculai Vodă Mavrocordat, vleato 7241 <= 1733>, mai 7 1131

A doa domnie a lui Gligorii Ghica vodă, valet 7244 <=1735 >, dechemvrie 15 1144

A doa domnie a lui Costantin vodă Neculai, la vleat 7250 < = 1741 >, octomvrii 1 1191

Glosare 1201

Schițe biobibliografice 1251

Repere istorico-literare 1299